ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: VIII Temmuz 1992 Sayı: 24

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: VIII Temmuz 1992 Sayı: 24

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. İsmet Giritli	: Yeni Türk Devletleri ve "Türk Modeli"	421
Prof. Dr. Ergun Özbudun	: Atatürk ve Lâiklik	429
Prof. Dr. Mehmet Gönlübol	: Atatürk ve Dış Politika	439
Prof. Dr. Emel Doğramacı	: Atatürk ve Kadın Hakları	443
Prof. Dr. Yücel Özkaya	: Kuvâ-yı Milliye	451
Atilla Kollu	: Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle)	481
Mehmet Önder	: Atatürk'ün Almanya Gezisi	561
Süreyya H. Şehidoğlu	: Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı	601
Prof. Dr. Zeki Arıkan	: Mustafa Necati'nin Mütarekedeki Yazıları	605
Cevdet Kerim İncedayı	: Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları	643

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: VIII TEMMUZ 1992 SAYI: 24

YENİ TÜRK DEVLETLERİ VE "TÜRK MODELİ"

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

— I —

Son zamanlarda, Türk ve Batı kamuoyunda, Türk kökenli Müslüman ülkeler için önerilecek "Türk Modeli"nden söz etmek, giderek yaygınlık kazanmaktadır.

Bunun birinci nedeni; özellikle Körfez Bunalımı esnasında, Türkiye dışındaki Orta Doğu Müslüman ülkelerinin hiçbirinde, "Özgürlükçü Demokratik Rejim" ile -zengin petrol kaynaklarına dayanmamak kaydı ilekendine yeterli bir piyasa ekonomisinin mevcut bulunmadığının bilincine varılmasıdır.

Oysa, aynı çevrelere göre, eğer bugün Türkiye Cumhuriyeti, İslâm dünyasının siyasal, ekonomik ve kültürel yönden tek çağdaş ülkesini -ve Economist dergisinin deyimi ile "İslâm Yıldızı"nı oluşturuyorsa, bunu İslâm öğretisini doğru anlayarak ve yorumlayarak, Türkiye'yi taassubun pençesinden kurtaran ve fakat dine saygılı lâik "Atatürkçü Model"e borçludur.

Diğer taraftan, bugün dünya, Sovyet imparatorluğunun sona ermesi ile yeni düzen ve denge arayışı içine girmiş, NATO, BM, AT ve OECD gibi kurumlara yeni bir açıdan bakmak ve dünyadaki yerimizi yeniden düşünmek zorunluluğu doğmuştur.

Nitekim, Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsızlığını ilân eden Türk kökenli cumhuriyetler dış dünya ile ilişki kurarken, Türkiye ile işe başlamakta, Ankara'ya gelen devlet başkanları, her alanda Türkiye'ye baktıklarını ve yardım beklediklerini söylemektedirler. Gerçekten bu yeni Türk cumhuriyetleri "Bizim için örnek Atatürk Türkiyesidir" demekte, ABD'nin Sonnenfeld gibi ünlü fikir adamı ve strateji uzmanları da bu ülkeler için

Levent Sahverdi Arşivi

en güzel modelin Çağdaş Türkiye'den gelebileceğini vurgulamakta ve Batı Avrupa'nın birçok ülkeleri de Türkiye'nin bu konuda önderlik etmesini doğal karşılamaktadır.

Bu suretle, yakın zamana kadar Türkiye'yi AT kapısında bekleten Batı Avrupa'da yeni eğilimler belirmekte, Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin oynadığı kilit rol, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'da eski ve yeni birçok ülkenin Türkiye'ye bakışları ve ondan bir şeyler beklemeleri, İran'daki "İslâm Cumhuriyeti"nin sergilediği diktatörlük rejiminin uygulama ve niyetleri ve nihayet Cezayir'deki "Fundamentalist-Köktenci" aşırı dinci ve şeriatçı siyasî akımların bu ülkenin çok partili rejime geçişini çıkmaza sokması gibi olaylar, Türkiye'nin, İslâm dünyası için, siyasî, askerî, ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki "Anahtar Rolü"nü gündeme getirmiştir.

Bu çevrelere göre, Atatürk Türkiyesi'nin, özel mülkiyet ve gelişim sistemine dayanan piyasa ekonomisinin, Batı tarzını yansıtan demokratik hayatımızın, "Müslüman Millet-Lâik Devlet" ayırımını başarı ile yürüten anayasa ve kanun düzenlemelerini yalnız Türk kökenli yeni devletlere değil, tüm İslâm ülkelerine örnek kabul edilen bir model oluşturduğu inkâr edilemez. Bu ise yalnız Batı için değil, Türkiye için de bir istikrar unsurudur.

Yani Türkiye değişen dünyadaki yerini yeniden düzenlerken, bütün ağırlığını, sadece Sovyet imparatorluğunun dağılması ile ortaya çıkan Türk kökenli yeni cumhuriyetlere vermeyecek, Batı ve Avrupa'dan yüz çevirmeyecek ve fakat çeşitli alanlarda "Köprü Rolü" oynayacaktır.

Bu konuda vurgulanması gereken nokta; Türkiye'nin kimseye "Model" önermemesi ve fakat Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri yetkilileri ve bazı Batılı ülkelerin Türkiye'yi "Model" alması veya Türkiye'nin "Model" oluşturduğunu söylemesidir. Bunun da nedeni; yukarıda da söylediğimiz gibi, Türkiye'nin "Lâik" oluşu nedeni ile, Batı ile ilişkileri, işleyen demokrasisi ve yürürlüğe sokulan piyasa ekonomisi ile bu cumhuriyetler için önemli bir konuma sahip bulunmasıdır.

Nitekim, 10 Ocak 1992 tarihli "Cumhuriyet" gazetesinde yayınlanan bir haberden, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın, bu konularda uzun vadeli hazırlıklara giriştiğini ve Dışişleri bünyesinde kurulacak Ekonomik İlişkiler, Eğitim ve Kültür Başkanlığı aracılığı ile, Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri yetkililerine, askerlik, diplomasi, devlet yönetimi gibi konularda "Devlet Dersi" niteliğinde eğitim verileceğini ve Bakanlığın Türkî Cumhuriyetlerin Latin alfabesine geçişlerinde ihtiyaç duyacakları matbaa makinesi ve daktilo ile bu cumhuriyetlerden Türkiye'ye gelecek yetkililer ve

Levent Şahverdi Arşivi

öğrencilere eğitim verilmesinin, bu çalışmaların ilk aşamasını oluşturacağını öğreniyoruz.

— II —

Bugün birçok diktatörlüğün ve giderek, yaşanılan çağ ile ilgisini kaybeden monarşilerin yer aldığı bölgede yükselen ve Atatürk'ün liderliğinde Türk milletinin kurduğu çoğulcu demokratik ve lâik Türkiye Cumhuriyeti'nin, 1980'li yıllarda gerçekleştirdiği başarılı piyasa ekonomisi uygulaması ile, İslâm dünyasının siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik bakımdan "tek çağdaş İslâm ülkesi" haline gelmesi takdir uyandırmakta ve memleketimizden başlayarak, Batı kamuoyunda "Türk Modeli"nden giderek daha fazla bahsedilmektedir.

Ne var ki, Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinden başlayarak, bütün İslâm ülkeleri ve hatta Balkanlar'da bağımsızlığa kavuşan ülkelerin "Türk Modeli"nden esinlenebileceğinden söz edilirken, önemli olan "Türk Modeli"ni oluşturan belli başlı unsurların neler olduğunun bilinmesidir.

İşte biz bu yazımızda evvelâ bu soruya cevap vermek istiyoruz. Bizce "Türk Modeli"nin birinci unsuru; insan haklarına saygılı, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan cumhuriyet rejiminin varlığıdır. Bu rejimde siyasî partiler, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olacak, bunların tüzük ve programları devletin bütünlüğüne, insan haklarına, millet egemenliğine, demokratik ve lâik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamayacak, bu sınırlamaların dışına çıkan siyasî partiler kapatılacaktır. Yani "Türk Modeli" sınırsız değil, rejimi; bölücü, aşırı sağcı ve solcu ve dinci (şeriatçı) partilerin ve kuruluşların tasallutundan koruyan bir "Sınırlı Pluralizm"i öngörmektedir. (Anayasa m. 68 ve 69)

Zira, demokrasinin yalnızca bir seçim mekanizmasından ibaret olmadığı, seçimleri serbest oy ile devralan bir iktidarın, yine belirli aralarla yapılan hür seçimlerle iktidarı başkalarına terk etmeye hazır olması gerektiği bilinmektedir.

Nitekim çok partili rejimi sınırsız kabul eden Cezayir'de, iktidarı bir kere İran'daki gibi ele geçirdikten sonra şeriatçıların ülkede muhalefete karşı şiddet yollarına başvuracağı korkusu, bu ülkede seçim sonuçlarının iptali ve bir bunalım ile sonuçlanmıştır.

İkinci unsur; serbest piyasa ekonomisi için lüzumlu mülkiyet ve miras hakları ile, çalışma ve sözleşme hürriyetinin ve özel teşebbüsler kurmak serbestisinin, Anayasa'dan başlayarak tanınması ve güvence altına alınmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan "Türk Modeli" resmî bir devlet dini ve bir "Din Devleti" yerine, dinin bir kişisel vicdan sorunu olmasından hareket ederek "Lâik Devlet" ve "Müslüman Millet" formülünü önermektedir. Oysa bazı "Köktenci-Fundamentalist" İslâmî akımlara göre, "İslâmiyet şeriat demektir. Bir Müslümanın görevi, sadece dinî inanışları yerine getirmek değil, şeriat devletinin kurulmasına da çalışmaktır. Böyle bir anlayışın ise, dinî bir devlet, ne çoğulcu ve ne de hürriyetçi olmadığı, kendi felsefesine karşı olan siyasal akımlara meşruluk tanımadığı için, bir ülkeyi tek partili ve dinci bir dikta rejimine götürmekte ve esasen bu köktenci görüş, Hazreti Muhammed'in komşu devletlere elçiler aracılığı ile gönderdiği Davet Mektupları'ndaki; "Hak dini İslâm dinidir. Bunu kabul ediniz ve fakat zannetmeyiniz ki sizin milletinize, hükümetinize el koyacağım, siz hangi hükümet şeklindeyseniz o yine aynı kalacaktır. Yalnız hak dinini kabul ediniz ve koruyunuz" mealindeki öğretisine de aykırı bulunmaktadır. Nitekim dine bağlılığına rağmen, çağdaşlaşmada önder olan ABD'nin başarısındaki başlıca neden, Avrupa'da din ve mezhep zulmünden kaçan Amerikalı göçmenlerin torunlarının, 1787 Federal Anayasası'nın Ek 1.ci maddesine, "Devletin bir din tesis edemeyeceği ve herkesin din hürriyetine sahip bulunduğu" ilkesini yerleştirmeleri değil midir?

Bu neden ile, "Türk Modeli"nde kimse ibadete, dinî inançlarını ve kanaatlerini açıklamağa zorlanamamakta, kimse Devlet'in temel düzenini din kurallarına dayandırma amacıyla dini veya din duygularını sömürmek hakkına sahip bulunmamaktadır (Anayasa m. 24).

"Türk Modeli"nin ve başarılı Türk çağdaşlaşmasının en önemli bir diğer unsuru; eğitimin lâik, akılcı ve çağdaş esaslara göre düzenlenmesini ve bunun Devlet'in gözetim ve denetimi altında yapılmasını öngören "Tevhid-i Tedrisat-Öğretim Birliği" ilkesi ve uygulamasının Anayasa'nın güvencesi altında bulunmasıdır. Gerçekten bir ülkeyi "Çağdaş" hale getirecek siyasî, idarî ve teknik kadrolar ancak böyle bir eğitim sistemi içinde yetişebilir.

— III —

Atatürk'ün liderliğinde kurulan Modern Türk Devleti'nin temel niteliğinin "Lâik"lik olduğunu biliyoruz. Ne var ki, memleketimizde "Lâiklik" kademe kademe gerçekleştirilmiştir. Nitekim Cumhuriyet'in ilk anayasası olan 20 Nisan 1924 Anayasası'nın 2. maddesinin ilk şeklinde; Devlet'in dininin "İslâm" olduğu yazılıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hüküm ancak, 10 Nisan 1928'de yapılan bir Anayasa değişikliği ile ve diğer dinî hükümlerle birlikte kaldırılmıştır.

Gerçekten, 10 Nisan 1928'de 1222 Sayılı Kanun ile, o zaman yürürlükte olan 1924 tarihli Anayasa'nın bazı maddeleri değiştirilerek, 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde yazılı "Türkiye Devleti'nin dini din-i İslâmdır" fıkrası ile 26. maddede mevcut "Ahkâm-ı Şeriye'nin TBMM tarafından yürütüleceğini" belirten madde kaldırılmış, ayrıca milletvekillerinin ve cumhurbaşkanının yaptıkları yeminler ile ilgili aynı Anayasa'nın 16 ve 38. maddeleri değiştirilerek, "Allah" yerine "Namus üzerine" and içilmesi esası kabul edilmiştir.

Bu nedenle "10 Nisan" Türkiye Cumhuriyeti'nde "Lâik Devlet"e geçişin esas yıldönümüdür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin, 5 Şubat 1937'den sonra açık bir anayasa ilkesi olan lâikliğin birçok felsefî yorumları bulunmakla birlikte, biz sadece Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve genel bir deyimle Türk Hukukunun temel ilkesi olan ve Türkiye'ye özgü "Atatürkçü Lâiklik" ve unsurları üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Lâikliğin bir unsuru, din ve vicdan hürriyetidir. Anayasa'ya göre herkes vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14. madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla, ibadet, dinî ayin ve törenler serbesttir (m. 24). Anayasa'nın 14. maddesi ise din ve mezhep ayrımı yaratmak ve bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla, hürriyetlerin kullanılmasını sınırladığı için "ibadet, dinî ayin ve törenlerin serbestliği", son yıllarda Cezayir'de görüldüğü gibi teokratik bir devlet düzeni kurmak amacıyla, kullanılamaz.

Lâikliğin ikinci unsuru, resmî bir devlet dininin bulunmamasıdır. Lâik devlette din bir "Kişisel Vicdan" sorunudur. Devletin resmî bir dininin olmaması sonucu olarak Anayasa'da şu hüküm yer almıştır: "Kimse ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz" (md. 24). Resmî bir dini olan devletlerin, tarihte yaptığı zulüm ve engizisyon yüzünden ABD'ye sığınan Avrupalı göçmenlerin 1787 Federal Anayasası'nda 1791'de yapılan bir değişiklikle; yasama organı kongrenin yani devletin, bir din tesis edemeyeceği hükmünü kabul ettiğini biliyoruz. Öyle ise "Dindar Millet" ve "Lâik Devlet" yanyana yaşayabilen iki gerçektir.

Levent Sahverdi Arşivi

Lâikliğin üçüncü unsuru, Devlet'in din ve mezhepleri ne olursa olsun yurttaşlara eşit işlem yapmasıdır. Gerçekten Anayasa'nın 10. maddesine göre, "Herkes... din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir".

Lâikliğin dördüncü ve çok önemli bir unsuru da, Devlet yönetiminin din kurallarına göre değil, toplum ihtiyaçlarına, akla, bilime, hayatın gerçeklerine göre yürütülmesidir; din ile devletin ayrılmasıdır.

Nitekim Anayasa'nın 24. maddesi; "Kimse Devlet'in sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini din kurallarına dayandırma veya çıkar ve nüfuz sağlama amacı ile dini ve din duygularını istismar edemez", hükmünü içermektedir.

Atatürkçü lâikliğin beşinci unsuru olarak, eğitimin lâik, akılcı ve çağdaş esaslara göre düzenlenmesini sayabiliriz. "Tevhid-i Tedrisat - Öğretim Birliği" lâikliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Nitekim Öğretim Birliği ilkesi 1961 Anayasası'nı takiben, 1982 Anayasası'nın da 174. maddesinde sayılan temel yasalar arasında yer almış, ayrıca Anayasa'nın 42. maddesi "Tevhid-i Tedrisat - Öğretim Birliği" ilkesinin anayasal dayanağını oluşturmuştur. Bu hüküm ise şudur: "Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre Devlet'in gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz."

— IV —

Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilân eden Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan gibi Türk kökenli cumhuriyetlerin, arzuladıkları takdirde Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunda ve gelişmesinde önemli rol oynayan Atatürk'ün birleştirici, toplayıcı, yüceltici çağdaş ve medenî "Milliyetçilik" anlayışından esinlenebileceği ortadadır.

Sovyet imparatorluğunun yıkılarak, onu oluşturan milletlerin bağımsız devletler olarak ortaya çıkması, Marksizm'in ve Leninizm'in iflâsı, milliyetçiliğin ise zaferidir. Bu itibarla, bağımsızlığına yeni kavuşan Türk kökenli cumhuriyetlerin de temel ilkelerinden birinin "Milliyetçilik" olduğuna ve olacağına kuşku yoktur. Önemli olan, bu cumhuriyetlerin, bağımsızlığını, millî beraberlik ve bütünlüğünü her türlü saldırıya karşı korumak, çeşitli totaliter ideolojiler karşısında ve başka milletlerle ilişkilerinde doğru yolu bulmak için sağlam bir "Model"e sahip olmaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte biz, bu konuda ırkçı olmayan, lâiklik esasından ayrılmayan, sınıf kavgasını değil, sosyal dayanışmayı hedef tutan, Millî Egemenlik ilkesine dayalı, demokrasiye yönelik ve saldırgan değil, barışçı ve insancıl "Atatürkçü Milliyetçilik Anlayışı"nın Türk kökenli cumhuriyetleri ırk, mezhep sınıf kavgaları ile bölmeye kalkışacak olanlara karşı, en sağlam savunma aracını oluşturduğuna inanıyoruz.

Millî Mücadele'nin kazanılmasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesinde ve çağdaşlaşmasında Atatürk'ün şahlandırdığı ve doğru çizgiye oturttuğu Türk milliyetçiliğinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Türk cumhuriyetlerine karşı izleyeceği politika ve ilişkilerimizde bize de "rehber" olacağına inanıyor ve bu nedenle Atatürkçü Türk milliyetçiliğinin "Akılcı ve Anavatancı" niteliğini vurgulamak istiyoruz.

Gerçekten Atatürk, Türk milletinin varlık ve hayatî menfaatlerinin Pan-İslâmizm, Pan-Turanizm gibi uzak hayallere feda edilmemesi gerektiğini ısrarla vurgulamış, izlenecek gerçekçi ve akılcı yolun, "sınırları belli bir vatan" üzerinde, millî bir Türk Devleti kurmak olduğunu anlatmıştır. Atatürk 1 Aralık 1921'de, TBMM'de yaptığı bir konuşmada Pan-Turanizm ve Pan-İslâmizm konusunda uyarıda bulunmuş "Dünya yüzünde mevcut bütün dindaşlarımızın mutlu ve refah içinde yaşamlarını isteriz. Fakat bu toplumun büyük bir imparatorluk halinde, bir noktadan sevk ve idaresini düşünmek istiyorsak bu hayaldir... Daima hatırda tutunuz ki bir siyasî varlığın, sınırını geçemeyeceği bir kuvvet hedefi vardır" demiş, "Türk Milliyetçiliği ile Türk Vatanı" arasındaki bağlantıyı da Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın İkinci Yıldönümünde, 30 Ağustos 1924'de Dumlupınar'da yaptığı konuşmada şu sözlerle dile getirmiştir: "Yüzyıllardan beri Türkiye'yi idare edenler çok şeyler düşünmüşlerdir; fakat yalnız bir şeyi düşünmemişlerdir: Türkiye'yi. Bu düşüncesizlik yüzünden, Türk vatanının, Türk milletinin uğradığı zararları ancak bir tarzda telafi edebiliriz: O da artık Türkiye'de Türkiye'den başka bir şey düşünmemek".

Atatürk, milliyetçilik konusundaki gerçekçiliğini "Büyük Nutuk" ta da dile getirerek; "Bizim uygulama imkânı gördüğümüz siyasî ilke 'Millî Siyaset'tir. Dünyanın bugünkü şartları karşısında 'Hayalci' olmak kadar büyük yanılgı olamaz... Büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden, bütün dünyanın düşmanlığını, garazını, kinini bu memleketin ve milletin üzerine topladık. Biz Pan-İslâmizm, Pan-Turanizm yapmadık, belki yaparız, yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için biran önce öldürelim dediler" şeklinde konuşmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

Hiç şüphe yok ki, Atatürk milliyetçiliğindeki "Vatan kavramı ve Gerçekçilik" ilkesi "millî sınırlarımız dışında kalan Türklerle ilgilenmemek anlamına gelmez. Türk milliyetçisi dünyada yaşayan bütün Türkleri kardeş sayar; onların uygar, özgür, mutlu olmalarını, gelişmelerini diler, kültürel değerlerini, millî birliklerini korumalarını ister. Haklı davalarıyla, şartların ve imkânların elverdiği ölçüde ilgilenir. Ama kendisine "siyasî alan" olarak, Türk vatanını benimser. Gerçekçi ve akılcı davranarak, anavatanı tehlikeye atacak Türklüğe hiçbir fayda sağlamayıp sadece zarar getirecek maceracı ütopyalardan uzak kalır.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE LÂİKLİK

Prof. Dr. ERGUN ÖZBUDUN

Lâiklik, Prof. Feyzioğlu'nun yerinde deyimiyle, "Türk İnkılâbının temel taşı" dır. Gerçekten lâiklik, Atatürkçü düşünce sisteminin özünü oluşturan akılcı ve bilimci tutumun ayrılmaz bir parçasıdır; onun zorunlu sonucudur. Lâiklik, Türk İnkılâbının temel hedefi olan çağdaşlaşmanın vazgeçilmez şartıdır. Lâiklik olmadan ne akılcı yaklaşımın varlığından söz edilebilir, ne de çağdaşlaşma hedefine ulaşılabilmesi mümkün olur. Çağdaş toplum, lâik toplumdur.

Lâiklik, Türk İnkılâbı ve Atatürkçü düşünce sistemi açısından niçin bu kadar büyük önem taşır? Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, bütün diğer İslâm devletleri gibi, "teokratik" (din kurallarına bağlı) bir devletti. Batı dünyası, Rönesans ve Reform hareketlerinden itibaren din ve dünya işlerini birbirinden ayırmaya başlamış, düşünce ve bilim hayatını din kurallarının baskısından kurtarmış, devlet yönetimine akılcı ilkeleri hâkim kılmıştır. Bu değişmelerin etkisiyle Batı toplumları Yeniçağda büyük bir hızla gelişip güçlenirken, bir zamanların görkemli devleti Osmanlı İmparatorluğu, bu gelişme ayak uyduramadığı için her alanda gitgide geri kalmış, nihayet ondokuzuncu yüzyılda varlığını koruyabilmek için bile büyük Batı devletlerinin kendi aralarındaki denge hesaplarından ve menfaat çatışmalarından medet umar hale gelmiştir. Batıda bilimsel buluşlar, keşif ve icatlar birbirini kovalarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda en basit bir yeniliğin kabulü bile, onun şerata uygun olup olmadığı konusunda uzun tartışmaları gerektirmiş, sonuçta bazen yüzyıllar süren gecikmeler ortaya çıkmıştır. Tek bir örnek vermek gerekirse, Avrupa'da 1450 yıllarında icat edilen matbaa, Türkiye'ye ancak 1727'de girebilmiştir. Çağdaşlaşmanın vazgeçilmez şartı olan akılcı ve bilimci yaklaşım, donmuş ve katı dogmalara kayıtsız şartsız bağlılıkla bağdaşamaz. Atatürk'ün dediği gibi "Biz ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz. Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia ve ızdırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticedir" [1].

[1] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.I Ankara 1961, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, s. 405.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti'nin geri kalmasında temel sebebin, taassup ve dogmalara körü körüne bağlılık olduğu gerçeği, özellikle ondokuzuncu yüzyıl içinde bazı ileri gelen Osmanlı yöneticilerinin dikkatini çekmemiş değildir. Mahmut II (1808-1838) döneminde girişilen ve Tanzimat döneminde yoğunlaşarak devam eden reformlar, askerlik ve devlet yönetimi alanlarında, eğitimde bazı yenilikler getirmiş, hukukun bazı alanlarında Batı kökenli lâik kanunlar alınmıştır. Ancak bir yandan bu lâik kurumlar benimsenirken, öte yandan da dinsel kökenli eski kurumlar muhafaza edilmiş, dolayısıyla sosyal hayatın hemen her alanında toplumun bütünlüğünü zayıflatan bir ikilik (düalizm) ortaya çıkmıştır. Büyük düşünür Ziya Gökalp'in dediği gibi, "Tanzimatçıların büyük bir hatası da, bize Şark medeniyetiyle Garp medeniyetinin terkibinden bir irfan halitası (karışımı) yapmak istemeleriydi. Sistemleri büsbütün ayrı prensiplere dayanan iki zıt medeniyetin bağdaşamayacağını düşünememişlerdi. Hâlâ, siyasî bünyemizde mevcut olan ikilikler, hep bu yanlış hareketin neticeleridir: iki türlü mahkeme, iki türlü okul, iki türlü vergi, iki türlü bütçe, iki türlü kanun. Hâsılı bu ikilikler, saymakla tükenmez... Şark medeniyetini Garp medeniyetiyle telife çalışmak, ortaçağı yeniçağda yaşatmak demektir. Yeniçerilikle Nizamiye askerliği nasıl bağdaşamazsa, hekimbaşılıkla bilime dayanan tababet nasıl uyuşamazsa, eski hukukla yeni hukuk, eski ilimle yeni ilim, eski ahlâkla yeni ahlâk da öyle bağdaşamaz[2]". Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin Batı ve Doğu kurumları arasındaki ikiliği, ancak Atatürk inkılâpları ile ortadan kalkmıştır.

Lâikliğin Türk İnkılâbı açısından taşıdığı büyük önemin bir sebebi de, bütün İslâm dünyası içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin lâikliği gerçekleştirebilmiş, yani devlet işlerini din kurallarından tamamen ayırabilmiş olan tek ülkü olmasıdır. Devlet ve hukuk düzeninin lâikleşmesi yolunda birçok İslâm ülkelerinde bazı kısmî adımlar atılmış olmakla beraber, bunların hiçbirinin gerçek anlamda lâikliğe ulaşabildiği söylenemez. Türkiye dışında bütün İslâm ülkelerinde şeriat, özellikle kişi statüsü, aile ve miras hukuku gibi özel hukuk alanlarında yürürlüğünü korumaya devam etmektedir. Kamu hukuku alanında da, devlet başkanının Müslüman olması zorunluluğu veya şeriatın kanunların temel kaynağı olduğu gibi hükümler, nispeten en çok lâikleşmiş İslâm ülkelerinin anayasalarında bile hâlâ yer almaktadır.

[2] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1963, s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

İslâm dünyasında lâikliği gerçekleştirmenin bu kadar güç oluşu İslâm dininin bazı özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Hristiyanlık, İsa'nın "benim ülkem yeryüzünde değildir" ve "Allah'a ait olanı Allah'a, Sezar'a ait olanı Sezar'a veriniz" sözlerinde de ifade bulduğu gibi, hiç değilse kökeninde dünyevî egemenlik iddia etmemiştir. Hristiyanlıkta dünya işlerini düzenleyen kurallar pek az, devlet hayatına ilişkin kurallar ise yok gibidir. Gerçi Hristiyanlık ortaçağda bu niteliğinden uzaklaşmış; Katolik Kilisesi, elinde büyük dünyevî iktidar toplamış, vicdanları baskı altına almıştır. Ancak reform hareketleriyle din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması süreci başlamış, Hristiyanlığın kökenindeki özellikler de bu süreci kolaylaştırmıştır. Buna karşılık İslâmiyette din ve devlet birlikte doğmuştur. İslâm dini, inanç ve ibadete ilişkin kurallar kadar dünya işlerine ilişkin kurallar da koymuştur. İslâmiyet, şeriat adı altında, aile hukukundan miras hukukuna, ceza hukukundan usul hukukuna, kişiler hukukundan borçlar hukukuna kadar geniş bir alanı kapsayan, ayrıntılı ve işlenmiş bir hukuk sistemi yaratmıştır. Gerçi Kuran'ın tümü içinde hukukî hüküm bildiren âyet sayısı çok değildir; bunlar da, hemen hemen tümüyle özel hukuku ilgilendirmektedir. Buna karşılık kamu hukuku alanında, özellikle Osmanlı Devleti'nde padişah (siyasi otorite) buyruklarına dayanan ve kökünü şeriattan almayan geniş bir dünyevî yasal düzenleme (kavanin-i örfiye) alanı mevcut olmuştur. Bununla birlikte İslâmiyetin, Hristiyanlığın aksine, hem bir din hem bir devlet düzeni olarak doğmuş ve sosyal hayatın geniş bir bölümünü düzenlemiş olması dolayısıyla İslâm dünyasında devlet ve hukuk düzenini din kurallarından ayırma çabası daima direnişle karşılaşmış, İslâmiyette din ve devletin birbirinden ayrılamayacağı iddia edilmiştir. Bu çelişkinin tek çözümü, dinin kişinin vicdan alanına ilişkin olduğunu, inanç ve ibadet konularını kapsadığını; dünya işlerinin ise dünyevî iktidarlar tarafından, din kurallarına göre değil toplumun değişen ihtiyaçlarından kaynaklanan akılcı kurallara göre yürütüleceğini kabul etmektir. İşte Atatürkçü lâikliğin Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu budur.

Türkiye'nin Osmanlı geçmişinde lâik gelişmeleri kolaylaştıracak birtakım unsurlar bulunup bulunmadığı tartışması çerçevesinde oldukça sık rastlanılan bir kavram karışıklığına burada değinmek de yerinde olacaktır. Bu, lâiklik ve dinsel hoşgörü kavramlarının birbirine karıştırılmasıdır. Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan tebanın inanç ve ibadet hürriyetlerinin devletçe korunduğu, bu cemaatlere kişisel statüyü ilgilendiren konularda kendi dinsel hukuklarının uygulandığı, hattâ eğitim ve sosyal yardımlaşma gibi din-dışı sayılabilecek birçok faaliyet alanlarının anılan ce-

Levent Şahverdi Arşivi

maatlerin kendi örgütlerince yürütüldüğü bir gerçektir. Avrupa'da din değil, mezhep ayrılıklarının bile kanlı savaşlara, kütle katliamlarına yol açtığı, ortodoks doktrinlerden en küçük sapmaların enkizisyon mahkemelerinde ölümle cezalandırıldığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin gösterdiği bu dinsel hoşgörü, bizim için haklı bir iftihar kaynağı olmalıdır. Ne var ki, bu duygu, Türk lâikliğinin tohumlarını Osmanlı dinsel hoşgörüsünde görmek gibi yanılgıya da bizi sürüklememelidir. Lâiklik, her din veya mezhebe mensup 'insanların eşit koşullarla bağlı olduğu bir hukuk mevzuatının bulunduğu toplum düzeni demektir'. Osmanlı Devleti'nde bunun sağlanması yolunda ilk önemli adım, Islahat Fermanı ile atılmış, fakat ilkenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi ancak Atatürk inkılaplarıyla başarılmıştır.

Atatürk inkılâplarının büyük bölümü, lâik devlet düzeninin kurulmasıyla ilgilidir. Bunlar arasında en önemli olanlardan biri, 3 Mart 1924 günü 431 sayılı kanunla halifeliğin kaldırılmış olmasıdır. Daha önce 30 Ekim ve 1-2 Kasım 1922 tarihli 307 ve 308 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi kararlarıyla saltanatın ilga edilmiş, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilân edilmiş olması dolayısıyla halifeliğin herhangi bir dünyevî iktidarı kalmamış olmakla beraber, bu kurumun ancak teokratik bir devletin bünyesinde yer alabilecek nitelikte olduğuna şüphe yoktur. Halife, millî bir toplumun yönetici değil dinî bir ümmetin başkanıdır. Bu itibarla, halifeliğin kaldırılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde lâikliğin sağlanması yolunda çok önemli bir adım atılmış, ayrıca toplumda lâikliğe karşı olanların zamanla halifelik makamı etrafında toplanarak, sadece lâikliği değil, aynı zamanda genç Cumhuriyeti de tehlikeye düşürebilmeleri ihtimali ortadan kaldırılmıştır.

Halifeliğin kaldırıldığı gün çıkarılan diğer iki önemli kanun da, laikleşme yolunda önemli bir aşama teşkil etmiştir. 429 sayılı kanun, lâik bir devlet bünyesinde yer almaması gereken Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerini kaldırmış; 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat kanunu da, bütün okulları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlamak suretiyle, Tanzimat'tan beri devam eden ve Ziya Gökalp'in yukarıda aktardığımız haklı eleştirisine yol açan modern okul-dinî okul ikiliğine son vermiştir. Eğitim birliği konusunda Atatürk de şöyle demektedir: "Eğitim ve öğretimi birleştirmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden kurulu bir millet yapmaya imkân aramak abesle uğraşmak olmaz mı idi? Dünya medeniyet ailesinde saygı toplayan bir yerin sahibi olmaya lâyık Türk milleti, evlâtlarına vereceği eğitimi mektep ve

Levent Şahverdi Arşivi

medrese adında birbirinden büsbütün başka iki çeşit kuruluşa bölmeye katlanabir miyiz?".

Lâikleşme alanındaki inkılâplar, şüphesiz bu noktada durmamıştır. 25 Kasım 1925 tarihli ve 671 sayılı kanunla şapka giyilmesi kabul edilmiş, 30 Kasım 1925 tarihli ve 677 sayılı kanun tekke ve zaviyelerle türbeleri kapatmıştır. Atatürk, bu kanun vesilesiyle şunları söylemektedir: "Ölülerden medet ummak medenî bir toplum için yüz karasıdır. Bugün ilmin, fennin, bütün kapsamıyla medeniyetin saçtığı ışık karşısında filân veya falan şeyhin irşadiyle maddi ve manevî saadet arayacak kadar ilkel insanların medenî Türk toplumunda varolabileceğini asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müretler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru en hakikî tarikat, medeniyet tarikatıdır"[3].

Lâiklik alanında gerçekleştirilen en önemli inkılâplardan biri, 1926 yılında İsviçre Medenî Kanunu'nun kabulüdür. Böylece, başka İslâm ülkelerinde lâikleşmeye karşı en çok direnç gösteren ve bugün de pek büyük ölçüde şeriata dayanan özel hukuk alanında da, şer'î kuralların yerini tamamıyla lâik kurallar almıştır. Bunu, Batı ülkelerinden diğer temel kanunların alınması izlemiştir. 1928 yılında Arap harflerinin yerine Lâtin alfabesine dayanan Türk alfabesinin ve milletlerarası rakamların kabulü de, lâiklik yönündeki gelişmeyi pekiştiren hamlelerdir.

Bu inkılâplar gerçekleştirilirken, 1924 Anayasası'ndaki (m.2) "Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslâmdır" hükmü ve buna paralel olan bazı dinsel kökenli kurallar henüz muhafaza edilmekteydi. Bu hükümlerin Anayasadan çıkarılması için 1928 yılını beklemek gerekmiştir. Bu gecikmeyi, Atatürk'ün, "uygulamayı birtakım safhalara ayırmak... ve adım adım yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak" şeklinde özetlediği siyasî liderlik stratejisinin bir örneği olarak açıklamak mümkündür. Ancak şüphesiz ki devletin resmî bir dini olduğu intibaını veren bu gibi hükümler, Atatürk inkılâplarının genel yönü ve devletin gitgide lâikleşen yapısıyla çelişiyordu. Bu çelişki 10 Nisan 1928 tarihli Anayasa değişikliği ile giderilmiş ve Anayasa'dan Devletin dininin İslâm dini olduğu hükmü çıkarıldığı gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görev ve yetkilerinden söz eden 26'ncı maddeden "ahkâm-ı şer'iyenin tehfizi" (şer'î hükümlerinin yerine getiril-

[3] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.II, Ankara 1959, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, s. 215.

Levent Şahverdi Arşivi

mesi) ibaresi çıkarılmıştır. Ayrıca, milletvekillerinin ve cumhurbaşkanının yeminlerinden "vallahi" kelimesi kaldırılmıştır. Lâiklik, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 tarihli programında partinin "ana vasıfları"ndan biri olarak belirtilmiştir. Program, lâikliği şöyle tanımlamaktadır: "Fırka, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telâkkisi vicdanî olduğundan, Fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkisinde başlıca muvaffakiyet âmili görür". Nihayet, 1937 Anayasa değişikliği ile lâiklik, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın diğer beş ilkesiyle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerinden biri olarak Anayasa'ya girmiştir. Bu ilke, 1961 ve 1982 Anayasalarında da Cumhuriyetin niteliklerinden birini oluşturmuştur.

Atatürk inkılâpları içinde bu derece önemli bir yeri olan lâikliği nasıl tanımlayabiliriz? Lâiklik, çok kullanılan bir tanıma göre, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Bu tanım, şüphesiz yanlış olmamakla beraber, yeterli değildir. Daha doğrusu, din ve devlet işleri ayrılığının ne demek olduğunu, ne gibi unsurları içerdiğini daha ayrıntılı olarak belirtmek gerekir:

A. DİN HÜRRİYETİ:

Lâikliğin bir yönü, toplumun bütün fertleri için din hürriyetidir. Din hürriyeti de, bir yandan vicdan (inanç) hürriyetini, öte yandan ibadet hürriyetini kapsar. Atatürk'e göre "vicdan hürriyeti mutlak ve taarruz edilmez, ferdin tabiî haklarının en mühimlerinden tanınmalıdır... Her fert, istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyasî bir fikre malik olmak, mensup olduğu bir dinin icaplarını yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetine maliktir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hâkim olunamaz". Türkiye'de her reşit, dinini seçmekte hürdür. İbadet hürriyetine gelince, Türkiye'de "muayyen bir dinin merasimi de serbesttir; yani âyin hürriyeti masundur. Tabiatıyla, âyinler asayiş ve genel âdâba aykırı olamaz, siyasî gösteri şeklinde de yapılamaz. Mazide çok görülmüş olan bu gibi hallere, artık, Türkiye Cumhuriyeti asla tahammül edemez". Yukarıda değindiğimiz 677 sayılı kanunla tekke ve zaviyelerin kapatılmış, tarikatların lağvolunmuş bulunmasını ibadet hürriyetine aykırı görmemek gerekir. Atatürk'ün dediği gibi bunlar, "irtica menbaları ve cehalet damgalarıdır. Türk milleti böyle müesseselere ve onların mensuplarına tahammül

Levent Şahverdi Arşivi

edemezdi ve etmedi"[4]. Din hürriyetine ilişkin bu esaslar, bugünkü Anayamızda da yer almıştır (m. 24). Buna göre "herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14'üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyle ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir".

B. RESMİ BİR DEVLET DİNİNİN BULUNMAMASI:

Devlet, bir gerçek kişi olmadığına göre, onun resmî bir din sahibi olmasını, gerçek kişilerinki ile aynı anlamda kabul etmemek gerekir. Burada anlatılmak istenen, devletin belli bir dine üstünlük tanıması, onun kurallarını devlet gücüyle bütün vatandaşlara benimsetmeye ve uygulatmaya çalışmasıdır. Oysa, resmî dini olmayan lâik bir devlet, belli bir dinin kurallarını vatandaşlarına benimsetmek ve uygulatmak için çalışamaz; özellikle, bu yönde zorlayıcı kurallar koyamaz. Nitekim gene Anayasamıza göre "kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz"(m. 24).

Görülüyor ki, lâikliğin dinsizlik olduğu propağandasını yaymaya çalışanların görüşlerinin aksine, gerçek din hürriyeti ancak lâik bir devlette gerçekleşebilir. Çünkü ancak böyle bir devlet içinde kişiler, hiçbir dış zorlama olmaksızın dinlerini seçebilirler ve bu dinlerin gereklerini-diledikleri ölçüde-yerine getirebilirler veya istemiyorlarsa, getirmezler. Lâik devlette din hürriyeti, belli bir dine inanma ve onun ibadet gereklerini yerine getirme hürriyetini ifade ettiği gibi, kişinin isterse hiçbir dine inanmama ve hiçbir dinin ibadetlerini yerine getirmeme hürriyetini de kapsar. Lâik devlet, ne dine bağlı (teokratik) bir devlettir, ne de çağdaş Marksist-Leninist devletler gibi dini zararlı bir "afyon" sayan ve kağıt üzerinde din hürriyetini tanısa bile ideolojisiyle vatandaşlarına dinsizliği telkin eden din aleyhtarı bir devlettir. Lâik devlet, dini bir kişisel vicdan sorunu olarak görür; vatandaşların dinî inançlarına karışmaz; bu inançları şu veya bu yönde şekillendirmeye çaba göstermez. Nitekim Atatürk'e göre "din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz"[5].

[4] A. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara 1969, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 56, 470-472.

[5] Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1984, Turhan Kitabevi, s. 193.

Levent Şahverdi Arşivi

C. DEVLETİN DİN AYRIMI GÖZETMEMESİ:

Lâikliğin unsurlarından biri, devletin çeşitli dinlerin mensupları arasında kanun önünde ayrım gözetmemesi, hepsine eşit işlem yapmasıdır. Anayasamızda bu ilke, eşitlik hakkındaki 10'uncu maddede ifade edilmiştir. Sözü geçen maddeye göre herkes "din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir".

D. DEVLET KURUMLARI İLE DİN KURUMLARININ AYRILMIŞ OLMASI:

Lâik devlette din kurumları devlet fonksiyonları göremeyeceği gibi, devlet kurumları da din fonksiyonları ifa edemez. Yani lâik devlet, gerek "dine bağlı devlet", gerek "devlete bağlı din" sistemelrini reddeden, din ve devlet işlerini birbirinden tamamen ayıran bir yönetim sistemidir.

Bu ilkeye rağmen, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet teşkilâtı içinde yer aldığını görmekteyiz. Anayasamıza göre (m. 136) "genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir". Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet teşkilâtı içinde yer alması, lâikliğin bazı Batı ülkelerindeki klasik anlaşılış şekline uymamakla beraber, Türkiye'nin özellikleri sebebiyle ortaya çıkmış olan ve aslında lâikliğe aykırı değil, onu koruyucu nitelik taşıyan bir çözüm tarzıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve genel olarak bütün İslâm ülkelerinde din, yüzyıllardan beri toplum hayatını etki altına almıştı. Bu durumda, din işlerinin devlet kontrolundan tamamen uzak şekilde cemaat teşkilâtlarına bırakılması, çok sakıncalı olur; bu kuruluşlar, devlet organları üzerinde büyük bir siyasî etki sahibi olarak, Atatürk'ün Türk toplumuna gösterdiği çağdaş medeniyet düzeyine ulaşmak hedefini tehlikeye atabilirlerdi.

E. DEVLET YÖNETİMİNİN DİN KURALLARINA BAĞLI OLMAMASI

Lâik bir devlette yönetim, din kurallarına göre değil, toplum ihtiyaçlarının akılcı ve bilimsel değerlendirilmesine göre yürütülür. Bu ilkenin, asgari ve azami olmak üzere iki anlamı vardır. Asgarî (en az) anlamında ilke, devlet hayatı kurallarının din kurallarına bağlı olma zorunda bulunmamalarını ifade eder. Oysa, dine bağlı (teokratik) devlet sisteminde, devlet kurallarının hukukî geçerliği, bunların din kurallarına uygunluğu şartına bağlıdır. Meselâ 1876 Osmanlı Kanun-u Esasîsi padişaha "ahkâm-ı şer'iyenin icrası" görevini verdiği (m. 7) gibi, Heyet-i Ayan-ı da Heyet-i Meb'usan'ca kabul edilen kanun tasarılarını "umum-u diniyeye" (din işle-

Levent Şahverdi Arşivi

rine) uygunluk açısından denetlemekle görevli kılmıştı (m. 64). Lâik bir devlette hukuk kurallarının geçerliğinin, din kurallarına uygunluk şartına bağlanması elbette mümkün değildir. Devlet yönetiminin din kurallarına bağlı olmaması ilkesinin azamî (en çok) anlamı ise, devlet kurallarının meydana getirilmesinde din kurallarından esinlenilmemesini ifade eder. Şüphesiz, bunu gerçekleştirmek, ilkenin en az anlamını gerçekleştirmekten daha güçtür ve akılcı düşünce tarzının topluma hâkim olmasına bağlıdır. Ancak kabul etmek gerekir ki, Atatürkçü lâiklik anlayışı, lâikliğin bu anlamda da gerçekleşmesini, devlet yöneticilerinin dinsel kurallardan esinlenerek değil, toplum ihtiyaçlarını akıl ve bilim verilerine göre değerlendirerek kararlar vermelerini ve böylece toplumumuzun en kısa zamanda çağdaş medeniyet düzeyine ulaşmasını gerektirir. Nitekim Atatürk, pek çok konuşmasında, devlet yönetimine sadece aklın, bilimin ve çağın gereklerinin rehberlik etmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Görülüyor ki, Atatürkçü düşünce sisteminde lâiklik, sadece din ve devlet işlerinin ayrılmasından ibaret bir devlet yönetimi prensibi değil, aynı zamanda bir hayat tarzı, dünya ve toplum sorunlarına akılcı ve bilimci bir bakış açısıdır. Bundan dolayıdır ki lâiklik, Türkiye'nin çağdaşlaşması temel hedefinden ayrılamaz ve onun zorunlu bir parçasını oluşturur. Gene bu temel öneminden dolayıdır ki, lâiklik, Anayasalarımızda özel olarak korunmuş, lâikliği dolaylı yollardan çökertmeye çalışabilecek siyasî akımların etkinlik kazanmasına set çekilmiştir. 1982 Anayasası'nın 24'üncü maddesinin son fıkrasına göre "kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz" (Aynı nitelikte, 1961 Anayasası'nın 19'uncu maddesinin son fıkrası). Siyasî partilerin tüzük ve programları, "lâik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz" ve bu yasağa aykırı hareket eden siyasî partiler Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılır (Anayasa, m.68 ve 69). Nihayet, Anayasa'nın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin lâiklik niteliğini koruma amacını güden, Anayasa'da gösterilmiş inkılâp kanunlarının, Anayasa'nın halk oyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamaz ve yorumlanamaz (m. 174).

Lâiklik, dinsizlik veya din elayhtarlığı olmayıp sadece devletin din alanındaki tarafsızlığını ifade ettiğine, gerçek din hürriyeti ancak lâik bir dev-

Levent Sahverdi Arşivi

let düzeninde gerçekleşebileceğine göre, Türkiye'de lâiklik tartışmalarının birtakım çevreler tarafından hâlâ gündemde tutulmaya çalışılmasını nasıl açıklayabiliriz? Günümüzde Türk toplumunun büyük çoğunluğunun, kendi düşünce ve davranışlarında din veya dünya işlerini birbirinden ayırdığında, inançlı bir Müslüman olmakla lâik devletin sâdık bir vatandaşı olmak arasında hiçbir çelişki görmediğinde kuşku yoktur. Türkiye'de son on yıllarda dine karşı artan görünen ilginin de, genelde köktenci bir İslamiyet anlayışının belirtisi olarak değil, hızlı sosyal değişmenin yarattığı kültürel kopukluklara ve kimlik arayışlarına bir cevap olarak değerlendirilmesi daha doğru olur. Bununla birlikte küçük bir azınlığı oluşturan bazı köktenci (fundamentalist) İslâmcı akımlar, İslâmiyeti inanç ve ibadet hükümlerinin yanında, tüm sosyal ilişkileri, devlet ve hukuk düzenlerini de belirleyen bütüncül bir dünya görüşü olarak algılamakta hâlâ ısrarlıdırlar. Bu radikal görüşün sahipleri, gerçek bir Müslümanın ancak şeriat hükümlerine göre yönetilen bir devlet içinde yaşaması gerektiği ve eğer böyle bir devlet düzeni mevcut değilse, onu gereğinde zor kullanarak yaratmanın, en azından bu mesajı her türlü araçtan yararlanarak topluma yaymanın (tebliğ) dinsel bir görev, bir cihat yükümlülüğü olduğu inancındadırlar. İşte bu noktada İslâmcıların amaçları ile lâik devlet düzeninin gerekleri kaçınılmaz bir çatışma içine girmektedir. Gerçi demokratik rejimin mantığı gereği olarak her düşünceye kendisini serbestçe açıklama, yayma, örgütlenme ve siyasal iktidar için mücadele etme hakkının tanınması gerektiği söylenebilir. Ancak günümüzde aynı derecede ağırlık taşıyan bir görüş de, demokrasinin, iktidara geldiği takdirde kendisini ortadan kaldıracağı kuşkusuz olan akımlara karşı kendini savunma hakkına sahip olduğudur. Bizce demokrasinin özü, toplumların sadece bir kereye mahsus olarak değil, düzenli aralıklarla ve her zaman için kendi yöneticilerini ve yönetim biçimlerini belirleme hakkına sahip olmalarıdır. Bu seçme hakkının, sonu belirsiz bir süre için ortadan kaldırılmasına demokrasi adına izin vermek, demokrasinin kendi mantığıyla çelişkili görünmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE DIŞ POLİTİKA

Prof. Dr. MEHMET GÖNLÜBOL

Atatürk, bir çok konularda olduğu gibi, izlemiş olduğu dış politikada da örnek bir davranış biçimi göstermiştir. Millî Mücadele sırasında savaşı diplomasi ile birlikte yürüterek ülkeye ve halka en az zarar vererek hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır. Millî Mücadeleyi izleyen yıllarda ise içeride ve dışarıda izlediği akılcı politikasıyla, ülkede ve dünyada barışın kurulmasına ve sürdürülmesine özel bir özen göstermiş ve bu yolda büyük başarılar elde etmiştir.

Millî Mücadele dönemi, doğası gereği, barış dönemine göre kimi özellikler göstermekteydi. Burada amaç, yeni ulusal sınırların tespiti, bu sınırlar içinde "tam bağımsız" bir devletin kurulması ve yeni dünyaya kabul ettirilmesiydi. Bu yapılırken, Mustafa Kemal'in özenle üzerinde durduğu husus, ulaşılmak istenen bu hedeflere en az zararla varılabilmesini sağlamaktı. Millî Mücadele sonrası dönemin dış politikadaki ana teması ise barışın korunmasıydı. İç barışı sağlayacak önlemlere ancak dış barışın sürdürülmesiyle ulaşılabilecekti.

Bu hususu böylece belirttikten sonra, şimdi aşağıda Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Mücadele sırasında ve ondan sonraki dönemde izlediği dış politikanın amaç ve ilkeleri üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durmaya çalışalım.

Mustafa Kemal'in önemli bir özelliği, ne istediğini ve nerede duracağını bilmesi idi. Bu vasıflar, özellikle Millî Mücadele sırasında önem taşıyordu. Mustafa Kemal "millî" bir devlet kurmak istiyordu. Osmanlı Devleti, çok milletli bir imparatorluktu. Ondokuzuncu yüzyılda başlayarak, yirminci yüzyılda devam eden bir süreç sonunda dünyadaki tüm imparatorluklar parçalanmaya başlamışlar, bunların yerine ulusal devletler kurulmuştu. Gerçekten, Ondokuzuncu yüzyılın en önemli özelliklerinden birisi, milliyetçilik akımının giderek yaygınlaşması ve imparatorlukların dağılarak ulusal devletlerin kurulmasıydı. Bu süreç bugüne değin devam etmiş, imparatorlukların en sonuncusu olan "Sovyet İmparatorluğu" bile tüm direnmelere rağmen dağılmaktan kurtulamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunu görmek ve kabullenmek kolay değildi. Ama, bundan da zor olanı bunu tüm çevreye kabul ettirmekti. Nitekim, yakın çevre ile mücadele etmek, işgalcilerle mücadele etmekten daha zor olmuştur. Birçok kimse için kutsal toprakları ya da "Turan"ı kurtarmak, Türk unsurunun büyük çoğunlukta bulunduğu özvatanı kurtarmaktan daha önemli idi. Bu yüzden Misak-ı Millî'de dahi Türk unsurundan söz edilmeden, "Osmanlı-İslâm" çoğunluğun bulunduğu yerde yeni bir devletin kurulmasından bahsedilmiştir.

Mustafa Kemal Millî Mücadeleye böylesine gerçekçi bir yaklaşımla girişmiştir. Mustafa Kemal yerine başkası olsaydı, zamanın koşulları içinde maceracı olmak, İmparatorluğun eski ve kaybedilmiş toprakları peşinde koşmak işten bile değildi.

Millî Mücadele sırasında izlenen dış politikanın başka bir gerçekçi yönü de, düşmanlarımızın düşmanlarıyla işbirliği yapmak ve düşmanlarımızı savaşa varmayan yollardan, diplomatik yöntemlerle bertaraf etmeye çalışmaktı. Mustafa Kemal, kendisinden çok farklı bir dünya görüşü ve devlet anlayışına sahip bir kimseye, zamanın Sovyet önderi Lenin'e, ortak düşmana karşı işbirliği önerisinde bulunmuş ve bu konuda başarıya ulaşmıştı. Böyle bir öneride bulunabilmek ancak dünya koşullarının çok iyi bilinmesi halinde mümkün olabilirdi.

Aynı biçimde, Mustafa Kemal milli bir devlet kurma hedefini olanak ölçüsünde kan dökülmeden, diplomasi yollarını kullanarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Millî Mücadele hareketinin daha başlarında Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ve Osmanlı Devleti'ni parçalayan ülkelerle, Türk ülkesini terk etmelerini sağlayacak başarılı görüşmeler yapmıştı. Millî Mücadele sırasında sadece Yunanlılarla savaşılması, diğer işgalcilerin büyük ölçüde savaşılmadan bertaraf edilmesi bu sayede mümkün olabilmiştir. Mustafa Kemal'in diplomasi alanında gösterdiği başarı Lozan Antlaşması ile yeni bir boyut kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğranılmasına rağmen, Lozan'da eşitler arasında bir barış yapılmıştı. Bunun en açık belirtilerinden biri, öteki mağlup devletlerle yapılan barış anlaşmalarına Milletler Cemiyeti Misakı'nın metni ilk yirmialtı madde olarak konulduğu halde, Lozan Anlaşması'na Misak metni konulmamıştır. Milletler Cemiyeti Örgütü, hiç olmazsa başlangıçta, mağluplara kabul ettirilen barış koşullarının, yani statükonun korunması için bir mekanizma olarak düşünülmüştü. Türkiye'ye "empoze edilen" bir barış söz konusu olmadığından, Misak metninin Lozan Barış Anlaşması'na konulması gereği kalmamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Barış Anlaşması'ndan 1938 yılında Atatürk'ün ölümüne değin geçen süre içinde izlenen dış politikada temel amaç, önce yeni Türk devletinin dışarıda tanınmasını sağlamak, sonra da eski düşman devletlerle Lozan'dan arta kalan sorunları halletmek ve bunlarla normal ilişkiler kurmak idi. Yeni Türk devletinin eski düşman devletler tarafından kabul edilmesi ve tanınması kolay olmamıştı. Bu devletler Türkiye'ye karşı eski tutumlarını sürdürmekte ısrarlı olmuşlardı. O kadar ki, bir çokları imparatorluk döneminde Istanbul'da bulunan elçiliklerini, devletin yeni başkentine, Ankara'ya taşımak dahi istememişlerdi. Eski Osmanlı borçlarının ödenmesi, ahalî mübadelesi ve Musul meselesi halledilmesi önemli sorunlar ortaya çıkarmıştı. Özellikle Musul meselesi, yeni devletin iç işlerine karışmak için bir vesile sayılmaya çalışılmıştı. Nihayet, 1926 yılında, İngiltere'nin etkisi altında bulunan Milletler Cemiyeti, Osmanlı devletinin bu eski yöresinin, İngiltere'nin mandası altındaki Irak'a bırakılmasına hükmetmiştir.

1930 yılına gelindiğinde Türkiye, Lozan'dan arta kalan tüm sorunlarını halletmiş ve hemen tüm ülkelerle normal, hatta dostane ilişkiler içine girmiş bulunuyordu. 1928 yılında imzalanan Kellog-Briand Paktı'na taraf olmuş, 1930 yılında aktedilen Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamış ve tasdik etmişti. Savaşları uluslararası ilişkilerin bir aracı olmaktan çıkaran birinci sözleşme, yeni Türkiye Devletinin taraf olduğu ilk uluslararası çok-taraflı sözleşme idi. Devletlerin hukuki nitelikteki uluslararası sorunlarının yargı yoluyla çözülmesini öngören ikincisi ise, hala yürürlükte bulunan, kendi türündeki en önemli sözleşmelerden birini oluşturmaktadır. Yine 1930 yılında Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Türkiye'yi ziyaret etmesi ile başlayan Türk-Yunan diyalogu ise, Millî Mücadelemiz sırasındaki en büyük düşmanımızla hiç bir önemli sorunumuz kalmadığını, artık komşularımız ve Batı dünyası ile normal, hatta dostane ilişkiler içine girebileceğimizin açık bir ifadesi oluyordu.

1930'lu yıllar, Avrupa sahnesinde savaş rüzgarlarının yeniden esmeye başladığı zamana rastlamaktadır. İçeride büyük ve köklü inkılâp atılımlarına girişmiş bulunan Türkiye, bunu gerçekleştirmek için dışarıdaki bu gelişmeleri yakından izlemeyi ihmal etmemiştir. İzlemekte olduğu barışçı ve irredanist olmayan politika, Balkanlarda ve Orta Doğu'da, eski Osmanlı ülkeleri üzerinde kurulmuş olan yeni bağımsız devletlerle iyi ilişkiler kurmasını kolaylaştırmıştı. 1934 yılında Balkan devletleri, 1937 yılında da Orta Doğu devletleriyle imzaladığı Balkan ve Sadabad Paktları, bir yandan

Levent Sahverdi Arşivi

bu devletlere karşı izlenen barışçı dış politikayı kanıtlarken, öte yanda Avrupa'daki yeni oluşumlara karşı bölgeyi korumak için birer kalkan görevi görmeyi amaçlıyordu. Atatürk Türkiye'sinin izlediği bu "yurtta sulh, cihanda sulh" politikası, ülkeyi İkinci Cihan Savaşı dışında tutan düşüncenin de esasını oluşturmuştu. Atatürk 1938 yılında öldüğünde, Türkiye Cumhuriyeti tüm dünyada saygınlığı olan, modern bir devlet konumundaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE KADIN HAKLARI

Prof. Dr. EMEL DOĞRAMACI

Dünyada kadın hakları, herşeyden önce insan hakları olarak ele alınmalıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilk maddesi "tüm insanların özgür, onur ve haklar bakımından eşitliğini" ikinci maddesi de *cinsiyet* ayırımına karşı önlem alınması gerektiğini vurgular.[1]

Kadın hakları, uzun ve çetin mücadeleler sonucu kazanılmaktadır. Bu mücadelenin boyutları her ülke için farklılık göstermiştir. Henüz kadın hakları konusunda adımını atmamış ülkeler vardır. Bu haklar için, mücadeleler bütün hızıyla sürmektedir. Bu mücadelede Türk kadını, dünya kadınının yanında kendisini daha şanslı olarak görmelidir. Çünkü, Türk kadını, kadının toplumsal statüsünü değerlendirebilen, ve onların kadın olmaktan kaynaklanan haklarına sahip olmalarını gerekli gören bir lidere sahip olmalarıdır. Bu lider Atatürk'tür. Atatürk, Türk kadınına bir ışık sunmuştur. Bu ışık ile Türk kadını geleceğine umutla bakmaktadır.

Türk kadını tarih süreci içerisinde devreler halinde ele alınabilir. İncelenmesi gereken ilk devre, Türklerin İslâmiyeti kabul etmesinden önceki devresidir.

Türk kadını bu devrede, erkeğinin sosyal tipine yakındır. Erkek gibi, ata biner, ok atar, kılıç kullanır. İlk Türkçe belge olarak kabul edilen Orhun Kitabelerinde, Türk kadınından saygı ile söz edilir. Özellikle prenseslerin sosyal ve siyasal alanlarındaki çalışmalarına değinilir. Türk ailelerinde bir kız evladın dünyaya gelişi mutsuz ve üzüntü verici bir olay sayılmaz, aksine, sevinç kaynağı olarak kabul edilir. Çocuklar üzerinde babanın olduğu kadar annenin de hakları olduğu savunulur[2].

Türklerin yerleşik düzene ve İslâm kültürüne geçiş döneminde Türk Kadını Arap ve Bizans toplumlarının etkisinde kalmıştır.

[1] Muzaffer Sencer, *İnsan Hakları "Ana Kuruluşlar ve Belgeler" Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No: 214, Ankara, 1986, s. 61.*

[2] Sıdıka Tezel, "Atatürk ve Kadın Hakları", T.T.B. Yayınları, Ankara, 1983. s: 1., Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989. s: 1.

Levent Şahverdi Arşivi

İslâmiyetin kabulünün ilk zamanlarında Türk kadınının öğretmen, hatip, şair ve hatta asker olarak görev yaptıklarını[3] öğreniyoruz.

Ancak zamanla, özellikle Arap toplumunun kız çocuklarına değer vermemesi, müslümanlığı kabullenen Türk toplumunda da etkisini göstermiştir. Bu dönem Türk kadını, erkekten pasif bir konuma itilmiştir. Osmanlı Devleti yönetiminin kadına karşı bu katı tutumu benimsemeleri ve uygulamaları, Türk kadınını peçe altına kafes arkasına mahkum etmiştir. Bu dönemde kadın adeta inzivadadır. Sıdıka Tezel, bunu, "Osmanlı toplum yapısı cinslerin ayrılığı üzerine kurulmuş iki ayrı dünyadan oluşmuştu. Erkeğin dünyası kamusal, kadının dünyasıysa özeldi, mahremdi ve ailenin içinde idi. Eve kapatılıp çarşaf giymeye mahkum edilen kadının, toplum hayatındaki rolü önemli ölçüde sınırlanmıştı"[4] diye açıklamaktadır.

Osmanlı döneminde, kadın, eğitim hizmetlerinden de yoksun bırakılmıştır. Ailede, erkeğin, hukuksal ve sosyal üstünlüğü kadını iyice güçsüzleştirmiştir. Böylece, poligami aileye girmiştir. Bunun sonucu olarak erkek, birden çok kadınla evlenebilme özgürlüğüne kavuşmuştur. Üstüne üstlük erkek, dilediği zaman tek taraflı bir irade ile eşini boşayabilme hakkını kendinde bulmuştur. Evlilik çağına gelmiş veya öyle düşünülmüş kız çocukları, erkek çocuklara nazaran, mirastan yarım pay alması hükmü getirilmiştir. Mahkemede kadın şahidin ifadesi, erkek şahidin ifadesinden değersiz kabul edilmiştir. Kadınlara ücretli çalışma hayatı kapalı tutulmuştur.

Osmanlı dönemi Türk kadınının durumu Tanzimat'la bir nebze hareketlenmiş bulunmaktadır. Bu kıpırdanmalar bazı aydınlardan gelmiş, özellikle, yazarların edebi eserlerinde çizilen kadın tiplerinde Osmanlı toplumunun kadın anlayışına bir başkaldırı gözlenmiştir. Halide Edib'in, yaşamı boyunca kadınların haklarının savunulması için verdiği çaba ve bu çabayı haklı gören aydınların katkıları ile kadınların eğitimi konusunda önemli adımlar atılmıştır[5].

Teokratik Osmanlı toplumunun adeta kadınsız toplum yapısından, kadınlı toplum yapısına geçiş, Atatürk ilke ve inkılâpları ile olmuştur.

[3] a.g.e.s: 2

[4] a.g.e. s: 3

[5] Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1974. s: 61.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün 1923 yılında söylediği şu sözler, O'nun Türk kadını hakkındaki kanısının ne derece gerçekçi olduğunu ortaya çıkarır:

"Bizim sosyal toplumumuzun başarısızlığının yegâne sebebi, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlikten ileri gelmektedir.... Yaşamak demek faaliyet demektir. Bundan dolayı bir sosyal toplumun bir organı faaliyette bulunurken, diğer bir organı işlemezse o sosyal toplum felçlidir"[6].

Bu çağdaş düşünce ile kadının yeri belirlenmiştir.

Bu amaçla, Atatürk, Milli Mücadele'nin ağır yükünü üzerinden atmadan, Türk toplumunda yaptığı reformlarla Türk kadınını bugünkü modern yapısına kavuşturmuştur.

Bu bölümde sunulan makalelerde, Cumhuriyet dönemi Türk kadını hakkında da geniş bilgiler verilmektedir. Ancak konuya açıklık kazandırması amacıyla kısaca deyinmek yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi, Atatürk, çağdaş Türk kadını yaratmak için çeşitli reformlara girişmiştir. Atatürk reformlarının en önemlisini eğitim konusundaki yeniliği oluşturur. Atatürk, "..kadınlarımız, erkeklerden daha aydın, daha feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar..."[7] diyerek, kadınların eğitimi için 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimi merkezileştirmiştir. Böylece, kızlarımıza ilkokul ile birlikte, ortaokul, lise ve hatta yüksek öğrenime katılabilme fırsatını sağlamıştır.

Osmanlı döneminde ilk devlet okulları 1847 yılında kurulmuştur. Kız çocuklarının eğitimi ise 1869'a kadar yaygınlaştırılamamıştır. 1869'da kabul edilen Maarifi Umumiye Nizamnamesi ile okuma-yazma çağındaki tüm çocuklara kız-erkek ayırımı yapılmaksızın ilköğretim mecburiyeti konmuştur. Tanzimat döneminden sonra bazı orta dereceli okullarda kızların devamına izin çıkmış, bu amaçla özel kız okulları kurulmuştur. İlk kez 1908 Yılında İstanbul'da bir ortaokul kız çocukları için öğretime başlamıştır[8].

Daha sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim hizmetleri merkezileştirilerek, halen, sürüdürülmekte olan eğitim sisteminin temeli atılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma bilmeyen kadın yüzdesi %

[6] Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,* Turhan Kitapevi (3.basım), Ankara, 1984. s: 97.

[7] a.g.e. s: 94.

[8] Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü, s. 103.*

Levent Sahverdi Arşivi

90.19'dur. Bu rakam oldukça yüksek bir rakamdır. Ancak, teokratik Osmanlı toplumunun kadının eğitimini önleyici unsurları taşıması ve yeni alfabenin oluşturulması, bu olumsuz tabloyu ortaya çıkarmıştır. Kadının eğitim düzeyi ile ilgili geniş bilgiler kitabımızın sonundaki benim kaleme aldığım Atatürk ve Kadın başlıklı makalemde yer almaktadır. Şunu söyleyebilirim ki, 1985 yılı itibariyle okuma-yazma bilmeyen kadın nüfusu % 31.77'ye kadar indirgenmiştir. 1990 da bu oran % 20 ile % 15 arasında bir orandadır. Kadının eğitimi aşamasında katedilen yol büyüktür. Tüm kadınlarımızın okuma-yazma bilmesi hedef olmalıdır. Okuma-yazma oranı Türkiye'nin doğusu ile batısı arasında da farklılıklar gösterir. Ülkemizin doğusundaki kırsal yörelerde bu oran daha yüksek görülecektir. Bu bölgelerde kız çocuklarını ilkokula dahi göndermeyen ailelerin olduğunu duyuyoruz.

1985 yılı itibariyle Türk Milli Eğitimi'nde, ilk okulu bitirenlerin % 44.74'ünü kızlarımız teşkil etmektedir. Bu oran ortaokul ve dengi okullarda, % 34.15, lise ve dengi okullarda ise, % 37.20'dir. Bu oran yüksek öğrenimde % 25.22'dir.

1990 yılı itibariyle yüksek öğrenimde kız öğrencilerimiz özellikle, dil ve edebiyat, sanat, matematik ve fen bilimleri alanlarında erkek öğrencilerden sayısal olarak daha yüksektirler[9].

Atatürk, hukuk alanında da Türk kadını için yeni düzenlemeler getirmiştir. 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile daha önce yürürlükte olan İslâm Medeni Kanun Hükümleri bir bir ortadan kaldırılmıştır. Bu kanun ile yani 1926 Türk Medeni Kanunu ile Türk kadınına temel haklar verilmiştir. Bu haklar şunlardır:

— Erkeklerin çok kadınla evliliği yasaklanmıştır.

— Tek eşlilik hükmü getirilmiştir.

— Boşanma konusunda karar yetkisi mahkemelere verilmiştir. Boşanmada kadın, erkekle eşit haklara sahip olmuştur.

— Evlilik işlemleri resmi kayıtlar dahilinde, evlendirme memurlarınca yapılması öngörülmüştür.

— Kadının vasiliği yasal güvencelere alınmıştır. Kadın mirasta eşit haklara kavuşmuştur.

[9] 1990 ÖSYM İstatistikleri.

Levent Şahverdi Arşivi

— Kadınlara, erkeklerle aynı işlerde çalışma ve eşit ücret alma hakkı tanınmıştır.

Bir konuşmasında, "..siyasi ve sosyal hakların kadın tarafından kullanılmasının, beşeriyetin saadeti ve prestiji açısından gerekli olduğuna eminim" [10] diyen Atatürk, Türk kadınına 1930 yılında yürütme, 1934 yılında yasama organlarına, kadınların seçmesi ve seçilmesini sağlamıştır. Böylece Türk kadınının siyasal etkinliklerde de kendini gösterme fırsatı doğmuştur. Bu etkinlikleri de günümüze kadar, kadınlarımız kullanmıştır. Parlamentoda bugüne kadar seksen dolayında kadın görev yapmıştır. Bu rakam kadın oranına göre oldukça yetersizdir. Kadınların milletvekili adayı gösterildiği ilk parlamenter seçimlerde, yani 1937 de Meclis'e 18 kadın üye girmiştir. Bu sonuç o günün Meclisinin % 4,5'dir. Bugünkü mecliste ise kadın üye sayısı 8'dir. Yani bugünkü Meclis'in % 1,7'si. Bu inişli çıkışlı rakamların nedenlerini ülkemizin siyasal ve sosyo-kültürel yapısında aramamız gerekmektedir.

Eğitim ve hukuk alanında yapılan bu reformların yanında Türk kadınının çağdaş seviyeye erişmesinde katkısı olan diğer reformlar da vardır. Bunlardan önde geleni Atatürk'ün lâiklik inkılâbıdır. Lâiklik ile, Türk Medeni Kanunu, şeriat kanunlarından kurtarılmış ve Türk kadınına çağdaş bir görünüm kazandırılmıştır. Diğer bir inkılâbı ise, harf inkılâbıdır. Bu inkılâp ile latin harflerinden oluşan Türkçe, millî dil olarak benimsenmiştir.

Bugün, Türk kadını her türlü siyasal ve sosyal haklara sahiptir. Ve bu hakları yasal güvence altına alınmıştır.

Türk kadını ayrıca, uluslararası platformlardaki anlaşma ve sözleşmelerle de güvencededir. Yetmiş yıllık genç Cumhuriyetimizde, Türk kadını her alanda kendini göstermektedir. Çalışma yaşamının hemen her alanında Türk kadını vardır.

Kadın haklarının kullanılmasında, kentlerde ve kırsal bölgelerdeki kadınlarımız arasında farklılıklar gözlenmektedir. Kent kadını, nisbeten ekonomik bağımsızlığını kazanmış durumdadır. Kırsal bölge kadını ise, bu bağımsızlıktan yoksundur. 1985 yılı istatistikleri çalışan kadın kesiminin % 82.49'unun, tarım dahili işlerde uğraştığını söylemektedir. Yani 100 kadından 82 si ücretsiz işçi olarak yaşamaktadır. Bu durum kadını erkeğe bağımlı kılmaktadır. Özellikle, kırsal yöre kadınlarımızın, halk eğitimi kursla-

[10] Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s:99.*

Levent Şahverdi Arşivi

rı ile vasıflı işçi statüsüne kavuşturulma çalışmaları sürdürülmektedir. Ancak, bu çalışmalar henüz geniş kadın kitlesine ulaştırılamamıştır.

Yapılan sosyolojik araştırmalarda Türk kadınının, toplumdaki rolü üzerindeki düşünceleri, sonuçları itibariyle ilginçtir[11]. Bu sonuçları kısaca ifade edersek:

Kendisini erkeklerle eşit düzeyde gören kadın sayısı yarı yarıya bulunmuştur.

Erkeklerle kendilerini eşit gören kadınların, bu tutumlarını, aile dışında edindikleri eğitim, çalışma hayatı gibi etkenlerle kazanmışlardır.

Eşitlikçi olan grup, çoğunlukla genç yaş kadın gruplarıdır. Yine eşitlikçi tutumdaki kadınlar, çoğunlukla evli olmayan kadın kesiminde yoğunlaşmıştır.

Aile yapısı, kadının, geleneksel veya eşitlikçi tavır takınmasına bir sebep olduğu gözlenmiştir. Geniş aile yapısında olanlar, geleneksel kadın tipini, çekirdek aile yapısında olanlar eşitlikçi kadın tipini canlandırmaktadırlar.

Yine gelir düzeyi normal ve normalin üzerindeki kadın kesiminde, eşitlikçi tutum davranışları hakimdir. Bunun anlamı ekonomik bağımsızlığına sahip kadının kendisini erkeklerle eşit olduğunu kabul etmesi gerçeğidir.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur ki, bugün Türk kadını kendisine fırsat eşitliği tanındığında üstesinden gelemeyeceği hiçbirşey yoktur. Günümüz Türk kadını ileriyi görmektedir. Kendi ayakları üzerinde yürüme çabası içerisindedir. Kadınlarımız ekonomik yönden, tüketici rolünden sıyrılmaktadırlar.

Bugün Türk kadınının üzerinde durması gereken asıl sorun toplum yapısındaki kadın ve erkek imajıdır. Dr. Atabek'in bir kitabına kapak yaptığı şu cümle Türk insanının sosyo-psikolojik yapısının çok açık bir şekilde açıklamaktadır. Dr. Atabek "Kışkırtılmış Erkeklik-Bastırılmış kadınlık" dan söz etmektedir[12]. Türk toplumunun kültür yapısında bu olgu yıllarca hüküm sürmüş ve sürmektedir. Atabek, erkeklik imgesinin, yine toplumca

[11] Nilgün Çelebi, *Kentlerde Yaşayan Türk Kadınlarının Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları* (doktora tezi) Yayınlanmış eser.

[12] Erdal Atabek, *Kışkırtılmış Erkeklik Bastırılmış Kadınlık*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1990. s: 34.

Levent Şahverdi Arşivi

bastırıldığı yahut hor görüldüğü düşüncesini vurgulamaktadır. Ve sonuçta, önemli iki soruyla karşımıza çıkmaktadır:

"...sırası geldiğinde kadınlarımızın kendilerine bütün yolların açık olduğunu söylemek neyi açıklar ki? Ellerine ayaklarına, duygularına, düşüncelerine görünmez zincirlerin vurulduğu insanın önünde açık bir yol bulunması neye yarar?"

Dr. Atabek devamla, "kuşkusuz aynı sorunlar erkekler için de var ama, kadınların sadece kadın olmasından kaynaklanan eklenmiş sorunları daha var" demektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

KUVÂ-YI MİLLİYE

Prof. Dr. YÜCEL ÖZKAYA

Kuvâ-yı milliye tabiri tarihimizde "millî" kuvvetler" düzenli olmayan silâhlı birlikler ve kuvvetler için kullanılan bir tabir olarak göze çarpmaktadır. Kuvâ-yı milliye adını verdiğimiz bu kuvvetler, düşmana karşı ülkenin korunması ve savunmasının pekiştirilmesi, birlik ve beraberliğin sağlanmasını hedeflemişlerdir. Bu yüzden de, vatanın işgali karşısında halkın malının, canının, dininin, ırz ve namusunun korunması, kısaca ülkeye karşı olabilecek her türlü saldırıya karşı eski askerî komutan ve askerler ile bunlara katılan askerlerin kendi aralarında oluşturdukları savunma birliklerine "kuvâ-yı milliye" denilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımına göre, düşmanların çemberi altında olan hükümetin emirlerini ordu yerine getirecek durumda değildir. Bu yüzdendir ki vatanı savunma ve korumadan ibaret olan esas görev, doğrudan doğruya milletin kendisine yönelmiş bulunmaktadır. Millet, orduya kendi içinden teslim ettiği bireylerinin, düşman saldırısına uğrayan bölgelerinin savunmasına, düşman saldırısına uğrayan kardeşlerinin hayatlarının korunmasına görevli kılmayı mecbur kılmıştı. İşte buna "Kuvâ-yı Milliye" diyoruz. Bütün evren de böyle diyor. Ayrıca, silâhın söz konusu olmadığı ülkenin en ücra köşelerinde bile ortaya çıkmış, doğrudan doğruya yasal ve çağdaş, sosyal ve genel yaklaşımla siyasî bir dernek olarak da "Müdafaa-i Hukuk" Örgütü vardır[1].

Özellikle, İzmir'in işgalinden (15 Mayıs 1919) itibaren istilâcı güçlere karşı birlikte hareket etmek için, batı cephesinde olduğu kadar, güney ve güney doğu bölgelerinde de "kuvâ-yı milliye" adını verdiğimiz bu direniş birlikleri kurulmuştur.

Erzurum Kongresi'nde "Kûva-yı milliyeyi amil, irâde-i milliyeyi hakim kılmak"ın esas olduğu belirtilmiş, daha sonra, Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa edince, bu hususlar yeni hükümete de duyurulmuştu.

[1] Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, c. 1, Ankara, 1985, (24 Nisan 1920-21 Şubat 1921), sh. 6-7. Mayıs 1920-İsyanlar, Cepheler, Askerî ve Siyasî Durum, İstanbul, 1987, Belgelerle Türk Tarihi D., sayı. 25, sh. 7.

Levent Sahverdi Arşivi

Esasen Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ayak bastığından itibaren hem kuvâ-yı milliye ile hem de yararlı derneklerle sıkı ilişkiler içerisine girmişti. Kendisinin bu kuruluşlarla haberleştiğini, teşkilâtların yurdun her yayına yayılması için faaliyetler gösterdiğini bilmekteyiz. Çeşitli yerlerde kuvâ-yı milliyenin 1919 Mayısı'ndan itibaren önemli direnişlerde bulunduğu bilinmektedir. 8 Mayıs 1919'da, 20. Kolordu'nun Ankara'ya taşınması ve kolordunun başına Ali Fuat (Cebesoy)'un getirilmesi ile millî teşkilâtların faaliyetlerinin hızlandırılması ve kurulmuş olanlarının da kuvvetlendirilmesi düşünülmüştü. Ankara'da kuvâ-yı milliyenin olduğunu İstanbul Hükümeti 31 Temmuz 1919 tarihli tamiminde bizzat kabul etmekteydi.

Çeşitli yerlerde kurulan müdafaa-i hukuk dernekleri yerli müfrezelerin her türlü ikmâl hizmetlerini yerine getiriyorlar, kuvâ-yı milliyenin çeşitli gereksinimlerini sağlıyorlardı. Kuvâ-yı milliyenin askerî teşkilâtlar ve kıtalarla ilişkisi yoktu. Bunların teşkilâtları ve çalışmaları askerî birliklerden ayrı idi. Düzenli ordunun kurulacağı 1920 yılının sonlarına kadar bu kuvvetler iç isyanların bastırılmasında, düşmana karşı koymada önemli çalışmalar yapmışlardır. Kırşehir, Keskin, Beypazarı, Maden, Ankara, Boğazlıyan'da kurulan yeni millî kuvvetler Batı ve Adana cephelerine yollanmışlardı. Görülüyor ki, milis kuvvetleri olarak vasıflandırabileceğimiz bu kuvvetler cephelere yollanarak, düzenli ordudan önce önemli hizmetlerde bulunmuşlardır[2].

Mustafa Kemal Paşa, kuvâ-yı milliyenin önemini ve gelişimini şöylece açıklamaktadır: Müdafaa-i hukukta silâh yoktur. Her vilâyet ve bağımsız sancaklarda heyet-i merkeziyeler vardır. Müdafaa-i hukuk silâhlı kuvvetleri de içine almıştır. İstanbul'da sözde ordusu olan Hükümet bir şey yapmamaktadır. Müdafaa-i hukuk teşkilâtına bağlı kuvâ-yı milliye vatanı kurtarmakla yükümlüdür. Ancak, burada bulunan ve İstanbul'a bağlı komutanların her emri yerine getirmedikleri de görülmektedir. Bunun bir sebebi de kuvâ-yı milliyeyi önceleri besleyen, giydirenin İstanbul Hükümeti olmasından ileri gelmekteydi. Yani, İstanbul Hükümetine kûvâ-yı milliye isteyerek bağlı değildir ve O'nun isteklerini yerine getirmemek yolunu tercih etmektedir. Daha sonra, kendi varlıklarını ve çıkarlarını korumak için gerekli olan kûvâ-yı milliyenin iaşe ve özellikle elbiselerine harcanacak parayı tehlike ile karşı karşıya kalan bölgelerin halkının sağlamaya başladığı-

[2] Bayram Sakallı; Kuvâ-yı Millîye Dönemi Ankarası'nda Millî Faaliyetler, Ankara, 1987, Hacettepe Ün. Atatürk İlke ve İnk. Enst. Dergisi, c. 1, s. 1, sh. 96-101.

Levent Şahverdi Arşivi

nı görmekteyiz. Millet geleceğinin bu kuvvetlerle sağlanacağını anlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, yeni açılan Millet Meclisi'nin ikinci günü yani 24 Nisan 1920 günü döndüncü oturumda yaptığı konuşmada bu hususları açık seçik belirttikten sonra "Kuvâ-yı milliye, ordu, her şey, her vasıta artık doğrudan doğruya milletin tahtı emrindedir. Fakat, iş memleketin müdafaası olduğuna ve bu işin ordunun da vazife-i asliye ve hakikiyesi bulunduğuna göre, bütün vasıtaların aynı emir ve kumandaya tâbi' olması lâzımdır. Bittabii bu kumanda da şunun veya bunun elinde olmayacak, kuvanın heyet-i umûmiyesinin idaresi meclis-i âlinize teveccüh edecektir" diyerek, ordunun Meclis'e bağlı olacağını, "İcra Vekiller Heyeti"nin seçilmesi ve "Müdafaa-i Milliye" adı ile bir bakanlığın kurulması ile bu bakanlığın iaşe, elbise, idare sorunlarını çözümleyeceğini, para işini bütün ordu için yerine getireceğini açıklamıştı[3].

Kuvâ-yı milliye neden ortaya çıkmıştır? Kûva-yı milliyenin ortaya çıkış şartları, meşrutiyet döneminde, bakanlardan valilere kadar hükümet yönetiminde yer alanların keyfî ve yasa dışı işlerinden memleketin nasıl sarsıldığı, ülkede yer yer işgallerin gerçekleştiği, ülkedeki mevcut durumun kötülüğünden kaynaklanmaktadır.

Kuvâ-yı milliye neden heyecan ve şevkle karşılanmıştır? Kuvâ-yı milliye teşkilâtı, hemen bütün fırkaların ve bütün siyasî eğilimlerin üstünde bir heyecan ile karşılanmıştır. Oysa, kuvâ-yı milliyenin bir fırkanın mensuplarını memnun edecek mevkileri, görevleri yoktu. Kuvâ-yı milliye memleketin kurtuluş ve saadetinden başka bir şey düşünmedi. Meclis-i Mebûsân'ın, bundan böyle milletin gerçek temsilcilerinin gerekli işleri yapacağını belirtmesi ve kuvâ-yı milliyenin gereksiz olduğunun belirtilmesi de hatalı idi. Çünkü, her ülkede birçok fırka, cemiyet, siyasî zümre, belirli bir fikir ve düşüncenin, belli bir programın savunması için kurulmuş gruplar meclislerde ve millet arasında çalışmalarına devam ederler. Bu yüzden ikilik düşünülmemelidir. Hükümet ile millet ne kadar bir, ne kadar ortak, ne kadar aynı fikir ve his ile birleşmiş olması gerekse ve nasıl bunlar arasında ikilik olduğu düşünülmezse, milletten başka bir şey olmayan kuvâ-yı milliye ile Hükümet de birbirini tamamlayan, birbirinin dayanağı olan iki kuvvettir. Bu samimî olarak böyle düşünülmelidir. Bu yüzden "kuvâ-yı milliye dağılsın demek, millet dağılsın demektir". Hakimiyet-i Milliye Ga-

[3] Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, c. 1, Ankara, 1985, sh. 6-7.

Levent Sahverdi Arşivi

zetesi, kuvâ-yı milliyenin gereğine bu şekilde işaret ettikten sonra, kuvâ-yı milliyenin ne olduğunun sorulması gerekli yeri de şöyle tarif etmektedir: "Kuvâ-yı milliyenin ne olduğunu milletin sinesinden ve hilâfetin merkez-i vahdetinden koparıp terkettiğiniz İzmir'de, Adana'da, Maraş'ta, Urfa'da canları, kanları ve tırnaklarıyla boğuşan vatanperverlere sorunuz"[4].

Anadolu'daki basın kuvâ-yı milliyenin lehinde ve İtilâf Devletleri'nin aleyhinde yayınlar yapmaktaydı. Oysa, bu gazeteler herhangi bir devlete düşman değiller, yalnızca vatanlarının kurtarılması için çalışan birer yayın organları idiler. Hakimiyet-i Milliye'nin de belirttiği gibi "Ne Kuvâ-yı milliyenin, ne gazetelerin memleket fikri ve vatan endişesi haricinde hiçbir hususî nokta-i nazarı, hiçbir gizli emeli yoktu". İstanbul gazeteleri sansüre uğramayıp, bu konuda seslerini yükseltebilseler idi, Anadolu'da bu kadar büyük ses çıkmazdı[5]. O tarihte, Hakimiyet-i Milliye "Kuvâ-yı milliye ne oluyor?" şeklinde alaylı soru soranlara, bunu İttihat ve Terakkî Fırkası kabul edenlere çatmakta, irade-i milliyenin bir siyasî fırkanın ihtirası olmadığını, hiçbir hükümetin millî emellerin aksine iş göremeyeceğini öne sürmekte ve "çünkü bugünün vahdet-i milliyesinden hariç kalan ve memleketin şeref ve istiklâline ve tamamiyet-i mülkiyesine ait esasata iştirak etmeyen haindir. Ve dünyanın her tarafından hainler ekalliyettir" tezini ileri sürmekte, millî kuvvetlere hücum etmemek gerektiğini "Memleketin istiklâl ve tamamiyeti uğrunda her fedekârlığa amâde (hazır) bir vaziyet-i müdafaa (savunma durumu) alan kuvâ-yı milliyeye karşı kim tarafından olursa olsun, bu kadar hatalı bir hareketle mukabele etmek asırlarca mucîb-i teessüf addedilecek (üzüntüye neden olacak) bir cihet olur" denilmekteydi. Daha sonra millî iradenin kuvâ-yı milliyeye kuvvet verdiği açıklanmaktaydı[6]. Doğal olarak, Ankara'da millî hükümetin gazetesi olan Hakimiyet-i Milliye, kuvâ-yı milliye konusunda millî hükümetin fikirlerini yansıttığı gibi, kamuoyunun istek ve düşüncelerini de ortaya koymuştur. Kuvâ-yı milliyenin neden ortaya çıktığı, amacının ne olduğu, neden halkın bunu tutmasının gerektiği açık, seçik bir şekilde ortaya konulmuştur. Böylece, kuvâ-yı milliyeye taraftar olmayanların gizli ve çarpık düşünceleri ortaya konulmak istenilmiş, bunda da başarılı olunmuştur.

[4] Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, c. 1, sh. 241-246.

[5] Hakimiyet-i Millîye, No. 13, 3 Mart 1336 (1920). Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, c. 1, sh. 245-246.

[6] Aynı kitap, c. 1, sh. 260-263.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuvâ-yı milliye, 1919'da yurdun çeşitli yerlerinde görev yapmaktaydı. 1919'da bütün yurtta, ikisi bağımsız olmak üzere ve çoğunun er kadrosu eksik yirmi Türk tümeni vardı.

Merkezi Erzurum'daki 15. Kolordu'nun 4 tümeninden biri Erzurum'da, biri Trabzon'da, biri Van'da, biri Horasan'da idi. Merkezî Sivas'ta'ki 3. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Amasya'da, diğeri Samsun'da idi. Diyarbakır'daki 13. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Siirt'te biri Mardin'de idi. Ankara'daki 20. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Ankara'da diğeri Afyon'da, Konya'daki 12. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Konya'da, diğeri Niğde'de idi. Bandırma'daki 14. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Balıkesir, diğeri Tekirdağ'da, İstanbul'daki 25. Kolordu'nun 2 tümeninden biri İstanbul, diğeri İzmit'te idi. Edirne'deki 1. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Kırklareli'nde, diğeri Keşan'da, 2 bağımsız tümenden biri Çine'de, diğeri Bursa'da idi.

Bunların dışında Sivas, Trabzon illerini içine alan bölgede halk teşkilâtlanmış, askerî kuruluşlar meydana getirmişti[7].

Yurdun diğer yörelerinde, Güney ve Güney-Doğu Anadolu, Karadeniz, Batı Anadolu yörelerinde süratle teşkilâtlar kurulmaya, silâhlanmaya, kuvâ-yı milliye adıyla birlikler oluşturulmaya başlanmıştı.

23 Mayıs 1919'da, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik'in Harbiye Nezareti'ne "Durumun düzeltilmesi için, kuvâ-yı milliye teşkilâtı vücuda getirmenin en iyi tedbir olabileceğini" bildirmesi ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Başkanı Cevad Paşa'nın son fıkranın önemli olduğunu bildirmesi kuvâ-yı milliyenin başlangıcı kabul edilebilir[8]. Kuvâ-yı milliyenin en büyük savunucularından biri de 57. Tümen Komutanı Albay Şefik'tir. 20 Ağustos 1919'da Harbiye Nezaretinden gönderilmiş olan şifreye, 24 Ağustos'ta verdiği cevapta, silâhların bırakılmayacağını, silahların bırakılmamasının kuvâ-yı milliyeye iştirak anlamına gelmediğini ve halkın kuvâ-yı milliyenin yanında olduğunu, kuvâ-yı milliyeye karşı aleyhte olan hiçbir icraatı kabul etmeyeceğini şöylece dile getirmektedir: "Osmanlı kıtaatının Yunanlılara karşı taarruzu şimdiye kadar vuku bulmamıştır. Ve el-yevm dahi böyle bir teşebbüsü yoktur. Yalnız ol-bâbdaki meclis-i vükelâ kararına binaen Yunanlıların ilerlemesini ve taarruzunu tevkif etmekle (durdur-

[7] Mahmut Goloğlu; Sivas Kongresi, sh. 27-28.

[8] Yücel Özkaya; Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi, sh. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

makla) mükelleftir. Kuvâ-yı milliye arasında bulunan top ve makineli tüfenk gibi esliha (silâhlar) Osmanlı kıtaatının kuvâ-yı milliyeye iştirak etdiğine delil addedilmemelidir. Çünkü, Yunanlılaran irtikâb etdiği İzmir ve Aydın fecayi'i üzerine mevâki'-i mezkûre ve sairedeki *kıtaattan terk-i vazife ederek kuvâ-yı milliye iltihak etmiş zabı*tan ve efrâd olduğu gibi, hal ve vazife-i hakim ve memur olan kuvâ-yı milliye Aydın Muharebesi'ni şimdi cidden kıtaatın bazı top ve makinalı tüfenklerine vaz-yed etmişir. Efrâd-ı askeriyenin ahvâl-i ruhiyesi kuvâ-yı milliye aleyhinde icraata katiyen müsait değildir..."[9].

Kuvâ-yı milliyenin Batı Anadolu'da ve Güney-Doğu Anadolu'da büyük hizmetler verdiğini, batıda Yunanlılara, Güney-Doğu Anadolu ile güneyde Fransızlara karşı başarılı bir mücadelenin gereklerini yerine getirdiğini görmekteyiz. Düzenli ordu kuruluncaya kadar bu kuvvetler çok yerinde ve güzel bir çalışma düzeni içinde düşman kuvvetlerine ağır darbeler indirmişlerdir.

Anadolu'daki bu gelişmeler ve teşkilâtlanmalar, İtilâf Devletleri'nin lütfu ile İmparatorluğun hayatiyetini sürdüreceği yanılgısına kapılan İstanbul Hükümeti tarafından da tasvir edilmiyordu. Bu bakımdan, İstanbul Hükümeti Anadolu'ya, kuvâ-yı milliyeyi işgale karşı koymaması konusunda girişimler yapılması ile ilgili olarak birtakım emirler göndermekteydi. Bütün bu engellemelere karşın kuvâ-yı milliye bir çığ gibi büyümekte idi. İngilizler de bu gerçeğin farkında idiler.

Akhisar'da isminin zikredilmediği İngiliz Kontrol Subayı'nın 13 Eylül 1919 tarihli raporundan anladığımıza göre, İngilizler Türk kuvâ-yı milliyesi hakkında etraflıca bir bilgiye sahiptirler. Bu raporda belirtildiğine göre, Bergama, Soma, Akhisar, Salihli, Ödemiş, Aydın, yörelerinde faaliyet gösteren kuvâ-yı milliye kuvvetlerinin sayısı otuzüç bin ile otuzdört bin arasındadır. Buralarda ayrıca yirmiiki bin kadar yedek kuvvet vardır. Raporda, Balıkesir yöresinin incelenmediği açıklanmakta ve kuvvet sayısı şöylece taksim edilmektedir: Bergama 5-6.00, Soma 1.200, Akhisar 4.000, Salihli 2.600, Ödemiş 2.800, Aydın, Nazilli 18.000, Aydın sınırında 17.000, Alaşehir civarında 5.400 (beş hafta kadar sonra 8.000) olarak gösterilmekteydi.

Cephelerdeki komutanlar ise şunlardı: Bergama'da Ali Bey(Kel Ali), Soma'da Hulusi Bey, Akhisar'da Ethem Bey(askerî), Soma'da Hulusi

[9] Gnkurmay ATASE, İstiklâl Arşivi, Klasör. 27, Dosya. 108-A, Fihrist. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey(sivil), Salihli'de (Reşit Bey ve kardeşi Ethem), Alaşehir'de Mustafa Bey, Ödemiş'te Mustafa ve Mestan beyler, Aydın'da Hacı Şükrü Bey (askerî), Hacı Şükrü Efendi, Hacı Süleyman Efendi.

Raporda, bu bölgenin kendi başına savaştığı ve cephelerin ortak bir kumandanlığının olmadığı, Alaşehir'de toplanan kongrenin tek bir komutan seçmek amacında bulunduğu, ama şimdilik bir gerilla savaşının yapıldığı, kullanılan silâhların çok çeşitli, ancak yetersiz olduğu, buna karşın Türklerin maneviyatının çok yüksek olduğu, bu kuvvetlerin Yunan zulmü üzerine kurulduğu ve yalnızca Yunanlılarla savaşmak amacıyla hareket ettikleri, Yunanlılara karşı savaşan bu Türk kuvvetlerinin Mustafa Kemal gibi siyasî bir hareket doğrultusunda olmadıkları açıklanmakta, ancak bu hareketin de Mustafa Kemal'in hareketinden farklı olmadığı da vurgulanmakta idi[10].

Yurdun çeşitli yerlerinde kuvâ-yı milliye hareketlerinin 1919 Mayıs'ından itibaren başladıklarını görmekteyiz. Bunların nerelerde ve nasıl teşkilâtlandığına kısaca bakmakta yarar vardır.

Denizli'de 29 Mayıs 1919 günü, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi başkanlığında Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuştu. Cemiyet, üyeler arasında işbirliği yaparak, öncelikle silâhlı gönüllüler yazılması için uğraşıyor idi. İlk kurulan gönüllü birliğinin başına, Ödemiş'ten Denizli'ye gelen komiser Hamdi Bey seçildi. Daha sonra çeşitli gruplar oluşturuldu. Bunların komutanlığına Topçu Binbaşı İsmail Hakkı Bey getirildi. Bu birliğin adına "Milli Menderes Müfrezesi" denildi. Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, Umum Jandarma Komutanlığı'na çektiği telde "Jandarmaların firarlarına engel olmak ve kendilerini iyi bir halde bulundurmak" gerektiğini belirtmekteydi. Bu arada, kuvâ-yı milliye Ödemiş'te Yunanlılara mağlup olmuştu[11]. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda başarılı hizmetler veren Yörük Ali Efe, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) ile görüştükten sonra, 27 Haziran 1919 günü Umurlu'ya gelip millî kuv-

[10] Bilâl Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) c. 1, Ank. 1973, sh. 98-102, Şevket Süreyya Aydemir ise, General Nieder'in (Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı) 21 Haziran 1919 tarihli raporuna göre, Bandırma, Soma, Kırkağaç, Akhisarda çetelerin oluştuğu, Nazilli'de 200, silahlı asker, 6-8 bin efe, Soma'da 3.000, Salihli'de 3.000, Bergama'da 3.000, Bozdağ'da 3.000, Denizli'de 10.000, Akhisar'da 5.000, Balıkesir'de 1.000, Edremit'te 9.000, Aydın'da 3.000 silahlı asker olduğunu belirtir, Bak: Tek Adam, c.2, İstanbul, 1983, sh. 160-161, 188.

[11] Hamdi Baytulluoğlu; Millî Mücadele Başlıyor, İstanbul, 1968, BTTD, sayı. 13, sh. 10-12.

Levent Sahverdi Arşivi

vetlere katıldı. Denizli'de bu kuvvetler daha sonra Hacı Şükrü Bey'in birlikleri ile birleşti. Bu birlikler, 29 Haziran 1919'da Aydın'ın geri alınmasında başarılı oldular. Ancak, 3 Temmuz günü Aydın'ı bırakıp geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bu arada Denizli Heyet-i Milliyesi oluşturulmuş ve sık sık bildiriler yayınlayarak halka çeşitli duyurularda bulunmuştur. Bunların çoğu kuvâ-yı milliyeye yardım doğrultusundadır. Örneğin 10 Haziran 1918 ve 18 Temmuz 1919'daki duyurular bunlara örnek olarak gösterilebilir. Denizli Heyet-i Milliyesi cephede çarpışan sivil kökenli efe ve zeybeklerin gereksinimlerini zamanında sağladığı gibi, Sivas Kongresi'ne de parasal yardımlarda bulunmuştur[12].

Isparta ilinin bir ilçesi olan Keçiborlu -Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda nahiye-'de, 15 Mayıs 1919'da, Yunanlıların İzmir'i işgalinden itibaren işgal kuvvetlerine tepki gösterdi. Isparta'da kurulan "Millî Müdafaa-i Vataniye Heyeti" 22 Haziran 1919'da, ilçelerde de teşkilâtlanılması için beyannameler yayınlamış, nahiyelere heyetler göndermişti. 22/23 Haziran 1919'da, Keçiborlu'ya gelen heyetin çalışması ile 23 ya da 24 Haziran'da "Keçiborlu Nahiyesi Milli Müdafaa-i Vataniye Heyeti"nin kurulmasında da ön ayak olmuştu. Hemen hemen bütün Keçiborlu mahalleleri ve köyleri bu örgütte görev aldı. Bunlar Aydoğmuş, Kuzluca, Eber, Ovacık vb. yerlerde köy mücahitleri olarak görülmektedir. Bu gönüllüler, daha sonra kuvâ-yı milliyeye katıldılar. Keçiborlu Milli Müdafaa-i Vataniye Heyeti iki ay bu ad altında çalıştıktan sonra, Nazilli Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, tahmini 22 Ağustos 1919'da Keçiborlu Heyet-i Milliyesi adıyla çalışmalara başladı. Esasen, haziran ve temmuz aylarından itibaren Isparta mücahitlerinin içine, Keçiborlu gönüllüleri de katılmıştı. Bu bahsedilen kuvvetin başına Mahmut Efe getirilmişti. Keçiborlu'dan daha sonra 1890 ve 1891 doğumlular, 1920 Şubatı'ndan itibaren cepheye gönderildiler.

İzmir'in işgalinden itibaren, Keçiborlu halkı, Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği yolda teşkilâtlanılması bakımından çalışmalar yaparken, bir taraftan da kuvâ-yı milliyenin tamamlanması için elinden gelen maddî yardımı yaptı. Üç gün içinde Keçiborlu köylerinden 39.325 kuruş toplanabilmesi bunun en açık örneğidir. Bu para istendiğinde Isparta Milli Müda-

[12] Mustafa Albayrak; Millî Mücadele'de Denizli'de Yapılan Başlıca Çalışmalar (16 Mart 1919-23 Nisan 1920), Ankara, 1987, Hac. Ün. At. İlke ve İnk. Tar. D., c. 1, sh. 105-109.

Levent Şahverdi Arşivi

faa-i Vataniye Heyeti'ne verilecekti. Keçiborlu ve çevresinde bu şekildeki çalışmalar 1920 içinde de devam etti[13].

İstanbul'un bütün engellemelerine karşın, Batı Anadolu'da kuvâ-yı milliye çalışmaları başarılı bir şekilde sürmekteydi.

Çanakkale'deki Akbaş cephaneliğini basan Edremid Kaymakamı Hamdi Bey bütün redd-i ilhak derneklerine, 16 Haziran 1919'da çektiği telde, Ayvalık bölgesindeki düşmana karşı ilk Ayvalık'ta bulunan Tasvir-i Efkâr, İkdam, Sabah, Vakit, Zaman, Yeni Gazete ve Fransızca yayınlanan İstanbul gazetelerinin muhabirleri de 19 Haziran 1919'da, Ayvalık'taki "kuvâ-yı milliye"nin başarılarını açıklamakta ve "Millet, hamiyet taşkınlığı ile akın akın savaş meydanına koşmaktadır. Zayiatımız önemsizdir" denilmekteydi[14].

21 Temmuz 1919'da üçüncü kez kabine kuran Damat Ferit Paşa, gene eskisi gibi hainliklere başlamış, İçişleri Bakanlığı kanalıyla kuvâ-yı milliyenin dağıtılması için her yere telgraflar çektirmişti. Bu telgraflar Denizli'ye yollanmış idi. Denizli Milli Heyeti Başkanı Ahmet Hulusi, 5 Ağustos 1919'da, İçişleri Bakanlığı'na çektiği telde, Yunanlıların zulümlerini dile getirmiş, Hükümet'in ikibuçuk aydır siyasî girişimlerinden bir sonuç alınamadığını belirttikten sonra "Eğer Hükümet, siyasî gayesi İslâm'ın yok edilmesi olan Yunanlıların vilâyetimizden fiilen çıkarıldığını siyasî teşebbüslerle gösterirse ve bu suretle Müslüman halka yapılmakta olan zulüm ve facialara bir son verilirse, hareketleri hemen durdururuz. Aksi taktirde, Yunan zulmü ve vahşeti altında ölmektense, çarpışa çarpışa hayatımızı feda etmeği ve bu suretle başarıya ulaştığımız halde kendi hükümetimizin kanunlarıyla kendi haklarımızda koğuşturmada bulunmasına boyun eğmeği cana minnet bilmekte olduğumuzu arz ederiz" demekteydi. 7 Ağustos 1919'da ise, Denizli Mutasarrıfı İçişleri Bakanlığı'na çektiği telde "Millî Hareket sadece Yunan saldırılarına karşı yapılan meşru müdafaadan ibaret olup, buna katılanlar hükümete herhangi bir şekil ve surette karşı gelmek ve güçlük çıkarmak düşünce ve maksadından uzaktır" denmekteydi[15].

[13] Nuri Köstüklü; Millî Mücadele'de Keçiborlu, Ankara, 1988, Atatürk Yolu D. Ankara Ün. Türk İnk. Tar. Enst. yayını, sayı. 2, sh. 97-107.

[14] Mithat Sertoğlu; Millî Mücadele'de İlk Gerilla Silahlı Mukavemet Hareketi, İstanbul, 1968, BTTD, sayı. 10, sh. 18-21.

[15] Mithat Sertoğlu; Millî Mücadele'de Kahraman Denizli, İstanbul, 1968, BTTD, sayı. 6, sh. 3-7.

Levent Sahverdi Arşivi

Kuvâ-yı milliye hakkında İstanbul Hükümeti'nin düşüncesi ise açıktır. İstanbul Hükümeti düşmana hiçbir şekilde karşı konulmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Harbiye Nazırı, 22 Ağustos 1919'da, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik'e çektiği telde, durumun şimdilik sükûnet içinde olduğunu, sözde vatanı kurtarmak amacı ile hareket edenlerin asayişi bozduklarını izahtan sonra bunlar için "Asayişi ihlâl ile düşmanların merâmını tervic ediyor. Ahali-i masûme bunların şerrinden merkez-i saltanata feryadnâmeler yağdırıyor" diyerek "Şimdi bizim tarafımızdan en küçük taarruz İzmir'i değil, Devlet'i tehlikeye kor, Ahval-i umûmiye-i siyâsiye lehimizdedir. Kimse duymadan gelmek mümkün ise, Şükrü'ye söyle süratle buraya gelsin. Beni görsün, derdini anlatsın. İsterse Demirci de refaket edebilir"[16]. Çok açık bir şekilde Harbiye Nezareti'nin kuvâ-yı milliye ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı uğrunda çalışanlar hakkında olumsuz fikri olduğu ortaya çıkmaktadır. Albay Şefik, İstanbul'a çektiği telgraflarda ise kuvâ-yı milliyeye taraftar olduğunu ortaya koymuştu. 20. Kolordu Komutanı ise, 3. Ordu Komutanlığı'na, 12 Ağustos 1919'da çektiği telde, kuvâ-yı milliye ile halkın bütünleştiğini "Ordu-yu milliyi temsil edecek bir hükümetin mevki'-i iktidara gelmesinin zarûri olduğunu" açıklamaktadır[17]. 20 Kolordu Komutanı, bu telgrafı ile mevcut hükümetin millî bağımsızlık savaşını ve millî orduyu desteklemediği kanısında olduğunu ve yeni bir hükümetin bunu destekleyeceğini ileri sürmekte ya da bunu destekleyecek bir hükümetin iş başına gelmesini istemekte ve böylece kuvâ-yı milliyenin yanında olduğunu vurgulamaktadır.

Batı'daki kuvâ-yı milliyenin amacı yalnız Yunan işgallerine son vermek değil, İngilizleri de çıktıkları yerlerden atmak amacı noktalarında toplanmaktaydı. İkinci Ordu Kumandan Vekili Tuğgeneral Selahattin'e, Harbiye Nezareti'nden 16 Ağustos 1919'da İstanbul'da bulunan İngiliz Başkumandanı General Milne'nin bir tezkere sureti de gönderilmişti. Bunda, 11 Ağustos'ta, Osmanlı kıtalarının ve çetelerinin Akhisar yakınlarındaki Yunan kıtalarına hücum ettikleri ve 13 Ağustos 1919'da da Marmara yakınlarında buna benzer hücumlarda bulunduklarına dair bilgi edinildiği, bunlara derhal son verilmesi, Yunan kıtalarına bulundukları yerlerden ayrılmamalarının söylendiği, eğer hücumlara devam olunursa, Yunan kıtalarının da ilerleyecekleri açıklanıyordu. Selahattin Bey, Harbiye Nezaretine, 18 Ağustos 1919'da gönderdiği yazıda, hukukun sağlanması ve namusun

[16] İstiklâl Arşivi, Klasör, 27, Dosya. 108-A, Fihrist. 6.

[17] İstiklâl Arşivi, 27, Dosya. 108-A, Fihrist. 1, 58.

Levent Şahverdi Arşivi

korunması amacı ile milletin ruhundan doğan kuvâ-yı milliyenin amacının Yunan işgallerini önlemek, din kardeşlerinin hayat ve namuslarını korumak, Yunanlıları denize dökünceye kadar çalışmak olduğunu, şimdilik savunmada kalınmak hususunun cephelerdeki kıta komutanları ve diğer uygun kişilerle redd-i ilhak heyetlerine ve kuvâ-yı milliye kumandanlarına duyurulduğunu açıklamıştı[18].

Albay Şefik, 24 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'ne çektiği telde, Aydın civarında üç bin Yunan askerinin bulunduğunu, buna göre, kuvâ-yı milliyenin çok az olduğunu açıklamaktadır. 24 Ağustos 1919'da Harbiye Nezareti'ne çektiği bir başka telde ise, kuvâ-yı milliyeye halkın istediğini bizzat açıklamaktaydı[19].

Diğer taraftan akıncı müfrezelerinin hareketlerinin İtilâf Devletleri'nce nasıl karşılanacağı yolunda bir şüphe de mevcuttu. Genel taarruz başlayıncaya kadar, Yunan işgali altında bulunan yerlerde, Yunanlıların hareketlerini durdurmak amacı ile çalışmalar sürdürülmekteydi. 30 Aralık 1919'da, Şimal Cephesi Komutanı Kâzım Bey, 20. Kolordu Kumandanlığına ve Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telde, Yunanlılara karşı koymak amacı ile akıncı müfrezelerinin kurulduğunu, bu müfrezelerin hareketlerinin İtilâf Devletleri'nce ne şekilde düşünüleceği ve Yunanlılar tarafından ne gibi propagandaya vasıta olacağının bilinmediği duyurmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta bu müfrezeler için "çok muvafıktır" demiştir[20]. 20. Kolordu Kumandanı Vekilinin de, Mustafa Kemal ile birlikte, 61. Fırka Komutanı Kâzım Bey'e hareketlerin çok yerinde olduğu yolunda bir telgraf çektiklerini bilmekteyiz[21].

Bu arada, bazı il yöneticilerinin de padişaha bağlı ve kuvâ-yı milliyeye aleyhtar olduklarını bilmekteyiz. Bunlardan birisi de Gümilcineli İsmail'dir. 56. tümenin 174. Alay Birinci Taburunun ikinci Bölük Komutanı olan Teğmen Mümtaz Şükrü (Eğilmez) Bursa'da kurmuş olduğu Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu ve Kuvâ-yı Milliyeci Grubu Başkanı olarak, Tümen Komutanlığı'na başvurmuş, yedek subayları yurt düşmanı sayan Bursa'daki Gümilcineli İsmail ile adamlarını İstanbul'a göndermeyi ba-

[18] Şerafettin Turan; Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Millîye Hatıraları (1919-1920), Ankara, 1987, T.İ.T. Ens.Yay. sh. 247-248.

[19] İstiklâl Arşivi, Klasör. 27, Dosya. 75, Fihrist. 22/5.

[20] HTVD, sayı. 34, belge. 838.

[21] HTVD, sayı. 34, belge. 839.

Levent Şahverdi Arşivi

şarmıştı. 22 Temmuz 1919'dan sonra, İstanbul basınında, Bursa'daki ulusal savaşın yanında olanları Bursa'dan uzaklaştırması ve Bursa basınına baskı yapması yüzünden Gümülcineli İsmail hakkındaki yakınmalar yer almıştı. 29 Temmuz 1919 günü, İsmail Bey vali vekilliği görevinden ve Bursa'dan ayrılmıştı[22].

Daha sonra, Müdafaa-i Hukuk'un bütün bölgede egemen olması için çalışan grup, Müdafaa-i Hukuk Başkanlığı olarak da Sıtma Mücadele Başkanlığı binası olan Yağcı Ahmet Cemal'in dükkânının üstündeki binada çalışmaya başladı. Basımevi mensuplarının çekinmesine karşın, Mümtaz Şükrü'nün ikna edici izahları üzerine ilk bildiriyi yayınladılar. Mümtaz Şükrü, daha sonra Çekirge semtinden Apolyont gölüne kadar olan saha içinde ve köylerde kuvâ-yı milliye teşkilâtını kurmaya çalıştı. Yirmi gün içinde bütün köylerde kuvâ-yı milliye teşkilâtı kurulmuştur. Bu kuvâ-yı milliye örgütü'nün komutanlığını Mehmet Ali Bey yükümlenmiş, Salih Hoca da muhasebe ve vezne işlerini üzerine almıştı[23].

Bu tarihlerde kuvâ-yı milliyenin yöneticilerinden olan Çerkez Ethem de, her gittiği yerde diğerleri gibi mal sandıklarına, özel muhasebe veznelerine el atarak para alıp, kuvvetlerini beslediği gibi, tanıdığı zenginlerden de yüklü paralar almayı beceriyordu. Bursa'da da aynı yolu uygulayarak, maliyeden ve özel muhasebeden paralar almıştı. Mudanya'daki iskeleden alınan vergi ile 56. Tümen'in giderleri sağlanmakta idi[24].

Yunanlılar, 26 Mayıs'ta Bursa, 27 Mayıs'ta Aydın, 29 Mayıs'ta Kasaba, 3 Haziran'da Nazilli, 4 Haziran 1919'da Ahmetli, 5 Haziran 1919'da Akhisar'ı işgal etmişler idi. Ancak, Güney Anadolu'da Fransızların hareketleri başarılı olmamakta idi. 1920'nin ilkbaharından itibaren güneyde, 1920'nin ilk aylarında ise Güneydoğu'da milis kuvvetleri başarılı sonuçlar almışlardı. 25 Mayıs 1920'de Türk kuvvetlerinin Pozantı'ya girmeleri,Kilikya'daki başarıları, İzmit'te İngilizlere üstünlük sağlamaları sonucunda, Lloyd George, yalnızca Trakya'da yapılan hareketin başarılı olmayacağını düşünmüş ve Yunan ordularının ileriye sürülmesi görüşünü savunmuştu. O, kuvâ-yı milliyenin eylemlerini sürdürmesini ve Bolşeviklerle ilişki kurmasını tehlikeli bulmaktaydı.

[22] Yücel Özkaya; İstiklâl Savaş'ında Türk Halkının Kuvâ-yı Milliyeye ve Millî Orduya Katkıları, Ankara, 1985, (II. Askerî Tarih Semineri), İst. 1981, sh. 20-21.

[23] İhsan Ilgar; Millî Mücadele'de Bursa (Mümtaz Şükrü Egilmez'in Hatıraları) İstanbul, 1981, sh. 20-21.

[24] İhsan Ilgar; aynı kitap, sh. 37-38.

Levent Şahverdi Arşivi

Müttefiklerin Türk milis kuvvetlerini dağıtmak konusunda Yunanlılara izin vermesi üzerine, Yunan ordusunu harekete geçiren Venizelos, Anadolu'yu işgal amacını gütmediklerini, amaçlarının bozulan iç güvenliği sağlamaktan ibaret olduğunu açıklamakta idi. Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de harekete geçerek, 24 Haziran Alaşehir, 30 Haziran 1920'de Balıkesir, 2 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa (Nif) ve Karacabey'i işgal etmişlerdi. İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya, 2 Temmuz'da da Bandırma'ya asker çıkararak Yunanlıları desteklemişlerdi.

Kuvâ-yı milliye ve düzenli güçler yeterli araç, gereç, eğitim ve elemana sahip olmadıkları gibi birbirleriyle bağlantılı bir çalışma düzeninden de uzak idiler. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa idi ve 12. ve 20. İzmir Kuzey Kolordusu'na sahipti. 20. Kolordu Kumandanlığı'na Albay Bekir Sami Bey atandı ve Yunan güçlerini oyalamaya başladı. Daha sonra, Yunanlılar kuvâ-yı milliye elbiseleri giyerek, etrafı aldatarak köyleri yağmalamaya başladılar. Bursa'da Ulusal Bağımsızlık savaşına karşı olan ulema, Yunanlıların yalnızca kuvâ-yı milliyeye karşı olduğunu, İstanbul Hükümeti'nin Yunanlılar ile anlaştığını, dinsizlerin yok edileceğini açıklamakta ve millî cephenin bozulmasına neden olmakta idi[25]. Bunları açıklamaktaki amacımız, milli kuvvetlerin yalnızca düşman ile değil, diğer taraftan da aldatılmış ya da körü körüne padişah ve halifeye bağlı sözde din adamları ile uğraşmak zorunda olduğunu ortaya koymaktan ileri gelmektedir. Buna karşın, pekçok din adamı, özellikle müftüler müdafaa-i hukuk cemiyetlerinde başkanlık yaparak, mitinglerin düzenlenmesine nezaret ederek kuvâ-yı milliyenin yanında yer almışlardır.

İzmir'in işgalinden sonra, Ege'de ortaya çıkan çeteler ve kuvâ-yı milliye ortaklaşa çalışmaya başlamış, düşmana karşı hücumlarını da arttırmışlardı. Osmanlı Hükümeti ise, bu tip hâreketlerin ne yazık ki, karşısındaydı. Padişaha bağlı valiler de Hükümet'in yolunda hareket etmekte idiler. Nitekim, Edirne Valisi adına Kadı Sırrı, 26 Temmuz 1919'da, bu tip hareketlerin uygun görülmediğiniBirinci Ordu Kumandanlığı'na çektiği bir telde açıklamakta, bu tip hareketlerin İtilâf Devletleri'nin daha fazla müdahalelerine neden olacağını, bu yüzden bu konuda İçişleri Bakanlığı'nın yaptığı uyarıya dikkat etmenin gerektiğini öne sürmekteydi. Telgrafta, Çete Reisi Demirci Mehmet Efe ve Aydın Civarı Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü imzalarıyla, çeşitli yerlere telgraflar çekilerek ihtiyat

[25] İhsan Güneş; Bursa'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler, Ankara, 1985 (II. Askerî Tarih Semineri), sh. 144-148.

Levent Şahverdi Arşivi

zabitlerinin ve fertlerinin silâh altına alınmaları yolundaki telgrafların yerlerine gitmelerinin önlendiği, ancak, mektuplar yazılarak bu hareketlere devam olunduğu, bu tip hareketlerin İstanbul Hükümeti'nce tasvip edilmediği açıklanmaktaydı[26].

Bu arada yapılan kongrelerde kuvâ-yı milliyenin gelişmesi yolunda kararlar alınıyordu. 28 Haziran 1919'daki ilk Balıkesir Kongresi'nde millî bütünlüğün korunması ve işgalin protesto edilmesi yolundaki çalışmalar yapılmış, 26 Temmuz 1919'da yapılan İkinci Balıkesir Kongresi'nde de, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na taraftar grupların bir çatı altında toplanması başarılmıştır. Kongre, Kuzeybatı Anadolu'da mahallî birliği sağlamış, yerel nitelikle redd-i ilhak heyetlerini kendi kurduğu harekât-ı milliyeye bağlamıştır. 16 Eylül 1919'da toplanan Üçüncü Balıkesir Kongresi'nin 18-22 Eylül 1919 tarihli oturumlarında, Alaşehir Kongresi'nde kabul olunan "Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Teşkilâtı Yönetmeliği" hazırlanmış, millî alay ve menzil müfettişlerinin seçimi de karara bağlanmıştı[27].

Mustafa Kemal Paşa, 2 Ekim 1919 günü, Ferit Paşa'nın yerine kurulan yeni kabine başkanı Ali Rıza ile ilişki kurmak istemiş ve 3 Ekim günü, Meclis-i Vükelâ'nın toplantısı sırasında, Ali Rıza Heyet-i Temsiliye ile temas kurmuştu. Mustafa Kemal bu görüşmede Ali Rıza Bey'e "Yeni kabine, Erzurum ve Sivas kongrelerinde tayin ve tespit edilen teşkilât ve makasıdı millete riayet-kâr olduğu taktirde, kuvâ-yı milliye O'na müzahir olacaktır" demekte idi[28]. Mustafa Kemal, burada açıkca geçerli olanın Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarının olduğu, kuvâ-yı milliyenin yoluna devam edeceğini açıklamakta ve bu şartlar içerisinde yeni kabine ile anlaşabileceğini öne sürmektedir. O halde Anadolu'da kurulan teşkilât ve hareket konusunda kesin karar verilmiştir. Anadolu'daki sivil ve askerî yöneticiler ile her çeşit halk da, esasen bu düşünce etrafında toplanmaya ve hareket etmeye başlamıştır. Nitekim, Köprülü Hamdi Bey'in üyesi olduğu Balıkesir ve Saruhan ve havalisi Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Merkez Heyeti, 1919 Ekim'nin ikinci yarısı ve Kasım ayı başlarında Yunanlıların Soma, Salihli ve Bozdağ cephelerine yaptıkları saldırılar, silâh ve asker temini, Anzavur Ayaklanması gibi konularla uğraşmıştı. Cephenin insan sayısı bakımından kuvvetlendirilmesi için bir ara Bandırma-İzmir arasında bulunan henüz işgal olunmamış bölgelerdeki hükümlülerden yararlanıl-

[26] HTVD, sayı. 7, Ankara, 1954, belge. 145.

[27] Hacim Muhittin Çarıklı; Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, sh. 214-218.

[28] Nutuk, I, İst. 1973 Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, 13 baskı sh. 195.

Levent Şahverdi Arşivi

ması bile düşünüldü. Bu amaçla hapishanelere gönderilen genelgede milis kuvvetlerine katılmaya imza vererek ya da parmak basarak yemin ederek söz veren hükümlülerin iyi ahlâklı olanlarının derhal salıverilmeleri belirtildi. Bu işlem derhal yerine getirildi[29].

Kuvâ-yı millîyenin önemli komutanlarından ve Akbaş Cephaneliği'ni basarak buradaki silâhların İngilizlerin eline geçmesini önleyen Hamdi Bey'den biraz etraflıca bahsetmekte yarar vardır.

Köprülü Hamdi Bey, Edremit'te kaymakamlık yaparken, Edremit, Burhaniye ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kurulmuştu. 29 Mayıs 1919'da Yunanlılar Ayvalık'ı işgal edince, Hamdi Bey, Ayvalık'ın kurtarılması için hemen çalışmalarını hızlandırdı. Hamdi Bey, Edremit ve Burhaniye çevresinde millî kuvvetlerin lideri durumundaydı.

Hamdi Bey, Edremit'te işgali protesto için yapılan bir toplantıya katıldı. Burada gönüllü asker toplama işini hızlandırmak, onların donatımı ile uğraşmak, geride kalanların durumu ile ilgilenmek üzere bir komisyon kuruldu. Kısa sürede on bin lira toplandı. Bu da vatandaşların Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na nasıl dört elle sarıldıklarını göstermektedir. Türk kuvvetlerinin Ayvalık yakınlarında günden güne artması yerli Rumları rahatsız etmekte, kendilerini emniyete almak için Midilli'ye göç etmek istiyorlardı. Ayvalık millî kuvvetleri 172. Alay altında toplanmış olup 190 kişiydiler. Bazı kaynaklar bunu 300, bazıları 250 olarak gösteriyordu. Alayda iki makinalı tüfenk vardı. Yunanlılar zorda kalınca, Türklere başvurdular 5 Haziran 1919'da Belediye Çeşmesi Protokolü'nü yaptılar. Bu başarıda Hamdi Bey'in büyük rolü olmuştu. Ayvalık'ın doğusunda Kınık-Soma Cephesi'nde bu tarihte 700 kişiden oluşan birlikler bulunuyor idi. Bagyizi'nde 101 mevcutlu 1.Tabur, 154 mevcutlu 2. Tabur, Murat ilinde 100 kişilik Boşnak Bölüğü, Pelitköy ve Havran'da 130, Kozan'da 110 kişilik iki bölük mevcuttu.

Yunanlılar yeniden kuvvet toplayarak Ayvalık'a hücum ettiklerinde, Cephe Komutanı Ali Bey ve Kuvâ-yı Milliye Komutanı Hamdi Bey, olağanüstü çalışmalarda bulundular ise de, 17 Temmuz 1919 günü Karaağaç'ın güneyindeki Türk birlikleri zor durumda kaldı. Millî kuvvetler Karaağaç'a çekildi. Birinci Balıkesir Kongresi'ne Burhaniye Kuvâ-yı Milliye

[29] Naci Sadullah; İstiklâl Savaşının İlk Cephesi Nasıl Kuruldu, İlhami Bebek tarafından nezaretimizde yapılan Millî Mücadele'de Akbaş Cephaneliği Olayı tezi.

Levent Sahverdi Arşivi

Komutanı olarak katılan Hamdi Bey, kongreden hemen sonra Burhaniye-ye döndü.

1919 Eylülü ortalarında, İstanbul'dan Cemi ve İsmail Suphi beyler Balıkesir'e gelip, kuvâ-yı millîye yetkilileri ile görüşme yapıp, Amerikan mandası lehinde propaganda yapmak istemişler; ancak, hareketleri ilgi toplamamıştı. Birinci ve İkinci Anzavur hareketinde de başarılı görülen Hamdi Bey'in en önemli hareketi Akbaş Cephaneliği baskınıdır. Hamdi Bey ve arkadaşları 26 Ocak 1920 günü akşamı harekete geçtiler. Umurbey iskelesine inen Hamdi Bey ve arkadaşları otuz kadar kuvâ-yı millîyeci ile beraber motorlarla Gelibolu Yarımadası'na hareket ettiler. Bunlara, baskından sonra silah ve cephanenin kayıklara yükletilmesinde Dramalı Rıza Bey yardımcı olacaktı. Baskın başarı ile gerçekleştirildi. Kaçırılan silah ve cephaneler Umurbey İskelesinden kara nakil araclarıyla süratle içeriye doğru taşındı. Silâhlar kuvâ-yı millîyecilerin denetim ve kontrolünde Umurbey'den Lapseki yönüne taşındı. Bunların Balcılar'dan Çan'a ve oradan Yeniceköy'e taşınması yörükler tarafından gerçekleştirilmiştir. Baskın öncesi alınan güvenlik tedbirleri çerçevesinde Umurbey'in dışarı ile bağlantısı kuvâ-yı millîyeciler tarafından kesilmişti. Akbaş Cephaneliği'nden sonra, Hamdi Bey Sarıcaali ve Üvecik cephaneliklerindeki silahları da korumayı yapan -Mondros'a göre muhafaza altında- Türk subay ve erleri ile anlaşarak ele geçirdi ve Marmo Mezarlığı'na taşıttı. Bu olaylar İngilizleri kızdırdı. Çünkü, onlar İstanbul'da da böyle olaylar olmasından korkmakta idiler. Osmanlı Hariciyesi'ne başvuran İngilizler Osmanlı Hariciye Nazırlığı'ndan bu gibi olayların meydana gelmemesi için her türlü tedbirlerin alınacağı cevabını aldılar. İngilizlerin Akbaş baskınını bahane ederek, Bandırma'ya asker çıkarmaları, Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırmaları, Çanakkale çevresinde bazı tutuklamalara girişmeleri Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı harekete geçirdi. Mustafa Kemal, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet'e 2 Şubat 1920'de bir telgraf çekerek, Bandırma işgaline karşı direnilmesini, işgal olayının diğer bir amacının da İtilâf Devletleri'nin Yunanlılarla savaşan kuvâ-yı millîyenin arkasını kesmek olduğunu vurgulamıştır. Aslında, kuvâ-yı millîye ve İngiltere birbiri ile çatışmaktan kaçınmışlardır. Sonunda İngilizler Bandırma'dan çekilmişlerdir. Bu olaylar, kuvâ-yı millîyenin halkın gözündeki etkisi ve saygınlığını, ona karşı beslenen güven duygusunu daha da artırmıştır. Ne yazık ki, Hamdi Bey Anzavur'un adamları tarafından 17 Şubat 1920 günü şehit edilmiştir. Kuvâ-yı millîyecilerin toplantılarında ve gazetelerde Hamdi Bey'in vatanseverliği uzun uzadıya anlatılmış ve törenler yapılmıştır. Anzavur ve Gavur İmam

Levent Şahverdi Arşivi

Yenice'deki kaçırılan silah ve cephaneliği ele geçirmek yoluna koyuldular. Dramalı Rıza Bey, kendilerinden kat kat üstün olan Anzavur kuvvetlerine silâhları verdirmemek için silâh ve cephane deposunu ateşe verdi ve çemberi yararak Yenice'den uzaklaştı. Büyük ümitler bağlanan ve Batı Cephesi için çok önemli olan silâh ve cephaneler yok olmuş ve olay Yunan Cephesi'nde çarpışanlar ve Balıkesir Kuvâ-yı Milliye Teşkilâtı tarafından büyük bir üzüntü ile karşılanmıştı. Ancak, hiç olmazsa bu silâhlar İtilâf devletleri'nin eline geçmemişti. Anzavur'un hareketi ise gazeteler tarafından lanetlenmiştir[30]. Hamdi Bey, kuvâ-yı millîyeye gönülden bel bağlayan ve Ulusal Bağımsızlık savaşında en önde gelen kişilerden biriydi. Nitekim, O'nun 1 Ocak 1920'de, Osmanlı İstiklâl Günü'nün kutlanması, Yunan İşgalinin protestosu için Balıkesir'de yaptığı konuşmada bunu bütün gerçekçiliği ile ortaya koymaktadır: "Muhterem efendiler; İstiklâl günümüz münasebetiyle halkımızın gösterdikleri galeyan kuvâ-yı millîyenin geleceği için büyük ümitler veriyor. Kuvâ-yı millîye adından da anlaşılacağı üzere milletin cesaretinden doğmuş bir kuvvettir. İnşallah pek yakında daha faydalı neticeler elde ederiz. Kuvâ-yı millîyeye karşı gösterilen teveccühler liyakatımızın üstündedir. Heyet-i millîyenin naciz bir ferdi olarak tebriklerinize şükranlarımı arz ederim"[31].

Kuvâ-yı millîye konusunda bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Böylece bu teşkilât disiplinize edilmiştir. Örneğin, kuvâ-yı millîye kıtalarının iaşe ve geri hizmetlerini sağlamak amacıyla her cephe için bir menzil müfettişliği kurulmuştur. Üç menzil müfettişliğinden ilki Ayvalık, ikincisi Soma, üçüncüsü Akhisar'da hizmet görecekti.

Hükümetin, çeşitli bakanlıkların Ağustos boyunca, komutanlıklara yazdığı kuvâ-yı millîyenin Yunanlılara karşı harekete geçmemesi ve Türk çetelerinin dağıtılması yolundaki uyarıları gördüğümüz üzere hiçbir işe yaramamıştır. Hükümet de bu olaya artık pek kötü gözle bakmamaya başlamıştır. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi, ne de olsa kuvâ-yı millîyeyi önleyememektedir. İkincisi, bu kuvvetlere para yardımı yaparak kendine bağlayabilme olanağına sahiptir. Doğudaki kuvâ-yı millîye ise pek zararlı görülmüştür. 29 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal, Rauf Bey, Hacı Şükrü ve Demirci Efe'nin tutuklanması kararlaştırılmışken, kuvâ-yı millîyenin önderliğini askerî komutanların yapması ve hareketin askere dayanması, doğuda yapılan toplantıda yalnızca millî meclisin toplanmasının istenmesi

[30] İlhami Bebek; Millî Mücadele'de Akbaş Cephaneliği Olayı. Y. Lisans tezi. sh. 74.

[31] İzmir'e Doğru Gazetesi, Balıkesir sayı. 14.

Levent Sahverdi Arşivi

ve İstanbul'un tehdit edilmesi, zararlı görülmüştür. Çünkü, bu hareket, İstanbul'daki hükümet ve meclis yerine yeni bir meclis istemektedir. Sadrazamı ve yönetimini iyi bulmamaktadır. Batıda ise, yalnızca Yunanlılara karşı konulmakta, Meclis ve İstanbul yönetimi tehdit edilmemektedir. Bu bakımdan, batıdaki kuvâ-yı millîye tehlikeli görülmemiş ve Hükümet, bu hareketi şimdilik kaldırmamayı, eline fırsat düştüğü anda bu hareketi kaldırmayı düşünmeye başlamıştır. Genel Jandarma Komutanı Kemal Paşa, 8 Ağustos 1919'da Balıkesir'e gelmiş, civar bölgelerde gezi yapmış, 4 Eylül 1919'da İstanbul'a döndüğünde, Alemdar Gazetesi ile yaptığı mülakatta "Efendim, millî teşkilat haddizatında fena bir şey değildir. Millî teşkilât denilen şey köylülerin, kasabalıların vatanlarını, evlerini, barklarını, namus ve iffetlerini Yunanlılara karşı muhafaza için ahalinin birleşmesidir" demişti. Kemal Paşa'ya göre, yabancılar bu teşkilâtı çok doğal bulmaktaydı. Nitekim, Times Gazetesi de bu konuda olumlu yazılar yazmıştı. Bir süre sonra, kuvâ-yı millîye jandarmaya dönüştürülüp, İstanbul'un para ödemesi ile Hükümet'e bağlı kılınmak istenildi. 28 Eylül 1919'da Balıkesir'e yeni mutasarrıf olan Ali Rıza Bey bu düşünceyi etrafa yaymaktaydı[32].

General Milne, kuvâ-yı millîyenin kaldırılması yolunda tazyiklerine devam etmiş ve Hükümet'i, Harbiye Nezareti'ni bunaltmıştı. Harbiye Nezareti, 8 Eylül 1919'da, Konya'daki 12. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği telde kuvâ-yı millîyenin geliştirilmemesi üzerinde durmaktaydı. Bu telgrafta "Millî teşkilata ve kuvâ-yı milliyenin tecavüzü harekâtına nihayet verilmesi hakkında General Milne'in tebligâtı sebebiyle Nezaretce yapılan tamim üzerine 12 Kolorduca kuvâ-yı millîye rüesasına yazılan şifrelerde tebligat-ı mezkûreye ehemmiyet verilmemesi ve teşkilâtın daha ziyâde takviyesine çalışılması"nın önerildiğinin öğrenildiği, oysa, halka silâh dağıtılmamasının gerektiği belirtilmekte ve bu hareketlerin durdurulması emredilmekteydi. Ancak, Anadolu'daki komutanlar bu emirleri yerine getirmemişlerdir[33].

Mustafa Kemal Paşa, Amasya görüşmelerine başladığı sırada, 20 Ekim 1919'da, İstanbul'da Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Askerî Nigehban ve İngiliz Muhipler cemiyetleri bir blok teşkil ettiler. Bu blok ve Ali Kemal ile Sait Molla gibi kişiler Müslüman olmayanları kuvâ-yı millîye aleyhinde kışkırtmaya başlamışlardı. Rum ve Ermeni patrikleri, kuvâ-yı millîye aley-

[32] Sina Akşin; İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, İst. 1983, sh. 488-498.

[33] İhsan Ilgar; Halk, Ordu ve İstanbul Hükümetleri, İst. 1968, BTTD, s. 8, sh. 13-17.

Levent Şahverdi Arşivi

hinde İtilâf Devletleri'nin temsilcilerine başvurdular. Ermeni Patriği Zaven Efendi Neologos Gazetesi'nde yayınladığı mektupta, millî hareketten dolayı Rumların göç etmekte olduklarını açıkladı.

Bursa'da, Karacabey, Adapazarı civarında çeteler kuvâ-yı millîye aleyhinde hareketlerde bulunmaya başladılar. Tutuklu nigehbancıların hepsi bir günde hapisten salıverildi.

Kuvâ-yı millîye aleyhinde çetelerin çalışmalara başlaması, muhalif blok, İstanbul Polis Müdürü ve Ali Rıza kabinesinde muhaliflerin durumu, müdafaa-i hukuk merkezlerini, özellikle, İstanbul teşkilâtını umutsuzluğa sevk ediyordu. Ancak bu olumsuz hareketlere karşı Anadolu'dan tepkilerin gelmesi gecikmedi. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey, 15 Ekim 1919'da Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek "Nasıl ki zât-ı âlileri askerlikten istifa ederek bir ferd-i millet gibi çalışmaya karar verdiniz, bendeniz de buradan çekilerek aynı suretle milletimin vazifesini ifaya karar verdim. Vali gelinceye kadar vekâleti kime tevdi' edeceğimi lütfen bildiriniz efendim" demekteydi[34].

Millî müfrezelerin kuruluşunda Anadolu kasabalarındaki sözü dinlenen ve sayılan eşrafın rolü de büyük olmuştur. Onların direktifleri ve mektupları ile pekçok yerde kuvâ-yı millîye teşkilâtlarının kurulması mümkün olabilmiştir. Eskişehir eşrafından Osman Bey'in şehirden birkaç kilometre uzaktaki çiftliği, yeni gelen kuvâ-yı millîyecilerin bir "talimhânesi" olmuştu. Eskiden kurulan kuvâ-yı millîye heyetleri ve müdafaa-i Hukûk cemiyetleri millî müfrezelerin her türlü gereksinimlerini de sağlamaktaydılar. Kuvâ-yı millîyenin silâh gereksinimi ise askerî birliklerce sağlanırdı. Bir ara, Ordu, kuvâ-yı millîyeye zaman zaman hem yemek, hem de giyim yönünden yarar sağladı.

Kuvâ-yı millîyenin ihtiyaçlarının bölge halkı tarafından sağlandığı bilinmektedir. Ancak, 8 Ocak 1920'de, Harbiye Nezareti 14. Kolordu'ya bir yazı göndererek kuvâ-yı millîyenin ihtiyaçlarının kolorduca sağlanmasını, halktan zorla birşey alınmamasını emretti. Bundan amaç, bu birlikleri İstanbul'a bağlamaktan kaynaklanmaktaydı. Kuvâ-yı millîyede devamlı olarak gönüllü hizmeti görenlere beş, onbeş lira ödeniyordu. Kuvâ-yı millîyede küçük çocuklardan, ak sakallı dedelere, kadınlara varıncaya kadar herkes görev yapıyordu[35].

[34] Mustafa Kemal; Nutuk, İst. 1973 Türk Devrim Tarihi Enst. Yay. sh. 258-260.

[35] Selahattin Tansel; Mondrostan Mudanya'ya Kadar, Ankara, 1977, c. 1, sh. 272-274.

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas Kongresi'nin yapıldığı sıralarda, millî direniş aleyhinde Damat Ferit Paşa hareketlerini iyiden iyiye artırmış ve İtilâf Devletleri ile bu hareketleri bastırmak konusunda ortak hareketlere bile başlamıştı. 13 Eylül 1919'da, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Ser J.De Robeck, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a çektiği telde, Sadrazam'ın Mustafa Kemal'in hareketlerine gittikçe önem verdiğini ve bu hareketi bastırmak için ya İstanbul Hükümeti'nce Anadolu'ya asker gönderilmesi ya da İtilâf Devletleri'nce bazı stratejik nokların işgal edilmesini düşündüğünü açıkladığı anlaşılmaktadır[36]. Görülüyor ki, Sadrazam Damat Ferit Paşa Türk'ü Türk'e kırdıracak haince bir plânın hesabı içerisindedir. Bu plânın birincisi bir iç savaşa neden olabilecektir. İkincisi de İtilâf Devletleri'nin artık savaştan bıkması nedeni ile reddolunmuştur. Plânın her iki safhası da rağbet görmemiştir. Bu çekişmenin sonunda Damat Ferit Paşa Hükümeti düşmüş, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda önemli bir başarı kazanılmıştır.

İstanbul işgâl edildiği zaman da, işgal kuvvetleri kuvâ-yı millîyenin bertaraf edilmesi için sancaklara ve vilâyetlere telgraflar çektirmişler ve İstanbul Hükümeti ile bu konuda ortak çalışma içinde bulunmuşlardır. Ancak, İtilâf Devletleri Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı yürütenlerin direncini kırmak, İstanbul Hükümeti ise, İtilâf Devletleri'ne şirin görünmek ve böylece saltanatı ve çıkarlarını sürdürmek için bu yolu seçmekteydiler. İşgal devletlerinin telgraflarında şöyle deniliyordu:

"1 — Silâhların kayıtsız ve şartsız teslimi ve kuvâ-yı millîyenin dağıtılması,

2 - Hükümetin kuvâ-yı millîye ile haberleşme ve münasebetlerinin hemen kesilmesi.

Ancak, Kastamonu, Bursa, Konya ve daha pekçok yer bunlara uymayacaklarına dair hemen cevap göndermişlerdi[37].

İtilâf Devletleri'nden yalnızca İngiltere değil, Fransada birtakım istihbaratlarda bulunmaktaydı. Ege Bölgesi'nde tetkiklerde bulunan Fransız binbaşılarından Labon, Afyon'da 23. Tümen Komutanı, kuvâ-yı millîye ve Yunanlılar hakkında bilgiler vermiş, ancak, Türk istihbaratı çok sistemli ve yaygın olduğu için bu bilgiler 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa tarafından açılmış ve şifreler çözülmüştür. 31 Temmuz 1919'da Ali Fuat

[36] Bilal Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, c. 1, Ank. 1973, sh. 102-103.

[37] Mithat Sertoğlu; İstanbul'un İşgali, İst. 1968, BTTD, sayı. 9, sh. 4-8.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın çözdürdüğü şifreye göre, kuvâ-yı millîye Aydın yöresinde kendisine düzen vermekte, ancak, bu kuvvetleri yönetecek kimseye sahip olmadığı açıklanmaktaydı. Balıkesir ve Balıkesir'in güneyinde kuvâ-yı millîye daha çok bulunup, Alaşehir'de azdır. Aynı rapora göre, Yunanlılar iyi asker değildir. Kuvâ-yı millîye ise sayıca çoğalmaktadır. Bunlar iyi idare olunurlar ise, başarılı olabilirler[38]. Hemen, burada şu husunu belirtmekte yarar vardır. Türk istihbarat servisi İtilâf Devletleri'ne göre çok daha sağlıklı, sıhhatli ve disiplinlidir. Anadolu'da bu konuda titiz bir çalışma mevcuttur. Eldeki kaynaklar Anadolu'nun içinde olduğu için daha iyi değerlendirilmekte ve sistemleştirilmektedir.

1920'de kuvâ-yı millîyenin daha da teşkilâtlandığını görmekteyiz. Karesi (Balıkesir) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İzmir Kuzey Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi adına Vasıf Bey, Heyet-i Temsiliye'ye 9 Ocak 1920'de çektiği telde, altı aydır İzmir'i Yunan'dan kurtarmak için çalışan kuvâ-yı millîyenin bir mümessili olarak, kuvâ-yı millîye askerlerinin kuzey ve güney gruplarının bir kumanda altına girmesinin doğru olacağını, Mustafa Kemal Paşa'nın burada genel kumandanlık görevini üstlenmesinin yerinde olacağını açıklamaktaydı[39]. Böylece, düzenli ordu fikri de ortaya atılmış olmaktaydı. Bu fikir, esasen Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet Bey'in (İnönü) kafalarında mevcut olup, daha sonra gerçekleşme safhasına girecektir.

Akıncı zümreleri batıda Yunanlıları vurmaya devam etmekte idiler. Bunlardan Bergama Cephesi'ndeki akıncı müfrezeleri Kınık, Bergama arasında, Akhisar mıntıkasının akıncı müfrezeleri Menemen civarında, Menemen İzmir arasında Salihli Cephesi'nin akıncı müfrezeleri Manisa civarında Bozdağ'da Edip Bey'in komutasında faaliyette bulunup, Manisa ve İzmir civarında Yunanlılara hücumlarda bulunmaktaydılar İzmir Kuzey Cephesi Komutanı Kâzım Bey, Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na ve Mustafa Kemal Paşa'ya, 7 Ocak 1920'de bu hususları açıklarken, aynı hususları Demirci Efe ve Afyonkarahisar, Alaşehir Kuvâ-yı Millîye Kumandanı Ömer Lütfi'ye de bildirmişti[40]. Yunanlıların kuvâ-yı millîyeyi zayıf göstermek için yapacakları bir taarruzun hedefinin kuzey cephe olması ihtimaline karşı da tedbir alınmıştı. Bunun için Akhisar-Soma'da bir hat kurulması yoluna gidilmiş, 61. Fırka Komutanı Kâzım Bey 15 Şubat 1920'de, 20. Kolordu Kumandanı'na, Mustafa Kemal Paşa'ya Hamdi

[38] HTVD, sayı. 7, Ankara, 1954, belge. 144.
[39] HTVD, sayı. 34, Ankara, 1960, belge. 847.
[40] HTVD, sayı. 34, Ankara, 1960, belge. 848.

Levent Sahverdi Arşivi

Bey'in çağrılarak beşbin kişilik kuvvetinin bir haftaya kadar cepheye yetişmesi için çalışıldığını anlatmıştı[41]. Akıncı kuvvetleri de Yunanlılara önemli darbeler vurmaktaydılar. Şimâl Cephesi Komutanı Kâzım Bey'in, 1919'un son günlerinde 30 Aralık 1919'da Mustafa Kemal'e çektiği telde Yunan hareketini sekteye uğratmak için kumandası altındaki mıntıkalarda akıncı müfrezelerinin teşkil edildiği açıklanmakta idi. Mustafa Kemal Paşa da, bu plânı yerinde bulmaktaydı[42].

Memleketin bu kötü zamanlarında, hâlâ, İstanbul Hükümeti'nden yarar umanlar mevcuttu. Buna karşı, Anadolu'daki vatanseverler, Mustafa Kemal'in etrafında birleşmeye ve İstanbul Hükümeti'nden artık bir yarar ummanın geçerli olmayacağını halka anlatmaya başladılar. Batı Anadolu'daki aydınlar ve subaylar, ancak, askerî teşkilât ile Yunanlılara karşı konulabileceğine inanmışlar ve çalışmalarını bu noktada toplamışlardı. Ancak, bu fikre samimî olarak inanmadığı halde, şöhret kazanmak ya da durumdan yararlanmak için kuvâ-yı millîyeci gibi görünmek durumunda olanlar da vardı. Örneğin, Hüdavendigar (Bursa) Valisi Gümilcineli İsmail, Sadaret'e 16 Mayıs 1919'da çektiği telde, İzmir sorununun siyâsî yollar ile çözümlenemeyeceğini, taraf taraf müdafaa-i vatan komitelerinin teşkili ve bunların Yunan kuvvetleri ile çarpışmasını, Hükümet'in de bu cemiyetlere gizli olarak yardım etmesini önermişti. Ancak bir süre sonra fikir değiştirerek millî kuvvetler aleyhinde çeteler kurmuştu[43].

Gümülcineli İsmail ve bu arada kuvâ-yı millîyeyi müdafaa etmiş olan pekçok kişi sonraları İstanbul'da yargılanmıştır. Gümilcineli İsmail, 11 Ağustos 1920'de Divân-ı Harb-i Örfî Başkanlığı'na yazdığı yazıda gazetelerden mahkemede hazır olmadığı halde aleyhinde Hoca Musaddık, Eskişehir Mutasarrıfı Sami, Bursa Sanayi Mektebi Öğretmeni İsmail Hakkı Efendi'nin ifade verdiklerini, oysa bu üç kişinin de kendisinin düşmanı olduğunu belirtmektedir[44]. Daha önce de, belirtiğimiz üzere aslında Gümilcineli İsmail kuvâ-yı millîyeye taraftar değildir. Ancak, ilk sıralarda kuvâ-yı millîyeye taraftar gibi görünmüş ve İstanbul'a bu doğrultuda yazılar yazmıştır. 16 Mayıs 1919'da yazdığı bu yazılardan sonra, Hükümet'in tutumunu öğrenince derhal taraf değiştirmiştir. Bu yüzden mahkemede kuvâ-

[41] HTVD, sayı. 34, Ankara, 1960, belge. 852.

[42] HTVD, sayı. 34, belge. 838-839.

[43] Yücel Özkaya; İstiklâl Savaşı'nda Türk Halkının Kuvâ-yı Millîye'ye ve Millî Orduya Katkıları, (II. Harp Tarihi Semineri) sh. 246-247.

[44] İstiklâl Arşivi, Klasör, 461, D. 73, Fihrist. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

yı millîyeye yardım etmediğini savunması yerindedir. Mahkeme sonunda esasen beraat de etmiştir.

Kuvâ-yı millîyenin kurulması yolunda özellikle subaylar arasında çalışmanın yoğun olduğu göze çarpmaktadır. 13. Kolordu Kurmay Başkanı'nın (Halim Bey), 3. Ordu Müfettişi Erkân-ı Harbiye Başkanı Kâzım Bey'e, 22 Haziran 1919'da Amasya'dan gönderdiği telde, milletin azim ve iradesine başvurulmasını, heyetlerin ve kuvâ-yı millîyenin teşkil edilmesi gerektiğini açıklamakta idi: "Muhafaza-i istiklâl için milletin azim ve kuvvetine müracaat ile icabında akval ve tezahüratın mealiyan (geleyan) ile teyidi hakkındaki fikir pek münasibtir. İzmir ilhakı red heyeti kimi vilâyet-i sâirede heyetler teşkil ve teşkilât-ı milliyesinde hafiyen (gizlice) bu heyetler tarafından ihzâr ve ikmâli orduca da bu heyetlere hafiyen fedakâr zabitlerin irsâli maksadın husûlu için daha muvafık olacağı kanaatindeyim. İzmir ilhakının ve hayat bahş ettiği vatan ordusunun mahiyeti hakkında yaptığım izaha cevaben 12. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi sınıf arkadaşım Rüşdü Bey bu ordunun lafzen mevcud olduğunu bildirdi. Konya'da teşekkül buyrulan millet ordusunun bilahare teşkil edildiği anlaşılıyor. Fakat, bu teşkilât vaktiyle yapılmış olsa idi İzmir ve civarında işgal ve birtakım müessir hadiseler belki vuku bulmaz veya mahdûd kalırdı..."[45]. Görüldüğü üzere bir vatan ordusunun kurulması yolunda çalışmalar vardır. Konya'da kurulan ordu teşkilâtı da şimdilik kuvâ-yı millîye tarzında çalışmaktadır. Ancak, 1920'de Padişah ve Sadrazam, kuvâ-yı millîyecilerin yok edilmesinde kararlı hareketlerde bulunmuşlardır. Bunu gerçekleştirmek için, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili Damat Ferit Paşa, 16 Mayıs 1920'de Sadaret'e gönderdiği bir yazıda, kuvâ-yı millîye adı altında çıkarılan fitne ve fesadın tertipleyicisi ve kışkırtıcısı iddiası ile zanlı bulunan Mustafa Kemal, Kara Vasıf (miralaylıktan emekli, 27. Fırka Komutanı, İstanbullu), Ali Fuat Paşa (27. Kolordu Komutanı), Alfred Rüstem (Eski Washington Elçisi, Ankara Milletvekili, Midillili), Doktor Adnan (Adıvar-Eski Sıhhiye Müdürü-İstanbullu-Büyük Millet Meclisi'nde Sıhhiye Bakanı, Halide Edib'in eşi), Halide Edib (Adıvar, üniversitede Batı Edebiyatı eski öğretmeni, İstanbullu, Ankara'da Anadolu Ajansı kurucularından, onbaşı) haklarında İstanbul 1 nolu Sıkıyönetim Komutanlığı'na bağlı mahkeme tarafından verilen karara göre gerekli işlemlerin yapılması istenmişti. 24 Mayıs 1920 tarihli padişah buyruğuna göre, bu kişiler hakkında gıyaben (yokluklarında) karar verilmiş ve bu kararın uygulanması için izin çıkarıl-

[45] Atatürk Arşivi, Klasör. 1, Dosya. 1335/2, Fihrist. 8.

Levent Sahverdi Arşivi

mıştı. Bu karara göre kuvâ-yı millîye adı altında fitne, fesat çıkaran, Anayasa'ya aykırı olarak halktan zorla para toplayan, asker alan, bunun aksine hareket edenlere işkence eden bu kişilerin her türlü mülkî ve askerî rütbe ve nişanlarının, her türlü resmî unvanlarının kaldırılması, idam edilmeleri işlemleri yerine getirilecekti. Bunlar firarda olduklarından mallarına haciz konmuş, İstanbul 1 nolu Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından yokluklarında verilen hüküm ve karar, ele geçirildiklerinde tekrar yargılanmak üzere tasdik olunmuştu[46]. Bu tür uygulamalara yani İstanbul'daki sıkıyönetim mahkemelerinin aldıkları kararlara ve bunların sonuçlarına daha sonra etraflıca değineceğiz.

1920 yılında yurdun her yerinde süratle askerî teşkilâtlanmalar artmakta idi. Aydın mıntıkası ve havalisinde kuvâ-yı millîyeye komuta etmekte olan Demirci Mehmet Efe, Bursa, Biga, Karacabey, Gönen müftüleri ve belediye başkanlarına Balıkesir Heyet-i Millîyesi ve kuvâ-yı millîye başkanlıklarına çektiği telde, Yunanlıların yaptıkları zulümleri, vahşetleri anlatmış, bu durumda silâha sarılmaktan başka çare kalmadığını, kendilerinin de bunu yaptıklarını "İşte bizim yaptığımız vazife-i diniyye ve millîye budur ve bize de kuvâ-yı millîye ismini vermişlerdir" demekte ve kuvâ-yı millîyenin silâhlarını zapt etmek için yaptıkları hareketlerin kuvâ-yı millîyeyi doğurduğunu, kuvâ-yı millîyeyi arkadan vurmanın doğru olmadığını açıklamıştı[47].

8 Temmuz 1920'de Ankara Hükümeti'nin Millî Müdafaa Vekili Fevzi, Kastamonu Mıntıka Komutanlığı'na çektiği şifre telde, Yunan istilâsını durdurmak için memleketin her yerinde büyük bir istek ve heyecanın bulunduğunu belirtmekte ve "Birçok mahallerde ahali kendi silâhları ve kâfi cephaneleriyle müracaat ederek eski usulde redif taburları tarzında gönüllü teşkilatını yaptığını, Konya'da bu şekilde yedi taburun kurulduğunu, Kastamonu'da da halkın kendi silâh ve cephaneleriyle ahz-ı asker ve ihtiyat zabıtânı kumandasında gönüllü taburlarını kurmasının gerektiğini işaretle, bu konuda yapılacak işlemlerin kendisine iletilmesini istemekteydi"[48].

[46] Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1919-1921), Ankara, 1982, sh. 82-83, Nusret Baycan; Atatürkün Nişan ve Madalyaları, Ankara, 1986, Gnkur. Yayını, sh. 28-33.

[47] Hakimiyet-i Millîye. No. 23 (20 Nisan 1336: 1920). Demirci Mehmet Efe'nin Mühim Bir Telgrafı. Ayrıca; Devrin Yazarlarının Kaleminden... c. 1, sh. 272-373.

[48] HTVD, sayı. 52, belge. 1191.

Levent Şahverdi Arşivi

Çorum'da da, halkın çalışması ile millî kuvvetler meydana getirilmiş, düşman ile çarpışmak için Batı Cephesi'ne yollanmıştı. 12 Temmuz 1920'de, Çorum Mutasarrıfı Cemal, Ankara'daki Dahiliye Vekâleti'ne yolladığı yazıda, üçyüzü süvari toplam beşyüz kişilik kuvvetin Alaca'dan temin edildiğini açıklamaktaydı[49]. 1920 Temmuz'da, Kırşehir'de bizzat cephede savaşmak üzere Milletvekili Keskinli Rıza Bey gönüllü toplamak girişiminde bulunur. Ancak, tam başarı elde edilemez. Kırşehir Mutasarrıfı Ekrem Bey'in 28 Temmuz 1920'de, Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Başkanlığı'na gönderdiği yazıda, son on gün içerisinde dörtyüz cengaverden kurulu bir gönüllü süvari alayının oluştuğu açıklanmaktadır. Bu kuvvetler pazar günü Ankara'ya hareket edeceklerdi. Bu birlik Ağustos'un ilk günlerinde Ankara'dan Batı cephesine gönderilmiş ve Albay Kâzım (Özalp)ın emrine girmişler ve Bilecik yöresinde görevlendirilmişlerdi. Yozgat'ta ise, Yozgat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 3 Kasım 1919'da Ankara Müdafaa-i Hukûk Cemiyetine yolladığı yazıda, Yozgat'ta mutasarrıf olan Necip Bey'in yüzünden millî hareketin tam gelişemediğini açıklamaktaydı. Bursa'nın Yunanlıların eline geçmesinden sonra, Yozgat'ın Boğazlayan Kaymakamı Bekir Sami, Büyük Millet Meclisi'ne, burada bir süvari bölüğü ile bir piyade taburunun kurulması için çalışmalara başlanıldığını açıklamıştı. Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat(Cebesoy) Paşa'nın, 5 Ağustos 1920 tarihinde Erkân-ı Harbiye Genel Başkanlığı'na gönderdiği yazıdan Boğazlıyan'da bulunan ikiyüz kişilik Boğazlıyan Kuvâ-yı Millîyesi'nin 24. Fırka emrine gönderildiğini öğrenmekteyiz. Akdağmadeninde de, ikiyüzelli kişilik bir kuvvet oluşturulmuştu. Daha sonra bu üçyüzelli kişiye ulaştı ve 1 Eylül 1920 günü Yozgat'a ve diğer yerlere hareket etme hazırlığına girişti[50].

17 Temmuz 1920'de Meşveret Gazetesi'ndeki bilgilere göre, Kayseri'de, Anadolu'da görüldüğü gibi gönüllü teşkilâtı kurulmuş ve adı "Kayseri İstihkâm Alayı" olmuş, bu kafileye ileri gelenlerden İbrahim Hakkı Efendi komuta etmiştir. İncesu'da da bir bölük teşkil edilmiş ve Kayseri'ye gönderilmişti. 17 Temmuz 1920'de de, Bolu'da gönüllü teşkilâtı yapılmıştır. Mudurnu bu konuda başı çekmektedir. Mudurnu'dan üçyüz gönüllü toplanmıştır. Aynı faaliyetler Gerede'de de mevcuttur. Hendek ve Akyazı'da hazırlanan gönüllü çerkez alayı cepheye gitmek üzeredir. Bu hazırlıkların sonunda üçbin kişinin Bolu'da hazırlanmış olacağı

[49] Bayram Sakallı; Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler, Ankara, 1988, sh. 21.

[50] Bayram Sakallı; aynı kitap, sh. 31-40.

Levent Şahverdi Arşivi

düşünülmekteydi. Konya'ya bağlı Aksaray'da da bir gönüllü müfrezesi kurulmuş olup, buraya da beşyüz kişi yazılmıştır.Bu arada, Bolu Müdafaa-i Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti tarafından bir mevlüt okutulmuş ve teberruda bulunulmuştur. Eğridir'de ikibinbeşyüz liradan fazla para toplanmıştır. Arac ve Eğridir'den çıkan gönüllüler yüzdoksan civarındadır. Arac ve Eğridir'de nakit yardımlar beşbin lirayı aşmıştı. Kadınhanı, Akşehir, Seydişehir, Beyşehir halkı kurulacak taburların ihtiyaçları için yardımlarda bulunmuşlardır. Kastamonu'da da, aynı hareketler görülmüştür. Abana'dan binbeşyüz lira toplanmış, orduya yedi silâh hediye edilmiş ve pekçok eşya verilmişti. Konya, Silifke, Koçhisar'da da aynı faaliyetlerin olduğunu görmekteyiz. Koçhisarlılar hazineden alacakları olan bir milyon üçyüz yetmişbin kilo tutarındaki çeşitli zahireleri, Türk ordusunun gereksinimlerine tahsis etmişlerdi[51].

1920'nin Temmuz ve Ağustosu'nda Yunanlılara karşı önemli bir birlik oluşturulmuştu. Çorum halkı camide toplanarak Yunan saldırısına karşı koymak için yemin etmiş ve Büyük Millet Meclisi'nin etrafında toplanma kararı almış idi. Kastamonu Sultanisi'nde yapılan toplantıda da Türk halkı vatanı savunma kararı almıştı. Erzurum'un tüm kasabalarının katılımı ile ikinci bir kuvâ-yı millîye müfrezisi oluşturularak cepheye gönderilmişti. Diyarbakır'da silâhları ile binüçyüz gönüllü merkeze başvurmuş, Lice'de gönüllü sayısı bini aşmıştı. Kayseri, İncesu, Develi, Sivas, Eskişehir, Boğazlayan, Konya, Aksaray, Silifke, Eğridir, Kırşehir, Keskin, Kütahya, Afyon ve kazalarında millî birlikler oluşurken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1310-1315 (1892-1898) doğumluların silâh altına alınması öngörülmüştü[52].

Millî Ordu kurulduktan sonra bile, batıda Demirci civarında 1921 Ekim'inde akıncı ve gönüllü müfrezelerinin oluşturduğu kuvvetler faaliyet göstermekte idiler. 13 Ekim 1921'de, Demirci'de Altıncı müfrezelerin ve Millî Hükümet'in (oradaki) Başkanı Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem'in yazdığı kuvvetler konusunda bir Akıncılar Yasası çıkartılarak bir talimat düzenlenmişti. Akıncı müfrezeleri yirmibeş-otuz kişilik gruplar halinde idi. Başlarına fes ve sarık takmayacak, kalpak ve başlık giyecek olan her müfrezenin bir kumandanı, bir muavini ve katibi olacaktı. Erlerin el-

[51] Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, c. 1, sh. 324-326.

[52] İhsan Güneş; Bursa'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler, Ank. 1985 (II. Askerî Tarih Semineri), sh. 159-160.

Levent Şahverdi Arşivi

biseleri düşmana yapılan baskınlar ile elde olunacaktı. Bunun dışında köylerden sağlanan yardımlar ile gereksinimler sağlanacaktı. Hiçbir sebep ve bahane ile bir şahıstan, köy ve kasabadan para istenmeyecekti.

Akıncı müfrezeleri şimendifer köprülerini, haberleşme tellerini tahrip edeceklerdi. Düşman böylece irtibatsız bırakılacaktı. Ordunun ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin askerî ve siyasî başarıları öğrenildikce bunlar müfrezelere ve civar köylere bildirilmekteydi. Bu müfrezeler Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem'in sorumluluğu altında idi[53].

Kuvâ-yı millîyenin bütün bu çalışmaları olurken, İstanbul Hükümeti bu çalışmalarını önlemek ve bunları tutuklamakla meşgul olmaktaydı. İçişleri Bakanı Ali Kemal, 18 Haziran 1920'de Hüdavendigar'a (Bursa) çektiği şifre telde, işgallerden ne kadar üzüntülü olunursa olunsun, Osmanlı Hükümeti'nin ne Yunanistan ile ne de İtalya ile savaşa giremeyeceğini, çünkü, ancak şu anda bugünkü durumun ve varlığın korunabildiğini, siyasî yönden kendimizi savunmaktan başka bir şey yapamayacağımızı, bu siyasetin de lehimize olduğunu savunmaktaydı. Paris'e Sulh Konferansı'na giden delegeler de, bu tip pasiflikle İtilâf Devletleri'ne yaranacaklarını ve böylece onlardan bazı haklar elde edeceklerini sanmışlar ve bunda daha önce de bahsettiğimiz üzere aldanmışlardı[54]. Ancak, İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Cemal Paşa, aynı fikirde olmayıp, kuvâ-yı millîyenin yanında idi. Nitekim, I. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği telde, yabancılar üzerinde iyi bir etki yapan millî hareketin bu etkisini yok etmek için bazı fesatcılar ve bu harekete karşı olan gazete ve ajansların sürekli çalışmalarda bulunduklarını, bu tip hareketleri yayanların ittihatçı ve Almancı olduklarını ileri sürmüştür. Bu uydurma haberlerin çok az etki uyandırdığını, millî hakereti iyi karşılayan Fransız kamuoyunu da etkileyemediğini vurgulayan Cemal Paşa, Anadolu'daki Hıristiyan halkın tehlikede olduğu yolundaki haberlerin de uydurma olduğunu açıklamıştır. Cemal Paşa, ordunun siyaset ve Alman taraftarlığı ile ilgisinin olmadığını, Hıristiyanların hayat, mal, hukuk emniyetlerinin olduğunu, millî cemiyetlerin ve kuvâ-yı millîyenin milletin sinesinden doğduğunu, bunların ordu ile ittihatçılıkla ilgilerinin bulunmadığını da açıklamıştır[55].

Buna karşı, Hükümet'te herkes aynı görüşü paylaşmadığından ve kuvâ-yı millîyeciler, kuvâ-yı millîyeciler ile çalışanlar tutuklanmaya başladılar.

[53] İbrahim Ethem Akıncı; Demirci Akıncıları, Ankara, 1978, sh. 111-117.

[54] İstiklâl Arşivi, Klasör, 461, Dosya. 73, Fihrist. 1/59.

[55] HTVD, Sayı. 9, belge. 217.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuvâ-yı millîye ile çalışan Edremit İdadisi (Lisesi) Türkçe öğretmeni Şükrü, Elişleri öğretmeni diğer Şükrü, Riyaziye (Matematik) Öğretmeni Tahir, Tarihçi Ziya, geçici asli öğretmen Hüsnü hakkında 28 Ekim 1920 günü "Takibat-ı kânuniye"yi uygulamak üzere evrak düzenlenmişti. Kuvâ-yı millîyeye yardım ettikleri gerekçesiyle yakalananların bir kısmının da serbest bırakıldıklarını, ancak, kendilerine yeniden görev verilmediğini görmekteyiz. Örneğin, Bursa Sultanisi ilk kısım öğretmeni Azmi Efendi, Bursa Mutasarrıfı'na yazdığı dilekçede "Bendeleri Bursa Sultanisi kısım-ı ibtidâsı muallimiyim. Kuvâ-yı millîyeye mensûbiyetle maznûnen bir numaralı Divân-ı Harb-i Örfi'nin 16 Eylül 1920 tarih 1564 numaralı müzekkeresiyle tevkif ve 16 Teşrin-i evvel (Ekim) 1336'da cereyan eden muhakemede masumiyetim tebyin etmekle" serbest bırakıldım demekte, ancak, başvurusuna karşın kendisine görev verilmediğini açıklamaktaydı[56].

Kuvâ-yı millîyeye katılanların hepsini tespit etmek çok zordur. Bunların çoğunu, Osmanlı İmparatorluğu'nda askerlik görevini yapan, ancak, ordunun terhisi ve silâhları bırakması sonunda, Ulusal Bağımsızlık Savaşının silâh yoluyla olacağına inanmış olan subaylar ve bazı aydınlar teşkil etmektedir[57].

İstanbul'daki merkez komutanlıkları kuvâ-yı millîye taraftarlarını tutuklamaktaydılar. Ancak, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi kurulduktan ve başarılı sonuçların arka arkaya alınmasından sonra, devletin çeşitli kademelerinde görev yapan yargıçlar ve subaylar bunların haklı olduklarını teslim etmiş ve serbest bırakılmaları yolunda kararlar almışlardır. 22 Aralık 1920'de İstanbul'daki Askerî Temyiz Meclisi (Yargıtay), kuvâ-yı millîyeciler için, 11 Nisan 1920'de padişah iradesi ile sonucunda fetva ile suç sayılan bu işlemlerin halen geçerli olup, olmadığın bildirilmesini Askerî Temyiz Divan Reisliği'ne arz etmişti. 1921'de ise, artık kuvâ-yı millîye hareketine katılanlar birer kahraman olarak görülmeye başlanmıştır. 29 Nisan 1921'de Harbiye Nazırı Ziyaeddin Harbiye Nezareti Askerlik Dairesi'ne yolladığı yazıda, kuvâ-yı millîye ile ilgili sanık sayılmış olan kişiler ile ilgili hususlara değinmekte ve "Halbuki kuvâ-yı millîye'nin, vatanın savunulması için teşekkül etmiş bir kuvvet olduğuna şüphe yoktur. Düşman tecavüzlerine karşı vatan ve milletin namusunu kahra-

[56] İstiklâl Arşivi, Klasör. 6.A/58, D. 69, Fihrist. 2/79,4/3.

[57] Hamdi Atamer; Kuvâ-yı Millîye'ye Katılanların Listesi, İst. 1968, BTTD, sayı. 4 sh. 4-9, sayı. 5, sh. 4-7.

Levent Şahverdi Arşivi

manca savunma ve koruma ile meşgul bulunulduğu böyle bir zamanda yalnız kuvâ-yı millîye ile ilgilerinden dolayı sanık tutulmuş olan bu kimselerin taktir ve alkışlanmaya değer yurtseverliklerinin suç sayılmaması ve bütün bu davaların tümünün lağvedilmesini" belirtmişti.

24 Nisan 1921'de ise, Birinci Sıkıyönetim Harp Divanı Başkanı Orgeneral Hurşit ise, Sıkıyönetim Harp Divanı'na yazdığı yazıda, kuvâ-yı millîyecilerin eski kovuşturmaya bağlı olmalarının "Bütün dünya nazarında bu en büyük millî ve vatanî hadisenin doğurduğu yüksek şerefin yaşatılmasını ve devamının temelinden reddetmek ve eskiyi devam ettirmek durumunu ortaya çıkarmaktadır" diyerek kuvâ-yı millîyecilerin mallarına konan haczlerin kalkmasını istemekteydi. 7 Mayıs 1921'de de, Harbiye Nazırı aynı hususları dile getirmişti. Ziyaeddin Bey, 6 Temmuz 1921'de, eski heyet tarafından yokluklarında hüküm giydirilmiş ya da suçlanmış 823 kişinin halen Anadolu'da, bir kısmının ise kayıp durumda olduğunu, tutuklu ya da hükümlü olmamakla birlikte, yüksek bir amaç uğruna vatan savunması için kuvâ-yı millîye teşkilâtında çalışanların yargılanmadan salıverilmelerinin gerektiğini bildirmektedir[58]. 1921'in ilk aylarında kuvâ-yı millîyecilerin tutuklanmasına devam olunmuş ise, görüldüğü üzere, 1921'in baharından sonra artık bu tip işlemlere son verilmiş ve vatan savunmasında çalışanlar saygı ile anılmaya başlanmıştır. Ancak, 1921'in ilk aylarında tutuklamalar mevcuttur. Örneğin, 27 Mart 1921'de, Merkez Komutanlığı'ndan kuvâ-yı millîye tarafından Beykoz'da yapılan hareketlerde kuvâ-yı millîyeye hizmet ettiği iddiasıyla Ömerler Kazasının Bozhane köyünden otuzbir yaşındaki Bayraktar oğlu Emin, ayni kazanın Kumlu köyünden otuzsekiz yaşındaki Ahmet oğlu Miftah, Trabzon'un Of kazasından olup Beykoz'un Edrumca köyünde oturan onsekiz yaşındaki Mehmed'in Birinci Divân-ı Örfiyesi'nce muhakeme edilmesi konusunda yazı yazıldığını bilmekteyiz[59]. Bu tip örneklerin sayısı pek çoktur. Ancak, daha önce de gördüğümüz üzere, bunlar 1921'in bahar aylarında kısmen, yaz aylarından itibaren ise tamamen kalkmış, gerek Anadolu ve Rumeli, gerekse İstanbul halkının hemen hemen hepsi kuvâ-yı millîyecileri ve onlara yardım edenleri saygı ile anmaya ve kuvâ-yı millîyenin yerine kurulan millî ordu (düzenli ordu)yu teşvik ve onun içinde çarpışmaya başlamışlardır.

Batı bölgelerinde olduğu gibi, güney ve güneydoğu bölgelerinde de kuvâ-yı millîyenin büyük bir etkinliğe sahip olduğu bilinmektedir. Çuku-

[58] Hamdi Atamer; Millî Mücadele'ye Katılanlar Hakkında Askerî Yargıtayın Kararı, İstanbul, 1967, BTTD, sayı. 3, sh. 3-8.

[59] İstiklâl Arşivi, Klasör. 464, A.I/58, Fihrist. 3/1, 36.

Levent Sahverdi Arşivi

rova, Maraş, Gaziantep, Urfa, Pozantı gibi güney ve güneydoğu bölgelerinde olduğu kadar olmasa bile, Trakya, Kuzey-doğu Anadolu'da ve kısmen Karadeniz'de kuvâ-yı millîyenin çalışmalarını sürdürdüğü açıktır.

Güney ve Güneydoğudaki mücadelelerde, Kilikya, Antep (Ayıntab), Maraş, Urfa'daki savaşlarda kuvâ-yı millîye batıya göre daha başarılı olmuş ve Fransızların buralardan çekilip gitmesinde baş rolü oynamıştır. Batıda ise oyalama hareketleri ve baskınlar ile Yunanlılara kayıplar verdirerek onların ilerlemelerini zaman zaman durdurmuş, en azından millî kuvvetlerin ve millî teşkilâtın oluşması için zaman kazanılmasını sağlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

BÜYÜK ZAFER (ÖNCESİ VE SONRASI İLE)

ATİLLA KOLLU

GİRİŞ

Sakarya Meydan Muharebesi'nde, Yunan taarruzlarının bütün cephe boyunca geri püskürtüldüğü 26-27 Ağustos 1921 tarihi ile Büyük Türk Taarruzu'nun başladığı tarih olan 26 Ağustos 1922 arasında tam bir yıllık zaman vardır. Bu dönem iç ve dış politik olaylar bakımından çok hareketli, harp harekâtı bakımından ise çok sakin geçmiştir.

Düşmanların, düşman güçlerin, kendi çıkarlarını düşünmeleri doğaldır. Acı olan, düşündürücü olan, içteki hainlerin, işbirlikçilerin varlığıdır. Böylesine acıların örneklerini her ulusun tarihinde bulmak olanaklıdır. Türk ulusu da bu hainlikleri yaşamış, görmüş; bu hainliklerden çok çekmiştir. Bu hainlikler, ulusların zor günlerinde sıkca görülen örneklerdir. "Büyük Taarruz" öncesi günlerde dış düşmanların içerdeki iş birlikçileri, hainler, uyduluğunu yaptıkları düşmanlardan geri kalmamışlar, Mecliste, Kamuoyunda Gazi Mustafa Kemal'i Anadolu Ulusal Eylemi'ni şaşırtmak, çökertmek, yolundan saptırmak için olanca güçleriyle çalışmışlardır[1].

Başkomutan Mustafa Kemal, hayatının en sıkıntılı dönemlerinden birisini de Sakarya'da başarı kazandıktan sonra yaşamış olsa gerekir. Sakarya Zaferi onu kendi ülkesinde şereflerin en üstünü olan Gazi ve Mareşallik gibi her faninin ulaşamıyacağı rütbelere ulaştırdı. Ama ne var ki Sakarya da gösterilen başarılar çabuk unutulmuştu. Meclis gene kaynıyordu. Mecliste, Ordu'nun taarruz edemiyeceği görüşü kuvvetlenmişti. İngilizlerin yumuşaması sonucu Anadolu'yu boşaltma konuları görüşülebilir, İstanbul'la birleşme sağlanır ve Mustafa Kemal Paşa'dan kurtulunabilir hayalindeki hainler Meclis'te, Malta'dan gelen sürgünlerinde katılmalarıyla oldukça kuvvetli bir muhalefet oluşturmuşlardı. Bu sürede, Mustafa Kemal, düşman kadar Meclis ve komutanlar ile de uğraşmak zorunda kalacaktı.

Meclis'te bunlar olurken, İstanbul'da da Padişahçı basın, başta "Peyami Sabah" gazetesi olmak üzere Anadolu Ulusal Eylemi'ni kötülemekten,

[1] Suna Kili; Türk Devrim Tarihi, 3. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 105.

Levent Sahverdi Arşivi

düşmanların Türkleri aşağılayıcı sözlerini yayınlamaktan, halkı Mustafa Kemal'e karşı kışkırtmaktan çekinmemiştir[2].

Barışı herkesten daha çok samimiyetle isteyen Mustafa Kemal, Sakarya Muharebesi bitiminde on günlük bir hazırlıktan sonra Yunan Ordusu'na taarruz ederek kesin sonuç almak üzere gerekli emirleri vermişti. Fakat, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın haklı direnmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat cephede yaptığı incelemeler sonucunda taarruz teşebbüsü geri bırakıldı. On günlük değil, bir aylık hazırlık da yetmeyince, 1921 Sonbaharında ve bütün kış boyu yapılan çalışmalara rağmen, 1922 İlkbaharında bile taarruza geçilemedi[3].

Bir yıl süren, yokluklar içerisinde geçen, uzun yıpratıcı ve yorucu büyük çabalar sonucu Türk Ordusu taarruza hazırlandı. Kurtuluş Savaşı'nın bu son safhasında baskın tarzında başlatılan taarruzla General Ali Fuat Erden'e göre "Motorsuz Yıldırım Harbi" yapılarak 30 Ağustos 1922'de Yunan ordusu'nun büyük kısmı yok edildi ve Türk Ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girdi. Taarruz Harekâtı iki haftada bitirilmiş, Ordu 15 gün içinde muharebe ede ede 400 km.lik mesafeyi katetmiştir.

Her evresi ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve utkuyla sonuçlandırılmış olan bu savaşlar, Türk Ordusu'nun, Türk Subaylarının ve Komutanlarının yüksek güçlerini ve yiğitliklerini tarihte bir daha saptayan ulu bir yapıttır.

Bu yapıt, Türk ulusunun özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz yapıtıdır[4].

Tarihi olayların ana vasfı, zaman içinde daima bir akış ve hareket içinde bulunmasıdır. Yani tarihi olaylar daimi bir zincir gibi birbirini sebeb-netice olarak takip ederler. Bir hadise kendisinden sonraki bir olayın sebebi, evvelki bir vakanın da neticesidir. Şu halde, tarihi olaylar sebeb-netice zincirine bağlıdır. Bu düşünceden hareketle Büyük Zafer; Sakarya Muharebesi'nden sonraki gelişmelerden itibaren incelenmeye çalışılmıştır.

[2] Suna Kili; *a.g.e.*, s. 105.

[3] Sabahattin Selek; Anadolu İhtilali, 8. Basım, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1987, s. 707.

[4] Atatürk'ün söylev ve Demeçleri (1906-1938), 2. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1959. s. 495., Suna Kili; *a.g.e*, s. 108.

Levent Şahverdi Arşivi

BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ DIŞ POLİTİKA

Sakarya Zaferi'nden sonra, şu veya bu suretle harbin bitmesi dileği şüphesiz bütün gönüllerde uyanacaktı. Bu dilek ortaya iki mesele çıkarıyordu; Dış Politikanın ustalıkla yürütülerek barışın sağlanması, yada Ordunun bir an önce taarruza geçirilmesi[5].

Sakarya Muharebesi, Türkiye ve Yunanistan'ın iç politikalarını büyük ölçüde etkilemiş, dış ilişkilerde de yani siyasî gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmelerden önemli olanlar şunlardır:

1. Kafkas Devletleri; Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile yapılan Kars Andlaşması. (13 Ekim 1921)
2. Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması. (20 Ekim 1921)
3. İstanbul'da İngilizlerle yapılan Esir Mübadele Anlaşması. (23 Ekim 1921)
4. Türkiye-Ukrayna Dostluk Anlaşması. (2 Ocak 1922)
5. İtilaf Devletlerinin Mütareke teklifi. (22 Mart 1922)

1. *Kars Andlaşması. (13 Ekim 1921)*[6]

16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması'nı tamamlayan siyasi bir belgedir. Türkiye'nin Doğu sınırlarını çizen Moskova Andlaşması'na Gürcistan ve Ermenistan katılmadığı için, bunlarla da ayrı andlaşmalar yapılması gerekiyordu. Nitekim Moskova Andlaşması'nın 15. maddesinde; Kafkas devletleri ile yapılacak andlaşmalara Rusya'nın da katılacağından ve Rusya'nın gerekli girişimlerde bulunmayı yüklendiğinden söz edilmiştir[7].

Ortak sınırları bulunmayan Türkiye ve Azerbaycan, aralarında bir andlaşmaya bağlanacak herhangi bir konu olmadığı halde, Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye ile çözülecek birçok sorunları vardı.

Moskova Andlaşması görüşmeleri başlamadan, Rus Dışişleri Komiserliği Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın da bu görüşmelere katılmala-

[5] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 707.

[6] Utkan Kocatürk; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, 2. Baskı TTK Ankara, 1988, s. 293.

[7] İsmail Sosyal; Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 36.

Levent Sahverdi Arşivi

nını istemişti. Rusya'nın ısrarla savunduğu teklifi, tarafların çoğalması yüzünden, Moskova Andlaşması'nın sonuçsuz kalacağı endişesiyle Türkiye delegasyonu reddetmişti. Bu küçük devletlerin; özellikle sınır sorunlarında anlaşmazlık çıkarmalarından endişe edilmişti. Rusya anlayış gösterdiğinden Moskova'daki görüşmelere başlanılmış ve Türk-Rus Andlaşması imzalanabilmiştir. Geriye bir mesele kalıyordu: Kafkas devletleri ile de bir andlaşma yaparak onlara Moskova Andlaşması'nın kendilerini ilgilendiren hükümlerini kabul ettirmek[8]. Bu da Kars Andlaşması ile sağlanmıştır.

Gürcistan Dışişleri Komiseri Swanidze, 30 Temmuz 1921'de Ankara'ya Kafkas hükümetleriyle görüşmelerin başlatılmasını teklif etmişti. Ankara'nın en buhranlı günleri yaşadığı, Türk Ordusu'nun Sakarya doğusuna çekildiği bir dönemde girişilen bu teşebbüsün gerçekleşmesi için Sakarya zaferi beklenecekti. Görüldüğü gibi Kars Andlaşması Sakarya'dan önceki siyasi faaliyetlerin bir devamıdır.

26 Eylül 1921 akşamı Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında Kars'ta başlayan konferansta Dışişleri Bakanlığı'nın Türk delegasyonuna verdiği talimat şöyleydi; "Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinden herbiriyle aramızdaki sorunları çözmek, bunlardan kabul edilenleri ayrı ayrı andlaşma şeklinde toplamak ve bu cumhuriyetlerden biri Moskova Andlaşması'nın kendisini ilgilendiren kısmını kabulden kaçınırsa, O zaman Rusya delegasyonunu sözünü yapmaya davet etmek"[9, 10].

Türkiye'nin en çok önem verdiği konu sınırlar meselesi idi. Bu konuda özellikle Gürcistan'ın güçlük çıkartacağı tahmin ediliyordu. Batum, Ardahan ve Artvin'i tahliye eden Gürcü Menşevik Hükümeti idi. Halbuki şimdi, Gürcistan Bolşevik Hükümeti vardı. Türk Dışişleri, Gürcistan'ın sınır sorununda başarısızlığa uğrayınca, Moskova Andlaşması'yla Türkiye'de kalan madenlerden yararlanma hakkını istemeye kalkışacağı endişesinde idi. Rusya'da Çoruh vadisindeki bakır madenini istiyordu. Gürcistan "Elviye-i Selâse" de arkeolojik araştırma, Ermenistan'da Kalp tuz madenlerinden yararlanma hakkını elde etmek istiyordu[11]. Bunlara karşılık Türk delegasyonu da Bakü petrollerinden pay istiyordu.

[8] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 685.

[9] Moskova Andlaşması; 15. Madde "İşbu Türk-Rus Andlaşması'nda Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin hükümlere Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasında yapılacak Andlaşmalarda uyulmasını zorunlu kılmak için, Rusya sözkonusu güney Kafkas Cumhuriyetleri katında gerekli girişimlerde bulunmayı yükümlenir."

[10] Kazım Karabekir; İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 1002.

[11] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 689.

Levent Şahverdi Arşivi

Yakov Ganetsky tarafından temsil edilen Ruslar, konferansta Türklere ödün verici bir tutum izliyorlardı. Ganetsky, Türk-Rus dostluğunun önemine değinerek bunun gelecekte de sürdürüleceğini tekrarlayıp dururken, Karabekir kendini tutamayarak, Enver Paşa'yla ortaklarının Batum'da neden bekletildiklerini ve programlarının amacının, Kemalistler Sakarya savaşını kaybederlerse, Türkiye'de bir Sovyet yönetimi kurmak olup olmadığını sorunca Ganetsky, bu iğneleyici soruya cevap vermiyor; ama konferans boyunca Türklere karşı yumuşak davranıyordu.

Bir hayli çekişmeden sonra başta sınır meselesi olmak üzere herhangi bir taviz vermeden, hazırlanan andlaşma 13 Ekim 1921 tarihinde imzalandı. Bu andlaşma ile Türkiye'nin doğusu güvenlik altına alınmış ve Ermeni meselesi kesin olarak kapanmıştır.

Kars Andlaşması'yla Kemalistler, Kafkaslardaki durumlarını sağlamlaştırıyor ve Misak-ı Milli'yi üç devlete daha kabul ettiriyorlardı. bu andlaşma, Kemalist diplomasisi için büyük bir başarı idi. Öte yandan, bir zamanlar Batılı devletlerin koruyuculuğu altında bulunan bu Kafkas ülkelerinde, itilaf devletlerinin özellikle İngiltere'nin uyguladığı siyaset bütün bütün iflas ediyordu[12].

Doğuda altı Türk vilayetini içeren bir Ermenistan'ın kurulması hayali sona ermiştir. Gerçi Gümrü Andlaşması'nın (3 Aralık 1920) üzerinden bir yıla yakın bir zaman geçmişti. Taşnak Hükümeti devrilmiş yerine Bolşevik idaresi kurulmuştu. Ermenistan'a zorla kabul ettirildiği gerekçesi ile, yeni hükümet Gümrü Andlaşması'nı tanımamak eğiliminde idi. Moskova Andlaşması böyle bir ihtimali az çok bertaraf ediyordu. Nihayet Kars Andlaşması bütün bu pürüzleri ayıklıyarak Türk-Ermeni barışının kurulmasını sağlamıştır.

Burada, Ermeni meseleleri üzerinde biraz durmak gerekir. Çünkü, Doğu Anadolu'da 1914-1920 yıllarında Türk-Ermeni mücadelesi sanıldığından daha çetin olmuş ve her iki taraf büyük kayıplara uğramış, çok acı çekmiştir.

Ermeni Meselesi 1914'de Birinci Dünya Harbi'nin başlaması ile ağırlığını daha çok hissettirmiş ve 3 Aralık 1920 Gümrü Andlaşması'na kadar geçen zaman içinde Türk ve Ermeni halkları arasında kanlı olaylar cere-

[12] Salahi R. Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 186.

Levent Sahverdi Arşivi

yan etmiştir. Bu olaylar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile harbe tutuşması üzerine sınır bölgelerindeki Ermenilerin Türklere karşı silâha sarılmaları ve iç bölgelerdeki Ermenilerin Türk Ordusu'nun gerisini tehlikeye düşüren sabotajlara girişmeleri ile başlamıştır.

Durumun tehlikesi ve ciddiyeti karşısında, İttihat ve Terakki Hükümeti, bu sebeple, sert tedbirler almak zorunda kaldı ve 27 Mayıs 1915'de "Sefer zamanında hükümet icraatlarına karşı gelenler için askeriyece alınacak tedbirler hakkında" adlı geçici kanun çıkardı.

Tehcir, bu kanunun çıkarılmasından önce İçişleri Bakanı Talat Paşa hükümet kararı almadan, doğrudan doğruya verdiği bir emir ile başlamıştı. Daha sonra, işe hukukî bir dayanak olmak üzere, hükümet tarafından yukarıdaki kanun yürürlüğe konmuştur.

Yüzbinlerce Ermeninin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Suriye ve Irak'a nakledilerek yerleştirilmeleri, başka bir meseleyi daha ortaya çıkarıyordu. Bu sorun tehcir edilen Ermenilerin malları ile ilgilidir. Hükümet, tehcire tabi tutulan Ermenilerin mallarının mahalli komisyonlar tarafından el konularak satılmasına ve Ermeniler tekrar döndüklerinde, mal bedellerinin sahiplerine iade edilmesine dair kararlar aldı. Fakat tatbikatta, olağanüstü durum ve kişisel çıkarlar nedeniyle büyük ölçüde suistimaller oldu. Yok pahasına kapatılan Ermeni malları ile yeni zenginler türedi, eski zenginlerin servetleri arttı. Büyük savaş Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanınca, Ermenilerin daha önce yoğun olarak bulundukları doğu ve güney bölgelerinin Türk halkı korkunç bir tehlike ile karşı karşıya kalıyordu. Halk, geri dönecek Ermenilerin intikam hırsı ile kendilerine yapacakları zulümden korkarken, eşraf yanlız can değil, aynı zamanda mal kaygusuna da düşmüştü. Millî Mücadele başlangıcında, ilk Müdafa-i Hukuk teşekkülünün doğuda Erzurum'da kurulması ve ilk kongrenin (Erzurum Kongresi) burada yapılması bu mesele ile çok yakından ilgilidir[13]. 1916 yılında Rus Ordusu ile beraber Erzincan'a kadar ilerleyen Ermeni Kuvvetleri, 1918'de Kafkasya'ya doğru gelişen Türk taarruzları karşısında geri çekilmiştir. 1919'da Ermeni Kuvvetleri tekrar Kars'a kadar olan bölgeyi işgal etmişler ve nihayet 1920 yılı Sonbahar taarruzunda Ermeni Ordusu, Türk Kuvvetleri karşısında bozguna ugrayarak Ermenistan'a çekilmişlerdir. Her seferinde silâhlı kuvvetlerle beraber ya Ermeni ya da Türk halkı göç etme-

[13] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 692.

Levent Şahverdi Arşivi

ye mecbur kalmış ve göç etmeyenler karşı kuvvetler tarafından büyük ölçüde katliama uğramışlardır[14].

Maraş, Antep ve Kilikya bölgelerinde de aynı dram tekrarlanmıştır. Fransız'lara karşı bu cephede Türk halkının gösterdiği çetin direnmede, Ermenilerin Fransız Ordusu ile beraber bulunmasının rolü büyüktür. Ermeni kaynaklarına göre 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Andlaşması ile Kilikya'nın Fransızlar tarafından boşaltılması sırasında 120.000'den fazla Ermeni Suriye'ye kaçmış, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs, Mısır ve İstanbul'a göç etmiştir. Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a göç edenlerin sayısı ise, 300.000 den fazladır[15].

3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Andlaşması ile 13 Ekim 1921 Kars Andlaşması arasında 11 Mart 1921'de yapılan Londra Konferansı'nda İtilaf devletlerinin halâ Ermeni koruyuculuğu rolünü bırakmamış oldukları görünmektedir. Londra Konferansı'nda açıklama yapan Ermeni temsilcileri Gümrü Andlaşması'nın tehdit altında imzalandığı ve henüz tasdik edilmediğini ileri sürmüşlerdir. Ancak konferans sonunda Ermenistan hakkında alınan karardan anlaşılacağı üzere, itilaf devletleri "Büyük Ermenistan" davasından ümitlerini kesmişlerdir. Şimdi "Ermenistan'a ait olan yükümlülükler; Türkiye Ermenilerinin Asya Türkiye'sinin doğu hududlarında bir milli ocak için haklarını tanımak ve Birleşmiş Milletlerin Ermenistan'ın nakli uygun ve doğru olacak bir yer hakkında vereceği karara uymak suretiyle yerine getirilebilir" gibi boş laflarla Ermenileri avutmak ve Ermeni hamiliğinden sıyrılmanın çarelerini aramaktadırlar[16].

Ermeni meselesi, Lozan'da ebediyen tarihin derinliklerine gömülmüştür. Ancak, Lozan'a ulaşıncaya kadar birçok çetin safhalardan geçilmiş ve Kars Andlaşması bu safhaların sonucunu belirlemiştir.

2. *Ankara Anlaşması*

Fransa'nın Türkiye politikasını zamanla değiştirdiğini ve Londra'da 11 Mart 1921 günü imzalanan Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemiş olmasına rağmen, Türk-Fransız harbi bu tarihten itibaren durmuştu. Londra Konferansı'ndan hemen sonra başlayan Yunan taarruzunun uğradığı başarısızlık ve genç Türk Ordu-

[14] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 692.

[15] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 692.

[16] Esat Uras; Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara, 1960, s. 718.

Levent Sahverdi Arşivi

su'nun ikinci İnönü Zaferi, Fransa'nın takip ettiği Türkiye politikasının doğruluğu hakkındaki inancını kuvvetlendirmişti. Bundan sonra Fransa, Ankara ile anlaşma yapmak üzere teşebbüse geçti. Eski bakanlardan Franklin Bouillon, bu maksatla 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya geldi. Türkiye-Fransa Anlaşması'na zemin hazırlayan görüşmeler, Nutuk'ta Atatürk'ün açıkladığı gibi[17] kesin bir sonuca ulaşamadan yarıda kaldı. Sakarya Zaferi'nden sonra Fransa'nın tereddütleri tamamen ortadan kalktığından 20 Ekim 1921 günü Ankara'da Türkiye-Fransa Anlaşması imzalanabildi. Bu Anlaşma ile; savaşa son veriliyor, tutuklu ve savaş esirleri serbest bırakılıyor, her iki tarafın kuvvetleri daha önce belirlenen hatta çekiliyordu. Tam bir genel af ilan ediliyor, İskenderun ve Antakya bölgesi için özel bir yönetim rejimi kuruluyordu. Sınır yeniden belirleniyor, Caber Kalesi Türk mülkü olarak kalıyordu.

Anlaşmanın imzalanması sırasında Türk Delegesi Yusuf Kemal Bey, Franklin Bouillon'a, İskenderun ve Antakya bölgesi halkına Türk bayrağı ihtiva eden özel bir bayrak kullanma hakkının verilmesini istedi ve bu isteği kabul edildi.

Bu anlaşma ile Birinci Dünya Savaşı öncesi kurulmuş bulunan İtilaf bloku parçalandı. Versay'da kendisini desteklemeyen ve Almanya'ya yumuşak davranan İngiltere'ye kızan Fransa, Türkiye konusunda İngiltere'ye oyun oynuyor ve tek başına hareket ediyordu. İngiltere bu anlaşmayı hayret ve dehşet ile karşıladığını gizlemedi. Fransa Türkiye cephesinde 60-70 bin asker beslemek ve Türklerle savaşmaktan kurtuluyordu. Bu anlaşma yanlız Güney Dogu Anadolu için imzalamakla beraber, Fransa gibi büyük bir Avrupa devletinin Türkiye'yi ve Misak-ı Milli'yi resmen tanıması bakımından çok önemliydi. Fransız desteğini yitirdikleri için Kilikya üzerindeki Ermeni hayalleri yıkıldı.

Bu anlaşmanın Türkiye'ye siyasi yararlarının yanısıra, askeri bakımdan da büyük yararı oldu. Bu cephenin tasfiyesi ile Türkiye güneyini güvenceye aldı ve buradaki askerlerini Batı cephesine taşımak imkanı buldu. Fransızlar bölgeyi boşaltırken Türkiye'ye satış ve hibe yoluyla silah ve cephane bıraktılar.

Sömürge halklarının üzerinde de bu zaferin olumlu etkisi görüldü. Avrupa devletlerinin yenilmezligi korkusu yıkıldı. Türk zaferi ve Avrupa

[17] Nutuk; 1952 baskı, Cilt II, s. 620-625.

Levent Şahverdi Arşivi

devletlerinin Türkiye karşısında yenilgileri sömürgeler halklarına umut verdi. Bu anlaşma ile Hatay Fransa'ya bırakılmakla Misak-ı Milli'den ikinci ödün verildi. Batum'dan sonra Hatay yitiriliyordu. Fakat o günün koşulları altında elde edilen büyük kazançtı. Çünkü Türkiye iki büyük cepheyi tasfiye etti. İki büyük ülke tarafından resmen tanındı. Kaldıki Hatay üzerinde Türkiye haklarından vazgeçmeyecekti. 1923 yılında Adana'ya gelen Atatürk, burada kendisini siyah bayrakla karşılayan Hatay temsilcilerine" 40 asırlık Türk yurdu yabancı eline bırakılamaz" diyerek, kurtuluş için söz vermiş ve sözünü 15 yıl sonra yerine getirmiştir[18].

3. *İstanbul'da İngilizlerle Yapılan Esir Mübadele Anlaşması (23 Ekim 1921)*

Ankara anlaşması ve İstanbul'da imzalanan Türkiye-İngiltere Esir Mübadele Anlaşması, Londra Konferansı'na kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Bilindiği gibi, Londra Konferansı'na (21 Şubat-21 Mart 1921)[19] giden Türk Delegasyonu Başkanı Bekir Sami Bey, İngiltere ile esirlerin serbest bırakılması hakkında bir anlaşma imzalamış, fakat bu anlaşma eşit şartlar taşımadığından Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmişti; Türkler bütün İngiliz esirlerini bırakacaklar, İngilizler ise, harp suçluları ile Ermeni tehcirine karışmış olanları bırakmayacaklardı. Bu defa, 23 Ekim 1921 günü İstanbul'da Milli Hükümet temsilcisi ve Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey ile İngilizler arasında yapılan Anlaşmaya göre, taraflar ellerindeki bütün esirleri karşılıklı alarak serbest bırakmayı kabul ediyorlardı.

4. *Türkiye-Ukrayna Dostluk Anlaşması (2 Ocak 1922)*

Sovyetler Birligi içerisindeki bir ülkenin, Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir etkisi olamazdı. Rusya'nın, kızılordu Başkan Yardımcısı ve Ukrayna Harbiye Komiseri General M.V. Frunze'yi 25 Kasım 1921'de Türkiye'ye göndermesi ve bir anlaşma imzalatması, Türk Milli Hareketi'ni moral açısından kuvvetlendirmek ve Milli Hareket'in gerçek durumunu görmekten ileri bir amaç gütmüyordu. Frunze'nin Ankara'da ikameti (25 Kasım 1921 - 15 Ocak 1922) Türkiye ve Rusya arasında büyük dostluk gösterilerine vesile oldu. Böylece Ukrayna vasıtasıyla Türk-Sovyet ilişkileri

[18] Ergün Aybars; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s. 293.

[19] Gotthard Jaeschke; Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 141, 144.

Levent Sahverdi Arşivi

kuvvetlendirilmiş oluyordu. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması'nın bir benzeri olan 2 Ocak 1922 tarihli Türkiye-Ukrayna Anlaşması daha çok propaganda amacı taşımaktadır. Ancak Frunze'nin Ankara seyahati Türkiye bakımından yararlı olmuş, Moskova Frunze'nin raporlarından durumu daha iyi öğrenmek olanağını bulmuş ve bu sayede Rus yardımı artmıştır. Sovyet mali yardımı ile "üç tümeni donatacak kadar" silah gönderilmesi sağlanıyordu.

General Frunze kurulunun ayrılışından sonra, 28 Ocak 1922'de Ankara'ya gelen yeni Sovyet büyükelçisi İ. Aralev, iyi karşılanıyordu. Mustafa Kemal ile birlikte savaş kesimlerini gezen Aralov, Milli Hükümet'in pek çok askeri sırlarını öğreniyordu. Frunze'nin başlattığı iki ülke arasındaki yakınlaşma artarak devam ediyordu ama bu dostluğun karşılıklı olması bekleniyor. Moskova'nın buyruklarına göre davranılacağı anlamına gelmiyordu[20].

5. *İtilaf Devletlerinin Mütareke Teklifi (22 Mart 1922)*

İtilaf Devletleri 1921 yılı Şubat ve Mart aylarında Anadolu'daki Harbe son vermek ve Türkler ile barış yapmak için giriştikleri teşebbüsleri (Londra Konferansı) 1922 yılı kış aylarında da tekrarlamışlardı. İtilaf devletlerinin durumlarını ve Türkiye için neler duyup düşündüklerini öğrenmek için önce Yusuf Kemal Bey, daha sonra da İçişleri Bakanı Fethi Bey Avrupa'ya gönderildi. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e İstanbul ile ilgili bazı özel görevler verilmişti[21]. Yusuf Kemal Bey İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve eğer gerçek bir istek ve dilek olursa Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in Büyük Millet Meclisini tanımasını, İzzet Paşa ve arkadaşlarının Büyük Millet Meclisinin çizdiği hedefe doğru yürümeleri gereğini teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey aldığı talimat çercevesinde hareket etti. Fakat neyazıkki, İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak, Padişaha bir müracaatçı imiş gibi götürdüler. İzzet Paşa ve arkadaşları bununlada yetinmeyerek, Yusuf Kemal Beyin Avrupada'ki teşebbüslerini karıştırmak ve güçleştirmek için, İzzet Paşayı Yunanistan'ın işgali altında bulunan yerlerden geçirilerek, Yusuf Kemal Beyden önce Paris ve Londra'ya gönderdiler. Yusuf Kemal Beyin Paris ve Lon-

[20] S.İ. Aralov; Bir Sovyet Diplomatının Hatıraları (1922-1923), s. 72, 103., Selahi R. Sonyel; *a.g.e.*, s. 190., Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 687.

[21] Nutuk; Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s. 437.

Levent Şahverdi Arşivi

dra'da yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Yalnız şu anlaşıldıki, İtilaf Devletlerinin Dışişleri Bakanları yakın bir zamanda toplanacaklar ve 1921 yılı Şubat ve Mart aylarında Anadolu'da harbe son vermek ve Türkiye ile barış yapmak için giriştikleri teşebbüsleri tekrarlıyacaklardı.

Yusuf Kemal Bey daha Türkiye'ye dönmeden İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansı 22 Mart 1922 tarihinde Türk ve Yunan hükümetlerine ateşkes anlaşması teklifinde bulundu. İngiltere Türkiye'yi oyalamak, Yunanistan lehine en kârlı barışı sağlamak istiyordu. İngiltere üç bakımdan endişeli idi;

1. Türkiye yakında Yunanistan ordusuna karşı başarılı bir taarruz yapabilirdi. (Bu durumda yeni barış şartları Türkiye'nin istediği biçimde gerçekleşecek demekti)

2. Türkiye'nin Rusya ile olan dostluğu nereye kadar gelişecekti?

3. Türkiye'nin Irak'a karşı askeri bir harekat yapması ihtimali (Musul Misak-ı Milli sınırları içinde idi ve Türkiye'nin Elcezire Cephesi'nde önemli sayıda askeri vardı)[22].

Yapılan teklif şunları içeriyordu:

1. Her iki tarafın birlikleri arasında 10 km.lik askersiz bir bölge meydana getirilecek,
2. Birlikler insan ve cephane bakımından takviye edilmeyecek,
3. Birliklerin durumunda değişiklik yapılmayacak, biryerden biryere malzeme götürülmeyecek,
4. Ordu ve askeri durum İtilaf Devletlerinin Askeri Komisyonlarınca kontrol edilecek,
5. Çarpışmalar 3 ay süre ile dondurulacak ve bu durum barış için yapılacak öngörüşmeler taraflarca kabül edilinceye kadar, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecek,
6. Taraflardan biri yeniden savaşa başlamak isterse, ateşkes süresinin bitiminden 15 gün önce karşı tarafı ve İtilaf Devletlerine durumu bildirecekti.

[22] Ergun Aybars; *a.g.e.*, s. 317.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu teklifi Yunan'lılar hemen kabul etti. Yunan Ordusu Sakarya'da maddi ve manevi bakımdan yenilmişti. Bu ordunun yeniden geniş çapta bir taarruza geçerek bir daha talihini denemeye kalkışması güçtü. Yunan ordusunu yeniden kesin sonuç verecek bir harekata yöneltmek imkanı kalmayınca, İtilaf Devletlerince, bir yıla yakın bir zamandır hazırlanan Türk Ordusu'nu uyuşukluğa düşürmek, Milli Hükümete ümitler vererek bekleyiş içinde bırakmak ve böylece geçecek zaman içinde Milli hükümeti ve Orduyu gevşetmek şeklinde tedbirler alınmak isteniyordu.

Bu sırada cephede bulunan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'daki Bakanlar Kurulu ile görüşerek, Dışişleri Bakanlığı'ndan en kısa zamanda bu teklife cevap verileceğinin İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri Temsilcilerine bildirilmesini istedi[23].

24 Mart 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Bakanlar Kurulu Başkanlığına konu ile ilgili kararını şöyle açıkladı: "Ateşkes Anlaşması prensip olarak kabul edilmeli ancak Ordunun eksiklikleri ve hazırlıklarının tamamlanmasından geri kalınmamalıdır. Ordunun içine yabancı denetleme hayetleri sokulmayacaktır. Bu teklifi Anadolu'nun boşaltılması için kabul etmekle birlikte, uygulanabilir ve gerçekleşebilir şartlar öne sürülmelidir. Ateşkes Anlaşmasıyla birlikte, boşaltma işinin başlaması, en önemli şarttır." 24 Mart 1922 günü Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı notaya verilecek karşılık ile Bakanlar Kurulunun Ankara'da hazırladığı cevap metni arasında bazı ayrılıklar olduğunda, 24-25 Mart 1922 gecesi Bakanlar Kurulu Sivrihisar'a geldi ve verilecek cevaba son şekil verildi. Bakanlar Kurulu Ankara'ya döndü fakat bu cevabı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Dışişleri Bakanları Konferansının 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı.

Bu nota, İtilaf Devletlerinin barış esasları ile ilgili aşağıdaki tekliflerini içeriyordu:

1. Türkiye ve Yunanistan'daki azınlık haklarının korunması ve bu maksatla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Meclisinin katılması,

2. Doğuda bir Ermenistan kurulması ve bu işe Milletler Cemiyetinin katılması,

[23] Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 440.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Boğazların serbestliğini sağlamak üzere, Gelibolu Yarımadası'nda ve Bogazların çevresinde askerden arınmış bir bölgenin oluşturulması,

4. Trakya sınırının Tekirdağ'ı Türkiye'ye, Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanistan'a bırakacak şekilde tesbiti, Edirne Türklerine ve İzmir Rumlarına, bu şehirlerin yönetimine adaletli bir şekilde katılabilmelerini sağlamak üzere uygun bir yöntemin kararlaştırılması,

5. Barış yapılır yapılmaz İstanbul'un İtilaf Devletlerince boşaltılması,

6. Türk Silahlı Kuvvetlerinin 50.000'den 80.000'e çıkarılması ve askerliğin ücretli olması.

7. Savaş tazminatı ve dış borçların ödenmesi için Türk hakimiyeti ile bağdaşabilecek bir yöntemin tayini,

8. Adli ve İktisadi kapitülasyonlarda değişiklik yapılması üzere bir komisyon kurulması[24],

İki nota ile öne sürülen şartlar iyi incelenirse, İtilaf Devletlerinin, İstanbul Hükümeti ile birlik olarak yeni Türk Hükümetini yok etme maksadına dayanan çalışmalarda yeni bir safha açtıkları görülüyordu. Buna karşı, durumun çok ciddi olduğunu düşünerek esaslı ve büyük bir savaşa hazırlanmak gerekiyordu.

Her iki Notaya 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevapta;

1. Ateşkes Anlaşması ilke olarak kabul edildi.
2. Ateşkes Anlaşması ile birlikte Anadolu'nun hemen boşaltılması, boşaltma süresinin 4 ay olması istendi.
3. Boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili ön görüşmeler sonuçlanmamışsa, ateşkesin 3 ay daha uzatılması kabul edildi.
4. Boşaltma işleminin, Ateşkes Anlaşmasının yürürlüğe girişinden başlamak üzere ilk 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar kesimi ve Anlaşma süresi olan 4 ay içinde İzmir dahil işgal altındaki bütün toprakların boşaltılması istendi.
5. Bu teklifler kabul edilirse, barış tekliflerini incelemek üzere 3 hafta içinde Türk delegelerinin kararlaştırılacak bir şehre gönderilebileceği bildirildi[25].

[24] Kâzım Özalp; Milli Mücadele, 3. Baskı, TTK Yayınları Ankara, 1988, s. 228. Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 441.

[25] Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 442., Kâzım Özalp; *a.g.e.*, s. 228.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu notaya 15 Nisan 1922'de verilen cevap olumsuzdu. 22 Nisan'da verilen yanıtta, ateşkes konusunda anlaşmaya varılması bile barış görüşmelerinin geciktirilmesinin uygun olmayacağı, bu nedenle İzmir'de bir konferans toplanması teklif edildi. Bu yazışmalarda sonuçsuz kaldı. Beykoz'da veya Venedik'te bir konferansın toplanması birçok defa söz konusu oldu isede, son zaferin kazanıldığı ana kadar bunlardan hiçbiri gerçekleşmedi.

Düşmana taarruz için verilmiş olan kesin kararın uygulanmaya başlamasından önce hazırlanmak ve tamamlanmak zorunda olunan savaş vasıtalarının neler olduğunu Mustafa Kemal Paşa şöyle açıklıyordu: Birincisi, en önemlisi ve asıl olanı, dogrudan dogruya milletin kendisidir. İkinci vasıta, milleti temsil eden Meclis'in milli isteği ortaya koymakta ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yigitliktir. Üçüncü vasıta, milletin silahlı evlatlarından ibaret olup, düşman karşısında toplanmış bulunan ordumuzdur[26]. Şimdi sıra ile bunları görelim:

MİLLETİN HAZIRLANIŞI

On yıldır aralıksız sürüp giden savaşların millet üzerinde yarattığı tahribattan sonra Sakarya Muharebeleri sırasında milletten istenen fedakarlığı, Tekâlifi Milliye Emirleri, aralıksız askere alınan ve cepheye gönderilen insanlar göz önüne getirildiğinde, millet desteğinin sağlanmasının güçlüğü ortaya çıkar.

Karşı ihtilal hareketlerinin kanlı bir şekilde bastırılmasının, küçük bölge ayaklanmaları karşısında gösterilen haklı şiddetin, istiklâl Mahkemelerince memleketin her tarafında verilen ağır mahkûmiyet kararlarının, Milli İdareye karşı millet üzerinde yarattığı hoşnutsuzluğuda dikkate almak gerekir. Bütün bunların üzerine, millet orduya yeniden asker vermeye ve yeni bazı mali külfetlere katlanmaya davet edilecekti[27].

Trakya'dan İstanbul bölgesinden ve İzmit-Eskişehir, Kütahya-Afyon çizgisinin batısında kalan geniş ve zengin bölgeden asker ve vergi alınamıyordu. Bütün yük Anadolu'nun fakir kısmına ve aşağı yukarı 7 Milyon (Aybarsa göre 9 Milyon) insana düşüyordu[28].

[26] Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 432-433.

[27] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 710., Ergun Aybars; *a.g.e.*, s. 319-334.

[28] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 710., Ergün Aybars; *a.g.e.*, s. 320.

Levent Şahverdi Arşivi

Yollar çok kötü durumda idi. Karayolları şose ve toprak olup, kullanılamıyacak durumdaydı. Bu yollarda kullanılan ulaşım araçlarının çoğu, ilkel araçlardı. Kağnı, iki veya dört tekerlekli at arabaları, deve, eşekle taşımacılık yapılıyordu. Bunlar durumlarına göre, 100-140 km. arası yük taşıyabiliyorlar ve günde (kağnı 15-20 Km) 15-40 Km arası gidebiliyorlardı. Kamyon ve benzeri araçlar yok denecek kadar azdı. Demiryolu Ankara'da bitiyordu. Onunda ancak Eskişehir doğusunda küçük bir parçası elde bulunuyordu. Akşehir-Pozantı arasında kalan diğer bir parça demiryolunun ise pek askeri degeri yoktu. Milli idare altındaki bütün topraklarda tek bir fabrika mevcut degildi[29]. Keskin Fişek Fabrikası'nın çalışmaya başlaması ancak 23 Eylül 1921'de mümkün olmuştu[30].

Doğu cephesinden Batı cephesine, iyi kötü gönderilebilecek bir cephane sandığının istenilen yere varabilmesi için, kuş uçuşu ile en az 1.200 Km.lik yol aşması gerekirdi. Fakat insanlar kuş değildi ki? İnebolu'dan Ankara'ya ancak bir haftada varılabiliyordu. Ama bu yoldan Ankara'ya gelip dönecek vasıta eğer bir kağnı ise, onu sürenlerin ortalama bir aylık yolu göze almaları gerekiyordu. Halbuki nihayet birkaç yüz kilo yük alacak bir kağnının hayvanları ile onu sürenlerin, bu yol için neredeyse bir kağnı yükü yiyeceğe, yeme, ihtiyaçları vardı. Halbuki Anadolu neredeyse açtı[31].

Hâl böyle iken 22 Mart 1922 tarihli mütareke teklifinin millet üzerinde gevşetici bir etki yapması kaçınılmazdı. Bu sebeple, mütareke şartlarının millete iyice anlatılamamasına ve etkisiz bırakılmasına çalışılmıştır. O devrin olanaklarına göre güç olan ve propaganda alanına giren bu faaliyet kaçınılmaz bir zorunluluk idi. Halkın uyarmak için, Müdafaâyî Hukuk kuruluşları, Belediye Başkanları, eşraf, harekete geçirildi. Her taraftan, mütareke şartlarının kabul edilmemesi için TBMM'ne telgraflar yağmaya başladı. Telgraf metinleri, başta "Hakimiyeti Milliye" olmak üzere, gazetelerde yayınlatılıyordu. Mütareke konusu resmi olarak 22 Nisan'da kapandığı halde, talgraflar aralıksız 1922 Haziran'ına kadar sürmüştür.

Kamu oyu hatta Meclis, harbin devamına bu suretle hazırlanırken, şüphesiz hükümet başka tedbirler almakta idi. Bunlardan en önemlisi çı-

[29] Şevket Süreyya Aydemir; Tek Adam, 4. Baskı, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 515.

[30] Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 289.

[31] Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 516.

Levent Şahverdi Arşivi

karılan af kanunlarıydı. TBMM'i Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde üç önemli af kanunu çıkarmıştır. Bu af kannularından yararlanmıyan mahkûmlar için de iki kararname yürürlüğe konmuştur[32].

MECLİSİN HAZIRLANIŞI

Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde Meclis çalışmalarında Mustafa Kemal Paşa büyük güçlüklerle karşılaştı ve çalışmaları engellenmek istendi. Kendisine 19 Eylül 1921 tarihinde[33] bir kanunla "Mareşallik" rütbesi ve "Gazi" unvanını veren Meclis, üç, dört ay geçmeden Sakarya Zaferini unutmuş ve muhalefet kendisini göstermeye başlamıştı. Sakarya Muharebesi'nden önce başlayıp bir biri ardınca gelmiş olan Malta tutuklularından bazılarını da bu muhalefet akımlarını kışkırtıyorlardı[34].

15 Kasım 1921'de Malta'dan Ankara'ya gelen Rauf Bey 17 Kasım 1921'de Bayındırlık Bakanı olmuştu. Daha sonra Malta'dan gelen Kara Vasıf Bey'de Anadolu ve Rumeli Müdafaâyî Hukuk Grubunun Yönetim Kurulu Üyeliğine seçilmişti. Hükümet içinde ve Grupta uyum içinde çalışmayı temin amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yaptırdığı bu tayinler muhalefetin temeli haline gelmişti. Rauf Bey ve Kara Vasıf, aynı gün "Güdülen Askeri Politika Nedir?" konusunun Bakanlar Kurulunca açıklanmasını istediler. Halen uygulanmakta olan Siyasi ve Askeri Politika" İstiklal tam olarak sağlanıncaya kadar, düşmanlarla savaşmak ve onların yenileceğine kesin inançla savaşa devam etmek" idi ve bu Meclisi Büyük taarruza hazırlamak için bir çok defa açıklanmıştı. Muhalefetçe ortaya atılan diğer sorular, "Ne olursa olsun muharebeye devam etmekle sonuç almak mümkünmüdür? Mümkün olmadığı ihtimalini hesaba katarak daha şimdiden başka tedbirler ve çareler-anlatmak istedikleri siyasi çarelerdir-başvurarak içinde bulunulan tehlikeli duruma son vermek yerinde olmazmı? şeklindeydi. Bu konuların görüşme ve tartışma konusu edilmesine Mustafa Kemal Paşa müsade etmedi. Bunun üzerine Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey istifa ettiler. Aynı gün, Mustafa Kemal Paşa'nın hem Başkomutan hem de Meclis Başkanı olmasının sakıncalı olduğunu, Ordu ve işlerin iyi gitmediğini, Başkomutan ve Genelkurmay Başkanı'nın Ankara'da oturduğu, cep-

[32] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 711-712.

[33] Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 288.

[34] Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 427.

Levent Şahverdi Arşivi

heden uzak kaldığı, Mecliste bir savaş komisyonu kurularak Ordunun durumunun incelenmesi gerektiğini, Genelkurmay Başkanlığı ile MSB.lığının birleştirilmediğini ileri süren, Milli Savunma Bakanı Refet Paşa da istifa etti.

Bu görüşlere Mustafa Kemal Paşa şöyle cevap verdi: "Başkomutanlık ve Gnkur. Bşk.lığının Ankara'da ikamet etmesi uygundur. Görevini en iyi şekilde buradan yürütmektedir. Gerektiğinde ve nereye gideceğine kendisi karar verir. Cephe ile bizzat uğraşan cephe komutanları vardır. Gereksiz yere Başkomutan'ın Ankara'dan uzaklaşmasının istenmesinin anlamı yoktur. Gnkur. Bşk.lığı ile MSB.lığı Başkomutanın emri altında Başkomutanlık karargahını oluşturur. Ayrı ayrı değildir. Gnkur. Bşk. Fevzi Paşa Ankara'da bulundukca Bakanlar kuruluna başkanlık yapması zaruridir. Çünkü, onun yokluğunda karışıklıklar çıktı. Ordu ile ilgili olarak yapılan işleri denetlenmesi için Meclis'in bir komisyon kurmasında bir sakınca yoktur. Ancak bu komisyon benim başkanlığımda olmalıdır."

Komisyon kuruldu. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa komisyona üye seçildi. Diğer konularda Refet Paşa'nın görüşleri benimsendi ve Refet Paşa ile Rauf Bey istifalarını aynı gün verdiler[35].

Müdafaâ-yî Hukuk Grubu, Meclis görevlerinin iyi gitmesi ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının aksamadan yapılmasını sağlamak bakımından sonuna kadar yardımcı oldu. Fakat muhalif duygu ve düşüncede olanlar her gün biraz daha taraftar buldukca, Grup'un çalışmasını güçleştirmeye başladılar. Muhalefetin ana kaynağı, Müdafaâ-yî Hukuk Grubu Tüzüğündeki hükümetin, Teşkilatı Esasıye Kanununa göre yapılması konusu idi.

Bu konu, Grup içinde de görüş ayrılıkları ve disiplinsizliklere neden oldu. Birtakım kimseler Gruptan ayrıldılar. Ayrılanlar dışarıda birleşerek Grubu yıkmaya çalıştılar. Alınan tedbirlerle buna engel olundu. Sonunda ikinci Grup adıyla yeni bir grup oluştu.

Yürürlükteki kanuna göre, Bakanlıklar için Mustafa Kemal Paşa aday gösteriyor, millet vekilleri, gösterilen adaylara olumlu veya olumsuz oy veriyorlar veya çekimser kalıyorlardı. İkinci grup, Mustafa Kemal Paşa'nın adaylarını dikkate almadan, kendi grupları adına ortaya attıkları adaylara, kanuna aykırı olarak oy vermek suretiyle, hükümetin kurulmasına engel olmaya başladılar. Meclis'te ordu aleyhine bir hareket yaratılmıştı. Sakar-

[35] Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 429.

Levent Sahverdi Arşivi

ya Muharebesi'nden sonra aylar geçtiği halde, Ordu niçin taarruza geçmiyor? Mutlaka taarruz etmelidir. Hiç olmazsa sınırlı, belirli bir cephede taarruz yapmalıdırki, Ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın diyorlardı. Bu harekete karşı direnilmiştir. Maksat bütün taarruz hazırlıklarını tamamlıyarak genel ve kesin sonuca götürücü bir taarruz olduğu için sınırlı bir cephede taarruz görüşü benimsenmedi. Bunda bir yarar yoktu[36].

Muhalefette, Ordunun taarruz gücü kazanamıyacağı konusunda kanaat uyandı. Bunun üzerine başka bir görüş ortaya attılar. Bu defa asıl düşmanın Yunanistan değil İngiltere olduğunu, Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakıp, asıl orduyu Irak'ın kuzey sınırına yığıp İngilizlere taarruz etmek gerektiğini belirttiler.

Bu kadar anlamsız ve mantıksız olan düşünceye iltifat edilmedi. Muhalefet, nereye gidiyoruz? Bizi kim nereye sürüklüyor? Mechullere? koskoca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere akılsızca sürüklenirmi? şeklindeki olumsuz propagandalar yapıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1922 günü akşamı cepheyi teftişe gitmeden önce meclisteki gizli oturumda meclisi taarruza hazırlamak için bazı açıklamalarda ve ricalarda bulundu. Sakarya muharebesinden sonra, Düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyonkarahisar kesimine kadar kovalıyan kuvvetlerimizin bütün ordu olmayıp, yalnız süvari birlikleri ve bunlara destek olmak üzere ileri sürülen bazı Tümenler olduğunu açıkladı. Ordunun kararının taarruz olduğunu, ama bu taarruzun ertelendiği, bunun sebebininde hazırlıkların tamamlanması için zamana olan ihtiyaçtan doğduğunu belirtti. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruzun hiç taarruz etmemekten çok daha kötü olduğunu söyledi. Bekleyişin taarruz kararından vazgeçildiği veya bunu başarmaktan ümit kesildiği şeklinde anlamanın ve yorumlamanın yersiz olduğunu söyledi.

Osmanlıların yapacakları askeri harekâtın genişliği ölçüsünde hazırlıklı ve tedbirli davranmadıklarını ve daha çok duygu ve hırslarının etkisi altında hareket ettikleri için Viyana'ya kadar gittikleri halde, geri çekilmeye mecbur olduklarını, daha sonra Budapeşte'de de duramadıklarını çekildiklerini, Belgrat'ta da yenilerek çekilmeye mecbur olduklarını Balkanları terk ettiklerini, Rumelinden çıkarıldıklarını, Bize içinde daha düşman bulunan bir vatanı miras bıraktıklarını söyledi. Bu son vatan parçasını kurta-

[36] Nutukk; Başbakanlık Basımevi, s. 430-431.

Levent Şahverdi Arşivi

rırken, hırs ve hislerin bir yana bırakılmasını, ihtiyatlı olunmasını istedi. Kurtuluş için, istiklal için eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare olmadığını ve olmayacağını söyledi[37].

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere önem verilmemesini ve güvenilmemesini, Osmanlı yönetim ve zihniyetinin yarattığı bu türlü zihniyetlerin reddedilmesi gerektiğini açıkladı. "Ordu ile, savaşla, inatla bu işin içinden çıkılmaz" şeklindeki dış kaynaklı öğütlere uymakla, bir vatanı millet istiklâlini kurtaramaz. Tarihte böyle bir olay kaydedilmemiştir, dedi.

Meclisin milli isteği ortaya koymakta ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yiğitliğin önemini açıkladı. Meclis, milli isteği ne kadar büyük bir dayanışma ve birlik içinde aksettirebilirse, düşmana karşı o kadar güçlü bir üstünlük vasıtasına sahip olunacağını açıkladı.

Düşmana karşa oluşturulan cephelerin iç ve görünürdeki cephelerden meydana geldiği, asıl cephenin iç cephe olduğunu, bu cepheyi bütün memleket ve milletin meydana getirdiğini söyledi. Mustafa Kemal Paşa, görünürdeki cephenin ise doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephe olduğunu açıkladı. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir fakat bu durum hiç bir zaman bir memleketi, bir milleti yok edemez, önemli olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden daha iyi bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarı da sağlamışlardır. Gerçekten "Kaleyi içten almak"dışardan zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksadı gerçekleştirmek için içimize kadar sokulabilen bozguncuların varlığını iddia etmek yerindedir, dedi. Mustafa Kemal Paşa bu sözlerinden sonra cephede bulunacağı sıralarda ordunun duygu ve düşünceleri üzerinde ümitsizlik yaratacak açık tartışmalardan vazgeçilmesini Meclisten özellikle rica eder.

Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın, barışın sağlanmasından sonraki seçimlerde birçok değerli kimselerin yerine bir takım muhafazakârların toplanmasına karşı tedbir olarak, üyelerini büyük uzmanların (Bakanlık, Valilik, Ordu Komutanlığı yapmış) oluşturduğu ikinci bir meclisin kurulmasını teklif etti. Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta, Millet Meclisi üyelerinin değerli ve uzman kişilerden seçilmesini sağlıya-

[37] Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 431.

Levent Sahverdi Arşivi

rak, Meclis'in iç teşkilatında, komisyonların kurulmasında, Bakanlar Kurulunun seçilmesinde ilim ve ihtisasa çok önem verilerek başarılı bir idare makinesinin kurulabileceğini belirtir.

Mecliste sorun olan önemli konulardan birisiide Başkomutanlık süresinin uzatılmasıdır. 5 Ağustos 1921'de kabul edilen Başkomutanlık kanunu, birinci defa 31 Ekim 1921, ikinci defa 4 Şubat 1922'de, üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı her defasında muhaliflerin türlü türlü eleştiri ve hücumlarına uğradı. Özellikle üçüncü defa uzatılması oldukça önemli bir olay haline geldi.

6 Mayıs 1922 gününden önceki günlerde, zamanı geldiği için kanunun süresinin uzatılması mecliste söz konusu edilirken Mustafa Kemal Paşa hasta olduğu için mecliste bulunamamıştı. 5 Mayıs akşamı Mustafa Kemal Paşanın yanına giden hükümet üyeleri, mecliste muhaliflerin kendisinin Başkomutanlıkta kalmasını istemediğini, tartışmalı görüşmelerden sonra Başkomutanlık kanunun süresinin uzatılmasının kabul edilmediğini açıklarlar ve Gnkur.Bşk. ve MSB. istifa etmeye kalkarlar. Mustafa Kemal Paşa kendilerinden 24 saat beklemelerini ister. Ertesi gün yani 6 Mart 1922'de yapılan gizli oturumda muhaliflerin Başkomutanlık aleyhine söylediklerini cevaplandırır. "Para vardır veya yoktur, ister olsun, ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır, bu millet istiklâlini kurtaracaktır" der. Vasıf Bey'in "Biz Sakarya Muharebesinden sonra, işte halâ kıpırdıyamadık, kıpırdıyamıyoruz." sözlerinin "Brova" sesleri ve alkışlarla karşılanmasına duyduğu üzüntüyü dile getiren Mustafa Kemal Paşa, "Bunu burada gömelim kimse işitmesin"der[38].

Meclisin Başkomutanlığın gereğine inandığına şüphe olmamakla beraber muhalefetin hiç bir temele dayanmayan tutumu, meclis kararının istenilmeyen bir şekilde çıkmasına yol açar. Bunun sonucunda da Ordu Komutansız kalır. Mustafa Kemal Paşa, mecliste beliren oy sonuçlarına göre hemen komutadan el çekmek istediği, Başkomutanlığının sona erdiğini hükümete bildirir. Fakat önlenmesi imkansız bir felakete meydan vermeme mecburiyeti ile karşı karşıya gelir. Düşman karşısında bulunan ordu başsız bırakılamazdı. Bu nedenle "Başkomutanlığı bırakmadım, bırakamam ve bırakmıyacağım" der.

Gizli oturumda, duelloyu andıran tartışmalar sonunda meclis 11 red, 15 çekimsere karşı 177 oyla Başkomutanlık kanunun süresini uzatır.

[38] Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 447.

Levent Şahverdi Arşivi

Üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde Başkomutanlık süresi bittiği için yeniden görüşme konusu olur. Mecliste yapılan müzakereler sonunda Başkomutanlık süresiz olarak Mustafa Kemal Paşa'ya verilir[39].

İkinci Grup adını alan muhalifler, faaliyetlerini yoğunlaştırarak, Mustafa Kemal Paşa tarafından gösterilen adaylar arasından Bakanların seçilmesi usulünü 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla değiştirdiler. Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanı'nın doğrudan doğruya meclisce ve gizli oyla seçilmesini sağladılar. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Bakanlar Kurulu Başkanlığından fiilen uzaklaştırmaya muaffak oldular.

İkinci grup bundan sonrada saldırıya devam etti, Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirmeye çalıştı. Bunda da başarı sağladı. Muhalifle-rin gizli niyetini anlayan Mustafa Kemal, Rauf Bey'i yanına davet eder ve Meclisteki çoğunluğun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı olarak seçme eğliminde olduğunu, bunun kendisince de uygun olduğunu söyler. Rauf Bey 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu görev-de kalır.

Muhalefetin doğuşunda, desteklenmesinde ve yönetiminde daha ilk günden itibaren, Hüseyin Selahattin, Hüseyin Avni, Ziya Hurşit, Hakkı Hami ve Kara Vasıf Bey'le birlikte olan ve liderlik yapan Rauf Bey açık-tan açığa İkinci Gruba geçmemiş, 3 yıl Mustafa Kemal ile birlikte imiş gi-bi görünmüştür. Rauf Bey'in ayrılması bu süre sonunda olmuştur.

Muhalefetin, Mecliste Ordu aleyhine başlattığı olumsuz hava halâ de-vam etmektedir. Sürekli ve ateşli bir şekilde Ordunun taarruz kaabiliyeti olmadığından ve artık konuyu siyasi tedbirlerle bir çözüme bağlıyarak so-nuçlandırmanın kaçınılmaz olduğundan açık bir şekilde söz etmektedirler.

Gerçekte Ordunun ihtiyaçları ve eksiklikleri tamamlanmak üzeredir. Mustafa Kemal Paşa Haziran ortalarında taarruz kararı verir. Bu kararı yalnız Cephe Komutanı ile MSB. bilmektedir. Mustafa Kemal Paşa Anka-ra'da Gnkur. Bşk.nı Fevzi Paşa, Sarıköy İstasyonu'nda MSB. Kazım Paşa ve Cephe Komutanı İsmet Paşa ile birlikte taarruz için gerekli hazırlıkla-rın süratle tamamlanması ile ilgili kararları aldılar.

Bu arada, Malta'dan gelmiş ve 1 nci Ordu Komutanlığı yapan Ali İhsan Paşa, Ordunun disiplin ve genel yönetimini çıkmaza sokan bir tu-tum içerisindedir. Meclisteki muhalif grupları ileri gelenleri ile de temas

[39] Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 448.

Levent Şahverdi Arşivi

halindedir. Mustafa Kemal Paşa, İhsan Paşa'nın komutanlığına son vererek, hakkındaki kanuni işlemlere devam edilmek üzere MSB.lığı emrine verilmesi kararını 18 Haziran 1922'de onaylar[40]. Olay, Ali İhsan Paşa'nın 1 nci Kor.K.nı şiddetle tenkit etmesi üzerine Kor.K.nın istifa etmesi ile çıkmıştır. Kor. K.nın hareketi kanun ve nizamlara uygun olduğu halde, haksız yere tenkit edildiği tesbit edilmiş ve onun yerine Ali İhsan Paşa'nın ayrılması uygun görülmüştür. Meselenin bir de dedikodu tarafı vardırki o da İsmet Paşa'nın bir vesileyle Ali İhsan Paşa'yı uzaklaştırmak isteğidir. Bazı mebuslar ve subaylar arasında Ali İhsan Paşa Ordunun başına geçerse nihai zaferin kazanılacağı kanısının yayılmış olması idi[41].

İsmet Paşa hatıralarında, Ali İhsan Paşa'nın erzak yok diyerek aldığı parayı maaş olarak dağıttığını, bunun ordular arasında huzursuzluk çıkardığını, 1 nci Ordu cephesinde kendisinden habersiz düşmanla küçük çatışmalar yaptığını ve nihayet kendisini Mustafa Kemal'e şikayet ettiğini yazar[42].

ORDUNUN HAZIRLANMASI

Ordunun büyük bir taarruza girişebilmesi için sayısız eksiği vardı. Bu eksikliklerin tamamlanması, her şeyden önce, yeteri kadar para bulunmasına bağlı idi. Bu nedenle, bütün kaynaklar zorlanmış ve 1922 yılı Mart ve Nisan aylarında birçok mali kanun çıkarılmıştır. Bunlardan bir kısmı, subayların durumunu düzeltmeyi, diğerleride ordu ihtiyaçlarının karşılanması için yeni gelirler sağlamayı amaçlıyordu[43]. 6 Mayıs, 3 Temmuz ve 21 Ağustos günlü avans kanunları ile, Milli Savunma Bakanlığına orduya harcanmak üzere, Birinci Avans Kanunu ile 10 Milyon, ikinci Avans Kanunu ile 7 Milyon Üçüncü Avans Kanunu ile de 5 Milyon lira ödenek verilmiştir. Böylece Anadolunun bütün maddi ve manevi kaynakları santimine kadar zorlanarak, büyük taarruzdan önce kullanılmıştır. Son hazırlıklar için ihtiyaç duyulan 600 bin lira da Mustafa Kemal Paşa'nın kendi emrinde bulunan ve Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen paradan temin edilmişti[44].

[40] Nutuk; Başbakanlık Basımevi, s. 453.

[41] Fahri Belen; Büyük Türk Zaferi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 14-15.

[42] İsmat İnönü; Hatıralar, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 273-275.

[43] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, II. cilt, s. 712.

[44] Kazım Özalp; *a.g.e.*, s. 233.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordu kendi içinde durmadan taarruz hazırlıklarını sürdürüyordu. Ordunun önemli üzerinde durduğu kanuları şöyle özetliyebiliriz:

Eğitim

Son derece sıkı ve aralıksız çalışmalar ile subaylar ve erler, Büyük taarruzun gereklerini yapabilecek bir şekilde yetiştirilmişlerdir. Bu amaçla bütün birliklerde, her seviyede kurslar, talimgahlar açılmış, bol tatbikat ve manevralar yapılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra girişilen takip harekatının ve muharebelerinin durduğu 10 Ekim 1921 den 1922 Ağustos'una kadar geçen 10 aylık süre, eğitim için gerekli olanağı en geniş şekilde vermiş bulunuyordu. Zaten büyük bir harp tecrübesine sahip bulunan subaylar ve komutanlar, hemkendilerini hem de erlerini, bu süre içinde taarruza göre hazırlamışlardır[45].

Ordu Mevcudunun Arttırılması

Subay ihtiyacı, Ankara talimgahından, yedeksubaylardan ve İstanbul'dan gelenlerden temin edilmiş ise de kadroları tamamen doldurmak mümkün olmamıştır. İstanbul'da (Erkanı Harbiye Mektebi'nin) Kara Harp Akademisi'nin mütarekeden sonrada devam etmesi çok yararlı olmuş, kurmay subay ihtiyacının % 40'ı bu okuldan karşılanmıştır. O zamanki kadrolara göre tümenlerde 10.000 er bulunması gerekiyordu. Ancak memleketin insan kaynağı 25 tümeni ikmal etmeye yetmiyordu. Sakarya'da 4.000 mevcutlu olan tümenler, 7.000-8500 kişiye çıkartılabildi[46].

Taarruz edecek bir ordunun, karşısındaki düşmana, insan sayısı bakımından üstün olması gerekir. Yunanlıların Anadolu'da 200.000 mevcutlu bir ordularının bulunduğu biliniyordu. Halbuki Türk Ordusu, harbin başından beri hiç bir zaman bir cephede 100.000 kişi toplayamamıştı. Taarruz hazırlığı sırasında ordu teşkilatı yeniden düzenlendi. Büyük taarruzdan önce Batı Cephesinde 19 Piyade, 5 Süvari ve bazı müstakil Alay ve Taburlardan bir Ordu teşkilatı vücuda getirildi. Bunlar 5 Kolordudan kurulu 2 Ordu, 3 Tümenli bir Süvari Kolordusu, iki müstakil süvari tümeni ve bir Kocaeli Grubu şeklinde düzenlendi. Kıyı gözetleme müfrezeleri ile idare ve müesseselerde çalıştırılan erler, Gnkur. ve Millet Meclisi Muhafız Birlikleri bile cepheye gönderildi. Tescil olunmuş bütün erat göreve çağrıldığı gibi, 1899, 1900 ve 1901 doğumlularda silah altına alındılar[47]

[45] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, II. cilt, s. 716.

[46] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 16.

[47] Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 517.

Levent Sahverdi Arşivi

Tamamen kapanmış olan Doğu ve Güney cephelerinden getirilen askerlerle Batı Cephesi'nde ordunun mevcudu 186.000'e yükseltilmiştir. Sakarya'dan sonra 20 Eylül 1921'de, Batı Cephesi'nin insan mevcudu 92.660 idi. Demek ki, bu tarihten Büyük Taarruza kadar ordunun mevcudu yüzde yüz artmıştır. Böylece Yunanlılara denk bir duruma gelinmiş olunuyordu.

Silâh Gücünün Artırılması

Silah tedariki çok zordu. Avrupa'dan silah satın alma teşebbüsleri hep olumsuz sonuç veriyordu. Önayak olan yabancılar, Anadolu'yu utanmadan dolandırıyorlardı. Sovyet yardımı ağır yürüyordu. Türk Ordusunda, eşitli piyade tüfeği vardı. Aynı kurşunu atmayan bu tüfeklerin, birliklerde karışık bulunması, ikmalini güçleştirdiği gibi, ordunun ateş gücünüde azaltıyordu. Bunun için Sakarya Muharebesi'nden sonra ilk iş olarak, her tümende aynı cins tüfek toplanacak şekilde değişiklikler yapılmış ve mermisi bol olmayan tüfeklerden kurulu tümenlerin ihtiyatta kullanılması kararlaştırılmıştı.

İstanbul'dan Anadolu'ya vapurla harp malzemesi kaçırılıyordu. 17 Eylül 1921'de Fransız bandralı Penay vapuru ile Zonguldağa, Movana vapuru ile Zeytinburnu cephane fabrikası depolarından yüklenen silahlar Ereğli limanına taşınmıştı[48]. Fransa ve İtalya'dan satın alınan silahlar ve Fransa ile yapılan anlaşmadan sonra, güneyden cephane, hafif makinalı tüfek, motorlu vasıta, koşum hayvanı ikmali ile ordunun silah gücü büyük ölçüde artırılmıştır. Taarruz'un, ambarların dolu olduğu, yaz sıcaklarının bunaltıcı tesirlerinin kalmadığı bir zamanda yapılması düşünülüyordu. Böylece yiyecek ihtiyacı karşılanmış olacaktı. İleri harekette de düşmanın tahribinden kurtulan ambarlardaki hububat ve nakliye vasıtaları ile noksanlar giderilmiş olacaktı[49].

Batı Cephesi'nin 20 Eylül 1921 günkü durumu ile karşılaştırırsak: Tüfek sayısı 47.342'den 98.956'ya, Ağırmakineli tüfek sayısı 480'den 839'a, hafif makineli tüfek sayısı 379'dan 2025'e, top sayısı 165'den 323'e yükselmişti.

Bütün gayretlere rağmen, süvari kuvvetleri hariç, hiçbir bakımdan Yunan Ordusuna bir üstünlük sağlanamamış, ancak bir denge kurulabil-

[48] Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 287, 320.

[49] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 12-13.

Levent Şahverdi Arşivi

mişti. Moral faktörü hesaba katılmaksızın üstünlüğün elde edilmesi taarruz planına kalıyordu[50].

Moralin Yükseltilmesi

Başkomutan siyasi sorunlar hakkında hükümetle temas ederken, cephedeki teftişlerine devam ediyor. Moralin yüksek bir seviyede tutulması için azami gayretin gösterilmesini sağlıyordu. 30 Mart 1922'de 1. nci Kolordu'nun Çay'da 1 Nisan'da Süvari Kolordusu'nun İlgın'da yaptığı merasim geçişlerinde Rus sefiri Aralov'da vardı[51]. Merasim geçişi takdirle karşılanmıştı. Geçişten sonra büyük askeri eğlenceler ve milli oyunlar seyredildi. Gece Çay kasabasında tertiplenen tiyatroda, muhabere yüzbaşısı Şemsi Bey'in monologları Mustafa Kemal Paşa'nın çok hoşuna gitmişti. Yunan Ordusunun moralinin bozulduğu hakkında haberler gelirken, Başkomutan'ın subay ve erleri büyük bir neşe içinde görmesinin büyük bir değeri vardı[52].

Sakarya Meydan Muharebesi'nin üstünden yaklaşık bir yıl geçmiş ve bu süre içinde her iki tarafda gergin bir bekleyişe girmişti. Türk ve Yunan ordularının bu bekleyiş karşısında tavırlarını, milli karakter bakımından değerlendiren Mikusch, Büyük Taarruz öncesinde her iki tarafın durumunu şöyle dile getirmektedir: "... Bu iki orduda zamandan etkilenme farklıdır, karakterler farklıdır. Türk, bekliyebilme yeteneğine sahipti, sabrı taşmadan bekliyebiliyordu. Soğukkanlıydı, çevresindeki dünyayı pek az umursayabilme gücünü gösterebiliyordu, tok gözlüydü, azla yetinebiliyordu, köylü alışkanlıklarından kaynaklanan basit bir alçak gönüllüğü vardı; bütün bunlar şimdi onun için birer avantaj olmuştu. Sabretmede, yoksulluğa katlanmada, hiç sona ermiyecekmiş gibi görünen sıkıntılara, aksiliklere dayanmada, düpedüz hiçbir şey yapmadan durabilmede daha güçlü olan oydu. Daha az düşünüyordu, bu nedenlede çaresizliğe daha kolay rıza gösteriyordu. Sabırlı bekleyişini dahi yazgının bir belirlemesi olarak görüyordu. Çok eskiden beri büyüklerin uyruklarına itaat etmeye alışmıştı. Ona savaşmak buyruğu verilir, savaşır, ona sabret denir, sabreder, nedenini ve niçinini sormaz. Aynı zamanda gerçekten demokratik bir bağla, üstü ve astı birbirine kenetlenmiştir. Subayları üstlendikleri yüksek görevlere ve sorumluluklara rağmen hiçbir imtiyazlı durum istemez, basit askerin yok-

[50] Sabahattin Selek; *a.g.e.*, s. 717.

[51] S.İ. Aralov; *a.g.e.*, s. 103-104.

[52] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 12.

Levent Sahverdi Arşivi

sul hayatını paylaşır, aynı sıkıntılara katlanır... Yunanlı, Avrupalı, böyle değildir. Büyük umutları vardır, ruhca ve bedence hareketlidir, kararsız mizaçlıdır, kanına işlemiş bulunan bir şeyler yaratma, bir şeyler yapma dürtüsüyle, hızı giderek artan bir tempoda daha büyük, daha olağanüstü işlere yönelmeye yeteneklidir, fakat uzun bir süre beklemeye dayanamaz, sabrı çabuk tükenir, hareketsizlik halinde heyecanı felce uğrar, boş kalmak ve can sıkıntısı onun duyarlı sinirlerini örseler, bir eylemde bulunmadan bekleyip durmak, iradesini harap eder. Rahat yaşamaya alışmıştır, yokluklara katlanamaz, böyle bir duruma düşmek, bedenini ve daha ağır biçimde ruhsal yapısını zedeler. İçine sokulduğu ortamı "yazgım buymuş" diye uysalca kabullenmeyi bilmez, aksine şiddetle tepki gösterir. Düşüncesi asla dinginlik tanımaz, kendi kendisiyle başbaşa kalınca ve bu başbaşa kalma süresi uzadıkça sorular yöneltir, zihni bulunır, kuşkulara kapılır, güveni sarsılır, inancı körlenir... böyle hiçbir şey yapmadan üstelik hiç aralıksız bir gerilim içinde bekleme, sinirleri daha güçlü olanın-tabiidir ki bu sırada istifini bozmadan durabilenin-işine yarıyacaktı, böyle olan da Türklerdi. Yunan ordusu durgun su gibi kokuşma belirtileri gösteriyordu. Gem vurulamıyan içgüdüler yüzeye çıkmış, ruhları sarsılmıştı, bu ruhlar şimdi büyük bir ülküyle (Megali İdea) coşmuyordu artık[53].

SAD TAARRUZ PLÂNI

Sakarya Muharebesi'nden hemen sonra, 10 Ekim 1921'de Başkomutan'ın direktifine göre Batı Cephesi'nin hazırladığı planda: Yunan ordusu Eskişehir-Afyon cephesinde iki kolordu ile tesbit edilecek ve Ali İhsan Paşa emrindeki 1 nci Ordu ile güneyden Afyon-Uşak hattına katî neticeli bir taarruz yapılacaktı. Plan, düşmanı İzmir ulaşım hattından ayırıp, kuzeye atma amacını güdüyordu. Harekât'ın kod adı "Sad" idi. Bu isim harekâtın mihveri üzerinde bulunan "Sandıklı" Kasabası'nın ilk harfinin arapçasıdır.

Planın hedefine taarruz edebilmek için yeterli kuvvet olmadığı gibi, demiryolundan uzaklaşmak ve Ahad dağı ile ikiye bölünmek gibi mahzurları vardı.

1 nci Ordu (10 P.Tüm. ve 4 Svr. Tüm.) yığınak bölgesine kaydırılırken, Yunanlılarda ordunun büyük kısmını, 1 nci Ordu'dan daha büyük

[53] Murat Hatipoğlu; Türk-Yunan ilişkilerinin 101 yılı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No: 85, Ankara, 1988., s. 136.

Levent Şahverdi Arşivi

bir kuvveti, Afyon-Uşak bölgesine getirdiler. Böylece baskın ve kuvvet üstünlüğü sağlanması imkansız hale geldi[54].

Yunan ordusunun moralinin bozuk olduğu hakkında gelen haberler, taarruz fikrini besliyor, Mecliste muhalif Grup taarruz edilmesini istiyordu. Malî durumda ilkbahara kadar seferi orduyu muhafaza etmeye elverişli görünmüyordu.

Başkomutan, en gerekli ihtiyaçlar sağlandıktan sonra 10 gün içinde taarruz edilmesini istiyordu. Batı Cephesi hazırlıkların bir aydan fazla süreceğini biliyordu. Tam hazırlık yapmadan taarruz etmeye taraftar olmayan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, hazırlıkların kıştan önce bitmiyeceği kanısında idi.

Aradan bir ay geçtiği halde gerekli ihtiyaçlar (teçhizat, cephane iaşe) tamamlanamadı. Bir taraftan da Sonbahar soğukları ve yağmurlar başladı. Düşman karşı tedbirleri aldıktan sonra "Sad Harekâtı" bitmişti. Hazırlıklar tamamlanmış olsa bile, geniş bir cephe üzerinden ve kışın yaklaştığı bir sırada yapılacak bir taarruz başarılı olamazdı. Hatta Türk Ordusu'nun ikinci bir Sarıkamış felaketine uğraması ihtimali vardı. Sakarya Muharebesinin nasıl kazanıldığı, taarruz için yeterli kuvvet ve araç bulunmadığını takdir edemiyen muhaliflerin taarruz için Başkomutan'ı nasıl sıkıştırdıklarını kendisinin beyanlarında gördük. Düşman ilk bulunduğu vaziyette kalsaydı bir baskın yapılabilirdi. Bunun dışında bir harekete Mustafa Kemal Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın girişmesi zor idi. Nitekim soğukların başlaması, ihtiyaçların karşılanamaması yüzünden taarruz ilkbahara bırakıldı.

10 Aralık 1921'de Batı Cephesi'nde hazırlıkları denetleyen Başkomutan araç gereç, malzeme ve cephane ihtiyacının ancak yarısının temin edilmiş olduğunu gördü. Bundan sonra Batı Cepahesi birlikleri, Konya demiryoluna dayanarak, savunma düzenine geçti. Bu demiryolunun kuzeyinden Sakarya Nehri'ne kadar olan cephede 2 nci Ordu teşkil edilerek, Komutanlığına Yakup Şevki Paşa getirildi. Güneydeki kuvvetlerde 1 nci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın emrine bırakıldı.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, emrine giren iki ordu komutanındanda kıdemsiz idi. Bunlar, noksanların ikmali için genç komutanı sıkıştırmaya başladılar. Fakat durum kısa bir zamanda noksanları tamamlama-

[54] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

ya elverişli değildi. Genel bir fikir vermek gerekirse 25 Tümenlik Türk Ordusu'nun seferi bütçesi, barış zamanındaki bir Amerikan tümenine yetecek miktardan uzaktı[55]. Ordu Komutanlarının istekleri gerekli ihtiyaçları kapsamakla beraber bunların hepsini ikmal etmek mümkün değildi. Mümkün olan ile olmayanın sınırlarını iyi çizerek, seret tartışmalar yerine, karşılıklı anlaşmalar daha iyi neticeler verebilirdi. Halbuki bu yüzden İsmet ve Ali İhsan Paşaların uyuşmazlığı meclis koridorlarına kadar intikal edecekti[56].

TAARRUZ ÖNCESİ İKİ TARAFIN DURUMU

Askeri Durum

Türk Ordusu: Batı Cephesi Komutasındaki birlikler ile kuzeyden güneye, Kocaeli Grubu (Bir Tümen ve küçük müfrezeler) 1 nci Ordu, 2 nci Ordu ve 5 nci Süvari Kolordusundan oluşturulmuş 18 Piyade, 5 Süvari Tümenlerinden ibaretti. Cephe'nin genel mevcudu: 8658 subay, 199283 er, 100352 tüfek, 1025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5282 kılıç, ve 10 uçak idi. Geyve Boğazı'ndan Gemlik'e kadar olan bölgede, Bilecik ve Bursa'daki düşman kuvvetlerine karşı, Kocaeli Grubu bulunuyordu.

İkinci Ordu: 3 ncü Kolordu Yunan Eskişehir Grubu, 6 ncı Kolordu Afyon kuzey cephesinin karşısında bulunuyordu. 2 nci Kolordu Aziziye (Emirdağ) 4 ncü Kolordu Bolvadin'de ihtiyatta idiler.

Birinci Ordu: 8,6 ve 14 ncü Tümenler Afyon güneyini, Dinar, Menderes Müfrezeleri ve 3 ncü Süvari Tümeni Ege denizine kadarMenderes vadisini korumakta idi. 1 nci Kolordu (Çay-İshaklı) da ihtiyatta, 5 nci Süvari Kolordusu İlgın bölgesinde, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde idi[57].

Yunan Ordusu: Üç piyade kolordusundan oluşan 12 piyade, 1 süvari tümeni, ordu bağlı ve destek birliklerinden ibaretti. Bu kuvvetlerin genel mevcudu: 6546 subay, 218432 er, 90000 tüfek, 3.139 hafif makineli tüfek, 1280 ağır malineli tüfek ve 418 top ile 1300 kılıç ve 50 uçaktan ibaretti.

[55] Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, IV ncü Cilt I nci Kısım, Gnkur Basımevi, Ankara, 1984, s. 483.

[56] Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, 2 nci kitap, Büyük Taarruz, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1968, s. 3-7. Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 17.

[57] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci kolordu: 4 piyade tümeni ve 2 piyade alayı ile Afyon güney ve kuzey mevkilerinde.

Üçüncü kolordu: Seyitgazi'den Sakarya'ya kadar Eskişehir'in doğusundaki mevzileri tutuyordu.

İkinci kolordu: Döğer-Eğret-İhsaniye bölgesinde ihtiyatta idi.

Siyasî Durum:

Taarruzdan önce Venedik'te bir konferans toplanacağı söylentileri ile İtilaf Devletleri yeniden vakit kazanmaya teşebbüs etmişlerdi. Bununla, muhalefetin savaş yerine müzakereler ile barışa kavuşmayı savunan görüşlerin kuvvetlenmesini sağlamaya çalışıyorlardı.

20 Temmuz'da Fransız Albay Müjen'in Yunanlıların Sevr hattına çekileceklerini bildirmesi üzerine, böyle bir çekilme hareketine karşı gerekli tedbirler alındı. Barışseverliği göstermek maksadıyla, İçişleri Bakanı Fethi Bey Londra'ya gönderildi. 26 Ağustos taarruzunun başarıya ulaşmayı, tasarlanan ve uygulanan bütün taktik ve stratejik hazırlıklara paralel olarak, Büyük Taarruz'un bütün dünyadan kesinlikle gizli tutulmasına da bağlıydı. Çünkü ani bir saldırı ile Yunan ordusunun çökertilmesi, yani, Yunan'ın Anadolu topraklarından sökülüp atılması, aynı zamanda İngiltere'nin dünyadaki prestijinede büyük bir darbe teşkil ederdi. Ayrıca, Türkiye'nin zengin kaynakları ve stratejik durumu İngiltere için Yunan zaferini kaçınılmaz kılıyordu.

Bütün bu nedenlerle taarruz hamlesini sınırlı birkaç kişi dışında dünyadan, özellikle İngiltere'den gizli tutmak taarruzun başarısı için kaçınılmaz bir zorunluk haline gelmişti, Öyleki taarruz gününe kadar İngiltere'yi kuşkulandırmamak için barış dilenciliği yapmakla görevlendirilen Fethi (Okyar) Bey'in bu görevinden, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa bile önceden haberdar olamamıştır[58].

Fethi Okyar, "Üç devirde bir adam" adlı eserinde, Gazi'nin kendisine verdiği gizli görevden bahseder. Bu görevde Gazi'nin kendisinden Eylül ayının ortasına kadar bir İngiliz müdahalesini önleyip, önleyemiyeceğini sorar. Fethi Bey, elinden geleni yapacağını, İngiliz müdahalesini önlemek için her çareye baş vuracağını söyler.

[58] Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: VI, Mart 1990, Sayı: 17. Sadi Borak; Mustafa Kemal Büyük Taarruz gününü bütün dünyadan nasıl gizli tuttu?, s. 381.

Levent Şahverdi Arşivi

Gizlilik taktiğinin ilk adamı Fethi Bey'in Meclis'ten sağlık nedeniyle 3 Temmuz 1922'de istediği izin ile başlar, Entelligence Service ajanlarının Millet Meclisi içine kadar sızdıkları hatta gizli oturum tutanaklarının bile İngiltere Devlet Arşivi'ne aktarıldığı düşünülürse, gizliliğin korunmasındaki olağanüstü başarının değeri daha iyi anlaşılır.

Fethi Bey'in seyahatinin ilk durağı İtalya, daha sonra Fransa ve İngiltere'dir. 3 Ağustos'ta Londra'ya geçer. Oyunun asıl merkezi Londra'dır. İtalya ve Paris ziyaretleri birer şaşırtmadır. Yani Türkiye'nin içinde bulunduğu zor duruma barış yoluyla bir çözüm sağlayabilmek için bu iki devletten İngiltere nezdinde aracılık talebinde bulunduğu izlenimini yaratmak böylece, eğer varsa İngiltere'nin kuşkusunu dağıtmak amacı güdülmüştür.

Fethi Bey'in hangi tekliflerle geldiğini bilen Lloyd George ve Lord Curzon, "Çok meşgul" pozisyonuna girerek, görüşme yapmaktan kaçmaya başlarlar. Ancak onlar kaçacak, Fethi Bey kovalıyacaktır. Fethi Bey 4 Agustos'ta Foreign Office'de yetkisiz bir memur tarafından kabul edildi. Bu, Başbakanlık da yapmış bir bakanı-ziyareti gayri resmi de olsa hafife almaktı. Fakat amaç uğruna her şeye katlanılacaktı. Memur, Fethi Bey'e "Lord Curzon'un şehirde olmadığını, eylül sonundan önce gelemiyeceğini" ellerini oğuşturarak anlatmaya çalışır. Zaten istenilen de bu oyalanmak, Büyük Taarruz'a kadar zaman kazanmak, Fethi Bey üzülmüş gibi davranır. Kıdemsiz kâtip tekrar uğramasını önerir.

Fethi Bey'in günlerce Bakan kapılarında randevu dilencisi derecesine düşürülmesinin ve alabildiğine hafife alınmasının etkenlerinden başlıcası Yunan Ordusuna duyulan güvendir. Bir de İngiliz Uzmanlarının "Yunan müstahkem mevkilerini Türkler üç ayda aşabilirse, üç günde aştık diye öğünebilirler" palavrası İngiliz politikacılarını büsbütün gevşemeye itmiştir. Ama, İngiliz askeri makamları, politikacılar kadar iyimser değildir. Özellikle İngiliz Genelkurmayı bir Yunan başarısına karşı kuşkuludur[59].

Fethi Bey görevi büyük bir başarı ile sürdürür. İngiltere 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'un farkına ancak 6 Eylül 1922'de varır ve Fethi Bey aracılığı ile mütareke ister[60].

İki Tarafın İç Durumları:

Yunanistan: Yıkıcı parti kavgaları, krallık, Venizelestik mücadeleleri, milleti ve memleketi parçalamış, siyaset ordu içine girmişti. Politika afeti

[59] Sadi Borak; *a.g.e.*, s. 388.

[60] Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 340.

Levent Şahverdi Arşivi

bir kanser gibi Yunanistan'ı kemiriyordu. Yunan subay ve erleri bir an önce barışa ulaşmak urzusu içinde idiler. Yunanistan, iktisadi çöküntü, uluslar arası siyasi destekten yoksun ve ümitsizlik içinde idi.

Sakarya Muharebesi'nden sonra Yunan ordusunun morali çok bozulmuştu. Harbin uzaması, orduya karşı memleketteki kayıtsızlık, subay ve er ailelerinin bakımsız kalmaları, iaşe ve maaşların yetersizilği, moral çöküntüsüne neden oluyordu. Bu sebeplerin yanında partizan politikanın, komunist propagandaların tesirleri büyük olmuştur. Anadolu'nun tahliye edileceğinin anlaşılmasıda, maksatsız bir muharebe için kan dökmemek duygusunu doğurmuştur. İzinli gidenler bir çaresini bulup, cepheye dönmüyorlardı. Son zamanlarda cepheden takımlar halinde firarlar başlamıştı[61].

Türkiye: Türk milleti de ikiye bölünmüştü. Fakat bozguncular daha çok milli hududların dışında bulunuyor, burada da büyük çoğunluk milli mücadeleyi destekliyordu. Gazi iç cepheye önem veriyor, Meclisi devamlı bilgili kılarak, muhaliflerin olumsuz hareketlerini kontrol altında tutmaya çalışıyor, bazen taviz vererek, bazen sert çıkarak, meclisin çalışmalarını kontrol ediyordu. Milletin sağduyusu ve istiklâl aşkı Anadolu'da milli birliği koruyordu.

Türk Ordusunun moralide Sakarya Muhsrebesi'nden sonra daha da yükselmişti. Zafer neşesi, İstiklâl aşkı, maneviyatı beslemiş, memleketin içinde hafiye propagandalarının kırılması, asayiş ve istikrarın sağlanması, morali artırmıştı. Atatürk'ün iç cepheye verdiği önem meyvelerini vermişti.

TAARRUZ PLÂNI

İki tarafda savunmada kalarak mevzilerini tahkim ettiler. Kışın zaman zaman iaşe zorlukları ile karşılaşıldıysada, personel, silah, teçhizat ve malzeme ikmali ve özellikle eğitim artmakta, ordunun morali de yükselmekteydi. Bunda yurt içindeki huzur ve istikrarın büyük etkisi vardı.

Mustafa Kemal Paşa, 14 Mart 1922'de cepheye gelerek orduyu denetledi. Sonuçta ordunun ilkbaharda taarruza hazır olmadığı anlaşıldı.

Afyon bölgesinde bulunan Yunan siklet merkezi, kuzeye doğru kaydırılmaktaydı. Bu tertip savunmaktan çok taarruz amacı güdebilirdi. Yunan ordusunun yeni durumu, 6-7 tümenle, Türk ordusunun sağına (Emirdağ-

[61] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 18-19.

Levent Şahverdi Arşivi

Bolvadin) istikametine taarruza elverişli idi. Batı Cephesi böyle bir taarruz ihtimaline karşı, ordu ağırlık merkezini kuzeye alarak, ihtiyatları, Emirdağ Bolvadin bölgesine toplamıştı. Böylece, 1 nci orduda, 6 piyade ve 1 süvari tümeni kalmıştı. 2. nci Ordu, 11 piyade ve 1 süvari tümenine çıkarılmıştı.

Yunan taarruz ihtimalinin taarruzumuzun gecikmesine neden olduğu bazı hatıralarda ileri sürülmekteysede, Başkomutan ve Batı Cephesi Komutanı, İlkbahar'da taarruz etmemek kararında idiler. İçerden ve dışardan sağlanacak silah, malzeme ve teçhizatın birliklere dağıtılması ve yeni birlikler kurulması için zamana ihtiyaç vardı[62].

Haziran ayında Yunan Küçük Asya Ordu Komutanı Papulas, emekliliğini istiyerek vazifeden ayrıldı. Eskişehir galibi, Sakarya mağlubu Papulas, enerjik ve kararsahibi bir komutan olmakla beraber, sabit fikirli idi. 1 nci Türk ordusunun komutanı Ali İhsan Paşa'da 20 Haziran 1922'de ordudan alınarak hakkında soruşturma açıldı.

Papulas'ın yerine gelen Hacı Anesti (Hadzianesti) ordunun terhis ve sulh istediği bir zamanda emir-komutayı almıştı. Onun grup komutanlıklarını lağv ederek geniş bir cephe üzerindeki kolorduları İzmir'den idare etmek istemesi yaptığı ilk hata idi. Yunan kaynaklarına göre, Hacı Anesti disiplin sahibi, sert tabiatlı bir komutandır. Hacı Anesti komutayı aldıktan sonra, askerlerin yiyeceği ve diğer ihtiyaçlarını düzelttiği gibi, suistimallerle de mücadele ederek her bakımdan asker babası olmuştu[63].

Hacı Anesti, ordunun Bursa-Alaşehir hattına çekilmesini de hükümete teklif etmiştirki bunun kabul edilmesi, kendisini felaketten, Yunan ordusunu da hezimetten kurtaracaktı.

İngiliz hükümetine göre böyle bir çekilme hareketi, kazanılan şeylerin elden kaçırılmasına sebeb olurdu. Yunanistan'ın kuvvetli kaldığını ispat ederek, barış müzakerelerine galip sıfatı ile katılması gerekiyordu. İngiliz hükümeti, İstanbul'u işgal ve türk sahillerini abluka altına almak konusunda da Yunanlıları destekliyordu. Samsun'un Yunan donanması tarafından bombardıman edilmesi ve abluka teşebbüsünün başlangıcı sayılabilir[64].

[62] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 12., Batı Cephesi Büyük taarruz; s. 16., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; s. 484.

[63] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 14.

[64] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul üzerine yürümek için Yunanlılar Trakya'da topladıkları 4 kolorduya, Anadolu'dan bile bir tümene yakın (7 P.Tb. ile Svr. ve Topçu Birlikleri) kuvveti çekmek gafletini göstermişlerdi. İstanbul'u işgal ve Türk sahillerini abluka altına almak kararı, Fransız ve İtalyan hükümetleri tarafından kabul edilmedi. Ancak Yunan hükümeti, İngiltere'nin teşvikiyle, Komutanlığın Afyon'dan İzmir'e çekilme teklifini kabul etmedi.

1921 senesi sonbaharında hazırlanan "Sad Planı" üzerinde, aradan geçen uzun zaman içinde, arazide yapılan tetkikler, düşman hakkında edinilen yeni bilgiler ve komutanların düşünceleri sonucunda bazı değişiklikler yapıldı. En önemli değişiklik; kuşatma kanadının Uşak'a kadar uzatılmayarak taarruzun kuvvetli bir siklet merkeziyle Afyon'un güneybatısından yapılması idi. Komutanların çoğuda bu fikir etrafında birleşiyordu. bunların arasında Ali İhsan Paşa'nın bulunması, hatıratında belirttiği gibi, ona, planı kendisine mal etmek hakkını kazandırmaz[65].

Haziran sonunda Batı Cephesi taarruz planı hazırlanmış bulunuyordu.

Batı Cephesi Taarruz Plânı:

İkinci Ordu: (5 P.ve 1 Svr. Tüm.) Sakarya nehri ile Akarçay arasından düşman cephesine taarruz ederek, onun kuvvetlerini bu cepheye bağlayacaktı. Düşmanın dikkatini 2 nci Orduya çekmek için bu Ordu, 1 nci Ordudan bir gün önce taarruz edecekti. Cephe çok geniş ve düşmanda üstün olduğu için bu Ordu önemli ve zor bir görev karşısında idi. Ordu, 3 ncü kolordunun bir piyade tümeni ve bir müfrezesiyle düşmanın Eskişehir Grubunu tutacak, bir tümeni ihtiyatta kalacaktı. 61 nci Piyade Tümeni ve bir süvari tümeni düşmanın kuzey yanına, 6 ncı kolordunun iki tümeni cepheden taarruz edecekti. Birinci ordu: Siklet merkezi ile (9 Tümen) Afyon güneybatısından taarruz ederek düşmanı kuzeye atacak, izmir ulaşım mihverinden ayıracaktı. Bu amaçla, 4 ncü ve 1 nci kolordular Afyon-Şuhut ve Afyon-Sandıklı yolları arasındaki 20 Km.lik sahada taarruz edecek, yanlar birer tümenle korunacak, bir tümende ordunun ihtiyatı olacaktı[66].

[65] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 19.

[66] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; s. 484-485, Türk İstiklal Harbi; s. 13.

Levent Sahverdi Arşivi

Süvari kolordusunun kuşatıcı bir tarzda kullanılması düşünülmekte ise de, bunun yapılabilmesi arazinin müsadesine bağlı kalacaktı. Aksi takdirde süvari kolordusu, düşman cephesi yarıldıktan sonra kullanılacaktı.

Kocaeli ve Menderes bölgelerindeki kuvvetlerde karşılarındaki düşman kuvvetlerini taarruzla yerlerinde tutacaklardı.

Güneyde kat'î netice alınırken düşmanın kuzeyden karşı taarruz yapması da dikkate alınarak, 2 nci kolordu ihtiyatta bırakılmıştı[67].

Bu planın başarısı 2 nci ordunun üstün düşman kuvvetleri karşısında tutunabilmesine, Afyon güneyinde yapılacak yığınağın düşmandan gizlenerek taarruzun baskın tarzında yapılmasına, 1 nci ordununda taarruzun ilk gününde düşman cephesini yarmasına bağlıydı. Bunların sağlanabilmesi içinde kat'î netice yerinde daha fazla kuvvet bulundurmak gerekiyordu.

Temmuzun ilk günlerinde Batı Cephesi'nin planını inceleyen Başkomutan iki tümenin daha asıl taarruz bölgesine alınmasının uygun olacağını bildirmişti. Pek zayıf kalan 2 nci ordunun, elinde bir ordu ihtiyatı bulundurması istenirken, 1 nci ordu ve üç tümenle daha takviyesini istiyordu. Sorun, 2 nci kolordu iki tümenle güneye alınarak ve onun bir tümenide 2 nci ordu bölgesinde bulundurulmak şeklinde çözüldü. 2 nci ordu bölgesinde ihtiyat bulundurmak emniyetli bir tedbir idi. Ancak, güneyde baskın tarzında seri netice almanında hayati önemi vardı. Neticede tehlikeyi göze alarak, bütün 2 nci kolordunun güneye alınması çok cüretli bir hareket tarzı oldu.

Plana göre, 2 nci Ordu, 5 tümenle (50000 personel) 120 Km.lik geniş bir cephe üzerinde bulunan 8 düşman tümenine (100000 personel) taarruz edecekti. Ordu komutanı bir tümenini ihtiyatta tutmak istediğinden, Eskişehir cephesine, Porsuk müfrezesi ile 41 nci tümen tahsis olundu. Böylece 40000 mevcutlu bir Yunan kolordusuna karşı 10000 kişi kalıyordu ki üstelik Ankara istikameti de açık bırakılmıştı.

İki tümeni olan 6 ncı kolordu, düşmanın Afyon kuzeyindeki mevzilerine, 3 ncü kolordunun 61 nci tümeni de bu mevziîn kanadına taarruz edecek, Süvari tümenide, düşmanın gerilerine doğru tesir yapacaktı. 3 ncü kolordunun bir tümeni de ihtiyatta bırakılmıştı.

1 nci Ordu'nun taarruz Planı: Ali İhsan Paşa ordudan ayrıldıktan sonra, yerine bir süre Fahrettin Paşa vekâlet etti. Sonra ordu komutanlığı-

[67] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 20.

Levent Şahverdi Arşivi

na merkez ordu komutanlığından açıkta kalan Nurettin Paşa getirildi[68]. Nurettin Paşa, taarruz görevini aldıktan sonra, bir heyeti keşif yapmak üzere cepheye gönderdi. Üç günlük keşif sonunda şu neticeye varılmıştı:

Mevziîler arasında büyük gedikler bırakan düşman, mevziîlerin ilerisindeki büyük arazi parçalarını elde bulundurmayı, kuvvetli emniyet tedbirleri almayı ihmal etmişti. Bundan faydalanan keşif heyeti, düşmanın yakınlarına kadar sokulmayı başarmıştı. Taarruz esnasında düşmanın bu zaafından yararlanan Türk Birlikleri, hiç bir mukavemetle karşılaşmadan Taarruz Mevziî'sine kadar ilerlemişlerdir.

Hazırlıkları gizlemek ve baskın sağlamak için, birliklerin Koca Tepe (1900 m) arkasında toplanması gerekiyordu. Bu tepeden, 1310 rakımlı Erkmen Tepesi'ne kadar uzanan plato, büyük bir kuvvetin ilerlemesine elverişli idi. Erkmen Tepesi'nin ele geçirilmesi halinde düşmanın Afyon cephesinde tutunması mümkün olamazdı[69].

Taarruz bölgesinde esas yol olarak yanlız Sandıklı'dan Afyon'a giden yol vardı. Tınaz Tepe'nin batısından geçen bu yoldan yararlanmak gerektiği için (Erkmen-Belen ve Tınaz Tepeler) 12 Km.lik saha yarma bölgesi olarak kabul edildi.

Seçilen yarma bölgesi, emniyet gizlilik ve baskın bakımından çok elverişli olmakla beraber, buraya tahsis edilen iki kolordu, düşman ihtiyatlarının müdahalesinden önce, cepheyi yarmaya yeterli değildi. Tümenlere 2,5 - 3 Km.lik normal taarruz cepheleri verebilmek için birinci hatta üç tümen bulundurulması, yeterli derinlik sağlamak için üç tümen ve iki kolordu ile ordu ihtiyatlarının bölgede bulunmaları gerekiyordu. Yanların emniyetide dikkate alınınca ordunun üç tümene daha ihtiyacı olduğu ortaya çıkıyordu.

Afyon güneyindeki 10 Km.lik sahada bir tümen bırakılarak, yarma bölgesinde daha çok kuvvet bulundurulması sağlandı. Asıl taarruz bölgesinin iki tümenle takviyesi, daha önce Başkomutan tarafından istenmişti. 1-nci Ordu'nun da bir kolordu daha istemesi üzerine Batı Cephesi Komutanı, 2 nci kolordunun kat'î netice yerine getirileceğini bildirdi. Böylece Afyon güneyinde 12 Piyade ve 3 Süvari tümeni toplanacaktı.

[68] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 21.

[69] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 22.

Levent Şahverdi Arşivi

Başkomutan'ın, Fevzi ve İsmet Paşalarla, 1 nci ve 2 nci Ordu Komutanlarının ve bazı kolordu komutanlarının iştirakiyle 20 Ağustos 1922'de Akşehir'de yaptığı toplantıda, planın tatbik tarzı ve komutanların aldıkları tedbirler görüşüldü. Bu arada, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz'ün, 1 ve 2 nci ordunun aynı günde taarruz etmeleri hakkındaki teklifi, Başkomutan tarafından kabul edildi. 2 nci ordunun kuvveti, bir gün önce taarruz ederek bütün düşman kuvvetlerini kendi üzerine çekmek gibi cüretli bir hareket tarzına yeterli olmadığı gibi, baskın da ancak iki ordunun aynı zamanda taarruz etmeleriyle sağlanabilirdi[70].

Yunan Harekât Plânı:

Sakarya yenilgisinden sonra stratejik taarruz fikir ve uygulamasından vazgeçmek zorunda kalan Yunan ordusu, Batı Anadolu'yu elde tutmak, savaşı uzatmak, siyasal anlaşmazlıklardan güç almak ve kendilerince yönelebilecek Türk taarruzlarını hazırlanmış mevziîlerde kırarak sonuca ulaşmak fikrini benimsemişti. Bu amaçlara ulaşmaksa, Marmara ve Ege kıyılarına uzanan ana stratejik doğrultuları kapsayan Eskişehir-Afyon savunma mevziîlerinde Eylül 1921 sonlarından itibaren kuvvet çoğunluğu Afyon bölgesinde olamak üzere yerleşerek berkitmeye hız vermekti.

Mevziî, sağkanadıyla Zafer Dağları üzerinden batıya kıvrılarak bir koltuk durumunda, sol kanadıyla da Bozdağlar'ından Sakarya Vadi'sinin derinliklerine dayanmaktadır. Yunan Başkomutanlığı, bu kanatları korumakla görevlendirdiği ikinci derecedeki kuvvetleriyle de asıl mevziîn kuzey ucunu Gemlik Körfezi'ne, güney ucunuysa, Büyük Menderes dirseğinden itibaren Nehri önüne alarak Ege kıyılarına değin uzanan 700 Km.lik bir cephe oluşturmuştur[71].

TAARRUZ İÇİN TERTİPLENME

26 Ağustos günü taarruzun başlayabilmesi için birliklerin 24 Ağustos akşamına kadar, taarruz bölgelerine intikal etmeleri gerekiyordu. 2 nci kolordu Aziziye (Emirdağ)'den, 4 ncü kolordu Bolvadin'den 1 nci kolordu da Çay'dan Afyon güneyi bölgesine, Süvari kolordusuda Ilgın'dan Sandıklı'ya yürüyecekti. 7-8 gün sürecek yürüyüşlerin düşman uçaklarından ve istihbaratından gizlinmeside çok önemli idi.

[70] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 23, Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, III, Yayına Hazırlayan Nurettin Türsan; s. 94-95, Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 488, Türk İstiklal Harbi; s. 52-53.

[71] Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 485.

Levent Şahverdi Arşivi

Hareketleri gizlemek için gece yürüyüşleri yapılmış, gündüz konaklamak içinde ağaçlık ve örtülü yerler seçilmiştir. Alınan tedbirlerin, haber alınan düşman taarruz hazırlıklarına karşı, savunma amacıyla yapıldığı duyurulmakta idi. Öz Türklerin yaşadığı bu bölgede düşman istihbaratının felce uğratılması, birliklerin de gündüzleri gizlenmeye çok önem vermeleri, taarruzun baskın halinde yapılmasını sağlamıştır[72].

1 nci ordu, 24 Ağustos akşamına kadar yığınak bölgesinde toplanarak, birlikler gerekli arazi çalışmalarını ve hazırlıkları yapmak fırsatını buldular. Başkomutan'ın karargahı Şuhut'ta kuruldu[73].

2 nci ordunun tertiplenmesi oldukça kolay olmuştur. 41 nci tümen, düşmanın Seyitgazi mevzii karşısında, 6 ncı kolordu da Afyon kuzey cephesinde bulunuyordu. 61 nci tümen Sivrihisar batısından düşman kuzey kanadına (Burhaniye'ye), Süvari tümeni bunun kuzeyine (Yapıldak-Bahşayiş) bölgesine yürütülmüş, bir tümende ihtiyat olarak Baglarca'da toplanmıştı.

1 nci ordu bölgesinde; sağdan itibaren, 8, 14 ve 6 nci tümenler cepheyi örtmekte idiler. 4 ncü kolordu, 8 nci tümenin gerisinde ve Koca Tepe doğusunda, 1 nci kolordu, 14 ncü tümenin gerisinde ve Koca Tepe batısında, Süvari kolordusu da Sandıklı da toplandı. 2 nci kolordu da ihtiyatı teşkil etmek üzere Efesultan-Şuhut-Sandıklı bölgesinde toplanmakta idi.

AFYON MEYDAN MUHAREBESİ

Türk ordusu 25 Ağustos 1922 tarihinde taarruz hazırlıklarını tamamlamıştı. Yunan ordusunun durumunda önemli bir değişiklik yoktu. Yunan Başkomutanı Hacı Anesti'nin karargahı İzmir'de Türk Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa ise cephede bulunuyordu.

Yunan Genel Karargahı cepheye çok uzak olduğu için bir Türk taarruzunda Başkomutan müdahale edene kadar, Afyon bölgesindeki birliklerin emir ve komutası 1 nci kolordu komutanı general Trikupis'e verilmişti. Trikupis'in dört tümenli 1 nci kolordusu Afyon etrafındaki mevzilerde, 2 nci kolordu (Döğer-Eğret) bölgesinde ihtiyatta idi. Ayrıca Uşak'ın doğu ve güneyinde bir piyade ve bir süvari tümeni vardı.

[72] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 23.

[73] Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 335.

Levent Sahverdi Arşivi

General Trikupis, keşif uçakları ve istihbarat sonucu, 30000 kişilik bir Türk kuvvetinin Afyon güneyinde toplandığını öğrendi. Bu bilgiler üzerine 2 nci kolordunun Eğret'te bulunan 7 nci tümenini 25 Ağustos'ta güneye Bal Mahmut istikametinde yürüyüşe geçirdi[74].

Afyon güneyinden başlıyarak batıda Ahır Dağı'na kadar devam eden 30 Km.lik mevziîde 4 ve 1 nci Yunan tümenleri vardı. Ahır-Dağı'nın 15 Km.lik kısmı boş bırakılarak yanlız Toklu Sivrisi, topçu ile takviyeli bir alay tarafından tutulmuştu. Bir alayda ihtiyatta idi.

7 nci tümende geldikten sonra Türk taarruzu üç tümen ve iki müstakil alayla karşılanacaktı. Bu geniş cephenin savunulması için bunlar yeterli değildi. Alınan yarım tedbirlerden ve 25-26 Ağustos gecesi Afyon'da balo verilmesinden, General Trikupis'in Türk taarruzunu büyük bir ihtimal dahilinde görmediği anlaşılmaktadır.

2 nci ordu Porsuk Müfrezesi ve 41 nci Tümenle Eskişehir doğusunda Bozdağ-Hamidiye-Seyit Gazi mevziînde bulunan 3 ncü Yunan kolordusunu, üç piyade ve bir süvari tümeni ile de Afyon kuzeyinde bulunan beş Yunan tümenini taarruzla tesbit edecekti.

2 nci ordu karşısındaki kuvvetleri tutarken, güneyden 1 nci ordu büyük bir kuvvet çoğunluğu ile düşman cephesini yaracaktı. 1 nci ordunun taarruz tertibi şöyleydi:

4 ncu kolordu, Afyon'dan Belen Tepe'ye kadar olan Yunan mevziîlerine taarruz edecekti. Afyon güneyi-Kalecik Sivrisi-Erkmen Tepelerinde bulunan mevziîde 4 ncü Yunan tümeni vardı[75].

1 nci kolordu Belen Tepe-Tınaz Tepe-Kılınçarslan Beli-Çeğil Tepe mevziîni tutan 1 nci Yunan tümenine taarruz edecekti.

1 ve 4 ncü kolordular dörder tümenli idiler. Ancak Yunan tümenleri 1/3 nisbetinde daha kuvvetli oldukları için düşman kuvvetlerine karşı 3 misli üstünlük temin edilebilmişti. Kolordular kendi iç kanatlarında ikişer tümenle ağırlık merkezi yaptıkları için yarma bölgesi olan Kalecik Sivrisi-Erkmen Tepe-Belen Tepe-Tınaz Tepe'de düşmana karşı 5 misli üstünlük

[74] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 27., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; s. 490-491, Türk İstiklal Harbi; s. 89.

[75] Fahri Aykut; İstiklal Savaşında 4 ncü kolordu, Askeri Mecmua'nın tarih kısmı, Haziran, 1935, sayı: 38, s. 89.

Levent Şahverdi Arşivi

sağlanıyordu. Trikupis'in getirdiği 7 nci tümene karşılık, dört Türk tümeni ihtiyatta idi.

Yunan cephesini yarmak için yeterli üstünlük sağlanmışsada Döğer-İhsaniye bölgesindeki 2 nci Yunan kolordusu yetişmeden önce cephenin yarılmasının hayati önemi vardı. Sandıklı batısında toplanan süvari kolordusunu bir an evvel düşman gerilerine saldırtmak suretiyle düşman ihtiyatlarının hareketlerini geciktirmek mümkün olacaktı.

Süvari kolordu komutanı, Tokuşlar köyündeki Türklerden, Ahır Dağı'ndan Sincanlı ovasına inen bir patika olduğunu,bu geçidin gündüz ve süvari bölüğü ile tutulduğunu ve gece bu bölüğün geriye çekildiğini öğrendi. Süvari kolordusu ile düşman gerilerine saldırmak için fırsatlar aranırken elde edilen bu çok kıymetli bilgi ve Fahrettin Paşa'nın teklifi üzerine süvari kolordusu 25-26 Ağustos gecesi Ahır Dağı geçidinden Sincanlı Ovası'na geçirildi. Taarruzla beraber süvari akınları büyük bir süpriz yapacak ve moral bozacaktı.

TAARRUZ MEVZİİLERİNE İNTİKAL

25 Ağustos akşamı güneş battıktan sonra birlikler hazırlık mevzilerine intikal ettiler. Gece yürüyüşleri tam bir sessizlik ve intizam içinde yapıldı. Saat 22.00'ye kadar, hücum mevziilerine yaklaşmak için gereken tertipler alındı[76]. Kat'î netice Kalecik Tepe-Tanız Tepe-Belen Tepelerin bulunduğu 12 Km.lik sahada alınacaktı.

4 ncü kolordu, 5 nci tümenle, Kalecik Sivrisi-1310 Rakımlı Erkmen Tepe mevziine, 11 nci tümenle de bunun solundan Deliktaş istikametinde taarruz edecekti. 6 Km. genişliğindeki cephesinde düşmanın bir topçu taburu ile takviyeli bir piyade alayı ve gerisinde de ihtiyatta bir alayı vardı.

1 nci kolordunun 23 ncü tümeni Belen Tepe'ye, 15 nci tümeni de Tınaz Tepe'ye taarruz edeceklerdi. Belen ve Tınaz Tepeler arasında 1,5 Km.lik bir mesafe vardı. Düşman bu tepeleri ikişer taburla tutmuştu. Bunların gerisinde bir alay ihtiyatta idi.

Tümenlerin karşısında ihtiyatlarla beraber birer alay kadar düşman kuvveti vardı. tümenlere verilen taarruz cepheleri 2,5-3 Km.idi. Yunan alayları Türk alaylarından silah ve malzemece üstündü. Yunan birlikleri

[76] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 29.

Levent Sahverdi Arşivi

tahkim edilmiş mevzileri işgal ve savunuyordu. Arazinin dağlık ve sarp olması da taarruzu Tahkim edilmiş bir mevziîe yapılacak taarruzun çok kuvvetli topçu desteğine ihtiyacı vardır. Tümen topçu taburları, 12 toplu (2 dağ ve 1 sahra bataryası) idi. Yarma bölgesinde 48 hafif top vardı. Batı Cephesi'nin 1 nci Ordu, 1 nci ve 2 nci kolorduların topçu taburları (50 top) da bu bölgeye getirilerek top mevcudu 98'e çıkartılmıştı[77]. Yunanlılara karşı yarma bölgesinde 4 misli bir topçu üstünlüğü sağlanmıştı.

TAARRUZ'UN BİRİNCİ GÜNÜ (26 Ağustos 1922)

Saat 04.30'da ateşe başlanması gerekirken, fazla sis nedeniyle, bütün cephede topçu tanzim ateşleri saat 05.00'da başladı. Ağır toçunun tanzim ateşi saat 05.25 de-hafif topların daha erken- bitmişti. Saat 05.35'de 10 dakikalık tahrip ve arkasından imha ateşine geçildi. Tahrip ateşinin açılmasıyla birlikte piyadeler ilerlemeye başladılar[77]. Karanlıkta ilerleyen avcı birlikleri, Yunan mevzilerine 400-500 m. yanaştılar. Saat 5.30'da 4 ncü kolordunun 5 nci tümeni Kalecik Sivrisi'ni ele geçirdi. 11 nci tümen düşman mevziîlerine yaklaşmış isede kendisine 5 nci tümenle birlikte ikinci mevziîe taarruz emri verildi.

26 Ağustos sabahı yapılan topçu ateşlerinin büyük başarısından burada kısaca bahsetmek istiyoruz. İnönü hatıralarında bu olayı şöyle anlatır: "Topçu ateşinin başlamasından birkaç saat sonra piyadelerimiz yanaştı. 1 nci Ordu cephesinde, bizim muharebeyi idare ettiğimiz ve netice alacağımız yerde, topçu ateşi başladığı zaman Yunan topçusu da muharebe ediyordu. Bu birkaç saatlik muharebeden sonra Yunan topçusu sustu. Düşman topçu ateşi tamamıyla kesilmişti. Bu andan itibaren yanlız biz ateş ediyoruz. Düşman siperlerini, tel örgülerini dövüyoruz. Taarruzun ilk günü ve ilk saatleri. Biz mütemadiyen dövüyoruz, düşman topçusu cevap vermiyor. Bir türlü mana veremiyoruz. Düşman topçu ateşinin böylesine kesilmesi, bizde, ricata karar verdiler tesiri yaptı. Taarruz'un şiddetini artırdık, cepheyi zorladık, fakat son derece mukavemet ediyorlar. düşman piyadesinde hiç ricat edecek hal yok. Gayet inatcı ve çetin olarak sebat ediyorlar. Bir seneden beri hazırlanmışlar. Tel örgüleri var, çeşitli manialar var. Muhtelif yerlerde hücum etmek için teşebbüsler yaptık Düşman inadına yerinde duruyor ve kıpırdamıyor. Hiçbir yerde düşman hatlarını

[77] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 30., Türk İstiklal Harbi; s. 89., Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 490.

Levent Şahverdi Arşivi

söktüremedik, çözemedik. Topçusu da olmadığı halde, Yunan cephesini akşam karanlık basıncaya kadar çözemedik." [78]

İnönü, bu konu ile ilgili gerçekleri esir edilen general Trikopis'e şöyle sorar:

"Muharebenin başladığı ilk günü topçu ateşini niçin çabuk kestiniz? Biz günün ortasından itibaren yanlız başımıza topçumuzu kullandık, tesir ettik. Biz cepheyi dövüyorduk ve siz mukabele etmiyordunuz. Halbuki henüz daha ricata karar vermemiştiniz. Çünkü piyadeniz gayet sert duruyordu." Trikopis;

"Ben topçu zabitiyim" dedi. "Tahkik ettim, siz de topçu subayıimisiniz. Bataryalarımız ilk saatten sonra ateş edemez hale geldiler"

"Nasıl oldu?"

"Bataryaların İleri Gözetleyici noktaları çok ileride seçilmişti. İleri Gözetleyici noktaları ile bataryalar kablo ile birbirine bağlı idiler. Orada komuta ediliyordu. Sizin topçu ateşiniz o kadar şiddetli ve muntazam başladıki, kendi toplarımızı isabetle kullanalım diye çok ileriye sürdüğümüz gözetleme mevkilerinin hepsi düştü, tahrip oldu. Toplar içinde mermi olduğu halde duruyor, fakat komuta eden adam yok. Gözetleme mevkilerindeki subay ve erlerin bir kısmı öldü, telefon kabloları koptu ve bu suretle ateş edemez hale geldik.

İnönü, bu durumu, topçu okulunun bir yıl dönümünde, topçu, piyade işbirliği şeklinde anlatır. İleri gözetleyicilerin çok ileriye çıkarılmasının, Büyük Taarruz ve Yunanlılara büyük zarar verdiğini söyler.

Aynı konuyu 4 Ekim 1922'de TBMM'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'da ele alır ve şöyle der. "Arkadaşlar topçularımız bu mevziîlere gece geldiler ve karanlık içinde mevziî aldılar ve fecirle beraber bütün dünyanın gözleri açıldığı zaman ateşe başladılar, eksiksiz takdir ve hürmetle buradan zikretmek isterimki, topçularımız ogün göstermiş olduğu metanet ve vukuf, bütün dünya topçuları için, misal olacak mahiyetteydi. Askerlik hayatımda bu kadar mükemmel bir topçu ve bu kadar mükemmel idare edilmiş bir topçu ateşi nadiren gördüm." [79]

[78] İsmet İnönü; Hatıralar, Bilgi Yayınevi, 1 nci kitap, Ankara, 1985, s. 287-288.

[79] Atatürk ve Büyük Zafer, Milli Kütüphane Atatürk Dokümasyon Merkezi, Ankara, 1972, s. 47-48., Hamza Eroğlu; Türk İnkılâp Tarihi, Ankara, 1990, s. 191.

Levent Şahverdi Arşivi

Günümüzde de artan menzil, sürat, ateş ve tahrip gücü ile topçunun, savaş alanının görünmez kahramanı olduğunu kabul etmek gerekir.

1 nci kolordu bölgesinde 23 ncü tümen, Belen Tepe'ye taarruz ediyordu. Onun solundaki 15 nci tümenin 38 nci alayı 06.55'te Tınaz Tepe'ye girmeye başladı, sonra diğer alaylar hedeflerini ele geçirdiler. Daha solda geniş bir cepheden taarruz eden 14 ncü tümende Kılınçarslan Tepe'yi zapt etti.

25-26 Ağustos gecesi Sandıklı batısından 1 ve 14 ncü tümenleriyle hareket eden 5 nci süvari kolordusu, kılavuzların yardımı ile öğleye kadar boğazı geçerek Sincanlı Ovası'nda toplandı. Sahra topçu taburu, telsiz aracı ve tekerlekli taşıtlar geride bırakılmıştı[80].

Saat 07.00 da 5 ve 15 nci tümenler düşman mevzîlerine girmişlerdi. 11 nci tümen plan gereği bekliyordu. ancak 23 ncü tümen geç kalmıştı. Bu tümenin kurmay Başkanı olan General Fahri Belen bu gecikmeyi şöyle açıklar:[81] Tümen Komutanı Ömer Halis Bey (Korgeneral Halis Bıyıktay) Eskişehir Muharebelerinde gece düşman mevzîlerine yaklaştığı halde yandaki tümenlerin yaklaşmamaları nedeniyle tek başına kalarak, tümeni felakete uğramıştı. Ömer Halis Bey bu acı hatıranın etkisi altında idi. Yanlardaki tümenlere irtibat subayları göndererek onların ilerlediklerinden emin olmak istiyordu. Gecenin karanlığında, dağlık arazide bu subaylar geciktiler. Geldikleri zaman da güneş doğmak üzere idi, Birlikler ilerlemeye başladığında hava ağarmış ve düşman ateşi başlamıştı. Arazinin çok sarp olduğu bu bölgede taarruz yavaş yavaş gelişmekte idi.

Saat 07.30 da düşmana 1000 m. kadar yaklaşıldığında, tümen komutanı telefona çağrılarak azarlandı. Telefonda konuşan Mustafa Kemal Paşa idi. Atatürk'ün Kocaçimen'de çekilen meşhur fotoğrafının telefon başına giderken çekildiğini Ordu Harekât Şube Müdürü Cemil Bey söyler[82]. Ertesi gün de Başkomutan bir harp hediyesi göndererek Halis Bey'in gönlünü alır.

Bugün düşman mevzîlerinin yarılamaması halinde ertesi gün düşmanın büyük ihtiyatlarının gelmeleri ve karşı taarruz yapmaları mümkündü.

[80] Fahrettin Altay; İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu, İnsel Kitabevi, (İlk tabı 1925) s. 45-46.

[81] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 31.

[82] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

Saat 09.00 da Belen tepe'nin düşmesi olumlu gelişmeler gösteren taarruz hareketine yeni bir başarı eklenmişti ancak bundan sonra taktik durum kritikleşmeye başladı.

4 ncü kolordu Kalecik'teki düşman birinci mevziîni aldıktan sonra düşmanın Erkmen Tepe sırtlarındaki ikinci mevziîsine taarruza başladı. Bu taarruz başarılı olamadı. 5 ve 11 nci tümenlerin karşısında düşmanın bir alayı bulunuyordu. Birinci mevziîsini kaybeden düşman tümen ihtiyatını süratle ikinci mevziîye yetiştirdi.

4 ncü kolordu ilk başarının neşesi içinde, yarma sahasını genişletmek istedi. 5 nci tümenin sağında düşmanın bir mevziî çıkıntısını ele geçirmek amacıyla 5 nci tümen ihtiyat alayını ve kolordu ihtiyatından diğer bir alayı Küçük Kalecik kuzeyindeki bu mevziîe taarruza geçirdi. Başarı ile gelişen bir taarruzu ihtiyatla desteklemek gerekirken, yeni bir taarruz hedefi yaratmak hata idi.

Topçu ateşide iki hedefe bölünerek zayıflamıştı. Düşman'ın önemli bir takviye aldığı sırada, düşmanın birinci mevzisini alan bir tümenin ihtiyatını elinden almak ve ihtiyatları başarıyı genişletmek için değil de, tali bir hedefe karşı kullanmak ve topçu ateşinide bölmük yüzünden 4 ncü kolordunun taarruzu durmuştur.

1 nci kolordu cephesinde düşman mevziîne giren ve başarıyla, ilerleyen 15 nci tümen, düşmanın karşı taarruzu üzerine saat 14.00 ten itibaren çekilmeye başladı. Bunda, Tınaz Tepe kuzey yamacına geçen birliklerin topçu desteğinden mahrum kalması ve 38 nci alay komutanı Yarbay İlyas Bey'in yaralanmasının da tesiri vardı. Burada akşama kadar durum kritikti[83]. Yanlız 56 ncı alay iki tepeyi muhafaza ediyordu. 14 ncü tümenin Kırca Arslan Tepe'sine giren birlikleri de geri çekilmişti.

15 nci tümen bölgesinde gelişen düşman karşı taarruzu üzerine, Sandıklı kuzeyinde ihtiyatta tutulan 3 ncü tümen Tınaz Tepe istikametinde yürüyüşe geçirildi. Bilen Tepe'yi alan ve onun kuzeyindeki Türkmen Tepe'ye taarruza hazırlanan 23 ncü tümene de tasarrufu mümkün olan bütün kuvvetiyle 15 nci tümene yardım etmesi emredildi. 23 ncü tümen Türkmen Tepe'ye taarruza hazırlanıyordu. Bu son mevziî alınırsa, tümen Sincanlı Ovası'na inerek düşmanı tehlikeli bir duruma sokabilirdi. Bu ne-

[83] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 32.

Levent Sahverdi Arşivi

denle, 15 nci tümene direkt yardım emri alınınca, son durum üst komutanlığa arz edildi, fakat olumlu cevap alınamadı.

15 nci tümenin karşısında bir alay vardı. Bir alayda bunu takviye etmişti. İki alaylık bir karşı taarruz, 15 nci tümeni sarsmış isede bu kuvvet ordu cephesinde tehlikeli bir durum yaratmaya yeterli değildi. Düşman 23 ncü tümenin karşısına da yeni kuvvet getirmişti. 23 ncü tümen, büyük kısmını toplayıp, 15 nci tümene yardım edinceye kadar da akşam olacaktı. Bu durumu dikkate alan tümen komutanı, yanlız ihtiyattaki 31 nci Alayla Tınaz Tepe'ye ilerleyen düşmanın yanına taarruz etmeye karar verdi. Ancak, bazı gecikmeler, Türkmen Tepe'ye yapılacak taarruzu ertesi güne bırakmaya neden oldu[84].

Bir taraftan 23 ncü müfrezesinin (31 nci Alay) düşmanı yandan sıkıştırması diğer taraftan akşama doğru yetişen 3 ncü tümenin 15 nci Alay'ı ile 15 nci tümen cephesinin takviye edilmesi, düşman karşı taarruzunu kırdığı gibi, 15 nci tümenin 56 ncı Alay ile yaptığı süngü hücumu ile durum düzeltilmişti.

Ahır Dağı'nı aşan süvari kolordusu, öğleye kadar, Çay Hisar güneyinde toplandı. Kolordu komutanı, Ayvalı-Bakırcık sırtlarını tutarak, düşman ihtiyatlarının hareketlerini geciktirmek istiyordu[85]. 1 nci Ordu Komutanı da cephedeki taarruzun başarılı olması için, süvarinin düşman mevzîilerinin gerilerine taarruz etmesini emretmişti. Bu emiri de dikkate alan kolordu komutanı, Ordu'nun isteğini yanlız 2 nci tümen ile yaparak ona Kırka istikametinde taarruz etmek, vazifesini verdi. Bu tümen, kuvvetli mukavemetle karşılaşıp, ağır zaiyat verdi.

1 nci süvari tümeni, Ayvalı, 14 ncü tümen de Düz Ağaç istikametinde ileri sürüldü. 1 nci tümen Bal Mahmut istasyonundan gelen bir Yunan taburu ile karşılaştı. Bir piyade alayının ateş kudretine sahip olan zayıf süvari tümenlerinin savunma mevzîilerine çarpmayarak, düşman gerilerine tesir etmeleri gerekirdi. Suvari birliklerinin yanlarda emniyet kuvvetleri bırakarak, topluca kuzeye doğru ilerlemeleri uygun olurdu[86].

2 nci Ordu'nun yaptığı geniş cepheli taarruz düşmanı tesbit etmek maksadını güttüğü için bu ordu cephesinde büyük başarı beklenmiyordu.

[84] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 33.

[85] Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 45-46.

[86] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

2 nci Ordu'nun kuzey kanadında bulunan 61 nci tümen Kaz Uçuran Tepe'sine yaptığı taarruzda başarılı olmuşsa da karşı taarruza uğrayarak, geri çekilmiştir.

Bugünkü kazanç, 4 ncü kolordunun düşmanın birinci hattını, 23 ncü Tümenin Belen Tepe'yi ele geçirmesinden ve süvari kolordusunun düşman gerisine tesir etmesinden ibarettir. Tınaz Tepe'de büyük bir başarı sağlayan 15 nci Tümen uğradığı karşı taarruz nedeniyle ancak mevzîinin bir parçasınında tutunabilmişti. 14 ncü Tümen'de ele geçirdiği Kılıç Arslan mevzîini terk etmişti. Yunan Komutanlığı, yaptığı karşı taarruzlarla uğradığı büyük krizin geçtiğini zannediyordu. Dokuz tümenini trenle Afyon'a nakletmek, Afyon kuzeyindeki tümenlerden taburlar alarak 27 Ağustos 1922 sabahı karşı taarruzlarına devam etmek istiyordu.

General Trikopis'in kuzeyden getirdiği 7 nci tümen, 1 nci tümen komutanı General Frangos'un emrine verilmişti. Bu tümenin bir taburu, süvariye karşı kullanmak, iki taburu Çekil Tepe'ye, bir alayı Kılınç Arslan Beli ve Tınaz Tepe'ye, bir alayı da Boyalı'ya gönderilmek suretiyle parçalanmıştı.

7 nci tümen parçalanmıyarak, süvari kolordusuna karşı bir emniyet kuvveti bırakıldıktan sonra toplu olarak kullanılsaydı, Yunanlılar, Tınaz Tepe'yi ele geçirebileceklerdi. Ancak, Türk Ordusunun ihtiyatında 4 ncü tümenin bulunduğu ve Yunan ihtiyatlarınında uzakta oldukları düşünülürse, Türk taarruzlarını durdurmak olanaksızdı[87].

General Trikopis, toplayabildiği kuvvetler ve Döğer'den nakledeceği 9 ncu tümenle Erkmen-Tınaz Tepe istikametinde karşı taarruzu düşünürken, Ordu'dan 2 nci Kolordu'nun (9 ve 13 ncü tümenler ile) Afyon kuzey cephesindeki 5 nci tümen ve Seyitgazi'deki 15 nci tümeni de alarak Bavurdu-Çay istikametinde 2 nci Türk Ordusunun yan ve gerilerine taarruz etmesi, 1 nci kolordunun da Afyon mevziîlerini savunması emredildi.

Taarruza tahsis edilen dört tümenlik kuvvetten bir alay (9 ncu tümenin 26 nci alayı) Trikopis tarafından trenle Afyon'a nakledilmekteydi. 5 nci Tümenden de taburlar alınmıştı. Elde kalan 3,5 tümenlik bir kuvvet, 2 nci Ordunun yan ve gerilerine yapılacak bir taarruz için yeterli değildi.

* Frangos ismi diğer kitaplarda; Franco veya Franko olarak geçmektedir.

[87] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 34.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan Başkomutanlığı, 27 Ağustos gününü kuvvetlerin hazırlanmalarına tahsis ederek 28 Ağustos'ta karşı taarruz yapmak istemiş ise de 2 nci kolordu komutanı Diyenis bu taarruzun ancak 29 Ağustos'ta yapılabileceğini bildirdi. Karşı taarruzun 28 Ağustos günü yapılması, General Trikopis'in Afyon güney mevzilerini muhafaza etmesi şüpheli idi.

Ordu Komutanının emri Trikopis'i hayal kırıklığına uğrattı. O, kuzeyden yapılacak taarruzdan vazgeçilmesinde ısrar ediyor, Ordu Komutanı ise, emrinin yapılmasını istiyordu. Bu anlaşmazlık, Yunan Ordusunu felakete sürüklemekte idi.

Trikopis'in hareketi pasif, Hacı Anesti'nin ki ise aktifti. O,düşman iradesine boyun eğmiyeceğini açıkca bildirmişti. Cephede bulunarak durumu yakından takip edemeyen Hacı Anesti'nin İzmir'den öğlen verdiği emir akşam kolordulara ulaşmış, bu süre içinde önemli değişiklikler olmuştu. Artık ordunun aktif bir harekete takatı kalmamıştı. İki başlı bir emir komuta, Yunan kuvvetlerinin zamanında ve yerinde kullanılmasına engel olmuştu. Eskişehir'deki 3 ncü kolordu ile 2 nci kolordunun 2 tümeni kullanılmıştı.

TAARRUZ'UN İKİNCİ GÜNÜ (27 Ağustos 1922)

Bugün, 4 ncü Kolordu Cephesinde Erkmen Tepeleri, 1 nci Kolordu Cephesinde Tınaz Tepe'de şiddetli muharebeler olmuştu[88].

Yunanlılar, Erkmen Tepelerinde karşı taarruz için Plastiras komutasında üç alaya yakın kuvvet toplamışlardı. 2 nci kolordu bölgesinden getirilen 26 ncı Alay ve Afyon kuzeyindeki 12 nci Tümenden alınan iki taburda bölgede kullanılacaktı.

4 ncü Kolordunun 5 ve 11 nci Tümenleri, hazırlık ateşini müteakip, sabahın erken saatlerinde, düşmandan önce, taarruza geçtiler. 11 nci Tümen, ihtiyattaki 12 nci Tümenden bir alay ile takviye edilmişti. Kolordu Komutanı Kemaletten Sami Bey, verdiği emirde "Bütün ordunun zaferini temin etmek için 1310 rakımlı Erkmen Tepeleri mutlaka ele geçirilecektir" emrini vermişti.

[88] İzzettin Çalışlar; Sakarya'dan İzmir'e kadar 1 nci Kolordu, Askeri Mecmua'nın tarih kısmı, 1932, sayı: 28, s. 50-59., Fahri Aykut; İstiklal Savaşında 4 ncü Kolordu, Askeri Mecmua'nın tarih kısmı, Haziran 1935, Sayı: 38 s. 94., Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 36., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; s. 491.

Levent Şahverdi Arşivi

4 ncü kolordunun iki tümeni karşısında üç alaydan fazla düşman kuvveti vardı. Saat 06.20 de Yarbay Hasbi Bey komutasındaki 34 ncü Piyade Alayı düşman mevzîîsine girmişti. Bu Alay, ihtiyattaki 12 nci Tümen'den 11 nci Tümen emrine verilmiş olan alaydı. Bu Alay'ın doğuda Ermenistan harekâtında da yararlılıkları vardı.

Saat 07.00'ye kadar, 5 ve 11 nci Tümenlerin birinci hattaki Alayları da düşman mevzîîlerine girdiler. Kolordunun sağındaki 8 nci Tümenin bir alayı da Kurtkayası mevzîîni zaptetti. Çekilen düşman dağlık ve sarp arazide mevzîîlenmeyi başardı. Topçunun yeniden mevzilenmesi ve karışan birlikleri düzenlemek için taarruz durduruldu.

1 nci Kolordunun 15 nci Tümeni, 2 nci Kolordunun 3 ncü Tümeni ve 23 ncü Tümenin 31 nci Alayı ile takviye edildi. Tınaz Tepe'deki yedi düşman taburuna karşı taarruz icra edildi. Saat 10.00'da Tınaz Tepe ve gerileri tamamen işgal edilerek, düşman Sincanlı Ovası'na atıldı[89].

Bugün saat 10.00 a kadar kat'î netice yeri olan 10 Km.lik sahada düşman mevzîîleri yarılmıştı. En sağda Afyon'a taarruz eden 8 nci tümen de başarılar elde ettiği gibi Tınaz Tepe'nin solundaki 14 ncü Tümen'de Kılınç Arslan Belindeki başarılarını geliştiriyordu.

En solda Çekil Tepe'ye taarruz eden 57 nci Tümen henüz hedefine ulaşamamıştı. Buna üzülen Tümen Komutanı Reşat Bey intihar etti. Ölümünden biraz sonra saat 13.00'de tümen (Çekil Tepeyi) Çiğil Tepe'yi ele geçirdi. Ne yazıkki Tümen komutanı Reşat Bey bu zaferi göremedi. Bu olaya üzülen Gazi, "Yazık oldu çocuğa" diyecekti[90].

2 nci Ordu cephesinde 61 nci Tümen Kazuçuran Tepe'sini, 17 nci Tümen'de Kırantepe-Dedesivrisi mevzîîlerini işgal etti.

1 nci Ordunun 4 ncü Kolordusu sarp düşmanı takip ettikten sonra Afyon batısında konaklamış, 8 nci Tümen'de Afyon'u işgal etmişti.

1 nci Kolordunun 23 ve 15 nci tümenleri ile bu kolordunun emrine verilen 3 ncü tümen de Sincanlı Ovası'nda toplanmakta idiler, 14 ncü Tümen dağlardan bu ovaya doğru inmekteydi. 57 nci Tümen de küçük mukavemetleri kırarak ilerliyordu. Ordu'nun en solundaki 6 ncı Tümen

[89] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 38.

[90] Lord Kinross; Atatürk, Bir Milletin Doğuşu, Cev: Ayhan Tezel, Sander Kitabevi, İstabul, 1966, s. 478.

Levent Şahverdi Arşivi

Albay Nazmi Bey'in komutasında Toklu Sivrisi'ne taarruza devam ediyordu. 5 nci Süvari Kolordusu Komutanı, düşman mevziilerinin yarıldığını öğrenince, İlbulak doğusuna doğru geniş bir çevirme harekâtı yapmaya karar verdi. İlk hedef olarak Akçaşehir Bakırcık platosunu tutacaktı[91].

27 Ağustos Günü Yunan Hareketleri:

27 Ağustos'da başlayan şiddetli taarruzlar karşısında General Tirkopis durumun ağırlığını Başkomutan'a bildirerek, ihtiyattaki 2 nci kolordudan takviye istedi. 4 ncü Yunan tümeninin Erkmen Tepe'de bulunan sağkanadı tamamiyle çöktükten sonra, saat 11.00'de çekilmeye karar verdi. Halbuki geri çekilme emrini beklemeden 1 ve 7 nci tümenler çekilmeye başlamışlardı ki, bundan sonra Trikopis bu tümenlerle irtibat kuramamıştır[92].

Trikopis geniş ölçüde çekilmek istiyordu. Böyle bir hareket Yunan ordusunu imhadan kurtarabilirdi. Fakat 2 nci Kolordu Komutanı kuzeyden taarruz etmek emrini almıştı. Başkomutan da bu taarruzun yapılmasında ısrar ediyordu. Bu durumda Sincanlı Ovası'nın kuzeyinde ve batısındaki sırtlarda tutunmak gerekiyordu. Bu amaçla, Köprülü güneyi-Bal Mahmut-Düz Ağaç hattını tutmaya karar verdi.

Trikopis kuvvetlerini yeni mevziîde toplamaya çalışırken, Ordu'dan karşı taarruz emrini aldı. Saat 15.00'de yazılıp 20.000'de gelen emirde kaybedilen mevziîlerin ele geçirilmesi, Çobanlar istikametinde taarruz edilmesi isteniyordu. Eskişehir'deki 3 ncü kolordu cephesinde dört tabur bırakacak, 2 nci kolordunun doğusundan Bavurdu istikametinde ilerliyecekti. Karşı taarruz görevi alan 2 nci kolordu Komutanı karşı taarruz emrinin uygulanmasının mümkün olmadığını, akşama doğru çekileceğini bildiriyordu. Daha sonra gelen emirden Başkomutan'ında karşı taarruzdan vazgeçtiği anlaşıldı. Böylece taarruzun ilk gününden beri ilk defa Yunan Komutanları arasında görüş birliği sağlandı. Başkomutan verdiği emirde, İzmir istikametinde adım adım savunma yapılmasını istiyordu. Eskişehir'deki kolordu, 15 nci tümenini Trikopis'in emrine gönderecek ve diğer kuvvetleriyle Bursa istikametinde çekilecekti[93].

[91] Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 47-50.

[92] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 40.

[93] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 41., Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 491., Türk İstiklal Harbi; s. 142.

Levent Şahverdi Arşivi

Komutanlarda Görüş Ayrılıkları:

Yunan komutanları, gün boyu süren anlaşmazlıkları sonunda, İzmir istikametinde çekilmek konusunda birleşmişlerdi.

Türk Ordu komutanları arasında da görüş ayrılıkları başlamıştı. Cephe yarıldıktan sonra 1 nci Ordu Komutanı, düşmanın yakın bir hatta toplanmasını önlemek için kuzeye doğru takibe karar verdi.

2 nci Ordu Komutanı Yunan Ordusunun büyük ölçüde bir çekilme yaptığına inanmıyordu. Eskişehir doğsunudaki 3 ncü Yunan Kolordusunun 2 nci Ordu gerisini tehdit eden durumda olması, Ordu Komutanını ihtiyatlı davranmaya sevk ediyordu.

Batı Cephesi Komutanı, düşmanın İzmir ve Kütahya istikametinde çekilmesine mani olmak amacıyla, 2 nci Ordu ile Kütahya, 1 nci Orduyla da Dumlupınar istikametini kapatarak, düşmanı çember içine almaya karar verdi. Bu amaçla hazırlanan emir Başkomutan'a arz edildi ve onayı alındı.

Bu emrin tatbik edilebilmesi için, her iki Ordu birliklerinin yanlara doğru kaydırılması gerekiyordu, ancak, 1 nci Ordu Komutanı saat 15.20'de Emirlerini yazarak birliklere göndermişti. Bu birlikler kuzeye doğru harekete geçtikten sonra bunların batıya doğru kaydırılmaları çok zor olacaktı.

2 nci Ordunun süratle hareket etmesini sağlamak için Batı Cephesinin emirleri doğrudan kolordulara verildi.

Batı Cephesi'nin Emri 1 nci Orduya geldiği zaman, birliklerin bir kısmı harekete geçmişti. Bu emrin birliklere ulaştırılması da zaman alıyordu. Eğer Batı Cephesi'nin emri 1 nci Ordu Birlikleri harekete geçmeden gelseydi. Yedi Yunan tümeni çembere alınmış olacaktı[94].

TAARRUZ'UN ÜÇÜNCÜ GÜNÜ (28 Ağustos 1922)

2 nci Ordu düşman mevzîlerine girmişti. Ancak, düşmanın gece batıya çekildiğini kestirememişti. 1 nci Ordunun yeni emri gereği, 4 ncü Kolordu Afyon-Boyalı, 1 nci Kolordu Köprülü güneyi-Kırka, 23 ncü tümen Köprülü güneyinde 3 ncü tümen Bal Mahmut, 14 ncü tümende Ayvalı yakınlarına kadar sokulmuşlardıki, Trikopis'in verdiği emre göre, bu mev-

[94] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

zilerin Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi gerekirdi. Süvari kolordusu da düşman geresinde Düz Ağaç-Eğret istikametinde yürüyordu[95].

28 nci tümen 28 Ağustos sabahı, Köprülü güneyinde 4 ncü Yunan tümeni ile bir tesadüf muharebesi yaptı. Yunan tümeni, emniyet tertibi almadığı için baskına uğradı ve ağır zayiat verdi.

2 nci Süvari Tümen Komutanı Yarbay Zeki Bey (Tümgeneral Zeki Soydemir) iki süvari alayı ile, Eğrette geceyi geçiren 9 ncu Yunan tümenine yaptığı baskın bir cüret ve cesaret örneğidir. 2 nci Yunan Kolordu Komutanı Diyenis'de Eğret'te bulunuyordu. 9 ncu tümen hiç muharebeye girmediği için ve dolgun mevcutlu, olduğundan, 2 nci süvari tümeni mümkün olan tesiri yaptıktan sonra Ulucak'a doğru çekilmiştir.

2 nci Ordu; mürettep süvari tümeni ile, Döğer güneyi, 61 nci tümenle ihsaniye batısına, 4 ncü kolorduyla Gazlı Göl bölgesine vardılar. Düşman mukavemeti olmadığı halde birlikler 15-20 Km. yürüyüş yapımışlardı. 10 Km. daha yürüselerdi Resul Baba Dağ kuzeyindeki düşmanla temas edeceklerdi. Böylece, 29 Ağustos sabahı, doğudan 2 nci Ordu, güneyden 1 nci Ordu tarafından kuşatılmış olacaktı. Batıda süvari baskınında böyle bir durumda yapılması, 29 Ağustos günü kat'î neticenin alınmasını sağlayacaktı.

2 nci Ordunun yavaş hareketi, ihtiyattaki 2 nci kolordunun kısa yoldan Sincanlı Ovası'na yürütülmeyerek, Afyon'a getirilmesi ve Batı Cephesi Emrinin geç alınması, düşmana çekilme fırsatı vermiştir[96].

2 nci kolordu Afyon'dan Resul Baba Dağı güney batısına, Afyon kuzey batısındaki 4 ncü kolordu Çat kuyu - Akşehir hattına, 1 nci kolordu Düzağaç - Tazılar bölgesine ilerlediler. Kolordular akşama kadarhedeflerine vardılar. Süvari kolordusu, Eğret baskınından sonra, Altıntaş güneyinde toplandı.

General Trikopis Sincanlı Ovası'nın kuzeyindeki sırtları General Frangos'un emrindeki 1 ve 7 nci tümenlerle tutarak, bunun himayesinde diğer tümenlerini İlbulak Dağı üzerinden Dumlupınar'a doğru çekmek istiyordu. Bunun yapılabilmesi için General Frangos'un 28 Ağustos günü emre-

[95] Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 51-52., İzzettin Çalışlar; *a.g.e.*, s. 60., Fahri Aykut; *a.g.e.*, s. 97. Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 43., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; s. 491.

[96] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 46.

Levent Şahverdi Arşivi

dilen mevziîde savunmaya devam etmesi, diğer beş Yunan tümeninin de büyük molalar dışında gece gündüz yürümesi gerekiyordu.

Birlikler panik içinde çekildikleri ve süvari kolordusunun baskısı altında olduklarından, emredilen mevziî de savunmaya devam etmesi, diğer beş Yunan tümeninin de büyük molalar dışında gece gündüz yürümesi gerekiyordu.

Birlikler panik içinde çekildikleri ve süvari kolordusunun baskısı altında olduklarından, emredilen mevziîde savunmaya devam etmesi, diğer beş tümenin Köprülü baskını cephede büyük bir gedik açmış, Bal Mahmut ve Ayvalı güneyinde bulunan Plastiras ve Lufas müfrezeleri batıya çekilmişlerdir. Süvari akınları nedeniyle, bu düzensiz çekilmeler, 1 ve 7 nci tümenlere de sirayet etmiş, bu durum karşısında, General Frangos, saat 15.00'de Dumlupınar mevziîne çekilmeye karar vermiştir. Bu kararın tatbiki kolay değildi. Ancak talih generale yardım etti. Süvari Kolordusu daha geniş bir kuşatma için yanlız 1 nci tümeni bırakarak diğer iki tümeni ile gece kuzeye doğru hareket etti. Bu hareket duruma ve Ordunun maksadına uygundu. Eğer, 1 nci Kolordu, ilk emre göre önce kuzeye doğru yürüyerek vakit kaybetmeseydi, kestirme yoldan Dumlu istikametinde giderek, Frangos Grubunun geri çekilme yolunu kesecekti.

General Frangos, süvari kolordusunun açık bıraktığı sahadan Dumlupınar istikametinde çekilmeyi başardı. Kendisine diğer tümenlerden yedisekiz tabur katıldı. Böylece üç tümene yakın bir kuvvet kurtulmuş oldu. Bunlar, Dumlupınar güneyindeki iki Yunan tümeni ile de birleşeceklerdi.

General Frangos'un Dumlupınar mevziîsine çekilmesi, İzmir istikametini kapatmak açısından yararlı olmuştu. Ancak, İlbulak Dağı'ndaki General Trikopis Grubunun güney kanadı açık kalmıştı. Bununla beraber 2 nci Ordunun yavaş hareketi ve 1 nci Ordunun da cephe değiştirmesi, ona Dumlupınar'a kadar çekilme fırsatı vermişti. Onun İlbulak bölgesinde gecelemiyerek 10 Km.lik fazla bir yürüyüş yapması, kendisini selamete götürebilirdi.

Yunan yazarları, Trikopis Grubunun batı yürüyüşüne, yerinde saymak diyorlar. Biz de onun Eğret-Ulucak-Çatkuyu bölgesinde gecelemesine gaflet uykusu diyecegiz[97]. Trikopis raporunda gece yürüyüşleri için klavuz bulamadığını ve gece yürüyüşlerinde birliklerin birbirlerine karışmalarından çekindiğini yazmakta ise de, bu ciddi bir mazeret olamaz. Ancak,

[97] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 48.

Levent Sahverdi Arşivi

Trikopis, General Frangos'tan kendi güney kanadını koruyacağını ümit etmiş olabilir. General Frangos'un da birden bire Dumlupınar'a çekilmeyerek, bunu yapması gerekirdi.

TAARRUZ'UN DÖRDÜNCÜ GÜNÜ (29 Ağustos 1922)

28-29 Ağustos gecesini beş tümenle Eğret-Çat-Ulucak bölgesinde geçiren General Trikopis, tümenleri saat 02.00-04.00 arasında yürüyüşe geçirerek, Dumlupınar mevziîni tutmak istiyordu. Ancak, verilen hareket saatleri geç idi. Trikopis'in en uzaktaki 13 ncü tümeni Dumlupınar'a 35 Km., en yakındaki tümeni olan 9 ncu tümeni ise 25 Km.mesafede idi. Hareketin tanziminde Türk taarruzları, arazinin dağlık ve yolların bozuk olması da dikkate alınmalıydı. Kuzeyde Beşkarış Höyük'te bulunan Türk Süvarisi ile, güneyde Küçükköyde bulunan Türk Kuvvetleri arasında 15 Km.lik bir boşluk vardı ki, beş Yunan tümeni bu aralıktan geçecekti[98].

Yunan Ordusu güç durumdaydı. Ancak, şans onlara yardım ediyordu. Beşkarış Höyük-Kürtköy bölgesindeki süvari kolordusu çok yorgundu. 4 ncü kolordunun durumu siklet merkezi ile düşmanın geri çekilme hattını kesmeye elverişli değildi. Trikopis, 4 ncü kolorduya karşı iki tümenle yanları koruyarak, diğer üç tümenini Aslıhanlar bölgesine geçirebilirdi.

Trikopis böyle yapmadı. Yürüyüş kollarını batıya doğru yürüteceğine, onlara güney batıya doğru istikametler verdi ki, bunlardan bir kısmı, Türk kuvvetlerinin içinden geçecekti.

2 nci Türk Ordusu, Trikopis'in kuzeyine Altıntaş-Beşkarış hattına ilerliyordu. Bugün Ordu 30 Km. yürüyüş yaptığı halde, düşmanla temas sağlanamadı. Eskişehir'deki 3 ncü Yunan Kolordusuda Bursa istikametinde çekiliyordu[98a]. 1 nci Ordu; 4 ncü kolordusu ile, General Trikopis Grubunun geri çekilme hattını kesecek şekilde taarruz etmeye, 1 nci kolordusu ile Dumlupınar mevziîndeki General Frangos Grubunun Uşak istikametinde geri atmaya karar verdi. İhtiyattaki 2 nci kolordu, Balmahmut-Düzağaz istikametinde ilerliyecekti.

4 ncü kolordu, batıya doğru yanaşarak kendi solunda bir siklet merkezi yapacak yerde, bir tesadüf muharebesine tutuşarak, siklet merkezini solda değil, sağda kurdu. Durum gelişip, düşmanın batıya doğru çekilmek istediği anlaşıldığında zaman geçmişti.

[98] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 49.

[98a] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

1 nci kolordunun 14 ve 57 nci tümenleri Dumlupınar'a yaklaşırken, güneydeki Toklu Sivrisi'ne taarruz eden 6 ncı tümen, buradaki 38 nci Yunan Alayının geri çekilmesini sağladı. Hasıl olan tehlikeli durum karşısında General Frangos saat 16.00 da gerideki Kaplangı mevziîne çekilmeye karar verdi. Plastiras Arpagediği mevziîni muhafaza ediyordu[99].

BAŞKOMUTAN MUHAREBESİ (30 Ağustos 1922)

20-30 Ağustos gecesi sabaha karşı Batı Cephesi Harekât Şube Müdürü Tefik Bey, o saate kadar gelen raporları harita üzerine işaretleyip, Cephe Komutanı İsmet Paşa'ya gösterdi. O da derhal Tefik Bey'i Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdi. Harita'dan durumu tetkik eden Gazi, Düşmanın, kuşatılmış olduğunu gördü. Derhal Fevzi ve İsmat Paşaları çağırttı. Durum tekrar incelendi ve saat 06.30'da yeni emir yazıldı. Ancak durum okadar mühim, o kadar sürat ve şiddete ihtiyaç gösteriyorduki, bu durumu yazılı emirle yürütmek mümkün değildi. Onun için, Gazi Fevzi Paşa'yı Altıntaş güneyinden hareket eden 2 nci Ordu ile bunun batısında bulunan süvari kolordusuna giderek, konuşulduğu gibi harekatı düzenlemesini söyledi. Kendisi 1 nci Ordu karargahına gitti. İsmet Paşa'da karargahta kaldı[100].

29 Ağustos günü İlbulak Dağından Dumlupınar istikametinde yürüyen Trikopis kuvvetleri (Beş Tümen) güneyden 4 ncü kolordunun taarruzuna uğrayarak akşama kadar muharebe etmeye mecbur olmuştu. Akşam muharebeyi keserek Dumlupınar istikametinde çekilecekti. Ancak 23 ncü tümen tarafından Dumlupınara giden geri çekilme yolu kesilmiş, Dumlupınar mevziîni tutan General Frangos Grubuda 1 nci kolordu karşısında 10 Km. geriye çekilmişti. General Trikopis Grubu, Kızıltaş Vadisinden Gediz istikametinde çekilebilirdi. Ancak, bu dağyolu motorlu ve tekerlekli araçların geçmesine uygun değildi. Yürüyüş tertibinin alınması için uzun bir zamana ihtiyaç vardı. Ayrıca, süvari kolordusuda bu dağyolunu geride kesecek durumdaydı.

Batı Cephesi Komutanlığı, 2 nci Ordunun, 6 ncı kolordusu ve 61 nci tümeni ile kuzeyden, 1 nci Ordunun takviyeli 4 ncü kolordusu ile güneyden, General Trikopis Grubunu kuşatmak istiyordu. Süvari kolordusu da Kızıltaş vadisini kapatacaktı.

[99] Fahri Belen; s. 54.

[100] İzzettin Çalışlar; *a.g.e.*, s. 70., Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 54-55., Fahri Aykut; *a.g.e.*, s. 104. Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 493., Türk İstiklal Harbi; s. 231.

Levent Şahverdi Arşivi

Düşmanın imhasını amaçlıyan planın tatbikine ancak öğleden sonra başlanabilmişti. Çünkü, 2 nci Ordu birlikleri 20 Km.uzakta idiler ve 4 ncü kolordunun 12 ve 3 ncü tümenleri, gece yarısına kadar muharebe etmişti, yorgundu. Birlikler birbirlerine karışmıştı. Bunların yeniden tertip ve tanzimi için zamana ihtiyaç vardı. Bundan başka, 4 ncü kolordunun karşısındaki düşman, 29-30 Ağustos gecesi batıya çekilmiş olduğundun kolordu ancak 30 Ağustos saat 12.00 den sonra taarruz edebilirdi.

Bugün 2 nci Ordu birlikleri 20 Km.yürüyüşten sonra saat 14.00'de muharebe meydanına yetiştiler. 6 ncı kolordunun 17 nci tümeni ihtiyatta bırakıldı. Bu tertip, batıdan düşmanı kuşatmaya elverişli değildi. Batı'daki 61'nci tümene daha dar cephe vermek ve ihtiyatı da bunun gerisinde bulundurmak gerekirdi. Sonuçta düşmanı batıdan kuşatmak görevi İşören üzerinden ilerleyen iki süvari bölügüne kalmıştı ki, bu zayıf kuvvet düşmanın gece çekilmesine mani olamazdı.

1 nci Ordu, Aslıhanlar'daki 23 ncü tümenide emrine vererek beş tümenli yaptığı 4 ncü kolorduya, Trikopis'i batıdan kuşatacak tarzda taarruz vazifesini vermişti. 4 ncü kolordu Çalköyden Karaagâc'a kadar 10 Km.lik bir sahadan taarruz edecekti. Düşmanı batıdan kuşatmak ve onun çekilmesine mani olmak için kuvvet çoğunluğunun sol kanatta(batıda) olması gerekirken, böyle bir siklet merkezi yapılmayarak, tümenlere 2-2,5 Km.lik cepheler verildi. İhtiyat merkezi bir vaziyette tutuldu [101].

Muharebe saat 14.00'de başladığı halde, 3 ve 5 nci tümenlerin hedeflerine uzak olmaları, taarruzlarını geceye bıraktı. 11 nci tümen, güneş batmadan evvel Çal Köy'ü ele geçirdi. 16 ve 5 nci tümenler, düşmanı cepheden sıkıştırıyorlardı. 5 nci tümen, saat 19,30'da Küçük Adatepe'yi elegeçirdi. Bu tazyikler karşısında düşman, yığın halinde Büyük Adatepe'ye doğru kaçıyordu. Bu yığınları, kuzeyden 61, güneyden 3 ncü tümen kavrayacaktı. Bu iki tümen arasındaki 1 Km.lik açıklık kapatılamadığı için Trikopis 8.000 kişiye yakın bir kuvvetle firar etmeyi başardı.

Bugün öğleye kadar karşı karşıya bulunan iki tarafın yetkili Komutanları 23 ncü tümen komutanı Halis Bey ile Yunan Ordu komutanı Trikopistir. Önce Trikopis'in hatıralarına sonra Ömer Halis Bey'in kurmayı olan General Fahri Belen'in hatıralarına bakalım.

[101] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 61., Türk İstiklal Harbi; s. 247-254.

Levent Şahverdi Arşivi

Trikopis'e Göre 30 Ağustos Muharebesi:

"30 Ağustos sabahı Adatepede'ki toplanma bölgesi, Aslıhanlar güneyi istikametinden etkili olmayan topçu ateşine maruzdu. Bu nedenle, toplanma bölgesinin emniyetini sağlamak amacıyla birkaç bataryanın mevziîlenmesini, güney ve doğu istikametlerine ateş açmasını ve 13 ncü tümenden, doğudaki tepenin cephe, doğu ve güney olmak üzere işgal edilmesini istedim. Topçular, düşmanın muhtemel mevziîne ve Aslıhanlar'dan gelen süvari müfrezesine (23 ncü tümenin süvari bölüğü) birkaç mermi attılar ve bunları dağıttılar! [102].

Trikopis yazısına şöyle devam ediyor:

"Erzak bitmiş bulunuyor, bilhassa piyade cephane noksanı hissediliyordu. 9 ncu tümen de cephane tamamen bittiğinden diğer tümenlerden ikmal edildi. Hiçbir tümen ve kolordunun telsizi çalışmıyordu. Bir taraftan bana verilen İzmir'e kadar, araziyi adım adım savunmak görevinin yapılması, diğer taraftan bizden ayrılan 1 ve 7 nci tümenlerin (Frangos Grubu) Dumlupınar sırtlarında olduğunu düşünerek sağ kanadımla mümkün olursa bu tümenlerle irtibat tesisi, eğer bu tümenler Dumlıpınar'da bulunuyorsa, onlarla işbirliği yapmak maksadıyla Çalköyü'nün güney ve doğusundaki sırtları tutmaya karar verdim"

"Yürüyüş başlayınca kuzeyden ve doğudan düşman ateşi (11 ve 16 ncı tümenler olacak) başladı ve düşmanın ilk piyade kolları görüldü. Bu durum üzerine muharebeyi kabule mecbur oldum."

"Muharebe pek şiddetli başladı. Uzun yürüyüş derinliğindeki ordu ve kolordu bağlı birliklerinde düşman topçusu müthiş tahribat yapıyordu. İhtiyat tamamiyle eridiğinden, muhtelif birliklerden ve ağırlıklardan bir ihtiyat teşkil ettim. Güneyden, kuzeyden ve batı istikametlerinden bizi kuşatmak üzere düşman kollarının ilerlediğini görünce, elde piyade olmadığından, derhal bulunduğum mevkinin batısında direkt destek dağtopçusunun mevziîye girmesini ve düşmanı ateş ile püskürtmesini emrettim."

"Saat 17.00 ye doğru Plastiras'ın Dumlupınar'da bulunduğuna dair rapor geldi. Banaz istikametinde birliklerimi sevke karar verdim. Plastiras müfrezesinin Hasan Dede Tepe'sinde bulunmasından yararlanarak, iyi durumda olmaları gereken 1 ve 7 nci tümenlerle irtibat sağlar, birliklerin

[102] Trikopis'ten nakleden Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 63.

Levent Şahverdi Arşivi

cephane ve erzak noksanlarını da ikmal edebilirdim. Ancak, muharebenin ceryanı esnasında düşman güneyden kuşatarak, bizi Bağnaz'a götürecek istikamet üzerinde ilerliyor ve geriçekilme hattımızı kesmesi mümkün görünüyordu." Trikopis, Bağnaz istikametinde çekilme emri verdikten sonra, saat 18.00'de Yunan birliklerinde panik çıktı. Yunan topçusu tamamen sustuğu gibi, Türk topçusuda ağır zayiat verdirmeye başladı. Panik bütün birliklere sirayet ederek, derin vadi içinde büyük karışıklık çıktı. Firarileri toplamak için sarf edilen gayretler neticesiz kalıyordu. Morali yükseltmek için sancağın açılmasıda yarar sağlamadı. Topcu erleri koşum hayvanlarına binerek firar ediyorlardı. Saat 20.30'da kolordu karagahı da batıya doğru kaçan firariler arasına katılmıştı [103].

Trikopis bugün de gereksiz duraklamalar nedeniyle felaketini hazırlamıştır. 30 Ağustos sabahı adatepelere gelen ilk kuvvetiyle Kızıltaş boğazını tutmalıydı. Kızıltaş Boğazı tutulduktan sonra, burada savunmak veya çekilmek Frangos Grubu'nun durumuna bağlıydı. Bu durumda ağır topçu ve motorlu araçları feda etmeleri, Kızıltaş Vadisi'ni daha geride kapatan Türk süvarileri ile muharebe etmek zorunluluğu vardı. Kütahya'dan Gediz'e girmekte olan 15 nci Yunan tümeninden bu konuda yardım sağlanabilirdi.

Bütün bu işlerin yapılması için erken karar vermek ve hiç zaman kaybetmemek gerektiği halde, Trikopis'in sık sık karar değiştirdiğini ve bir kararı tatbik edilirken diğer kararın onu bozduğunu görmekteyiz.

Yunan komutanlarının raporlarında kuvvetlerinin az olduğunu bildirerek kendilerini mazur göstermek ve hataları astlarına ve erlere yüklemek meyli görülmektedir. Hemen ifade edelimki, Yunan askerleri, fena sevk ve idare içinde kendilerine düşen görevleri yapmışlardır.

Başkomutan Muharebesi saat 14.00 de başladı. 23 ncü tümen Aslıhanlar bölgesinde taarruza başladığı ve güneş batmasıda yaklaştığı bir sırada, uzun bir yürüyüş kolu göründü. Bu, Albay Kazım Bey (Orgeneral Kazım Orbay) komutasındaki 3 ncü tümen idi. Kolordunun emrine göre 3 ncü tümen, şu anda 23 ncü tümenin taarruz ettiği Adatepe'ye taarruz edecekti. 23 ncü tümen, Arpagediği üzerinden Kızıltaş Vadisi'nde düşman geri çekilme hattını kesme görevini almıştı. İki tümen komutanı (3 ve 23

[103] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 65.

Levent Şahverdi Arşivi

ncü) kısa bir görüşmeden ve durum muhakemesinden sonra, vazifelerini değiştirmeye karar verdiler[104].

Başkomutan muharebesinde, gecikmeler ve taktik hatalar nedeniyle gündüz 5 nci Yunan tümeninin bir kısmı ile, 9 ncu tümen komutanı Albay Gordikos müfrezesi, gece de Trikopis komutasında 7-8 bin kişilik bir kuvvet çekilmeyi başardı. Trikopis ile çekilen kuvvetlerden bir kısmı (4 ncü tümen komutanı Dimaras, 12 nci tümen komutanı Kalidopulos komutasında 2.000 kişiye yakın bir kuvvet) 1 Eylül'de ve Trikopis'in yanında kalan 5-6 bin kişilik kuvvetde 2 Eylül de ele geçirilmişlerdir. Bu başarıda, süvari kolordusunun kuşatıcı bir tarzda kullanılmasının ve 1 nci kolordunun süratle Uşak istikametinde ilerlemesinin tesiri vardır[105].

Dağlara çekilmeye mecbur edilen düşman, bütün motorlu ve tekerlekli araçlarını, cephane ve malzemenin çoğunu muharebe meydanında terk etmişti. Yunan kaynaklarına göre, 100'den fazla top, 250 motorlu araç bırakılmıştır.

Başkomutan muharebesini yanlız Adatepe'de ceryan eden hareketlerden ibaret sayanlar için, alınan netice pek parlak değildir. Ancak muharebeyi yanlız Adatepe'deki taktik hareketlerle değil, kuvvetleri kat'î netice yerinde toplayan, süvarileri gerilerde saldıran parlak bir stratejik harekât olarak kabul etmek gerekir. Gazi'nin dediği gibi bu, bir "Rum Sındığı" dır.

BAŞKOMUTAN MUHAREBESİ'NİN NETİCELERİ

31 Ağustos sabahı muharebe meydanı düşmanın bıraktığı toplar, ağır silahlar, motorlu araçlar ve malzeme ile dolu idi. Düşmanın 2.000'den fazla ölü bıraktığı anlaşılıyordu. O kadar da esir alınmıştı. Yaralılar, ağır yaralı olupta yolda ölenler hesaba katıldığında, düşman zaiyatı 8.000'e yaklaşıyordu.

Mustafa Kemal Paşa gördüğü manzarayı şöyle anlatır:

"Muharebe meydanını dolaşırken ordumuzun kazandığı zaferin büyüklüğü ve buna karşılık düşman ordusunun düçar edildiği felaketin dehnşeti beni çok duygulandırdı. Karşıki sırtların gerilerindeki bütün vadiler, bütün dereler, bırakılmış toplarla, otomobillerde, sayısız donatım ve

[104] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 68.

[105] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

gereçlerle bu kalıntıların arasında yığılar teşkil eden ölülerle, toplanıp karargahımıza sevk edilen sürü sürü esir kafileleriyle hakikaten bir kıyamet gününü hatırlatıyordu. Bu kadar şiddetli ateş ve saldırı çemberinden bugün için kurtulabilenler birkaç bin kişilik kılıç artığından ibaretti. Fakat onlar da daha büyük Türk çemberinin içinden çıkmaya muaffak olamıyarak başlarında Başkomutanları olduğu halde beyaz bayrak çekmeye mecbur olacaklardı." [106]

Evet bu muharebe alanı sadece hezimete uğramış, mahvolmuş bir ordunun mezarı olmayıp aynı zamanda beş yüz yıl önce ebediyyen tarihe gömülmüş bir imparatorluğu hortlatmak ameliyle isterik bir Bizans ve Elenizm rüyası görenlerin (Megali İdea) de mezarı olmuştu.

Yunan Ordusunun Durumu:

5 nci Yunan Tümenini, bir kısmı, tümen komutanının emrinde Kızıltaş Deresi'nden Gediz istikametinde çekilmekte idi. 9 ncu Tümen komutanı Gordlikos komutasındaki bir kısım kuvvetler de 5 nci Tümene katılmak üzereydi.

Trikopis 8.000'e yakın bir kuvvetle, Frangos Grubu ile birleşmek üzere Keçiler-Yüyülük istikametinde yürümekte idi. 4 ve 12 nci Tümen komutanlarının bulunduğu 2.000 kişilik bir kol, Sarp dağlardan kuzeye ve Kızıktaş Vadisi'ne dönmüştü ki, bu kolun önemli bir kısmı 1 Eylül'de esir edilmiştir. Küçük Asya Mağlubiyeti isimli kitab, bu çekilmeleri şöyle ifade etmektedir. "Birlikler Murat Dağı'nın korkunç tepeleri üzerinden alın yazısı ölüme iniyorlardı" [107].

General Frangos Grubu 31 Ağustos sabahından itibaren 1 nci Kolordu karşısında Uşak istikametinde çekilmeye başlamıştı.

Trikopis'in emrine girmek üzere Dumlupınar istikametinde yürüyüşe geçen 15 nci Yunan tümeni, Dumlupınar yolu kesildikten sonra, Uşak'a yürümek emrini almış ve bu amaçla, Alayont'a gelmişti.

Eskişehir batısındaki 3 ncü Yunan kolordusu henüz mevziîde bulunuyordu. Bu kolorduya da Eskişehir üzerinden Bursa istikametinde çekilme emri verilmişti. Sonuç olarak, Başkomutan meydan muharebesinde

[106] Türk İstiklal Harbi; II nci Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, 2 nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Gnkur Basımevi, Ankara, 1968, s. 275.

[107] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

beş tümene yakın bir kuvvetin büyük bir kısmı imha ve esir edilmiş, diğer kısmıda dağlara atılmıştı. 15,5 ve 9 ncu tümenlerin birer kısmı Gediz istikametinde, General Frangos emrindeki güney Grubu da (Üç piyade, bir süvari tümeni + yedi tabur) Uşak istikametinde çekiliyordu. Bu kuvvetlerin birleşmesi, yeni bir mukavemet hattı yaratabilirdi.

Türk Ordusunun Durumu:

Kocaeli Grubu (Bir tümen ve üç müfreze) Bilecik genel istikametinde, 11 nci Yunan Tümenine Taarruza devam ediyordu. Gruba toplıyabileceği kuvvetlerle İzmit Gölü-Gemlik Körfezi arasından Bursa istikametinde düşman gerilerine taarruz etmek vazifesi verildi. Burada kazanılacak başarı, üç Yunan kolordusunu güç durumda bırakabilirdi. Ancak, Grubun bu maksatla toplayabileceği kuvvet, altı piyade taburu, bir miktar topçu ve süvariden ibaretti.

Güneyden aynı maksatla Kütahya-İnönü istikametinde sevk edilen mürettep süvari tümeni 30 Ağustos'ta Kütahya'yı ele geçirmişti. 31 Ağustos günü bir piyade tümenide Altıntaş kuzeyinden Kütahya istikametinde yürütülmüş ve bu iki tümen 3 ncü kolordu komutanı, Albay Şükrü Naili Bey'in emir ve komutasına verilmişti.

2 nci Ordu (16, 17 ve 61 nci tümenler) kuzeyden Gediz'e doğru hareket emrini aldı. Bu Ordu duruma göre Gediz üzerinden Uşak'a, düşman Uşak'ta mukavemet etmediği takdirde Kula istikametinde ilerliyecekti[108].

1 nci kolordu, bütün gücüyle General Frangos (Franko) Grubunu Uşak istika metinde kovalamakta idi. 31 Ağustos öğleye kadar Çal-Aslıhanlar-Dumlupınar bölgesinde üç kolordu toplu bir halde idiler.

Önemli Bir Karar Safhası:

Başkomutan Bursa istikametinde çekilen kuvvetleri imha etmekle beraber, bütün orduyu İzmir istikametinde yürütmek kararını vermişti. Düşmanın beş piyade ve bir süvari tümenine yakın bir kuvveti İzmir genel istikametinde çekiliyor, dört tümende Eskişehir-Bursa bölgesinde bulunuyordu. İzmir istikametinde çekilen kuvvetlerin, çekilmelerine ve toplanmalarına meydan vermemek bakımından asıl kuvvetin İzmir istikametinde yürütülmesi çok yerinde bir karardı. İzmir siyasi bir hedef olmakla bera-

[108] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 73.

Levent Şahverdi Arşivi

ber, Yunan kuvvetlerinin İzmir'in batısında toplanabilmesi bakımından da askeri bir hedef olmuştu. Başkomutan'ın Ordularına Akdeniz'i hedef vermekle beraber kuzeyde hedefin elde edilemediğini görüyoruz [109].

Bursa-Eskişehir bölgesinde dört tümenden fazla ve muharebede sarsılmamış 50000 kişilik bir Yunan kuvveti vardı. Bunun karşısındaki Türk kuvvetleri ise, iki piyade tümeni ile üç müstakil Alay'dan, 20000 kişiden ibaretti. Bunlara zayıf bir süvari tümeni ile 7.000 mevcutlu bir piyade tümeni ilave edilerek istenilen imha maksadına varılamazdı.

26 Ağustos'ta Eskişehir Grubu'nu pek az bir kuvvetle oyalıyarak Afyon'da üstün kuvvet toplamak suretiyle parlak bir başarı elde edilmişti. İzmir istikametinde ilerlerkende asıl ordunun kuvvetli olması yerinde bir tedbir idi. Ancak, güneyde Yunan ordusu mevcudunun yarıdan fazlasını kaybetmiş olduğundan, durum Kütahya-İnönü istikametinde üç tümenli bir kolordu kullanmaya müsaitti. 3 ncü kolordunun 61 nci tümeni güneyde bırakılmıyarak, kendi kolordusu ile kuzeye yürüyebilirdi. 3 ncü kolordu ile Kocaeli Grubu'nun bir elden idaresi için 2 nci Ordu Komutan'ı kuzeyde yapılacak harekâtın başında bulunabilirdi [110].

Hakikatte yapılan hareketle, General Fahri Belen'in fikri arasındaki fark bir ordu karargahı ile bir tümen ilavesinden ibaret imiş gibi görünürse de General Fahri Belen bu tümenin çok büyük yararlar sağlıyacağı kanısındadır.

Kuzeyde muharebelerin kızıştığı sırada, oradan 41 nci tümenin de alınarak Kütahya üzerinden İzmir istikametinde yürütülmesi üzerine, kuzeydeki Yunan kuvvetlerini imha için bir piyade ve bir süvari tümeni kalıyordu. Kuzeye yeterli kuvvet tahsis etmemenin ilk olumsuz neticesi bugün görüldü. 15 nci Yunan tümeni kendisine batıya doğru yol açmak için, 31 Ağustos sabahından itibaren Kütahya'daki süvari tümenine taarruza başladı. 1 nci tümen de bölgeye ancak gece yetişebildiğinden, Yunan tümeni kendisine batıya doğru yol açmak için, 31 Ağustos sabahından itibaren Kütahya'daki süvari tümenine taarruza başladı. 1 nci tümen de bölgeye ancak gece yetişebildiğinden, Yunan tümeni geceden yararlanarak batıya doğru çekilmeyi başardı.

[109] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 73.

[110] Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 494, Türk İstiklal Harbi; s. 274-277. Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 55-65., İzzettin Çalışlar; *a.g.e.*, s. 77, Fahri Aykut; *a.g.e.*, s. 107. Fahri Belen, *a.g.e.*, 74.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugünün önemli bir sorunuda ihtiyattaki 2 nci kolordunun vaktinde kullanılmamasıdır. Dumlupınar güneyinde Oturak-Paşacık-Çiftlik bölgesinde bulunan bu kolordunun sadece 4 ncü tümeni 1 nci ordunun emrine verilmişti. Muharebenin neticesi belli olduktan sonra bütün kolordunun 1 nci kolordunun güney kanadından General Frangos Grubunu kuşatacak şekilde kullanılması ile bu Grubun tamamen imhası sağlanabilirdi.

KAPLANGI MUHAREBESİ (31 Ağustos 1922)[110a]

Dumlupınar'dan çekilen Feneral Frangos Grubu, Murat Dağı üzerindeki Hasan Dede Tepesi ile Kaplangı dağı arasında bir mevziîyi tutmuştu. 7 nci tümen Hacılar Tepesi, Plastiras Grubu Hasan Dede Tepesi, 1 nci tümen Kaplangı'da mevzilenmişti. Güneyde 2 nci tümen vardı.

1 nci kolordunun 57 nci tümeni, 30 Ağustos akşamı bu mevziîlerin önüne gelerek muharebeye başlamış ve Yunan 38 ve 44 ncü alayları Kaplangı dağından atılmışlardı.

Trikopis Grubu'nun kendisi ile birleşebilmesi için, General Frangos'un Kaplangı Mevziîni tutması gerekiyordu. Bunu takdir eden General Frangos, ihtiyattaki 5 nci Alay ve 4 ncü Tümenin kendisine katılmış olan taburları ile gece taarruzu yaparak saat 22.30'da Kaplangı Dağı'nı aldı. 31 Ağustos sabahı 1 nci Kolordu taarruzlarına devam etti. Demir yolunun kuzeyinden 5 nci, güneyinden, 14 ncü tümen taarruz ediyor, 57 nci tümende Kaplangı'dan geriye atılmış bulunuyordu. Kaplangı güneyinden ilerliyen 6 nci tümende kuvvetli bir direniş ile karşılaşmıştı. Kaplangı'da dört alaya yakın yunan kuvveti toplandığı için durum kritikti.

Bu durumda şahsi tesirini göstermek için 1 nci kolordu komutanı İzzettin Paşa 57 nci tümenin yanına gitmişti. 1 nci Ordu ihtiyatı, 4 ncü tümeni 1 nci kolordu emrine vermiş, bu tümen, 57 nci tümenin gerisine getirilmişti. 14 ncü tümende kendi sol kanadında siklet merkezi yaparak 57 nci tümene yardım edecek tarzda tertiplenmişti.

Gün doğarken Kaplangı Dağı'na taarruz başladı. Şiddetli bir muharebeden sonra saat 08.30'da düşman perişan bir şekilde Uşak istikametinde çekildi. 57'nci tümen Kaplangı dağındaki kahramanlığı ile, Çiğil Tepe'de intihar eden komutanının ruhunu şadetti[111].

[110a] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 75.

[111] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 76.

Levent Sahverdi Arşivi

Gece ve gündüz devam eden muharebelerden sonra, düşmanı şiddetle takip eden 1 nci kolordu, 25 Km. yürüyüş yaparak Uşak doğusuna varmıştırki, 1 nci kolordunun bugünkü harekâtı takdire layıktır.

31 Ağustos günü 1 nci kolordu bir zafer kazanmış, fakat büyük bir fırsat kaçırılmıştır. İhtiyattaki 2 nci kolordu güneyden paralel takibe geçirilseydi, Frango Grubu çok tehlikeli bir duruma sokulabilirdi. 1 nci kolordu komutanı İzzettin Paşa'da bunu orduya teklif etmişti. Ancak bu teklif kabul edilmemiştir. Batı Cephesi en geç 31 Ağustos sabahı 2 nci kolordunun kullanılmasına karar vermeliydi. Ancak bu esnada İsmet Paşa Afyon'dan otomobil ile Dumlupınar'a gelmekte idi. Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı'nın, öğle vakti Çal köyünde toplanarak kararlar aldıkları zaman 5-6 saat geçmişti.

Yunan Ordusunun Durumu:

General Frangos Dumlupınar mevziîne Çekildiği zaman kuvveti, 30000 piyade 2000 süvari ve 68 top idi. Bundan 5000 kişilik muharebe zayiatını düşersek, Trikopis ve 5 nci tümenden iltihak edenlerle Yunan güney Grubu 35-40 bin kişiydi. 7500 mevcutlu 15 nci tümen Gediz'e doğru çekiliyordu. Eskişehir-Bursa bölgesindeki kuzey grubunun kuvveti ise 50000'e yakındı.

Yunan Başkomutanı, bu kuvvetleri süratle İzmir batısında toplamaya ve memleket içinden de bir kaç tümen getirmeyi başarsaydı, İzmir doğusunda bir meydan muharebesi verebilirdi. Ancak kuzey (Eskişehir) Grubuna bu akşamdan itibaren Eskişehir-Bursa istikametinde çekilme emri verilmiş isede bunun vaktinde İzmir bölgesine getirilmesi olanaksızdı. Eğer bu grubun büyük kısmı 29 Ağustos günü Kütahya da toplanmış olsaydı, Trikopis'in kurtulmasına yardım eder, bundan sonra da Gediz istikametinde çekilebilirdi[112].

UŞAK MUHAREBESİ (1 Eylül 1922)[113]

1 Eylül günü genel durum şöyleydi:

3 ncü kolordu, Mürettep süvari tümeni ve I nci tümenle İnönü'nde, 41 nci tümen Sabuncular'da idi. Eskişehir'deki 3 ncü Yunan kolordusu

[112] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 77.

[113] Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; s. 496, Fahrettin Altay; *a.g.e.*, s. 55-65; İzzettin Çalışlar; *a.g.e.*, s. 83., Fahri Aykut; *a.g.e.*, s. 112.

Levent Şahverdi Arşivi

çekilmede geciktiği ve birliklerimiz seri hareket ettikleri takdirde, İnönü'de düşmanın geri çekilme hattı kesilecekti. Kütahya'da çemberden kurtulan 15 nci Yunan tümeni, Gediz istikametinde çekilmekte ise de 2 nci ordu birlikleri tarafından önlenmesi mümkün idi. Süvari kolordusu 2 Eylül'de Gediz'e varacaktı. Bu durumda kuzeydeki durum başarılar vadetmekte idi.

Güneyde, 1 nci ordu cephesinde, 2 nci kolordunun vaktinde kullanılmaması nedeniyle bir fırsat kaçırılmıştı. Bu yüzden, kolordular birbirlerini takip etmekte idiler. Uzun yürüyüş hedefi verilmesine rağmen, 2 nci kolordunun Uşak'ta verilecek muharebeye yetiştirilmesi olanaksızdı. 31 Ağustos günü Aslıhanlar bölgesinde istirahat eden 4 ncü kolordu ise ancak bugün Dumlupınar'dan Banaz istikametinde yürüyüşe geçirilmişti. Bu nedenle Uşak'ta Yunan güney grubuna taarruz etmek vazifesi yine 1 nci kolorduya düşüyordu.

General Frangos, Uşak'ın 15 Km. doğusunda Kabaklar-Elma Dağı hattını tuttu. 1 Eylül saat 12.00'den itibaren 1 nci kolordu taarruza başladı. Akşama kadar devam eden muharebelerden sonra düşman Uşak batısına atıldı.

General Frangos'un Uşak doğusunda bir günlük direnişi, Gediz yolu ile Uşak'a çekilmekte olan Yunan kolunun (5 nci tümenin iki alayı ve 9 ncu tümen komutanı Gordikos müfrezesi) kurtulmasını sağlamıştır. Bu kol, 1 Eylül akşamı Uşak kuzey batısına ulaştığı zaman, Frangos Grubunun Uşak'tan çekilmeye başladığını öğrenerek, Güre üzerisinden Alaşehir'e yürüyüşe devam etmiştir. Eğer Frangos Grubu Uşak'ta bir gün daha direnebilseydi, Murat Dağı'ndan Uşak'a doğru yürüyen Trikopis kolu da kurtulacaktı. Bu nedenle 1 nci kolordunun Uşak'ı kısa zamanda ele geçirmesinin önemi büyüktür[114].

1 Eylül akşamı Ordu Komutanı Nurettin Paşa Uşak'a gelerek, 2 nci kolorduya da 1 nci kolordunun güneyinden düşmanı takip etmek vazifesini verdi. 1 nci kolordu, Kışla Dağı-Takmak hattı kuzeyinden, Kula; 2 nci kolordu da bu hattın güneyinden Alaşehir istikametinde ilerliyecekti. 1 nci kolordu ile birlikte hareket edebilmek için bütün gün yürümüş olan 2 nci kolorduya uzun bir gece yürüyüş yaptırılmıştırki, buna da gerek vardı. Bu düzen alındıktan sonra Yunan kuvvetlerinin tutunması olanaksızdı. Durumu takdir eden General Frangos düzensiz şekilde firar eden ve subaylara

[114] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 79.

Levent Sahverdi Arşivi

itaat etmeyen insan sürüsü ile düşmanla temastan kaçınılmasını gereğini Başkomutanlığa bildirmiş, Başkomutanlık da Buldan-Alaşehir hattı doğusuna çekilmeyi onaylamıştı.

GENERAL TRIKOPIS'IN ESİR ALINIŞI (2 Eylül 1922)

Başkomutan Muharebesi'nden sonra, bir gün istirahat eden 4 ncü kolordu, 1 Eylül'de Dumlupınar'dan hareket etti. 2 Eylül'de Uşak'a varan kolordu, Başkomutan Meydan Muharebesi'nde elinden kaçırdığı yorgun ve yaralı avını burada yakalıyacaktı. Kolordu, iki kol halinde yürüyordu. 23 ncü tümen saat 15.30'da kol başı ile Uşak'a birkaç Km. yaklaştığı zaman, şehirden muntazam geçmek için büyük mola verilmişti. Bir gün önce kurtarılan Uşak'ta askeri idare kurulmuş, yangınlar söndürülmüş, dükkanların bir kısmı açılarak normal hayat başlamıştı. 2 Eylül öğleden sonra Başkomutan ve Batı Cephesi Komutanı'da Uşak'a gelmişlerdir.

23 ncü tümen, Uşak doğusunda molada iken köylüler, düşmanın Cumburt'tan Uşak'a doğru ilerlediğini ve köyleri yaktığını haber verdiler. Dürbünle yapılan gözetlemelerde yangınlar ve dağdan ovaya kaçan köylüler görüldü. Bunun üzerine, Uşak'ta yapılan muharebede dağlarda kalan düşman artıkları olan bu kuvvetlerin üzerine bir müfreze gönderildi[115].

Daha sonra tamamlayıcı bilgiler ve Batı Cephesi Komutanı'ndan emir alan 4 ncü kolordu komutanı, bütün kolordusunu düşman istikametinde yöneltti. Bu tertipler alınırken daha önce gönderilmiş olan müfreze, düşmanla temas etti. Trikopis başlangıçta savunma için emirler vermişse de birlikler bu emirlere uymamışlardır. Trikopis hatıralarında olayı şöyle anlatır: "Kol ertesi gün (2 Eylül) Karahisar güneyinde 1155 rakımlı tepeye vardığı zaman saat 16.00'da düşman süvarisinin ve gerisinden piyadenin ilerlediği (69 ncu alay müfrezesi) haber verildi" bu haberi alan Trikopis savunma için verdiği emirleri, aldığı tedbirleri anlattıktan sonra şöyle devam ediyor: "Savunma ile görevlendirilen Albay Kaybali yanına gelerek, yeterli cephane olmadığını, askerlerin boş yere feda edildiklerini söyliyerek mevzii işgal etmediklerini bildiriyor. Bir borazan ile ateş kes işareti verdiği gibi, erler de mevzilerini terk ediyorlar. Trikopis erlerin isyan ederek, kalan mermilerini subaylara karşı kullanmak ihtarı karşısında "böyle acıklı bir vaziyette yaralı bir kalple" topların ve makinalı tüfeklerin tahribini em-

[115] Fahri Aykut; *a.g.e.*, s. 112-121., Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 81.

Levent Şahverdi Arşivi

rettikten sonra, subaylardan erlerin isyanını ait yazılı bildiri alarak teslim bayrağını çektiriyor[116]".

69 ncu alayın raporuna ve alayın öncü tabur komutanı yüzbaşı Nihat Bey'in, Fahri Belen'e anlattıklarına göre, olay şöyle olmuştur:

Öncü düşmana yaklaştığı zaman, düşman teslim olmak için yüksek rütbeli bir subay istemiştir. Yüzbaşı Nihay Bey kendisini tümen komutanı olarak göstererek görüşmelere başlamış ve teslim işlemlerini tamamlamıştır. Nihat Bey'in ilk aldığı esirleri, 25 üst subay, bir çok subay ve 1000 eri 23 ncü Tümen karagahına gönderdi. Hava soğuktu. İçlerinde kolordu, tümen, kurmay başkanları ve topçu komutanları bulunan yüksek rütbeli Yunan subayları, yanlarına gelen yüzbaş, Nihat Bey'i görünce, "tümen komutanı geliyor." diye ayağa kalktılar. Bu da Nihat Bey'in tümen komutanı rolünü yaptığını gösteriyordu.

Esir generaller, 5 nci tümen tarafından 4 ncü kolordu karargahına ve sonra da Batı Cephesi komutanlığına gönderilmişlerdir. Batı Cephesi komutanı da bizzat Başkomutan'a takdim etmiştir.

Uşak'ta esir edilenler, Batı Cephesi'nin muharebe raporuna göre, General Trikopis, 2 nci Kolordu komutanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Yuvanis, 13 ncü Tümen Komutanı Albay Vandelis ile 120 subay ve 3000 erdir[117].

İZMİR YOLLARINDA TAKİP HAREKETLERİ

Eylül'ün 4 ncü gününe kadar:

3 ncü kolordu, 3 Eylül sabahından itibaren, İnönü'deki 3 ncü Yunan kolordusuna taarruz etti. Oyalama muharebesi yapan Yunanlılar, akşam Bozüyük sırtlarına çekildi. 4 Eylül'de artçıları ile Bozüyük'te Türk kolordusunu oyalıyarak, Karaköy üzerinden ve Mezit Vadisi'nden kuvvetlerini çekti.

Kütahya'dan Gediz istikametinde çekilen 15 nci Yunan tümeni, 61 nci tümen tarafından Gediz kuzeyinde önlenmiş ise de Yunan tümeni, Simav'a doğru yürümüş ve 61 nci tümen de onu bir müfreze ile takip etmiştir.

[116] Trikopis'in hatıralarından nakleden Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 81.

[117] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 82.

Levent Sahverdi Arşivi

4 Eylül akşamına kadar, 1 nci kolordu Kula'ya, 2 nci kolordu da Alaşehir'e, vardılar. 2 nci süvari tümeni Kula'ya, 3 ncü süvari tümeni Cevizli'ye ve Menderes müfrezesi de Nazilli'ye ulaşmıştı.

1 nci ordu birlikleri üç günden beri 30-45 Km.lik yürüyüş yapmışlardı. Arazi dağlık, yollar bozuk olduğuna, düşman artçıları ile de muharebeler yapıldığına göre bu yürüyüşler normalin çok üstünde idi.

Kuzeyden Kula istikametinde ilerleyen süvari kolordusu ile, güneyden Cevizli üzerinden Alaşehir'e doğru yürüyen süvari tümeninin kuşatıcı durumları, büyük başarılar vadediyordu. Bu tehlikeli durumu değerlendiren General Frangos, Yunan Ordu Komutanı'nın savunmayı emrettiği yerlerde artçı muharebeleri yaparak, çemberden kurtulmak için süratle çekilmekte idi. Kısa bir duraklama bile onu felakete sürükliyebilirdi. Yunanlılar Türk birliklerinin hareketini geciktirmek için, büyük ölçüde tahribat yapmakta idiler. Yanlız yolları, iaşe maddelerini değil, köyleri,şehirleri yakıyorlardı. Yolda halktan öldürülenler, binalara doldurulup topluca yakılanlar, kuyulara doldurulan cesetler görülüyordu. Yunanlıların taktiği "Taş üzerinde taş, omuz üzerinde baş bırakmamak" idi.

İnönü'de 3 ncü Yunan kolordusunun geri çekilme yolları kesilmemiş, 15 nci Yunan tümeni de Gediz'de kurtulmuştu. Yunan güney muharebe grubu da muharebeyi kabul etmiyordu. Bu durumu dikkate alan Batı Cephesi Komutanlığı Bursa-Simav-Alaşehir istikametlerinde çekilen yedi Yunan tümeninin İzmir doğusunda toplanabileceğini, üç tümenin de Yunanistan'dan getirileceğini tahmin ederek, Milne hattında veya İzmir doğusunda muharebe verileceğini dikkate almaktaydı. Ancak, Yunan güney (Frangos) ve kuzey (3 ncü kolordu) Gruplarını aralarındaki çok uzak mesafe nedeniyle İzmir önünde buluşmaları uzak bir varsayımdı.

Yunanlılar vaktinde hazırlık yapmak şartı ile ülkelerinde İzmir'e iki tümen getirmeleri, ancak İzmir'in doğusundaki geçitleri tutabilmeleri ile mümkündü. Düşünülen ve tahmin edilen meydan muharebelerinden önce, çok sarsılmış olan Frangos Grubu'nu bir an evvel yakalayıp imha etmek, takibin şiddetini kısmamak gerekirdi. 4 Eylül'de Frangos Grubu'nu yakalamak için bir fırsat çıktı. Ancak bu fırsattan büyük ölçüde yararlanılmadı[118].

[118] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 87.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaçırılan Son Fırsat:

Yunan güney grubu, 4 Eylül akşamı büyük kısmı ile, Alaşehir doğusunda bulunmakta, yancıları ile de kuzeyde Kula, güneyde Buldan istikametlerini korumakta idi. Süvari kolordusu, 4 Eylül sabahı Kula'yı alarak, düşmanı kuzeyden, 3 ncü süvari tümeni de Alaşehir'i güneyden kuşatacak bir durumda bulunuyordu. 1 nci kolordu akşama kadar Kula batısına, 2 nci kolordu da Alaşehir doğusuna varmıştı. Bu durumda, Yunan kuvvetleri Alaşehir'i savundukları takdirde her taraftan kuşatılacaklardı. Ancak geceden yararlanarak Yunan güney grubu alaşehir batısına çekildi.

Durum yine Yunan Grubu'nu kuşatmaya müsaitti. 5 Eylül günü 2 nci süvari Alaşehir batısına diğer süvari tümenleri de Salihli'ye doğru ilerledi. Yunan güney grubu, Salihli'ye doğru çekilirken Lüfas müfrezesi yürüyüş kolunun yanını korumaktaydı. Bu kuvvetli yancı, 2 nci süvari tümenini durdurmaya muaffak oldu.

1 nci süvari tümeninin öncü alayı bugün öğleden sonra Salihli'ye girerek düşmanın geri çekilme yollarını kesmişti. Bu alayın düşmanın büyük kısmının Salihli'ye doğru çekilmekte olduğundan haberi yoktu. Ağaçlar arasında zafer neşesi içinde istirahat ederken, düşman taarruzuna uğradı. Plastiras, kendi büyük kısmını, Salihli'den Ahmetli'ye yürütmeyi başardı.

Bu başarısızlıkta, süvari alayının, emniyet tetibi almaması kadar, 1 nci tümen büyük kısmının vaktinde yetişememesi ve 14 ncü tümeninde geç kalmasının tesiri büyüktür. Zayıf bir süvari alayı düşman öncüsünü durdurmayı başarırsa bile, geriden gelen büyük kısmı tutamazdı. İki süvari tümeninin geç kalması büyük bir fırsatın kaçmasına neden olmuştur[119].

Muharebe başladığında süvari tümenlerinde, 3000 atlı vardı. Bu miktarın muharebelerde daha azaldığı dikkate alınırsa, 20-25 bin mevcudu olan Yunan güney grubunun süvariler tarafından mağlup edilmesi beklenemezdi. Ancak, düşmanın bugün akşama kadar oyalanması, 1 ve 2 nci kolorduların yetişmelerini sağlayabilirdi.

6 Eylül'de süvari kolordusu, Salihli batısında, Yunanlıların vaktiyle tahkim ettikleri Milne hattına taarruz etti. Yapılan taarruz sonucunda Milne hattının yanlız artçı kuvvetler tarafından tutulduğu anlaşıldı. Kısa bir direnişten sonra, bu artçılar, batıya doğru çekildi.

[119] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 89.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra süvari kolordusu, zayıf düşman mukavemetlerini kırarak, 8 Eylül'de Manisa'ya vardı. Artık düşmanın İzmir'i savunmasına olanak kalmamıştı. Menderes bölgesinden İzmir'e doğru çekilen kuvvetleri kurtarmak için savunmaya elverişli olan Menemen-Sabuncupınar-Nif(Kemal Paşa) geçitlerinde en az bir gün savunmada kalmak gerekirdi. Bunu yapmaya gücü yetmeyen Yunan güney grubu, 8-9 Ağustos gecesi İzmir güneyinden Urla yarım adasına çekildi.

Dumlupınar'dan sonra yapılan takip hareketleri, harp tarihinin en parlak hareketleri arasında yer alacaktır. Eğer takip, büyük bir sürat ve şedditle yapılmasaydı, Yunanlılar daha büyük ölçüde tahribat yaparak, Türk birliklerinin hareketini güçleştirerek, kuvvetlerini İzmir doğusunda toplamayı başarırdı.

Başkomutan Orduyu Ödüllendiriyor.

Başkomutan Muharebesi'nden sonra, komutanların ve subayların ödüllendirilmeleri ve terfi ettirilmeleri yerinde bir hareketti. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Mareşalliğe, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Korgeneralliğe, yükseltilmişti [120].

İZMİR'İN KURTULUŞU (9 Eylül 1922)

Başkomutan muharebesi büyük bir zaferle neticelenerek, Türk Ordusu İzmir istikametinde düşmanı takip ederken, 4 Eylül'de Milli Hükümet'e İstanbul'daki itilaf temsilcilerinden mütareke teklifi yapılmıştı. Başkomutan, bu teklifin Yunan ordusunu kurtarmak amacını güttüğünü değerlendiriyor, ve 10 Eylül'de İzmir'in alınacağını ümit ediyordu. Bu nedenle 10 Eylül'e kadar mütareke teklifi olursa şartların neler olacağını 5 Eylül'de telgrafla, Vekiller Heyeti'ne bildiriyordu. Bu şartların esasları; on beş gün içinde Trakya'nın tahliyesi, esirlerin iadesi ve Yunanlıların tahribatı tamir etmelerinden ibaretti [121].

Fransız kruvazörü Edgar Gine'den bizzat Başkomutan'a gönderilen telgrafta da İzmir'deki İtilaf devletleri konsoloslarına kendileri ile müzake-

[120] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 90.

[121] Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 339., Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 92., Cihat Akçakayalıoğlu; Atatürk, Komutan İnkılapçı ve Devlet Adamı yönleriyle, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1988, İkinci Baskı, s. 404., Hamza Eroğlu; Türk İnkılap Tarihi, Yeni Baskı, Ankara 1990, s. 192.

Levent Şahverdi Arşivi

relerde bulunmak üzere yetki verildiği, görüşme yerinin ve gününün bildirilmesi istenmekteydi. Buna karşılık, görüşme yerinin 9 Eylül'de Nif(Kemal Paşa) olduğu bildirildi. Mustafa Kemal Paşa Nif'e geldiği zaman 9 Eylül'de Türk süvarileri İzmir'e girmiş ve böylece, Türk ordusu Başkomutanın vermiş olduğu Akdeniz Hedefine ulaşmış bulunuyordu.

İzmir'in işgalinde alınacak tedbirler 8 Eylül'de Nif'te kararlaştırılmıştı. Şehrin işgaline 8 nci piyade tümeni tahsis edilmiş, Askeri valiliğe de 1 nci Kolordu Komutanı tayin olunmuştur.

9 Eylül sabahı, Sabuncu bel'den geçen 2 nci süvari tümeni Mersinli yolu ile İzmir'e yaklaşırken, 1 nci tümen de Kadifekale'ye doğru ilerliyordu. Ufak direnişler arasında İzmir'e giren Türk süvarileri Hükümet Konağı'na ve Kadife kaleye Türk bayrağını çektiler[122].

2 nci Süvari Tümen Karargahı, Vilayet Konağı'na yerleşti. Bu sırada, Fransız savaş gemisinden gelen bir deniz subayı General Mürsel'i (1 nci Süvari Tümen Komutanı) ziyaret ederek bir emri olup olmadığını sordu. Komutan, "İzmir'e girildiğinin Ankara'ya bildirilmesini diledi ve teşekkür etti" Fransızların gönderdiği bu mesaj, Ankara, İstanbul ve Doğu Cephesi Komutanları tarafından alınmıştı[123].

Anadolu Rumları İzmir'e kaçtıkları için şehrin nüfusu birkaç misli artmıştı. Binlerce perişan, yalınayak başı kabak, sivil Rum, kucaklarında eşyaları ve çocuklarıyla şehirde öyle dolaşıyordu. Bir zamanlar Rum toplumunun refah içinde Türklerle birlikte yaşadığı, ama şimdi Yunan ordusunca yıkılan ve tümüyle yakılan köylerin duman kokulu yıkıntıları arasında, geride bırakmış yaşlı Rum kadınları, ellerini göğe kaldırarak, İngiliz Başbakanı Lloyd George'u "Kako hrono nahis Corci" (Sana lanet olsun Corci) çığlıklarıyla lanetliyorlardı. Limandaki savaş gemilerinin hepsi mülteciler ile doluydu. Bundan sonraki birkaç gün içinde yabancı savaş gemileri ve şilepler İzmir'den 213480 erkek, kadın ve çocuğu alarak Yunanistan'a ve Ege adalarına taşıdılar. İzmir'in dörtte üçü tüten bir harabe haline gelmişti. Fırsatçıların yağmalarına karşı şiddetli tedbirler alındı[124].

[122] Lord Kinross; *a.g.e.*, 490-504., David Walder; Çanakkale Olayı, Milliyet Yayınları tarih dizisi, Cev. M. Ali Kayabal, İkinci Baskı, Haziran 1970, s. 210.

[123] Cihat Akçakayalıoğlu; *a.g.e.*, s. 404.

[124] David Walder; *a.g.e.*, s. 208, 214., *a.g.e.*, Salahi R. Sonyel; *a.g.e.*, s. 274., Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 93.

Levent Sahverdi Arşivi

8 nci tümen şehrin düzenini sağladıktan sonra, süvari kolordusuna Seydiköy bölgesindeki düşmanı yakalamak görevi verildi. Menderes'ten çekilen ve 3 ncü süvari tümeni tarafından takip edilen bu düşman karşılanarak, 50 subay, 3000 er ve 4 top esir alındı.

Yunan birlikleri üç yerde çemberden kurtulmuştu. İzmir'den sonra da Urla yarımadasının coğrafi durumu onun çekilmesine yardım etti. Gayet dağlık ve sarp olan bu yarımadanın Urla kasabası civarındaki boğaz 10 Km. genişlikteydi ve iki taraftan donanma ateşi altındaydı.

11 Eylül'de düşman Urla batısındaki Yağcı Dağı'ndan sonra da Alaçatı sırtlarından atılarak 16 Eylül'de Çeşme kurtarıldı.

Yunan Ordusunun Anadolu'dan Çekilmesi:

13 Eylül'de Dikili'ye gelerek donanma himayesinde kuvvetli bir köprübaşı mevzîî tutan 15 nci Yunan tümeni burada kendisini takip eden kuvveti durdurmuş, 2 nci süvari tümeni de yetişemediği için 13-14 Eylül gecesi vapurlara binmeyi başarmıştır.

6 Eylül'de Anadolu'yu terk etmek emrini alan 3 ncü Yunan kolordusu, oyalama muharebeleri yaparak çekilmeye başladı. 13 Eylül'den itibaren Türk birlikleri Bandırma istikametinde çekilen 3 ve 10 ncu Yunan tümenlerini takip etmek için Karacabey istikametinde yürüyüşe geçtiler. Türk Birlikleri Bandırma doğusuna vardıkları zaman Yunan kolordusu Kapıdağı'nın dar boğazından da yararlanarak kuvvetli bir mevzîî tutmuştu. Denizden Yunan donanmasıda bu mevziîyi ateşi ile destekliyordu. Bu suretle taarruzları durduran 3 ncü Yunan kolordusu, 17 Eylül'de gemilere binmeye muaffak oldu. Türk topraklarını enson terk eden Yunan kuvvetleri bunlardı. 26 Ağustos'ta başlıyan muharebeler, 24 günde sona ermiş bulunuyordu. Afyon'dan İzmir'e kadar 10 gün yürüyüş ve 5 gün muharebe dahil olmak üzere 400 Km.lik mesafe 15 günde katedilmişti ki bu karşısında düşman bulunmayan bir ordunun normal yürüyüş hızıdır.

İzmir'de Urla'ya Bandırma'da Kapıdağı boğazları ve bunları yan ateşine alan Yunan harp gemileri, Yunan kuvvetlerinin kurtulmalarına büyük ölçüde yardım etmişlerdir. Eğer bu uygun şartlar olmasaydı, Bandırma'dan ve Erdek'ten çekilen kuvvetlerin büyük kısımları yakalanabilirdi[125].

[125] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 103.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan Ordusunun Yenilmesinin Başlıca Nedenleri:

Anadolu'da mümkün olduğu kadar çok kuvvet bulundurması gerekirken, İstanbul'u işgal etmek sevdasıyla, Anadolu'dan bir tümene yakın kuvveti Trakya'ya nakletti.

Yunan ordusu, Eskişehir-Afyon mevziîni ve demiryolunu muhafaza etmek için kuvvetlerini bu çok geniş cepheye dağıtarak, en hassas yeri olan Güney kanadını zayıf bırakdı.

Hacı Anesti, Yunan ordusunu 400 Km.uzaktan idare etmeye çalıştı. Verdiği emirler birliklere ulaşıncaya kadar taktik durum çok değişiyor, verilen emir anlamsız kalıyordu.

Hacı Anesti'nin kuzeyden yapmak istediği karşı taarruz kuvvetlerin vaktinde buna göre tertiplenmemesi ve ihtiyatların bir kısmını Trikopis tarafından güneye alınması nedeniyle başarı vadetmiyordu.

Türk ordusunun katî netice yerindeki mevzilerden bir kısmını ele geçirdiği zaman Trikopis'in elinde Türk taarruzlarını durduracak ihtiyat kalmamıştı. Bu durumda Hacı Anesti halâ karşı taarruz için israr ediyordu.

26 Ağustos akşamı Yunan ihtiyatları muharebe alanından çok uzakta idiler. Bu nedenle, kuvvetleri bir araya getirmek, ihtiyatlardan azami derecede yararlanmak için Afyon mevziîndeki kuvvetler, kuzeydeki Resul Baba mevziîne çekilmeli, kuvvetler birbirine yanaştırılmalı, Afyon doğusuna karşı taarruz yapılmalı idi.

Hacı Anesti'nin kuzeyde, Trikopis'in güneyde kullanmak istedikleri ihtiyatlar kullanılamadı, Güneyde üç buçuk Yunan tümeni oniki Türk tümeni ile karşı karşıya bırakıldı.

Adım adım savunma değil, geniş ölçüde bir çekilme harekâtı yapılmalıydı.

Geri çekilmede yürüyüş hedefleri daha uzun verilmeliydi[126].

Yunanistan'da ihtilal ve "İ Dhiki ton Eks-Altılar Mahkemesi"

İngiliz askeri uzmanlarının yardımıyla hazırlanmış olan Yunan savunma mevziîlerinin altı aydan önce aşılamıyacağı ileri sürülürken[127], Büyük

[126] Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 108.

[127] Ziya Göğem; kurmay albay dadaylı Halit Bey(Akmansü), C.I, İstanbul, 1954, s. 130.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk Taarruzu ile ondört günde aşılmış olması, Yunanlılar'ın "Mikrasiatiki Katastrofi" diye adlandırdıkları "Küçük Asya Felaketi"ni getirmiş, bu da ülkede çalkantılara sebeb olmuştu. Perişan olan Yunan ordusunun güney kanadına bağlı birliklerden arta kalanlar Sakız ve Midilli adalarına kaçmışlardı. Bu birlikler Albay Nikolaos Plastiras ile albay Stilianos Gonatas ve Lemnos harp gemisinin[128] kaptanı yüzbaşı Dimitrios Fokas'ın önderliğinde, Atina'daki hükümete ve özellikle kral Konstantin'e karşı ihtilal hazırlıklarına giriştiler. Ülkelerinin "Batı"dan tecrit edilmesinden ve -sırf bu yüzden meydana geldiğini öne sürdükleri- "Küçük Asya Felaketi"nden Konstantin'i sorumlu tutan ve bir triumvira şeklinde kurulan ihtilal komitesinin başkanı kıdemli albay S. Gonatas idi, ancak esas etki ve söz sahibi olan kişi albay N. Plastiras olup, yüzbaşı D. Fokas'ın pek fonksiyonu yoktu[129]. 10-23 Eylül 1922'de adalarda başlayan hareket, 26 Eylül'de Atina'da uçaklarla bildiri dağıttı. Kara ve Deniz subaylarıyla, Midilli ve Sakız halkı adına albay Gonates tarafından imzalanmış olan bildirilerde kral Konstantin'in tahttan çekilmesi, 21 Mayıs 1922'den beri iktidarda olan koalisyonun başı Petros Protopapadakis'in[130] istifa edip meclisin dağılması isteniyordu[131]. Böylece, 26 Eylül 1922'de meclis dağıldı, hükümet istifa etti ve Konstantin'de yerini oğlu Yorgo'ya (II. Yorgo) bıraktı.

İhtilalciler Lemnos gemisiyle Sakız'dan ayrılıp kıt'a Yunanistan'ına hareket ettikten bir süre sonra, ihtilalin "liderleri" arasında Atina'ya varıldığı zaman yayınlanması düşünülen diğer bildirilerde kimin imzasının bulunacağı konusunda sert tartışmalar çıkmış, "ihtilal filosu"nun komutanı Petropulakis aşırı derecede sinirlenerek krizler geçirmiş ve zorla kamarasına kapatılmıştı[132].

İhtilal komitesi Atina'da idareyi ele almadan önce, 26 Eylül'de dağıtılmış olan uçak bildirilerinin yarattığı otorite boşluğundan yararlanan general Theodoros Pangalos, Atina'da tutuklu bulunan liberal (Venizelosçu) subayları serbest bırakıp bunları silahlandırmış, liberallerin yayın organı olan Eleftheron Vima gazetesine karargah kurarak, sabık hükümetin ileri

[128] Lemnos, 1921 Haziran'ında kral Konstantin'i İstanbul'a getiren harp gemisi idi.

[129] Gregor Manousakis; Hellas-Wohin, Godesberg, 1967, s. 123-124.

[130] Michael Llewellyn Smith; Anadolu üzerindeki Göz, cev. Halim İnal, istanbul, 1978, s. 293, 342, 371.

[131] Gregor Manousakis; *a.g.e.*, s. 124.

[132] Michael Uewellyn Simth; *a.g.e.*, s. 339-340.

Levent Şahverdi Arşivi

gelenlerini, kralcı asker ve sivilleri tutuklatmıştı[133]. İhtilal komitesi 28 Eylül'de yönetimi ele alınca derhal Paris'te bulunan Venizelos'la temasa geçilmiş ve kendisinden müttefik devletler nezdinde Yunanistan'ı temsil etmesi istenmişti. Venizelos bunu kabul etmiş ve İngiltere ve Fransa'nın desteğine dayanan yeni bir toparlanma ve kalkınma yolunun tutulması gerektiğine karar vermişti[134].

Bu arada tutuklanmış olan Gunaris, Theotokis, Protopapadakis, Stratos, Gudas ve diğer "suçluların" yargılanmaları için özel bir askeri mahkeme kurulmuştu. Ayrıca bir de soruşturma komisyonu oluşturulmuş ve başına general Theodoros Pangalos getirilmişti. Yapılan araştırma ve soruşturmalardan sonra 27 Kasım 1922'de general Aleksandros Othoneos başkanlığındaki mahkeme, "vatana ihanet" suçundan, Küçük Asya Orduları Komutanı Hadzianesti (Hacı Anesti)yi, siyasilerden Gunaris, Stratos, Protopopadakis, Baltazzis ve Theokis'i idama, general Stratigos ile amiral Gudas'ı da ömür boyu hapse mahkum etmişti[135]. İdamlar, 1909 Gudi darbesinin gerçekleştiği semtte, kurşuna dizilerek infaz edildi. Böylece "Küçük Asya Felaketi"nin sorumlusu sayılanlar ortadan kaldırılmış oluyordu[136].

BÜYÜK ZAFER'İ HAZIRLAYAN NEDENLER

Millet ve İç Politika:

Mustafa Kemal'in Nutuk'ta da belirttiği gibi, iç cepheye büyük önem vermiş, yurt içinde huzur sağlanmış, milletin meclise ve orduya güveni temin edilmişti.

Dış Politika:

1921 Ağustos'u ile 1922 sonuna kadar çok iyi ve dengeli bir dış politika uygulanmış, Türkiye'nin jeostratejik özelliklerinden azami yarar sağlanmıştır. Rusya'ya karşı gerçeklere dayanan bir siyaset izlenmiş, onlardan büyük ölçüde askeri yardım temin edilmiştir. İngiltere'nin kendi menfaatlerine aykırı girişimlerini onaylamıyan Fransa ve İtalya ile derhal iyi siyasi ilişkiler kurulmuş, satın alma ve hibe yolu ile askeri malzeme temin edilmiştir. İki cepheli savaşa hiç bir zaman fırsat verilmemiş, kuvvet tasarrufu ve siklet merkezi sağlayacak bir dış politika izlenmiştir.

[133] Gregor Manousakis; *a.g.e.*, s. 124-125.

[134] Michael Uewellyn Smith. *a.g.e.*, s. 343.

[135] "Altılar Mahkemesi" ve savunmalar için bkz. Gregor Manousakis; *a.g.e.*, s. 126-127.

[136] Murat Hatipoğlu; *a.g.e.*, s. 139-141.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordu:

Ordudaki subayların büyük çoğunluğu harp tecrübesine sahipti. Ülkenin karşısında olduğu durumun önemini kavramıştı. Yunan ordusu büyük bir moral çöküntüsü içinde iken, Türk ordusu pek çok sıkıntılara, yokluklara ve zahmetlere rağmen yüksek moralini koruyordu. Zafere olan inanç tamdı.

Emir Komuta:

Harp Prensiplerinden, Baskın ve sikiet merkezi çok iyi kullanılmış, gereken yerde ve zamanda yeterli kuvvet çoğunluğu sağlanmıştır.

Komutanlar:

Muharebe sahasında yapılan ve yapılamayan her şeyden komutan sorumludur. Yunan Başkomutanı Hacı Anesti cepheden 400 Km., uzaktan, İzmirdeki yatından muharebeleri idare etmeye çalışırken Mustafa Kemal Paşa cephedeydi. Oyunu kurallarına göre oynayan komutan Mustafa Kemal idi. O, muharebelerde kat'î netice yerini iyi seçip, tasarrufu mümkün olan bütün kuvvetleri orada toplayarak kendisi de şahsi nüfusunu orada gösterirdi. Ordu da ve Millette Mustafa Kemal'in ne yaparsa, doğru olduğu, Onun hata yapmayacağı görüşü yerleşmişti. Genelkurmay Başkanı, Mareşal Fevzi Çakmak ve Batı Cephesi Komutanı Korgeneral İsmet İnönü, çok değerli komutanlardı. Tümen ve Kolordu komutanları, yaşları 35-40 arasında, Birinci Dünya Savaşı'nın değerli kurmayları idiler. Kurmay olmayanlarda Birinci Dünya Savaşı'ndan genç yaşta tümen komutanlığına yükselmiş subaylardı. Karargahlardaki kurmay heyetleri de büyük başarı göstermişti.

Topçu Birlikleri:

Büyük taarruz öncesi çok iyi bir eğitim safhasından geçen topçu birlikleri, düşman topçusu ile muharebede büyük başarı saglamıştır. Ateş desteğinden yoksun kalan Yunan piyadeleri savunma olanağı bulamamıştır.

Süvari Birlikleri:

Büyük bir cesaret ve fedakarlıkla düşman hatlarının gerilerine sarkmayı başaran türk süvari birlikleri, Yunan ihtiyatlarının hareketlerini geciktirmiş ve her görüldüğü yerde Yunan birliklerinde panik çıkmasına neden olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İki Tarafın Kayıpları:

Türklerin Kayıpları: Batı Cephesi'nde 26 Ağustos-18 Eylül 1922 tarihleri arasındaki kayıpları şöyledir: [137]

	Subay ve	% de oranı	Er ve	% de oranı
Şehit	146	% 1,7	2379	% 1,2
Yaralı	378	% 4,3	9477	% 4,9
Hastanede yatan	21	% 0,2	1900	% 0,9
Tutsak olan	2	—	55	
	542		13829	

Yunanlıların Kayıpları: Büyük Taarruz'un başlangıç tarihinden (26 Ağustos 1922) Batı Anadolu'da tek bir erin bırakılmadığı 18 Eylül 1922'ye dek verilen Yunan kayıpları şöyledir:

Tutsak sayısı: 20000 dir.

Ölü sayısı kesinlik kazanmamış olmakla beraber, Büyük Taarruz Harekâtı'nın başındaki toplam mevcudu ile, uğradığı büyük hezimetten sonra geri çekilen kuvvetlerden, Çeşme, Dikili, İzmir, Gemlik, Bandırma ve Erdek liman ve iskelelerinden Batı Anadolu'yu terk etmek zorunda kalan mevcutları arasında yapılan değerlendirme sonucu ortaya çıkan karşılaştırması sonucun da, ölü sayısının tahmini bir hesapla 100000 in üstünde olduğu anlaşılmaktadır.

BÜYÜK ZAFER SONRASI

General Harrington bir önlem olarak 9 Eylül'de bir albaya kuvvet vererek Türklerin tarafsız bölgeye geçmelerini engellemek ve Çanakkele'yi savunmakla görevlendirdi. İngiliz savaş gemileride yeni birlikler getirdiler. Aynı tarihte İstanbul'un Caddebostan-Büyük Çamlıca hattında savunma önlemleri aldılar. ingilizlerin aldıkları bütün bu önlemler Türk Ordusunun kararını değiştirmedi. 18 Eylül'den itibaren Türk birlikleri Boğazlar üzerine yürüdüler ve İngiliz askeri, Yunan ordusunu onbeş günde yok edip, Çanakkale şehrinin 15 Km.yakınına gelen Türk askeri ile karşılaştı.

[137] Türk İstiklal Harbi, C. II, Batı Cephesi, Ks. 6, Kit. 3, Takip Harekatı; Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1969, s. 5.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk birliklerine düşman ateş açmadıkça ateş açmaması emredilmişti. Harrington'da İngiliz birliklerine, Türk askeri ateş açmadıkça ateş açılmamasını emretmişti [138]. 23 Eylül'de Türk askeri Çanakkale yakınında Erenköy'de tüfekleri omuzlarında namlusu yere dönük asılı olarak İngiliz askerlerinin yanına geldi. İngiliz subayı Türk birliklerinin geri çekilmelerini istedi. Türk komutanı bu isteği red edince İngilizler çember içinde kalmamak için geri çekildiler. Taraflar arasında bir çatışma ihtimali varken Lloyd George Türkiye'ye karşı son kozlarını oynuyordu.

İngiliz Kabinesi 15 Eylül'de toplanarak, Çanakkale ve İstanbul'a doğru ilerleyen Türk ordusuna karşı kuvvet kullanılması kararı aldı ve müttefikleriyle dominyonlardan yardım istedi. Bahriye Bakanlığı da bir bildiri yayınlıyarak, müttefiklerin, dominyonların ve Balkan Devletlerinin, Boğazların korunması için yardım istedi [139]. Türklerin ne olursa olsun Avrupa'ya geçmesini engellemek ve Türk başarısının yarattığı üstün durumu ortadan kaldırmak kararında olan Lloyd George'un [140] çağrısına, ne müttefiklerinden ne de Balkan Devletlerinden olumlu yanıt geldi. Hiç kimse İngiliz politikası uğruna maceraya atılmayı istemiyordu. Fransa ve İtalya, Türkiye ile yapılacak diplomatik görüşmelere katılmayı kabul ettiler. 18 Eylül'de İstanbul'daki müttefik Devletler, TBMM temsilcisi Hamit Bey'e bir nota vererek, tarafsız bölgeye girilmemesini istediler. Fakat 19 Eylül'de Fransız askeri birlikleri Fransız Başbakanı'nın emriyle Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasından Rumeli yakasına taşındılar. İtalya ise Türklere karşı savaşmayı red ettiğinden İngiltere yanlız kaldı. Müttefikler durumu görüşmek için 19 Eylül'de toplandılar. Fransa'yı Başbakan Poincare, İngiltere'yi Lord Curzon ve İtalya'yı Kont Sfortza temsil ettiler [140]. Paris'te bu görüşmeler sürerken, Fransız General Pelle İzmir'e gelerek M. Kemal ile görüştü. General Pelle, türk Birliklerinin tarafsız bölgeye girmemelerini istedi. Mondros Mütarekesi hükümlerine göre, stratejik bölgelerin işgal altında bulunduğunu, TBMM Hükümeti'ni, Babıali'nin devamlı olarak kabul edip, Türklerin tarafsız bölgeye girmemelerinde ısrar etti. M. Kemal Paşa, Müttefiklerin Mondros Mütarekesi hükümlerini en baştan beri çiğnediklerini, emperyalistlerin Yunanlıları Türklere saldırttığını, üç yıl Türk ulusuna zulüm yapılırken hiç seslerini çıkartmadıklarını sert bir

[138] David Wander; *a.g.e.*, s. 290-293.

[139] Selahattin Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya kadar C. IV, Ankara, 1978, s. 191-192.

[140] Takip Harekatı; s. 40-41.

Levent Şahverdi Arşivi

şekilde hatırlattıktan sonra, Türkiye'nin tarafsız bir bölge tanımadığını, Türk ordularını durduramıyacağını ve ateş kesin uzaması halinde ordularını hareketsiz bırakamayacağını, Trakya dahil bütün ülkenin terk edilmesini istedi. Boğazlar konusunda görüşmeye hazır olduğunu bildirdi [141]. M. Kemal Paşa İzmir limanında bulunan İtilaf Devletleri donanmasına bir nota vererek 24 saat içinde İzmir limanını terk etmelerini bildirdi. Donanma bu notadan sonra "geldiği gibi gitti" [142]

Paris'te Müttefik görüşmeleri sert bir hava içinde geçiyordu. Fransa, Edirne dahil bütün Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesini istedi. İtalya'da kendisini destekledi. İngiltere'nin savaş çıkartmak istiyen tutumu karşısında Fransa Başbakanı Lord Curzon'a çok sert bir konuşma yaparak, ingiltere'yi yanlız bırakacağını bildirdi. İngiltere Fransa'nın bu isteğini 22 Eylül'de kabul etti ve hazırlanan notayı imzaladı [143]. Hazırlanan nota 23 Eylül'de İzmir'de bulunan Başkomutan M. Kemal Paşa'ya gönderildi. Aynı gün Türk Birlikleri İngilizlerin tarafsız bölge dedikleri yerlere girip, Çanakkale'de İngiliz birliklerine iyice yaklaşmışlardı. Franklin Bouillon M. Kemal Paşa'ya başvurarak, durumun gergin olduğunu ve kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. General Harrington, Lloyd George'un kendisine gönderdiği emri işleme komayıp, ingiliz birliklerine silaha başvurulmasını emretti. 24 Eylül'de Yunanistan'da ihtilal çıktı. Kral tahtı bıraktı ve ihtilal mahkemesi kurularak, yenilginin sorumluları yargılanmaya başladılar. Sovyetler Birliği'de 24 Eylül'de İngiltere, Fransa, İtalya, Balkan Devletleri ve Mısır'a bir nota göndererek, Yakın Doğu'da çıkan ciddi soruna bugüne kadar büyük devletlerin katılmadığını hatırlatıp, olay büyürse, Avrupa'nın yeni sarsıntılarla karşılaşacağını hatırlatıp, bu sorunun çözümünün, Türk halkının, Türk ülkesine ve Boğazlara mutlak egemen olması ile çözülebileceğini, Boğazlar konusunun Sovyetler için önemini belirttikten sonra, Boğazlar konusunda Rusya'nın katılmadığı ve çıkarlarına ters düşen bir kararı kabul etmiyeceklerini bildirdiler [144]. 25 Eylül'de Türk birlikleri İngiliz müstahkem mevkilerinin tel örgülerinin yanına kadar geldiler. 26 Eylül'de General Harrington, M. Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, Türk birliklerinin tarafsız bölgeyi, görüşmelerin yararı için terk etmelerini istedi. M. Kemal verdiği yanıtta, tarafsız bölge ta-

[141] Ergün Aybars; *a.g.e.*, s. 342-344.
[142] Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 578.
[143] David Wander; *a.g.e.*, s. 280-281.
[144] Takip Harekatı; s. 40-48.

Levent Sahverdi Arşivi

nımadığını, Türk ordusunun yenik Yunan ordusunu izlediğini, İngiltere'nin Yunan ordusu için tarafsız bölge ilan edemeyeceğini ve Yunanlıların yaptığı yıkımı hatırlatarak, Boğazlar konusunda Türkiye'nin her zaman görüşmeye hazır olduğunu bildirdi. Bu arada Franklin Bouillon da M. Kemal Paşa ile görüşmek için 28 Eylül'de İzmir'e geldi, İzmir'de ikisi arasında kararlaştırılan esaslar çerçevesinde Türk ordularının Boğazlara doğru harekâtı durduruldu. M. Kemal aynı gün General Harrington'un ikinci mektubuna da yanıt vererek, Müttefiklerin İstanbul halkına uygulamakta oldukları tedbirleri kaldırmalarını, Yunan donanmasının bir daha İstanbul'a gelmemesini istedi ve ileri harekâtın durdurulduğunu bildirdi. Müttefiklerin Paris'ten gönderdikleri notayı da 29 Eylül'de yanıtlayıp, askeri harekâtın durdurulduğunu fakat, Yunanlıların Edirne dahil bütün Trakya'yı hemen boşaltmalarını bildirdi. İngiliz kabinesi ise 29 Eylül'de toplanarak, Lord Curzon'un karşı çıkmasına rağmen, General Harrington'a bir telgraf göndererek, Türk askerlerinin tarafsız bölgeyi terk etmelerini, aksi takdirde, ateş açılacağını bildirir bir nota verilmesini istedi. Fakat Harrington bu emri yerine getirmedi. Barışın hazırlandığı bir sırada, yeni bir savaşı başlatabilecek bu emri uygulamamakla en akıllı yolu izledi. 1 Ekim'de Londra'ya yolladığı bir telgrafta emri niçin uygulamadığını açıkladı. M. Kemal Paşa ile Harrington arasında Mudanya'da bir konferans toplanması umudunun belirmesi üzerine İngiliz Kabinesi yeni hazırlıklara başladı [145].

İtilaf Devletlerinin kararsız tutumları, M. Kemal Paşa'nın tutarlı ve kesin davranışı sonunda, Türkiye'nin istediği oldu. İngiliz Kabinesi'nin Avrupa'yı yeni bir felakete götürebilecek olan sorumsuz politikası ve savaş girişimleri General Harrington'un gerçekci davranışıyla başarısız oldu. M. Kemal ve Harrington'un anlaşmaları sonucunda 3 Ekim 1922'de Mudanya'da Ateşkes görüşmelerinin başlaması kararlaştırıldı [146].

SONUÇ

Büyük Taarruz tam bir başarı idi. Dahice planlanmış, her türlü olasılık göz önünde tutulmuş, büyük bir sabırla, dantel gibi işlenmişti. Gerekli olan her türlü askeri ve siyasi yollarla çok büyük gizlilik içerisinde, sebatla hazırlanılmış ve tam bir baskın sağlanmıştı.

[145] Takip Harekatı; s. 48-50., Selahattin Tansel; *a.g.e.*, s. 203-204.

[146] Ergün Aybars; *a.g.e.*, 345.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Taarruz, yüzyıllar sonra Mohaç gibi bir imha savaşıdır. Türk Ordusunun önünden insan sürüleri şeklinde kaçan Yunan ordusu, rastladığı her Türk köy ve kasabasını yakmış, taş üstünde taş, omuz üzerinde baş bırakmamıştır. Avrupalı ve Yunan medeniyeti mirasçıları olmadıklarını, masum kadın ve çocukları öldürerek, yakarak ispat etmişlerdi. Yunan vahşetinin binlercesi belgelenmiş ve Batılılarca da kabul edilmiş iken Türk Askeri'ni lekeliyen tek belge yoktur [147].

İngiliz aslanı sayesinde taç giymeyi düşleyen çağdaş Bizans hayalleri, Megali İdea (Büyük Emel) tepe taklak oluyor ve bir daha doğmamacasına tarihe gömülüyordu. Osmanlı İmparatorluğundan yüzlerce yıl önce bölgede kurulmuş olan "İyonya Devleti"ni yeniden canlandırma hayalleri yok oluyordu [148].

300 yıldır bütün dünyaya hakim, saldırgan, mağrur ve üstün Avrupa ile Türkiye'nin ilişkileri değişiyordu. Türkler Avrupa'da yaşama hakkı tanımayan, "Türkler Asya'dan gelmişlerdir ve Asya'ya dönmelidirler" diyen Avrupalı, tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak için "100 Proje" hazırlamıştı. Dünya da hiç bir devlet böyle parçalanmaya hedef olmamıştı [149]. Avrupa dünyanın beyni, efendisi ve jandarması rolündeydi. "Hilalden kopan toprak hilale geri verilmez" biçiminde bir de haçlı formülü icat etmişti.

Mağrur Avrupa Sevr'i silahla dikte ettirmek için yollar aradı. Generallere hesaplar yaptırıldı. Neticede 15000 mevcutlu 27 tümene ihtiyaç olduğu ortaya çıktı. Türkiye üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmek için istediği fırsatın çıktığını sanan Yunanistan bütün kaynaklarını seferber ederek ancak 14 tümen çıkartabildi. Geriye 13 tümen kalıyordu. Bunları kim verecekti? İngiltere dahil hiçbir Avrupalı ülke bunu göze alamadı. Bu gerçeği M. Kemal daha 1919 senesinin başlarında görmüş ve stratejisini buna göre çizmişti. Batının asker mevcudu Türklere isteklerini kabul ettirmek için yeterli değildi. 300 yıllık çark artık durmuştu. Avrupa ilk defa durakhyor, Ayaklanan bir millet karşısında acze düşüyordu [150].

Üzerinde güneşin batmadığı 1920 lerin grurlu, inatçı ve tutucu İngiltere'nin "Britanya dağlara hükmeder" sloganına karşı şimdi Büyük Za-

[147] Bilâl N. Şimşir: İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1982, İkinci Basım, 1989, s. 396-400.

[148] Utkan Kocatürk; *a.g.e.*, s. 332.

[149] Bilâl N. Şimşir; *a.g.e.*, s. 396-400.

[150] Bilâl N. Şimşir; *a.g.e.*, s. 396-400.

Levent Şahverdi Arşivi

fer'den sonra Türkiye, "Türkiye Bogazlara hükmeder" sloganını kullanmaya başlamıştı. Büyük Britanya'nın yorgun aslanı, son defa zoraki olarak Bozkurt'a kükremişti. Ancak General Harrington'un gerçekci ve akıllı tutumu son anda çatışmayı önlemişti. Mustafa Kemal, ebedi düşmanı olmadığını ancak ebedi bağımsızlığından asla vazgeçmiyeceğini bütün dünyaya duyuruyordu.

M. Kemal ve ordusunun zaferi, bütün müslüman dünyasını uyandırmıştı. İngiliz sömürgelerinden M. Kemal'e tebrik telgrafları geliyordu. M. Kemal'in başarısı birkaç sene sonra, başlıyacak olan bağımsızlık hareketlerinin rehberi olacaktı.

Yunanistan'da Küçük Asya felaketinden sonra ihtilal olacak, felaketten sorumlu olan altılar kurşuna dizilecekti. Prens Andrew bir İngiliz zırhlısı ile kaçacaktı. Yunanistan 1922 ile 1936 yılları arasında bir türlü istikrara kavuşamıyacak, sayısız darbe teşebbüsleri ve ihtilallere sahne olacaktı [151].

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, 1 nci Dünya harbinin mağlup bir devleti değil, kurtuluş savaşı yapmış ve bagımsızlıgını kazanmış bir devlet olarak masaya oturacak ve siyasi, ekonomik ve askeri bütün haklarını geri alacaktı. Bu nedenle Türk tarihinde 30 Agustos Zaferi emsalsiz bir başarının örneğidir. Parlak zaferlerle dolu olan Türk tarihinde Büyük Zafer'in apayrı bir yeri vardır. Bu eşsiz zaferin 70 nci yıldönümü Türk ulusuna kutlu olsun.

[151] Murat Hatipoğlu; *a.g.e.*, s. 141.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN ALMANYA GEZİSİ

(15.12.1917 — 4.1.1918)

MEHMET ÖNDER

BÖLÜM

I

ALMANYA GEZİSİNİN NEDENLERİ

Tarihi Boyunca Türk — Alman İlişkileri

Türk - Alman ilişkilerinin tarihi, en azından sekizyüz yıl öncesine uzanır. XII. Yüzyıl ortalarında, Kutsal Roma - Germen İmparatoru von Hohenstaufen Konrad III., İkinci Haçlı Seferi sırasında Anadolu'ya geldiği zaman (1147), Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Mes'ud I. ile çatışmış olmasına karşın, onunla dostça ilişkiler de kurmuştu. Ardından Konrad III. ın yeğeni İmparator Friedrich Barbarossa I., Üçüncü Haçlı Seferine katılmış, ordusunun başında Başkent Konya'ya kadar gelmişti. Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan II. ile Friedrich Barbarossa I. arasında bir anlaşma yapılmış, bu anlaşmaya göre, Türkler, Alman ordusunun Kilikya'ya geçmesine izin vermişlerdi. Ne var ki İmparator Friedrich Barbarossa I., 1190 yılı Haziran ayında Tarsus çayında (Göksu) yıkanırken boğulmuş, bu olaydan sonra başsız kalan Alman ordusu tümüyle dağılmıştı. Ardı ardına iki Alman imparatorunun Kudüs'e ulaşmak amacıyla Anadolu'ya gelmiş olmaları, hele birinin Anadolu'da ölümü, birçok Alman tarihçilerinin dikkatini "Kleinasien" dedikleri Anadolu üzerinde toplamıştı.

Selçuklulardan sonra Anadolu'da kurulan ve kısa sürede derlenip toparlanan Osmanlı Devleti, Orta Avrupa'ya kadar uzandıktan sonra Türk-Alman ilişkilerinin politik düzeyde de olsa yeniden başladığını görüyoruz. Osmanlıların, Avrupa'da en yaygın olduğu XVI. ve XVII. yüzyıllarda, her iki ülke arasında sınır komşuluğu olmamakla birlikte, Avrupa'nın Osmanlılara karşı birleşmelerinde Alman siyasî topluluklarının yer aldığı, ancak çatışmaların çoğu zaman siyasî anlaşmalarla sonuçlandığı bilinir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 yılında Alman İmparatoru Karl V.'a karşı açtığı sefer de barışla mühürlenmiştir. Osmanlıların İkinci Viyana Seferi ve bozgununda, Avusturyalıların yanında Alman dükleri de yer almakla birlikte,

Levent Şahverdi Arşivi

iki ülke hiçbir zaman karşılıklı savaş durumuna düşmemiş, ilişkilerini diplomasi yolu ile sürdürmüşlerdir.

XIX. yüzyıl, Türk-Alman ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı sayılır. Siyasî ilişkiler, giderek askerî ve teknik işbirliğine dönüştü. 1836-1839 yılları arasında Türk ordusunda askerî müşavirlik yapan Alman Mareşalı Helmuth von Moltke'den başlayarak birçok Alman askerî uzmanları Türkiye'ye geldiler. 1882 yılında, Harp Okulu ile birlikte Türk ordusunu da yeni bir düzene sokmak üzere General Von der Goltz'un başkanlığında bir Alman askerî heyeti Türkiye'de uzun süre çalışmalar yaptı. Bu arada kültürel ilişkiler de hızlandı. 1845 yılında Leipzig'te Türkiye'yi içine alan Alman Doğu Kurumu (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) kuruldu. Daha sonra bunu daha başka bilim ve araştırma kurumları izledi. Alman bilim adamları ve teknisyenleri, Osmanlı Devleti'nden aldıkları özel izinlerle Türkiye'de arkeolojik araştırma ve kazılar yapabiliyor, H. Schliemann, Truva hazinelerini gizlice Almanya'ya kaçırırken, Alman mühendis K. Humann, Bergama Akropolü'ndeki görkemli Zeus Tapınağı'nı Berlin'e, rahatlıkla, hiçbir engelle karşılaşmadan taşıyabiliyordu.

Anadolu-Bağdad Demiryolları, Konya Ovasını Sulama Kanalları projeleri Almanlar tarafından üstlenilince bu işbirliği daha da arttı.

Kayzer Wilhelm II. in Türkiye'yi Ziyaretleri

XIX. Yüzyılın sonlarına doğru, Alman İmparatoru Wilhelm II. Türk-Alman dostluğu ve işbirliğine, Almanya'nın çıkarları yönünden özellikle önem verdi. Tahta geçtikten bir yıl sonra, 21 Ekim 1889'da, ayrıca 5 Ekim 1898 tarihinde İstanbul'u iki kez ziyaret etti. Her iki gelişinde de Osmanlı Padişahı Abdülhamid II. tarafından büyük törenlerle karşılandı. Wilhelm II. nin İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda yaptırdığı ve Abdülhamid II.'e armağan ettiği Çeşme (Sebil) ile bu dostluk anıtlaştırıldı. İstanbul'da Alman okulları ve hastahaneleri açılıyor, birçok Türk subayları Almanya'da eğitim görüyorlardı. XVIII. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nde giderek etkisini arttıran Fransız hayranlığı, yavaş yavaş Alman hayranlığına dönüşüyor, özellikle devletin askerî kanadı Almanların etkisi altına giriyordu.

1908 yılından sonra, İkinci Meşrutiyet'in ileri gelenleri, başta Enver ve Talat Paşalar olduğu halde, büyük bir Alman hayranlığı içindedirler. 31 Mart Olayı'nın bastırılmasına öncülük eden, bu hizmetinden dolayı da kendisine 1., 2. ve 3. orduların müfettişliği verilen Mahmut Şevket Paşa, 1909 yılı Eylülünde Almanya'yı ziyaret etmiş, iki yıl sonra, 1911 yılı Ağus-

Levent Şahverdi Arşivi

tos ayında Osmanlı Veliahdı Yusuf İzzettin Almanya'da yapılan "Wilhelm II. Askeri Manevraları"na katılmıştı[1]. I. Dünya Savaşı'nın ilk yılında önemli bir olay oldu. Almanya'ya karşı birleşmiş olan İngiltere, Fransa ve Rusya donanması, Akdeniz'de, Goben ve Braslav adlı iki Alman Kruvazörü'nü sıkıştırmış, bu iki zırhlı Çanakkale'ye sığınmıştı. İtilaf devletleri o güne kadar tarafsız görünen Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek, bu kruvazörleri sokmamasını ya da toplarını sökerek göz altında blundurmasını bildirdi. Osmanlı Devleti ise, bu zırhlıları satın aldığını, adlarını "Yavuz" ve "Midilli" koyduğunu duyurdu. Ne var ki, kısa bir süre sonra, Alman Amiralı Suschon'un komutası altında bulunan zırhlılar, Karadeniz'e açılıp Rus donanması ile çatışınca, Osmanlı devleti kendiliğinden savaşa itildi ve sadık bir dost olarak Almanların safında yerini aldı.

I. Dünya Savaşı'nda, birçok Türk cephelerine Alman generalleri komuta etmekteydi. Türkiye, dünyayı kasıp kavuran bu hırçın savaşta, bir bakıma kaderini Almanya'ya bağlamıştı. Almanların kendi cephelerindeki başarı ve zaferleri dahi Türkiye'de şenliklerle kutlanmaktadır. Tipik bir örnek, Mareşal Hindenburg'un 1914 yılı Eylülünde Rusları Masurenland bataklıklarında bozguna uğratması haberi Türkiye'nin her yerinde sevinçle karşılanmış, şenlikler düzenlenmiştir. Bu arada Konyalılar, Hindenburg'un bir resmi ile Masurenland'ın bir haritasını halıya dokutturmuş ve armağan olarak Hindenburg'a göndermişlerdi[2]. Bir Alman yenilgisi, ne olursa olsun, Türkiye'nin bu savaşlardan yenilerek çıkması demekti.

Savaşın sonlarına doğru, Kayzer Wilhelm II., Sultan Mehmed Reşad'ın davetlisi olarak 15 Ekim 1917'de üçüncü kez İstanbul'a geldi. Yaşlı Padişah, konuğunu Sirkeci Garı'nda karşıladı. Wilhelm II., Türk üniforması ve Türk kalpağı giyerek ziyaretlerini yaptı. Başkomutan Vekili ve Harbiye Bakanı Enver Paşa, Sadrazam Talat Paşa, İmparator'u hiç yalnız bırakmamışlardı. Wilhelm II., dönüşünde, Alman savaş cephelerini ziyaret etmek üzere, Sultan Reşad'ı Berlin'e davet etti.

Veliahd Vahdeddin Almanya'ya Gidiyor

Wilhelm II. nin üç kez Osmanlı Devleti'ni ziyareti, her ziyaretinde Osmanlı Padişahı'nı Almanya'ya davet edişi, Abdülhamid'in bazı nedenlerle bu davetlere katılamayışı, son kez artık davetin geri çevrilemiyeceğini zorunlu kılmıştı. Ne var ki, o tarihlerde Sultan Mehmed Reşad, 73 yaşın-

[1] Lütfi Simavi, Osmanlı Sarayının Son Günleri, İst. 1973, s. 230.

[2] M. Önder, Mareşal Hindenburg'a Hediye Edilen Halı, Türk Etnografya Dergisi, Sayı: 6, Ankara 1963.

Levent Sahverdi Arşivi

daydı. Sık sık rahatsızlanıyor, yürümekte güçlük çekiyordu. İstanbul Hükümeti, herhangi bir nedenle bu daveti savuşturmak istemedi, Almanlarla içli -dışlı olunduğu bu günlerde daveti kesinlikle kabul etmekten başka çıkar yol yoktu. Hükümet sonunda kararını verdi. Padişah'ın yerine ve Onu temsilen Veliahd Mehmed Vahdeddin, bir heyetle Almanya'ya gidecekti. Heyet, Alman batı cephesini ileri hatlara kadar ziyaret edeceği için, Ordu adına tanınmış bir generalin bu heyete katılması uygun görüldü. Hükümetin bu kararı, Sadrazam Talat Paşa tarafından bir nota ile İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne bildirildi. Heyetin, İstanbul'dan hareket günü 15 Aralık 1917 Cumartesi olarak saptanmıştır.

Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid'in oğlu Veliahd Mehmed Vahdeddin, on ay önce 15 Ekim 1916'da, Avusturya-Macaristan Kralı Fransuva Josef'in cenaze töreninde bulunmak üzere, Padişah'ı temsilen Viyana'ya gitmiş ve temsil görevini başarı ile yerine getirmişti. Bu kez de Padişah adına Almanya'ya gitmesi uygun olacaktı. Veliahd'la birlikte Almanya'ya gidecek heyete Ordu temsilcisi olarak Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) seçilmişti. Albay Naci (Eldeniz) de Askeri Müşavir olarak heyette bulunacaktı. Vahdeddin'in yanında eski Başmabeyinci Lütfi Simavi, Teşrifatçı İhsan, Özel Doktor Reşad bulunacaklar, böylece Heyet tamamlanmış olacaktı[3].

Atatürk'ün Almanya'ya Gidecek Heyete Seçilişi

Çanakkale Savaşları sırasında, başarılı bir komutan olarak adını Osmanlı Sınırları dışında da duyuran Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal (Atatürk), Çanakkale'den sonra 16. Kolordu, bir süre sonra da 2. Ordu Komutanı görevi ile doğu (Kafkas) cephesinde, 7. Ordu Komutanı olarak da Sina cephesinde başarılı hizmetler görmüştü. 7. Ordu komutanlığı sırasında, Osmanlı Yıldırım Orduları Grubuna komuta eden Alman Generali von Falkenhayn'la görüş ayrılığına düştü. Bağlı bulunduğu Falkenhayn'ın, Osmanlı ordusunu güç durumlara düşürecek kararlarına karşı çıktı. Sadrazam Talat Paşa ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya 20 Eylül 1917'de bir rapor gönderdi. Raporunda, Osmanlı ordusunun en tehlikeli çarpışmaların beklendiği bir cephede, kaderinin bir yabancı komutana bırakılmasını kesinlikle reddediyor, önlemler alınmasını istiyordu. İleri sürdüğü fikirlere Başkomutanlığın katılmadığını öğrenince de görevinden affını isteyerek İstanbul'a geldi[4].

[3] 16 Aralık 1917 tarihli Tanin (İstanbul) Gazetesinden.

[4] Yedi kişilik bir kurulca hazırlanan Atatürk, İst. 1970, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşlarda ençok başarı sağlamış, zaferler kazanmış büyük bir komutanın haklı nedenlerle görevinden ayrılmak istemesi geniş yorumlara yol açmakta, Başkomutan Vekili ve Harbiye Bakanı Enver Paşa'yı zor durumlara düşürmekteydi. Kısa bir süre için de olsa Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan ayrılması, daha sonra kendisine uygun bir komutanlık verilmesi faydalı olacaktı. Şimdi ise Veliahd'ın Almanya gezisine, Ordu'yu temsilen Mustafa Kemal Paşa'nın katılması çok uygundu. Enver Paşa, önce Mustafa Kemal Paşa'nın bu geziye katılma önerisine hayır demiyeceğini dolaylı yollardan öğrenmiş, daha sonra önerisini doğrudan doğruya kendisi yapmıştı.[5] Atatürk, aynı zamanda Harp Okulu'nda hocası olan Albay Naci (Eldeniz) in de heyette bulunmasından memnundu. Vahdeddin'le o güne kadar karşılaşmamıştı. Öteki saray görevlilerini de tanımıyordu.

Atatürk, daha sonra, bu gezi ile ilgili olarak anılarını gazeteci Falih Rıfkı Atay ve Mahmut Soydan'a anlatmıştı[6]. Bu anılarında geziye katılışını ve gezi öncesi Veliahd'la görüşmelerini şöyle anlatır :

"İstanbul'da Perapalas Oteli'nin bir dairesine yerleştim. Artık herşeyin mahvolduğuna inanmış bir adam gibi, üzgün düşünüyordum. Ancak, mahvolan bu her şeyin tekrar kurtarılabileceğine inanan bir adam gibi de avunuyordum. Bu ruh hali içindeyken, bir gün bana Padişah'ın vekili sıfatı ile Enver paşa bilvasıta müracaatta bulundu ve sonra bizzat kendisi dedi ki:

— Almanya İmparatoru , Padişahımızı Umumi Karargâhına davet etti. Padişahımız böyle bir seyahati yapamıyacak durumda bulunduğundan düşündük, Zât-ı Şahane yerine Veliahd Hazretleri bu seyahati yapsın dedik. Kendisinin yanında bulunmayı kabul eder misiniz?

Ben böyle bir kişi ile bir seyahati kendim için faydalı buldum, hemen evet cevabını verdim. Hazırlıklar yapılmış, emirler verilmişti. İki üç gün sonra bir cumartesi akşamı trene binip Vahdeddinle seyahata çıkmaklığımız da kararlaştırılmıştı. Bana denildi ki: 'Seyahata çıkmadan önce Veliahd ile tanışmalısınız'. Şimdiki Kolordu Komutanı Naci Paşa, Harp Okulunda Askeri Tabiye hocamdı. Onun da Vahdeddinle beraber bulunması uygun görülmüştü.

Hareketimizden önce, bir gün, Vahdeddin'in Sarayı'nda buluştuk. Bizi Sarayı'n içinde Arap hasırlarıyla örülmüş bir salona soktular. Redingotlu adamlarla do-

[5] Hikmet Bayur, Atatürk - Hayatı ve Eseri, Ankara 1963, s. 136.

[6] F. Rıfkı (Atay) - Mahmut (Soydan), Büyük Gazi'nin Hatıralarından sayfalar. 13 Mart 1926 tarihinden başlıyarak Milliyet (İstanbul), Hakimiyet-i Milliye (Ankara) gazetelerinde yayınlanmağa devam etmiş, daha sonra kimi kitap ve makalelerde tekrarlanmıştır. Anılar, sadeleştirilerek aktarılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

lu odanın eşyası, bir kanepe ile iki koltuktan ibaretti. Girdiğimiz bu odada ayakta dururken, çok laubali görünen redingotlu adamların içinde, başka redingotlu bir adam peyda oldu. Bu yeni gelenin kim olduğunu, ne olduğunu ve ne yapmak lâzım geldiğini ne ben, ne de arkadaşım anlayamadık. İçeri girdi, bizim bulunduğumuz tarafa doğruldu, kanapenin sağ köşesine oturdu. Gözlerini kapadı, derin bir vecde daldı. Neden sonra tekrar gözlerini açtı, bize lütfen iltifat etti : 'Sizinle müşerref oldum, memnunum' dedi.

Tekrar gözlerini kapadı. Bu nazik sözlere cevap vermeğe hazırlanırken kendinden geçmiş bir kişinin huzurunda bulunduğumu sezdim. Cevap vermek mi, yoksa vermemek mi lâzım geldiğinde tereddüd ettim. Naci Bey'in yüzüne baktım. O da çok durgundu. Kendisinde bir defa daha konuşmaya takat bulunmadığını anladım, beklemeyi tercih ettim. Biraz sonra gözlerini açtı :

— Seyahat edeceğiz değil mi? dedi.

— Evet seyahat edeceğiz, dedim. İtiraf edeyim ki bir mecnunla karşı karşıya bulunduğumu derhal hissetmiş, fakat mantıklı bir konuşmaya girişmekten kendimi men etmiştim. Hemen ayağa kalkıp dedim ki :

— Efendi Hazretleri, beraber seyahat edeceğiz. Seyahat iki gün sonra başlayacaktır. Cumartesi akşamı Gar'da hazır bulunacaksınız, oradan hareket edeceğiz.

Veda ettik ve çıktık. Mükellef bir saray arabasına binmiştik. Naci Bey ile aramızda, aşağı-yukarı, şöyle bir konuşma oldu :

— Zavallı bedbaht, acınacak bir adam. Bunlarla ne yapılabilir.

— Öyledir.

— Bu zavallı yarın padişah olacaktır, kendisinden ne beklenir?

— Hiç...

— Biz ki aklımız, mantığımız vardı, biz ki memleketin kaderini bu gününü, yarınını anlamış insanlarız, ne yapabiliriz.

*

Naci Bey :

— Güç!, dedi."

Almanya'ya Gidecek Heyet Sirkeci Garında

Hazırlıklar tamamlandı, Almanya'ya götürülecek hediyeler seçildi. Bunlar daha çok özel ambalajlı Türk sigaralarıydı. Veliahd, hareketinden bir gün önce, Padişah Sultan Mehmed Reşad'ı ziyaretle veda etti. Musta-

Levent Şahverdi Arşivi

fa Kemal Paşa ve Albay Naci Bey, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nden Saray'a gönderilen gezi programını bir kere daha gözden geçirdiler.

Heyet, Balkan trenine bağlanacak olan özel bir vagonla, Sofya-Budapeşte - Viyana üzerinden Almanya'ya gitmek üzere, 15 Aralık 1917 Cumartesi akşamı saat 18 sularında Sirkeci Garı'na geldi. Gar'da olağanüstü hazırlıklar vardı. Harbiye Bakanlığı'ndan bir tören bölüğü, bir polis birliği ve bir bando Gar'da yerini almıştı. Veliahd'ı ve heyetini uğurlamak üzere Şehzade Abdülmecid, Şehzade Abdurrahim, Sadrazam Talat Paşa, Başkomutan Vekili ve Harbiye Bakanı Enver Paşa, Şeyhülislâm Musa Kâzım, Ayan Reisi Refet, Adliye Bakanı Halil, Maliye Bakanı Cavid, Tarım Bakanı Mustafa Şeref, P.T.T. Bakanı Haşim, Gar'a gelmişlerdi. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Kont Bresdorf ile Alman Askeri Murahhası General Lusof da uğurlayanlar arasındaydı. Ayrıca, trenin uğrayacağı ülkeler büyükelçileri olan Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Marki Palavicini ile Bulgar Büyükelçisi M. Kuluşef de gelenler arasındaydı[7].

Görkemli bir saray arabası ile Sirkeci Garı'na gelen Veliahd Vahdeddin, Gar'da hazır bulunanların teker teker ellerini sıktı. Daha sonra bandonun eşlik ettiği askeri birliğin önünden geçerek selâmladı. Bu törende Mustafa Kemal Paşa, askerî üniformasıyla Veliahd'ın, ardından yürüyor ve onu Albay Naci Bey izliyordu. Saat tam 19.30'da vagona bindiler. Balkan treni Sofya'ya doğru ilerliyordu.

Atatürk, Veliahd'ın Gar'a gelişini ve uğurlama törenini anılarında şöyle anlatır :

"Cumartesi[8] *akşamı Gar'a gittim. Yalnız, daha önce Vahdeddin'in etrafındaki adamlara haber göndermiştim ki, bizim seyahatimiz bir çeşit askerî bir seyahat olacaktır. Veliahd üniformasını giymelidir. Gar'a geldiğim zaman Vahdeddin'in sivil giyinmiş olduğunu gördüm. Veliand'ın teşrifatçısı olan İhsan Bey adında biri vardı, kendisine dedim ki :*

— Ben Veliahd hazretlerinin üniforma giymesi için haber yollamıştım. Söylemediniz mi?

[7] 16 Aralık 1917 tarihli Tanin (İstanbul) Gazetesinden.

[8] Atatürk, Almanya'ya hareket gününü Perşembe olarak anımsamaktadır. Oysa, Cumartesi olacaktır. Biz de, anılarını Cumartesi, düzeltiyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Bana saray adamlığının verdiği bir gururla :

— Siz kim oluyorsunuz? dedi.

— Ben sana kim olduğumu söyleyecek vaziyette değilim. Veliahd hazretlerinin üniforma giymesi lâzım olduğunu söylettim. Kendisine söylemedin mi, söyleyemedin mi?

Bu cümleler ağzımdan biraz seri çıktığı zaman bana cevap vermeğe mecbur kaldı :

— Ben söyledim, fakat yapmadı.

— Niçin yapmadı?

— Müsaade ederseniz izah edeyim, dedi.

Anlattığına göre, Veliahd'a feriklik (orgeneral) rütbesi verilmiş. Sonra da liva (korgeneral) olduğunu bildirmişler. O da darılarak, madem ki benden ilk rütbeyi almışlar, ben de aşağı rütbeye tenezzül etmem, demiş ve bu sebeple sivil gelmeyi tercih etmiş. İhsan Bey denilen adamla fazla meşgul olmaya lüzum görmedim. Bineceğimiz tren hazırdı. Bir askerî müfreze harp safı nizamında Veliahd'ı uğurlamak için bekliyordu. Veliahd'ın yanına yaklaştım. Başkumandan Vekili Enver Paşa da orada idi.

— Asker hazırdır, kendilerini selâmlayınız, dedim. Vahdeddin yüzüme baktı.

— Nasıl? demek istiyordu. İşaret ettim :

— Siz yürüyünüz, arkanızdan biz geleceğiz...

Vahdeddin askerin önünden geçerken iki eli yukarıda anormal ve şuursuz selâm vererek yürüdü. Geriye dönüp trene bindik.

İçine girdiğimiz salonun pencerelerini açtırarak tren hareket edeceği sırada Vahdeddin'e :

— Bu pencereden askeri selâmlayınız, dedim.

— Niçin, lâzım mıdır? dedi.

— Evet lâzımdır, cevabını verdim.

Vahdeddin benim ikazlarımı kabul ediyor, dediğimi yapıyordu Tren İstanbul'dan ayrıldı.."

Levent Şahverdi Arşivi

Resmî Bildiri

Veliahd ve beraberindeki heyetin Almanya'ya hareketi, Hükümetçe hazırlanan bir bildiri ile basına ve kamuoyuna duyurulmuştu. 18 Aralık 1917 tarihli İstanbul'da yayınlanan gazetelerdeki "Tebliğ-i Resmî" aynen şöyledir :

"Veliahd-ı Saltanat, devletlu, necabetlu Vahideddin efendi hazretleri Avrupa (Almanya) cephe-i harplerini ziyaret etmek üzere dün akşam Balkan treni ile Viyana'ya azimet buyurmuşlardır. Refakati necabetpenahilerinde Mustafa Kemal Paşa, serkârin-i esbak Lütfi Bey vesaire ile yaveren beyleri bulunmaktadır. Tren saat 7.30'da hareket etmiştir. İstasyonda vükelay-ı fühham ile sair zevat tarafından teşyi olunmuş ve bir müfreze-i askeriye tarafından selam ifa edilmiştir. Veliahd-ı Saltanat hazretleri dün Saray-ı Hümayun'a azimetle Huzur-ı Hümayun'a kabul buyurulmuştur"[9].

Bu arada gazeteler, Türk - Alman dostluğunu pekiştirici yorumlar yapıyor, başyazılar yazıyordu.

BÖLÜM II

ATATÜRK ALMANYA YOLUNDA

Atatürk - Vahdeddin Görüşmeleri

Tren İstanbul'dan ayrılmış ve Trakya topraklarına girmişti. Atatürk, Vahdeddin'in bulunduğu vagonun uygun bir kompartımanına yerleşmişti. O geceyi nasıl geçirdiğini ve Vahdeddin'le görüşmelerini Atatürk, anılarında şöyle anlatır :

"Vahdeddin, beraber bulunduğumuz salonun gerisindeki başka bir salonu da kendisine hazırlanan kompartımana gitti. Bıraktığı salon bana aitti. Ben burada yatacaktım, fakat salonun her tarafında bir takım bavullar, sepetler v.s.nin olduğunu gördüm. Daha önce Vahdeddin'in çok yakını olan Refik isminde bir zata demiştim ki:

— Vahdeddin'in yanında yatmak istiyorum. Onunla beraber bulunayım.

Bu adam, bana önce söz vermişken, sonra öyle bir tertip yamış ki, her tarafı adamlarıyla doldurmuş.

[9] 18 Aralık 1917 tarihli Vakit (İstanbul) Gazetesinden.

Levent Şahverdi Arşivi

— Niçin böyle yaptınız? dedim. Güzel bir cevap verdi :

— Efendimiz bendegânı ile yakın olmak ister. Zat-ı âliniz Efendimizi, o da sizi rahatsız edebilir. Bu sebeple sizi onun vagonuna bitişik bir yerde bulundurmayı tercih ettim.

Refik Bey'in sözünü fena bulmadım. Evet, lâzımdır ki Vahdeddin'in yakınında uşaklar ve Refik Bey de o uşakların başında bulunsun.

Trenimiz İstanbul'dan hayli uzaklaşmıştı. Trakya topraklarında ilerliyorduk. Bir zat geldi :

— Efendimiz sizi salona davet ediyor, dedi.

Doğrusu bu davet beni memnun etti. Yarınki padişahı yakından tetkik etmek fırsatlarından birine kavuşuyorum demekti. Vahdeddin'in salonuna gireceğim vakit kendisini ayakta, beni bekler buldum. Oturdu, bana da oturmak için yer gösterdi. Bu dakikada, sarayında çok defa gözleri kapalı konuşan zatı, büsbütün başka bir vaziyette gördüm. Aksine, gözlerini çok kuvvetle açmış, dikkatle bana bakıyordu. Bir nutuk söyler gibi, şu tarzda konuştu :

— Affedersiniz Paşa hazretleri, birkaç dakika öncesine kadar kiminle seyahat etmekte olduğumu bana izah etmemişlerdi. Ancak, trenin hareketinden sonra aldığım malûmat üzerine gıyaben çok iyi tanıdığım ve takdir ettiğim bir kumandanımızla beraber bulunduğumu anladım. Ben sizi pek iyi bilirim. Arıburnu'da, Anafartalar'da kazandığınız muvaffakiyetler malûmdur. Siz İstanbul'u kurtarmış bir kumandansınız? Beraber seyahat etmekte olduğum için çok memnun ve müftehirim.

Vahdeddin bu sözleri çok ağır, fakat düzenli söylüyordu. Hayret ettim. İcabettiği gibi cevaplar verdim. Aramızda ciddî ve samimî konuşmalar oldu.

O gece görüştüklerimizi kâfi sayarak kendisini fazla rahatsız etmek istemediğimi söyleyip müsaade aldım.

Salona döndüğüm zaman ferahlık hissediyordum. Düşündüm ki bu zat akıllı olmalıdır.

İstanbul'da ilk buluştuğumuz vakit, o devri bilenlerce anlaşılması kolay olan sebep ve şartların tesiri altında garip bir hal gösteren Veliahd, İstanbul'u terk ettikten, kendisini tamamiyle serbest gördükten ve bilhassa yanına gelenlerin emniyet olunabilecek kimseler olduğunu anladıktan sonra, şahsiyetini olduğu gibi göstermekte mahzur görmüyordu. Buna göre ben de herşeyi kendisine anlatabilirim, hatta kendisince yapılabilecek bazı şeyler üzerinde faaliyete geçirebilirim, ümidine kapıldım.

Levent Şahverdi Arşivi

Seyahat günleri birbirini takip ediyor, hergün biraz, kısa veya uzun mülâkat yapıyorduk. Bende hâsıl olan kanaat şu idi ki, bu adamla, kendisini aydınlatmak ve kendine yakından,samimî yardımcı olmak şartıyla, bazı işler yapmak mümkündür. Bu görüşümü gerek Naci Bey'e, gerekse öteki zatlara söyledim. Veliahd'ı bu şekilde hazırlamak, memleket menfaatleri hesabına bir vazife olduğuna işaret ettim. Arkadaşlar ve ben bu türlü temaslarda bulunarak seyahatimize devam ediyorduk.."

*

Sofya'da

16 Aralık 1917 sabahı tren Sofya'ya yaklaşıyordu. Veliahd'ın Sofya'dan geçeceği daha önce Bulgar hükümetine duyurulmuştu. Bulgarlar, Sofya istasyonuna bir tören birliği çıkarmışlardı. Tren istasyona girer girmez Veliahd, ardından Mustafa Kemal Paşa, Albay Naci Bey vagondan inerek karşılamaya gelen Bulgar Veliahd'ı Boris'in, Kral'ın Harp Yaveri General Markof'un Demiryolları Bakanı M. Kuzuncıki ve Dışişleri Bakanlığı ileri gelenlerinin ellerini sıkmış, tören birliğini selâmlamışlardı[10]. Sofya'daki Türkiye Büyükelçisi Fethi (Okyar) ve Elçilik mensupları da karşılayıcılar arasında idi.

Atatürk'le Fethi Okyar arasındaki dostluk Harp Okulu'ndan başlıyordu. Yıllarca birarada silâh arkadaşlığı yapmışlardı. Üstelik, Atatürk, 16. Kolordu Komutanlığı'na atanmadan önce Sofya'da Ataşemiliter olarak bulunmuş, Büyükelçi Fethi Okyar'la birlikte, tam bir uyum içinde çalışmışlardı. Atatürk, Veliahd'la Almanya gezisine katılacağını, Fethi Okyar'a daha birkaç gün önce duyurmuştu. İki dost, candan kucaklaştılar.

Sofya Garı'nda karşılama töreni ve resmî görüşmeler tamamlandıktan sonra Vahdeddin, Fethi Okyar'ı vagonuna davet ederek, Bulgarların izlediği politika üzerinde bilgi almıştı. Fethi Okyar, yayınlanan anılarında bu görüşmeyi şöyle özetler[11] :

"Anlattıklarımı gözleri yarı kapalı dinledi. Sözlerim bitince gözlerini açtı, yüzüme dikkatle baktı :

— Bunları Bab-ı Ali'ye, bana anlattığınız gibi yazınız..

Bunun vazifem icabı olduğunu, yerine getirdiğimi söyleyince de,

[10] 18 Aralık 1917 tarihli Tanin Gazetesi, s. 1.

[11] Cemal Kutay, Üç Devirde Bir Adam (Fethi Okyar'ın hayatı ve hatıraları), 10 Mart 1979 tarihli Tercüman (İstanbul) Gazetesindeki tefrika.

Levent Sahverdi Arşivi

— Yine yazınız, devamlı olarak yazınız, dedi. Ne demek istediğini açıklıkla anlayamadım...»

Daha sonra Atatürk'le Fethi Okyar başbaşa, tren hareket edinceye kadar görüşmüşlerdi.

Budapeşte ve Viyana'dan Geçiş

Tren, Sofya'dan sonra Belgrad üzerinden, 17 Aralık 1917 günü Macar topraklarına girmişti. Avusturya — Macaristan Osmanlı Devleti'nin müttefikiydi. Budapeşte Garı'nda, Heyeti, Türkiye Başkonsolosu ve Budapeşte Valisi, daha birkaç kişi karşılamış, Viyana'ya uğurlamışlardı. Viyana'ya gelindiği zaman Gar'da kimseyi bulamadılar. Bu işleri ve karşılama törenlerini düzenliyen eski Başmabeyinci Lütfi Simavi Bey, şaşırıp kalmıştı. Neden sonra durum anlaşıldı. Trenin Viyana'ya varış günü ve saati Türk Büyükelçiliği'ne ve Avusturya Dışişleri Bakanlığı'na yanlış bildirilmişti. Geceyi Viyana'da vagonda geçirdiler. Ertesi sabah 18 Aralık 1917 Salı günü özel vagon, Münih'e hareket edecek bir trene bağlandı [12].

BÖLÜM III

ALMAN CEPHELERİNİ ZİYARET

Münih'te Bir Gezi

Heyetin Almanya'da ilk durağı Münih oldu. Almanlar, konuklarını Batı Cephesi Genel Karargâhı'nda karşılayacakları için, Münih'te resmî bir karşılama töreni düzenlememişlerdi. Tren burada kalıyor, Frankfurt üzerinden Genel Karargâh'ın bulunduğu Bad Kreuznach adlı küçük kasabaya gitmek için, özel vagonun ayrı bir trene bağlanması gerekiyordu. Bunun için Münih'te 4-5 saat beklenecekti. Tren Münih Garı'nda durduğu zaman, Berlin'deki Türk Büyükelçisi İsmail Hakkı Paşa'nın, Heyet'e katılmak üzere, burada beklemekte olduğu görüldü. Ayrıca Bavyera Harbiye Bakanlığı, Heyet'in şehri gezmesi için mihmandar bir subay, bir de özel otomobil göndermişti. Vagon bağlanıncaya ve hareket saatine kadar şehrin görülecek yerleri gezildi. Gece geç vakit Münih'ten ayrıldılar [13].

[12] Lütfi Simavi., Osmanlı Sarayının Son Günleri, İst. 1973, s. 356.

[13] Lütfi Simavi, Osmanlı Sarayının Son Günleri, İst. 1973, s. 357.

Levent Şahverdi Arşivi

Alman Genel Karargâhında

19 Aralık 1917 Çarşamba... Veliahd'ın ve Atatürk'ün bulunduğu tren sabah erken, Alman Genel Karargâhı'na doğru yol almaktadır. Karargâha yakın istasyonlardan Rockenhausen'e gelindiği sırada, Alman İmparatoru Wilhelm II.'in mihmandar olarak gönderdiği 15. Kolordu Komutan Vekili Korgeneral Baron von Süsskind, Strasburg Askeri Valisi ve Kolordu Kurmay Başkanı General Von Beerrenhorst, İmparator'un Yaveri Binbaşı Von Hirschfeld karşı çıkmışlar, konuklara "Hoş geldiniz" demişlerdi. Ayrıca, savaş boyunca Almanya'da Türk Askeri Delegesi olarak bulunan Zeki Paşa da Rockenhausen istasyonunda, Türk Heyeti'ne katılmıştı. Trenin 15 dakika duraklamasından sonra Genel Karargâh'a doğru hareket edildi[14].

Kayzer Wilhelm II.'le Görüşme

Yarım saat sonra tren, Alman Genel Karargâhı'nın bulunduğu Bad Kreuznach'a geldi. Garda, Kayzer Wilhelm II.'in yeğeni Prens Waldemar ve başka yüksek rütbeli subaylar karşıladılar. Kalabalık heyet otomobillere taksim olmuşlardı. Vahdeddin, Prens Waldemar'la birlikte bir otomobile, Mustafa Kemal Paşa da Korgeneral Baron von Süsskind'le ayrı bir otomobile bindiler. Öteki konuklar, rütbe ve görevlerine uygun karşılayıcılarla otomobillere binmişlerdi. Kortej Karargâh'a hareket etti[15].

Karargâh'ın önündeki geniş meydan, Türk ve Alman bayrakları ile süslenmiş, süslü üniformalarıyla bir bölük asker, Karargâh'ın sağında yerini almıştı[16]. Kortej, meydana gelir gelmez, bando Osmanlı marşları çalmağa başladı. Veliahd ve Mustafa Kemal Paşa otomobillerinden indikleri sırada, Kayzer Wilhelm II. de, sağında Alman Orduları Başkomutanı Mareşal Von Hindenburg, solunda Alman 7. Ordu Kurmay Başkanı General Erich Ludendorff olduğu halde, konukları karşılamak üzere hazırlanıyorlardı. Askerî birliğin önünden geçen heyet, Karargâh'ın kapısı önünde bekleyen İmparator'a doğru ilerledi.

Karşılama töreni İmparator'la tanışma ve görüşmeleri, Atatürk anılarında şöyle anlatır :

[14] 20 Aralık 1917 tarihli Norddeutsche Allgemeine Zeitung ve Neue Pruss (Berlin) gazetelerinden ayrıca, 21 Aralık 1917 Tanin (İstanbul) Gazetesi.

[15] Lütfi Simavi'nin bu gezi ile ilgili olarak Sadrazam Talat Paşa'ya verdiği rapor. Bk: Osmanlı Sarayının Son Günleri, İstanbul, 1973, s. 357.

[16] Atatürk hakkında yazılmış birçok kitaplarda görüşmenin Spa'da olduğu kaydı vardır. Yanlıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

"Büyük Alman Karargâhı'nın bulunduğu küçük bir kasabaya gelmiştik. Bizi, İmparatorun Karargâhı'nın önüne dizilmiş heybetli bir Alman kıt'ası selamladığı sırada bizzat Kayzer, giriş selâmlığında karşılamaya iştirak ediyordu. Girişten büyücek bir hole geçtik. Orada İmparator, Hindenburg, Ludendorf ve bütün karargâh büyükleri Veliahd'ı ve onun yanında bulunanları kabul ediyordu. Kayzer, Veliahd'la, Naci Paşa vasıtası ile birkaç kelime konuştuktan sonra, Vahdeddin'e: 'Yanınızda bulunanları İmparator'a takdim etmeniz lâzımdır' denildi. Veliahd beni İmparator'a takdim etti. Bir eli göğüs üzerinde düğmelere sokulmuş olan İmparator, öteki eliyle elimi tuttu, çok yüksek sesle Almanca olarak :

— Onaltıncı Kolordu... Anafarta... dedi. Hazır bulunanlar, İmparatorun ihtarı üzerine bana döndüler.

Ben Kayzer'in ne demek istediğini anladığım için biraz sıkıldım, önüme baktım. İmparator, benim bu mahcup ve mütevazi halimden şüphelenerek, yanlış bir şey söylemiş olması ihtimalini düşünmüş olsa gerek ki bana sordu :

— Siz 16. Kolordu Komutanlığı'nı ve Anafartalar'ı yapmış olan Mustafa Kemal değil misiniz?

Almanca sorulan suale Fransızca cevap verdim :

— Evet Ekselans...

Siz, yahut "Kayzer" demek lâzımdı. Ne yalan söyliyeyim, insan dilini alıştıramadığı şeyleri söylemekte güçlük çekiyor. Bu benim düştüğüm birinci hata değildi. Bulgaristan Kralı Ferdinand'la ilk karşı karşıya geldiğim zaman aynı hatada bulunduğumu hatırlarım.

Karargâhta, çok güzel ve rahat yerleştirilmiştik.."

Eski bir otel olan Karargâh'ta Veliahd ve Mustafa Kemal Paşa ayrı ayrı dairelere yerleştirilmişlerdi [17].

Hindenburg ve Ludendorff'la Karşı Karşıya

Odalarında kısa bir dinlenme yapan konuklar, az sonra oturma salonunda bir araya geldiler. Önce Mareşal Hindenburg'u, daha sonra General Ludendorf'u makamlarında ziyaret gerekiyordu. Saat 11'de Mareşal Hindenburg'a gidildi. Atatürk bu ziyaretleri ve yapılan görüşmeleri yine anılarında tüm ayrıntıları ile anlatmaktadır :

[17] Jean Paul Garnier, la fin de l'Empire Ottoman, Paris, 1973, p. 169-176.

Levent Şahverdi Arşivi

"Veliahd tarafından bazı ziyaretler yapılmak lâzım geldi. Mesela Hindenburg'u, sonra Ludendorff'u ziyaret ettik. Ben, Naci (Paşa), veliahd ile beraber bulunuyorduk.

Hindenburg'un ufacık bürosunda idik. Mareşal masasının başında sol ilerisindeki koltukta Vahdeddin, onun yanında da Almanca bilen Naci Paşa oturuyordu. Ben Hindenburg'un sağındaki sandalyede idim. Veliahd ve Hindenburg birbirleriyle görüşüyorlardı. Kısa ve merasim kabilinden olan böyle bir mülâkatta çok önemli şeyler konuşulmak adet olmamakla birlikte Hindenburg, Veliahd ve onun vasıtası ile bütün Türk milletine çok teselli edici sözler söylüyor, Veliahd da bu sözlere teşekkür ediyordu.

Ben, Hinderburg'un sözlerini, kibar ve misafirsever olduğu için ancak nezaket olarak söylediğini sanıyordum. Yoksa sözlerin manası meyus edecek mahiyette idi. Konuşmaya katılmayı uygun görmedim. Ludendorff da Vahdeddin'i büyük nezaket ve dikkatle kabul etti. O da Mareşal'in temas ettiği mevzular üzerinde teselli verici izahlarda bulundu. Bilhassa o günlerde Kuzey-Batı cephesi üzerinde Müttefik orduları üzerine başlattıkları parlak taarruzdan bahsetti. Bu taarruzu biliyorduk, fakat bu taarruzla alınabilecek neticeyi Ludendorff'un dilinden işitmek için sabırsızlanıyordum. Gördüm ki konuşmanın hedefi bu değildir. Alman ordularının taarruz etmekte olduğunu söylemekle Alman milleti ve müttefiklerinin maneviyatını yükseltebilecek teminat vermekten ibarettir. Şüphemi halletmek için General'e kısa bir sual sordum:

— En nihayet taarruz kuvvetleri hangi hatta kadar gidebilecektir?

Veliahd maiyetinde bulunan bir subayın damdan düşer gibi sorduğu bu suale karşı Ludendorff, nezaket içinde devam ettiği beyanatını kesti, biraz düşündü, yüzüme baktı ve dedi ki:

— Biz taarruz ediyoruz, neticesini olaylar gösterecektir.

Cevap verdim :

— Yapılmakta olan taarruz neticesinin ne olabileceğini anlamak için olayları beklemeğe lüzum olmadığını sanıyorum. Çünkü yapılan taarruz, en nihayet "parsiyel" bir taarruzdu.

Ludendorff tekrar yüzüme baktı, ne demek istediğimi pek iyi anladı. Cevap vermeyerek sustu. Konuşma burada kaldı, ziyarete son verildi.

İmparatorluk karargâhı yapılan otelin içinde Vahdeddin'in odasında, Vahdeddin, ben, Naci Paşa konuşuyoruz. Bütün seyahatimiz sırasında benim açtığım umumî ve hayatî bahisler üzerindeyiz. Başkumandanlık Vekaletinin, Alman ordu-

Levent Şahverdi Arşivi

suna dayanılarak, katlanmaya devam edeceğimiz fedakârlığın mutlaka parlak bir başarı ile son bulacağı hakkındaki fikri ve bu fikri memlekette yaymağa çalışmaktaki mantıksızlığı izah ve isbata çalışıyordum. Bana bu sözleri söyleten sebep, kısa sualim karşısında Ludendorff'un akibetleri Tanrıya bırakan bir tevekkülü andırır durumu idi. Çok istiyor ve çalışıyordum ki yarının padişahı tam yerinde benim dediklerimi çok iyi anlayabilsin. Bilmem neden böyle bir şeye ümit bağlamak istiyordum. Verdiğim izaha, Veliahd'ın tasvip eder işaretleriyle karşılanmakta idi. Bu sırada yüksek bir takım sesler, otelin boşlarını doldurarak bizim oturduğumuz salonun içine kadar geldi :

— Kayzer... Kayzer...

Kapı vuruldu. Kayzer'in Veliahd'ı ziyaret etmeğe gelmekte oldukları bildirildi. İmparator'u karşılamağa çıktık. Kayzer salona girdi. Hep beraber oturduk. İmparator, gerçekten çok kibarca konuşuyor, sadık, vefalı Osmanlı Devleti'nin çok değerli bir Alman müttefiki olduğundan ve bilhassa Başkomutan vekili Enver Paşa'nın bu dostluğun değer ve yüksekliğini anlayarak çalıştığından, Alman Başkomutanlık ve Genel Kurmayı'nın bu seçkin kişiye çok güven ve itimat beslemekte olduğundan bahsediyordu.

Ben Vahdeddin'in sağında idim. Naci Paşa tam karşımızda bulunuyordu. İmparator solundaydı. Aşağı yukarı şu soru, Naci vasıtasıyla Vahdeddin tarafından İmparator'a soruldu :

— Türkiye'nin Almanya'ya karşı vefasından, sadakatinden, yakın gelecekte Alman müttefiklerinin başarıya ulaşacaklarından bahseden beyanatları, Osmanlı Devleti'nin yarınını düşünmek durumunda bulunan bizlere büyük ferahlık ve teselli vermiştir. Ancak bir noktayı daha açıklıkla anlamak ihtiyacındayım. Türkiye'ye karşı düşman tecavüzleri durdurulamıyarak ilerlemektedir. Eğer bu darbeler başarıya ulaşırsa Türkiye mahvolacaktır. Bu darbeleri durdurmak için kâfi teminat ifade eden beyanatlarını dinleyemedim. Lütfen bu hususta beni biraz tenvir ve tatmin buyurur musunuz?

Bu soru üzerine İmparator oturduğu sandalyeden hemen ayağa kalktı :

— Türkiye'nin muhterem Veliahd'ı anlıyorum ki, sizin zihninizi bulandıranlar vardır. Ben Alman imparatoru olarak size gelecekteki başarılardan bahsettikten sonra şüpheniz kalır mı, kalmalı mı?

Veliahd, müspet cevap vermekle birlikte endişesinin zail olmadığını da ilâve etti.

İmparator, kalktığı sandalyeye artık oturmadı. Bizi terk edeceğini nezaketle ima etti. Salonun kapısına doğru yürüdü. Vahdeddin ve arkasından bizler, Kay-

Levent Şahverdi Arşivi

zer'le birlikte salondan dışarı çıktık. Kayzer, soldaki bir koridordan gidecekti. Ben Kayzer'in hoşuna gitmediğimi anladığım için, aksi koridora doğru biraz uzakta durdum. İmparator, Veliahd'ın ve ona yakın Naci Paşa'nın ellerini sıkarak uzakta bulunan bana baktı, ilerlediği koridora doğru yürümeğe başladı. Benim elimi sıkmamıştı. Hakkı vardı. Veliahd'ın refakatinde bulunan herhangi bir generalin elini sıkmak için onun ayağına mı gelecekti. Kusurumu itiraf ederim. Bilmem neden durgun, hareketsiz, sabit ve dalgın bir vaziyet almıştım. İmparator, iki üç adım yürüdükten sonra tekrar geri döndü, bana yaklaştı :

— Affedersiniz, sizin elinizi sıkmamıştım, dedi.

Elimi uzattım, çok nazik iltifatlarda bulundu..."

Alman İmparatoru'nun Yemeğinde

O gün Kayzer Wilhelm II., konuklara, İmparator Köşkü'nde bir öğle yemeği veriyordu. Yemekte, Kayzer'le birlikte Prens Waldemar, Başbakan Kont G. Hertling, Mareşal Von Hindenburg, General Ludendorff, Amiral Von Holsndrof, öteki generaller, Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan Askeri Delegeleri, Berlin Büyükelçisi İsmail Hakkı Paşa, Almanya'da Askeri Müşavir Zeki Paşa ve İstanbul'dan gelen Türk Heyeti vardı. Kayzerin sağına Vahdeddin, soluna da Mustafa Kemal Paşa oturmuştu. Öteki konuklar ve davetliler rütbe sıralarına ve makamlarına göre yerlerini almışlardı. Yemek, dostça konuşmalar içinde geçti. Yemekten sonra, bitişik salona geçildi. Burada Türk Heyeti, birlikte getirdikleri, özel ambalajlı Türk sigaralarını Alman davetlilere ikram etti. Vahdeddin, değerli taşlarla süslü altın bir ağızlığı Kayzer'e hediye etmişti. Kayzer de Türk konuklarına altın işlemeli birer sigara tabakası, birer kırmızı Kartal Nişanı ile imzalı fotoğraflarından hediye etti[18].

Çok ilginç konuşmaların yapıldığı bu yemek faslını, Atatürk anılarında şöyle anlatır :

"İmparator'un yemeğine davetli idik[19]. Kayzer'in karşısında bir Prens, sağında Vahdeddin, solunda da ben bulunuyorduk. Benim solumda Ludendorff vardı. Ludendorff, Fransızcası ile benimle görüşüyordu. İmparator, Ludendorff'a Almanca :

— Sağındaki adamla konuş, dedi.

[18] Lütfi Simavi'nin raporu, Osmanlı Sarayının Son Günleri, İst. 1973, s. 961.

[19] Atatürk, anılarında bu yemeğin akşam üzeri verildiğini hatırlamaktadır. Gazete haberleri ve rapor'da yemeğin öğle üzeri verildiği bildirilmektedir. Biz, öğle yemeği olarak düzeltiyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

— Onu yapıyorum, cevabını verdi.

Bu konuşmayı anlayacak kadar Almanca bildiğim için İmparator'un hatırlatmasını ve Ludendorff'un ne demek istediğini sezmiştim. Kafası çok büyük askerî hareketleri idare etmekten yorulan Ludendorff yemek sırasında, hatırımda yer tutacak kadar ciddî bir konuşma mevzuu bulamadı.

Yemek bitti. Salona bitişik, âdeta onun büyük bir benzeri olan başka bir salon vardı. Sofrada hazır bulunanlardan bir kısmımız oraya geçtik. İmparator, Hindenburg, Ludendorff, Alman Başbakanı olduğunu sandığım bir zat, bizim tarafımızdan da Veliahd, Hakkı Paşa ve bizler... İmparator, bir köşede ayakta, Veliahd ile tatlı tatlı konuşuyor. Ben, arkasını iki salonu bitiştiren kavsin duvarlarına dayamış çok heybetli ve canlı, gözlerinden gerçekleri anladığı anlaşılan, fakat anladıklarını her konuştuğuna söylemekten çekinen, yüksek bir şahsiyet karşısındayım: Hindenburg.. Onunla görüşmek istiyor, kendisini bilhassa Veliahdla birlikte ziyarete gittiğimiz vakit temas etmiş olduğu tatlı mevzua getirmeğe çalışıyordum. Mareşal, ziyaretimiz sırasında Suriye vaziyetinin düzeldiğini, son günlerde yeni ve taze bir süvari fırkasının savaş meydanına sokulduğunu söylemişti. Halbuki bu büyük adamın bahsettiği, tabii oradaki komutanların verdiği raporların bildirdiği idi. Gerçekte bu süvari fırkası, ben henüz 2. Ordu Komutanı iken Yıldırım Orduları Grubu'nu desteklemek için bu gruba gönderilmesi istenen fırka idi. Ben 7. Ordu Komutanı olmadan önce, bu süvari fırkasının kurulmasına çok çalışmıştım. Ancak toplanabilen kuvvet o kadar güçsüz idi ki, önce zayıf hayvanları, Re'sülayn civarındaki otlaklarda beslemek ve ondan sonra istifade edilebilir bir hale gelip gelmediğini yeniden araştırmak lâzımdı. Ben aylarca sonra, 7. Ordu Komutanı olduğum zaman, bu fırkadan istifade edip edemiyeceğimi sordum. Aldığım ciddî bir rapor, fırkanın bir kuvvet olmadığı mahiyetinde idi. Alman büyük karargâhında Hindenburg'un ağzından işittiğim şu idi ki bu fırka savaş meydanına girmemiştir. Durumu da düzelmiştir. Mareşal'a bu macerayı hikâye ettim, dedim ki :

— Benim söylediğim sözler, sizin aldığınız raporlara uymayabilir. Fakat, güvenebilirsiniz ki doğrudur. Suriye'de vaziyet düzelmiş değildir. Bunu kabul ediniz. Sonra, siz önemli bir taarruz yapıyorsunuz, zannetmem ki buna çok bağlamış olasınız. Bana söyler misiniz, güvenle elde edileceğini ümit ettiğiniz hedef ve maksat nedir?

Büyük ve ihtiyatlı asker, benim bu sualime cevap verebilir miydi? Zaten kendisinden bunu bekleyemezdim. Bu, belki de biraz laubalice durumum, ihtimal İmparator'un sofrasında bizi ikram edilen nefis şampanyaların tesiri ile olmuştu. Mareşal söylediklerimi dikkatle dinler gibi göründü. Sonra çok sade ve sevimli bir cevap verdi. Salonun ortasında duran ve üzerinde çeşitli sigaralar bulunan ufak bir masa vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

— Ekselans, dedi. Size bir cıgara takdim edebilir miyim?

Hindenburg her şeye cevap vermişti. Ortadaki masaya gittik, kendi eli ile bana bir sigara verdi.

Meğer, Vahdeddin'le konuşan İmparator bizim konuşmamızla ilgilenmiş, Almanca olarak sordu :

— Ne diyor?

Mareşal cevap verdi :

— Birşeyler...

Ben sigarasını yaktıktan sonra Hindenburg'u bıraktım. İmparator'la konuşan Vahdeddin'in yanına gittim.

— Gerçekleri anlıyor musunuz? diye sordum. Konuştuğunuz Almanya İmparatoru'dur. Benim size arzettiğim endişeleri giderecek tek bir kelime söyledi mi?

— Hayır, dedi.

— Konuşmaya devam ediniz, ciddî konuşunuz, dedim. Bütün endişelerinizi İmparator'a söylemekte tereddüt etmeyiniz. Sizden memnun olmasa bile hiç olmazsa Türkiye'de durumları görmüş olanların bulunduğuna inanacaktır.

Veliahd masum bir tavır takınarak :

— Öyle yapıyorum, dedi."

*

Bir Gezinti ve Hindenburg'un Daveti

O gün, saat 16'ya doğru Kayzer Wilhelm II., önceden hazırlanmış bir program gereğince Flander cephesine gideceği için, Veliahd'dan izin istemiş ve Almanya'da iyi seyahatler dileyerek veda etmişti, Kayzer ayrıldıktan sonra, Prens Waldemar, konukları Cambre çatışmasında İngilizlerden alınmış tankları görmeğe davet etti. General Ludendorff da olduğu halde tanklar görüldü. Buradan, bir çay içmek üzere, Prens Waldemar'ın Rhein nehri kıyısındaki küçük villasına gidildi. Rhein nehrine bakan terasta birlikte çay içtiler. Bu sırada Waldemar, villasındaki özel silâh kolleksiyonunu da göstermek fırsatını bulmuş oldu.

Akşam saat 20'de, Mareşal von Hindenburg, dairesinde bir yemek veriyordu. Konuklar, hazırlanmak üzere Karargâh'taki odalarına çekildiler.

Hindenburg'un yemeği de İmparator'un yemeğinden farksızdı. Yemeğin sonuna doğru Hindenburg ayağa kalkarak şu konuşmayı yaptı :

Levent Şahverdi Arşivi

"Müttefikimiz Osmanlı Devleti'nin değerli temsilcilerine bir kere daha teşekkür ediyorum. Osmanlı ordusunun bu büyük ve yaygın savaşta göstermiş olduğu olağanüstü fedakârlık ve kahramanlıkları, ortak amacımız uğrunda yapmış olduğu eşsiz hizmetleri, hatırlamak ve hatırlatmak, bunu tekrarlamak suretiyle dilimizi ve hafızamızı süslemek, bizler için cidden yüksek ve kutsal bir görevdir".

Daha sonra kadehini kaldıran Hindenburg'un bu sözlerine, Veliahd, teşekkürle karşılık verdi[20].

Yemekten sonra konuklar, Hindenburg, Ludendorff ve öteki Alman davetlilere veda ettiler. Gece yarısına doğru, trenle Strasburg'a hareket edildi. Hindenburg ve yanındakiler, Gar'a kadar gelmiş ve konuklarını uğurlamışlardı.

Yüklü ve yorucu geçen bir günden sonra özel vagonlarında derin bir uykuya daldılar.

Strasburg'da Bir Gün

20 Aralık 1917 Perşembe. Tren, sabah saat 9'a doğru Strasburg Garı'nda durdu. Württemberg Krallığı Prensi ve bu bölgenin Flandres-Lorraine Ordular Grubu Komutanı Dük von Albrecht, Alsas - Loren Askeri Valisi General von Beerenhorst, Strasburg Belediye Başkanı, yüksek rütbeli subaylar konukları karşılıyorlardı. Karşılama töreninden sonra, konuklar otomobillere bindirildi. Şehir içinde bir gezinti yapıldı.

O gün öğle yemeği Dük von Albrecht'in sarayında yenildi. Burada da karşılıklı yemek konuşmaları, kaldırılan kadehler bir iki saati aldı. Öğleden sonra, otomobillerle güney-batıdaki Fransız sınırına yakın Wilhelm II. siperlerine kısa bir gezinti yapıldı. Asıl ziyaret edilecek cephe Colmar'daydı. Almanlar tüm ağırlıklarını oraya vermişlerdi. Akşama doğru tekrar Stasburg'a döndüler. Akşam yemeğini yine von Albrect'in sarayında yediler ve geceyi burada geçirdiler.

Batı Cephesini Ziyaret

21 Aralık 1917 Cuma. Almanlar, Türk konukları üzerinde olumlu bir etki bırakmak ve Türklere güven vermek üzere, Batı cephesinin seçilmiş bir bölgesini ziyaret için, dikkatli bir program hazırlamışlardı.[21].

[20] Lütfi Simavi'nin raporu, Osmanlı Sarayının Son Günleri, İst. 1973, s. 263.

[21] Lord Kinross, Atatürk, İstanbul 1972, s. 180.

Levent Şahverdi Arşivi

Sabahın erken saatlerinde Strasburg Garı'nda Dük von Albrecht ve beraberindekilere veda edildi. Türk Heyeti, Alsas bölgesindeki Güney - Batı Alman cephesine bir ziyaret yapacaklardı. Almanlar bu cephede ya savaşı kazanırlar ya da kaybedebilirlerdi. Onun için kışın bu şiddetli günlerinde dahi taarruzlar aralıksız sürdürülüyordu.

Hava sisli ve soğuktu. Özel tren, yüksek tepelere doğru ilerledikçe, sis kaybolmağa başladı. İki saat sonra Colmar Garı'na vardılar. Gar'da Cephe Komutanı Korgeneral von Koendel, öteki generaller ve yüksek rütbeli subaylar karşıladılar. Buradan hep birlikte otomobillere binilerek cepheye hareket edildi.

Göz alıcı görünümü içerisinde Alsas ovası dümdüz açılıyor, ovanın batısındaki tepelerde Fransız siperlerinin silüeti seçiliyordu. Güneyde Alp dağları bulutlara uzanmıştı. Kuzeyde tarihî Hochkönigsburg kasabası vardı. Konukların bulunduğu uzun ve gösterişli konvoy, Fransız siperlerinin karşısında mevzilenmiş bulunan Bavyera siperlerine ve buradaki karargâha gelince durdu. Birlik komutan ve subayları konukları karşıladılar. Kısa bir tanışma töreni oldu. Gözler, Vahdeddin'den daha çok, Mustafa Kemal Paşa'nın üzerindeydi. Generaller ve subaylar onun çevresinden ayrılmıyor, birbirlerine, Anafarta, Kafkas kahramanı diye gösteriyorlardı. Aslında, Mustafa Kemal Paşa, başından beri, ciddî ve vakur görünüşü, açık ve gerçekçi konuşmaları ile dikkatleri hemen üzerinde toplamıştı.

Karargâh'ta, duvara asılı renkli bir harita üzerinde general von Koendel, cephe durumunu ve yapılan taarruzları açıklayıcı bir konuşma yaptı. Konuşmaları Albay Naci Bey, Türkçe'ye çeviriyordu. Daha sonra hep birlikte siperleri ziyaret ettiler.

Buradaki Alman siperleri bir gün önce, çok yoğun, düşman topçu ateşiyle karşı karşıya kalmıştı. Vahdeddin ve Mustafa Kemal Paşa ağır adımlarla siperlere doğru ilerlediler. Askerler tören duruşu iki sıra olmuşlardı. Vahdeddin onları selâmladı. Kendilerine Türk ordusunun selâmlarını getirdiğini, yakın zamanda her iki ordunun zafere ulaşacağını, buradaki kahraman birliği ziyaret etmekten, güçlü komutanlarla tanışmaktan çok memnun olduğunu söyledi. Bu sözleri Albay Naci Bey tarafından Almanca'ya çevrilince askerler üç kez "hurra" diye bağırarak alkışladılar[22].

Sırayla siperlere atladılar. Vahdeddin, bir makinalı tüfeğin yanıbaşında, bir şarapnel parçası bulmuş, bunu küçük bir çam dalına bağlatmıştı.

[22] 24 Aralık 1917 tarihli Norddeutsche Allgemeine Zeitung (Berlin), seite: 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Hatıra olarak saklıyacağını söylüyordu. İndiği siperdeki tüm askerlerin teker teker ellerini sıktı[23].

Mustafa Kemal Paşa ise, ateş hattının ilerisinde subaylarla görüşüyordu. Ziyaretin bu bölümünü Mustafa Kemal Paşa, anılarında şöyle anlatır:

"Cephede büyücek bir karargâha varmıştık. En yüksek kumandan bizzat bütün hareketlerin çok tatlı renklerle gösterilmiş olduğu bir harita üzerinden hepimize durumu izah ediyordu. Sözleri parlak ve sonakarca idi. Vahdeddin bu beyanat karşısında sarsıldı, yakınında bulunan bana, kulağıma seslendi: 'Ya buna ne dersiniz?' deyince hemen cevap verdim :

— Haritada gösterilen bu durumu yerinde görmek arzusunu izhar ediniz.

Öyle yaptı, asıl ateş cephesine gittik. Orada da büyük, küçük komutanlarla buluştuk. Bize, nereye gideceğimiz lâzım geldiğine dair hemen bir plân hazırlanmıştı. Bu plânı gördükten sonra hemen dedim ki :

— Cephe komutanı bize genel durumu izah etti. İçinde bulunuğumuz muharebe cephesi işte o izahattan öğrendiğimizdir. Müsaade edilir mi, bu sizin yaptığınız plânı bırakalım, benim göstereceğim yere gidelim. Bir kargaşalık oldu. Vahdeddin hazır krokiye göre götürüldüğü istikamette yürüdü. Bende asker inadı uyandı. Arkalarından gitmedim, edinmiş olduğumuz haritaya güvenerek ateş hattının bir noktasına yürüdüm ve ateş hattının gerisinde bir ağacın altına geldim. Orada genç bir Alman subay, ağaç üzerinde tarassut yapıyordu. Yanımda Alman subayları da vardı. Tarassut yapan subay aşağı indi, gördüklerini anlattı.

— Müsaade eder misiniz, ben de bu ağaca çıkayım, dedim.

— Hay hay, cevabını verdiler.

Çıktım. Subayın söylediklerini olduğu gibi gördüm. Fakat, asıl önemlisi, bu görünen duruma karşı olan durumdu. Onun için sordum:

— Bu düşman durumu karşısındaki kuvvetiniz, tertibatınız, ihtiyatlarınız nedir? Lütfen bana söyler misiniz?

Ateş hattının saf subay ve komutanları, Türk müttefiklerinin bir komutanına gerçeği söylediler. O da şuydu: Piyade kuvvetleri hemen hemen yetersiz dereceye gelmişti. Süvari iken piyade gibi kullanmaya mecbur oldukları bir kuvvetten bahsettiler. O da ihtiyat denilebilecek halden çıkmıştı.

Bu bilgileri aldıktan sonra çok hayrette kalarak kendilerine dedim ki :

[23] Aynı gazeteden.

Levent Şahverdi Arşivi

— O halde tehlikedesiniz!

— Öyle, dediler.

Ateş karargâhından ayrılırken, İmparator tarafından Vahdeddin'in yanına verilen bir Kolordu Komutanı beni izliyordu. Günlerden beri temasta bulunduğumuz bu zat benimle ilk kez ilgilenmiş göründü. Otomobillere bineceğimiz noktaya kadar atla gidiyorduk. Alman Kolordu Komutanı, yanıma yaklaştı, sordu :

— Siz Vahdeddin'in yaveri misiniz?

— Hayır, dedim.

— Ne münasebetle yanında bulunuyorsunuz?

— Böyle bir vazife aldığım için.

— Askerî durumlardan çok iyi anlıyorsunuz. Türkiye'de herhangi bir kuvvete kumanda ettiniz mi?

Müspet cevap verdim.

— Alaya kumanda etmiş olacaksınız.

Alaya evvelce kumanda ettiğimi söyledim.

— Fırkaya da kumanda ettiniz mi? dedi.

Sualine tekrar evet cevabını alınca :

— Beni mazur görünüz, ben kolordu komutanıyım. Sizin babanız yaşındayım. Lütfen son kumanda ettiğiniz kuvveti söyler misiniz?

Bu temiz kalpli adamı meraktan kurtarmak istedim.

— Fırka ve kolorduya kumanda ettikten sonra, ordulara kumanda etmiş bir arkadaşınızım,

Bu cevap Alman Kolordu Komutanı'nı benim hiç tahmin etmediğim bir şekilde duygulandırdı[24].

— Affedersiniz, biz şimdiye kadar size yanlış hitap ediyormuşuz, demek siz ekselanssınız.

Alman ordusunda kolordudan büyük kuvvetlere komuta edenlere "ekselans" denildiğini de ilâve etti. Bu güzel kalpli askerin misafirlik süresinin sonuna kadar, yaş meselesini unutarak, bize çok saygılı muamele ettiğini zikretmek isterim."

[24] Bu komutan, Korgeneral Baron von Süsskind'dir. Bu gezide, Kayzer tarafndan Vahdeddin'e mihmandar olarak görevlendirilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk Heyeti, öğleden sonre Cephe Karargâhı'na döndü. Yemeği Karargâh'ın yüksek rütbeli subayları ile birlikte yediler. Heyet'in ikram ettiği Türk sigaraları burada umulduğundan fazla rağbet görmüştü.

Programa göre, saat 16'da, Karargâh'ın hemen kuzeyinde bulunan Hochkönigsburg kasabası ziyaret edildi. Kasabada, yüksek bir tepenin üzerindeki kale ve buradaki şatodan manzara daha güzeldi. Kale ve şato, Kayzer Wilhelm II.'e armağan edilerek onarımları yapılmıştı. Şatoda bir çay ziyafeti verildi. Çaylar içildiği sırada Vahdeddin, Türk Heyeti adına Kayzer Wilhelm'e bir teşekkür mesajı gönderdi. Mesajda, Alman ordularının yüksek sevk ve idare altında sarsılmaz azim ve kararlılığını yakından görmüş olmakla duyulan memnunluk belirtiliyor, Türk Heyeti adına teşekkür ediliyordu[25].

Akşama doğru tekrar Strasburg'a dönülecekti. Heyet, Cephe Karargâhı subayları ile vedalaştı. Gösterilen ilgi ve verilen bilgiler için teşekkür edildi.

Colmar'dan Strasburg'a gidiyorlardı.

Atatürk, Ermeniler Konusunda Bilgi Veriyor

Akşam saat 19.15'te tren Strasburg Garı'nda durdu. Alsas askerî Valisi General von Beerenhorst, Belediye Başkanı ve daha başkaları konukları karşıladılar. Otomobillerle doğruca Vali'nin evine hareket edildi. Saat 20.30'da akşam yemeğine oturuldu[26].

Yemekte karşılıklı konuşmalar yapılmış, yemekten sonra bitişik salonda kahveler içilmişti. Vahdeddin'le Alsas Valisi, bir ara Ermeni konusuna değinmişlerdi. Bu görüşme ve Atatürk'ün verdiği cevap, Atatürk'ün anılarında şöyle yer almaktadır :

"Alsas'ta bir gece Vali'nin evine davet edildik. Güzel, geniş bir salonda Vahdeddin, Vali ile bir koltukta oturuyor, konuşuyorlardı. Bir aralık Vahdeddin, beni bulunduğu masaya davet etti. Gittim. Vali, Vahdeddin'e bir sual sormuş. Vahdeddin, bazı cevaplar vermiş. Verdiği cevapların benim tarafımdan da tekrarlanmasına lüzum görerek demiş ki :

— Cephelerde bulunmuş, memleketi tanıyan bir komutan yanımdadır. İsterseniz onu da dinleyiniz.

[25] 24 Aralık 1917 tarihli Norddeutsche Allgemeine Zeitung.

[26] Lütfi Simavi'nin anılan raporu.

Levent Şahverdi Arşivi

Veliahd'a bahis konusu meselenin ne olduğunu sordum :

— Ermeniler, dedi.

Alman Valisi, Ermenilerin çok iyi niyet sahibi olduklarından, Türklerin Ermenilere karşı pek kötü tecavüzlerde bulunduğundan bahsetmiş. Misafiri olduğumuz dost ve müttefik Alman milletinin yüksek bir valisinin gelecekteki Türkiye Padişahı ile ciddiyetle bu konu üzerine konuştuğunu anlayınca şaştım. Naci Paşa, Vahdeddin'in ağzından :

— Bu komutan temas ettiğiniz meseleyi iyi bilir, sizi aydınlatıcı cevaplar verecektir, dedi.

Vali'ye dedim ki :

— Türkiye'nin Veliahdı ile Almanya'nın mümtaz bir valisinin bulabildiği konuşma konusu beni hayret içinde bıraktı. Evvelâ sizden şunu öğrenmek isterim. Müttefikiniz olan ve bu ittifak uğrunda maddî ve manevî bütün varlığını veren Türkiye'ye karşı tarihin bilmem hangi devrinde var olduğunu iddia eden ve bu varlığını yeniden göstermek için dünyayı kandırmağa çalışan Ermeniler lehine konuşmak fikri size nereden geliyor?

Bize dair pek eksik bilgi sahibi olduğunu anladım. Bütün fedakârlıklarımıza karşı Türkiye topraklarında bir Ermeni halkı olabileceği anlayışında bulunan bu vali ile alaylıca konuşmaktan kendimi alamadım. Vali derhal bütün söylediklerinin en nihayet işitilmiş şeyler olduğundan, iddialı olmaktan uzak bulunduğundan bahsederek beni yatıştırmağa kalkıştı. Konuşmayı bitirmek için kendisine dedim ki :

— Vali hazretleri, biz cepheleri dolaşan bir heyetiz. Buraya Ermeni meselesini konuşmak için değil, fakat müttefimiz olan ve kendisine dayanmakta olduğumuz Alman ordusunun gerçek durumunu anlamağa geldik. Onu anlamış olarak da memleketimize dönüyoruz[27].

Konuklar geceyi Vali'nin evinde geçirdiler.

Essen'de Krupp Fabrikalarını Ziyaret

22 Aralık 1917 Cumartesi. Sabahleyin, konukları Essen'e götürecek özel tren hazırdı. Kuzeye doğru, Rhein ovası geçilerek Rhein nehri boyunca Essen'e gidilecek, Essen'de Alman ve Türk Savaş cephelerinin ağır silâhlarını yapan Krupp Fabrikaları gezilecekti. Uzunca bir yol olduğu için konuklar erkenden hazırlanmış, kahvaltılarını almışlardı. Strasburg

[27] Atatürk'ün Anıları, 29 Mart 1926 tarihli Hakimiyet-i Milliye (Ankara) Gazetesinden.

Levent Şahverdi Arşivi

Garı'nda kısa bir veda töreninden sonra trene bindiler. Yol boyunca Mannheim, Mainz, Koblenz, Köln, Düsseldorff şehirleri geçildi. Öğleden sonra Essen'e girildi. Gar'da, Belediye Başkanı, Krupp Fabrikası ileri gelenleri karşıladılar. Doğruca Krupp Fabrikalarına gidildi.

Krupp ailesi adına, Baron Gustav Krupp von Bohlen'in sahibi bulunduğu Krupp Fabrikaları, savaş boyunca, bütün üretimini ağır harp sanayiine vermişti. Türkiye'nin de silâh siparişleri vardı. Birkaç yıl önce, Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın da bulunduğu bir Türk parlâmento heyeti, Almanların daveti üzerine Essen'e gelmişler, Krupp Fabrikalarını ziyaret ederek, dökülen Türk toplarını yerinde görmüşlerdi. Bu toplar Çanakkale Savaşlarında çok işe yaramıştı. Şimdi Türk Heyeti de siyah gözlükler takarak dökümhaneyi yerinde izliyorlardı[28].

Vahdeddin, verilen izahatı dikkatle dinliyor, Mustafa Kemal Paşa, bazı silâhlar üzerinde fikirlerini söylüyordu. Fabrika üç vardiya ile çalışıyor, bu vardiyaların tümünde yetmişbeş bin işçi bulunuyordu. Bunun otuzbeş bini kadındı. Savaş nedeni ile kadın işçilerden çoğu ağır sanayinin zor işlerini üstlenmişlerdi.

Saatler geçti, akşam olmuştu. Fabrika sahibi Krupp von Bohlen konukları, kendi köşkü olan Villa Hugel'e davet etti[29].

Villa Hugel'de yüz kişilik bir sofra hazırlanmıştı. Türk Heyeti yemekten sonra, gece yarısına doğru Berlin'e hareket etti.

BÖLÜM IV
BERLİN'DE 10 GÜN

23 Aralık 1917 Pazar.. Bir gün önce, Essen'den gece yarısı hareket eden tren, saat 11'de Berlin'in Friedrich Strasse istasyonunda durdu. Garda, Alman Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürü ve yüksek dereceli memurları ile Türkiye Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Albay Cemil Bey ve Büyükelçilik memurları bekliyorlardı. Trenden önce Vahdeddin, sonra da Mustafa Kemal Paşa indi. Kısa bir tanışma ve görüşmeden sonra otomobillere bindiler[30].

[28] Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasi Anılar, İstanbul 1976, s. 158.

[29] Şimdi Kültür Merkezi.

[30] 24 Aralık 1917 tarihli Kölnische Zeitung (Köln) Gazetesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Berlin'in en büyük ve konforlu otellerinden olan Hotel Adlon'un büyük daireleri Vahdeddin, Mustafa Kemal Paşa ve öteki konuklar için ayrılmıştı. Türk Heyeti, Berlin'de 10 gün kadar, Kayzer Wilhelm II. in konuğu olarak kalacak, Berlin'i gezecek ve dinleneceklerdi. Konuklar şerefine, Adlon Oteli'ne Türk Bayrağı çekilmiş, emirlerine 2 otomobil verilmiş, tercümanlar görevlendirilmişti.

O gün öğle yemeğini, Adlon Oteli'nde Dışişleri memurları ile birlikte aldılar. Öğleden sonra, saat 14.30'da Vahdeddin, yanında Mustafa Kemal Paşa ve Albay Naci Bey olduğu halde, Tiergarten'deki Bellevue (Schloss Bellevue) şatosunda oturan Kraliçe'ye bir nezaket ziyaretinde bulundu. Ziyaret sırasında Veliahd, Kraliçe'ye değerli taşlarla süslü güzel bir broş hediye etti.

Akşam saat 19.30'da Opera Royal'ın imparator locasında kraliçe ile birlikte bir operet seyrettiler. Operadan sonra, Adlon Oteli'ne döndüler[31].

Ertesi gün öğleye kadar Adlon Oteli'nde dinlendiler[32].

Basın Toplantıları

Berlin, yaklaşan Noel (Weihnacht) hazırlıkları içerisindedir. Adlon Oteli baştanbaşa çamlarla süslenmiştir. Halk, savaşın sıkıntılarını birkaç gün olsun unutabilmek için çılgınca eğlenmektedir. Noel'den bir gün önce, 24 Aralık 1917 Pazartesi akşamı, Berlin Büyükelçisi İsmail Hakkı Paşa, konuklar şerefine Büyükelçilik'te bir yemek vermiş, bu yemeğe, Berlin'de bulunan rütbeli generaller ve Dışişleri Bakanlığı'nın ileri gelenleri davet edilmişti. Yemek, geç saatlere kadar sürdü, dostça görüşmeler yapıldı.

Ertesi ve daha sonraki günler, Türk Heyeti Berlin'de gezintiler yaptı. Bu arada gazeteciler Veliahd'la görüşüyor, röportajlar yayınlıyorlardı. Bugünlerde Vahdeddin, Heyet'e askerî müşavir ve tercüman olarak katılan Albay Naci (Eldeniz)'e yaveri olmasını önermiş, o da Atatürk'e danışmıştı. Atatürk, anılarında bu konuya da değinmektedir :

"Berlin'de Adlon Oteli'nde İmparator'un misafiri idik. Hepimizi ayrı ayrı bir güzel yerleştirmişlerdi. Vahdeddin böyle ağırlanmaktan biraz gurur duydu. Artık

[31] 26 Aralık 1917 tarihli Tanin (İstanbul) Gazetesi.

[32] Bugünkü Berlin'in Doğu kesimine rastlıyan bölgesinde bulunan Adlon Oteli, İkinci Dünya Savaşı'nda tamamen yıkılmıştır. Vahdeddin'in kaldığı günlere ait bir fotoğrafı Berlin "Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz'den sağlanmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

hoşnutluk içerisinde dünya gazetecileri ile temas ediyor, mülâkatlar yapıyorlardı. Bir gün otelde Naci Paşa bana dedi ki :

— Vahdeddin beni yaver almak istiyor. Bilirsiniz ki ben saray hizmetinden pek memnun olmam.

Cevap verdim :

— Eğer Vahdeddin size bunu teklif etmişse derhal kabul etmekliğiniz lâzımdır. Bu adam, yarının padişahıdır. Siz temiz bir insansınız. Onun yanında kendisine hakikatleri pervasızca söyliyecek biri bulunması gerekir. Gerçi saray hizmetinde bulunmak güçtür, ama memleket için herşey yapılır.

Daha önce geçen bazı olaylar var. Bir gün birkaç gazete muhabiri Veliahd'dan yine mülâkat istemişler, mülâkatta ben de hazır bulundum. Veliahd, İstanbul'dan son güne kadar, aldığı fikirlerin tesiri altında görünüyor, kiminle buluşsa daima ayni fikirlerle konuşuyordu..."

İstanbul'a dönüşten bir gün önce, 31 Aralık 1917 Pazartesi günü saat 10'da, Adlon Oteli'nin Konferans Salonu'nda son ve daha geniş bir basın toplantısı yapıldı. Toplantıya, Alman, Avusturya ve Bulgar gazeteciler katıldılar. Birbuçuk saat süren basın toplantısında Vahdeddin, Kayzer Wilhelm'in davetine teşekkür ederek: 'Kayzer'i tanıdıktan sonra, onun ne büyük bir devlet adamı olduğuna bir kere daha inandım. İnsan onun yanında onunla konuşurken kendini çok rahat hissediyor, alçak gönüllü ve çok açık kalpli bir insan. Doğrusu, ona hayranlığım daha da arttı' diyordu. Daha sonra Mareşal von Hindenburg ve General Ludendorff'la olan görüşmelerine, Batı Cephesindeki gördüklerine değinmiş, güçlü Alman ordusunun çok yakın bir gelecekte zafere ulaşacağından emin olduğunu söylemişti. Bu arada Alman askerlerinin Türklere karşı büyük bir sevgi ve sempati beslediklerini, iki dost ülke askerlerinin bir amaç uğruna omuz omuza silah arkadaşlığı ettiklerini, bundan Türk milletinin de derin haz duyduğunu sözlerine ekledi.

Basın toplantısında, Berlin - Bossische Zeitung yazarı Prof. Ludwig Stein, Vahdeddin'e Türkiye'nin sosyal yapısı üzerinde çeşitli sorular sormuş, Vahdeddin bunları ustalıkla cevaplandırmıştı. Türk kadınlığı üzerine sorulan bir soruya da: 'Krupp Fabrikalarında kadınlarınızın en zor işlerde çalıştıklarını gördüm. Bizde de kadınlar, yavaş yavaş kamu hizmetlerinde çalışmaya başlamışlardır. Ne var ki bizdeki ilerleme yavaş gidiyor. Biz İslâm dininin ilkelerine sıkıca bağlı bir milletiz. Kadın - erkek ayrımı vardır. Gene de kadınlarımıza eşit haklar verme çabası içindeyiz', cevabını vermişti[33].

[33] Berlin - Bossische Zeitung'un 1 Ocak 1918 günlü sabah baskısı.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Vahdeddin'e Açıkça Öneride Bulunuyor :

Basın toplantısından sonra, salonda Vahdeddin ve Atatürk yalnız kalmışlardı. Berlin'de son günleriydi. Atatürk, bir kez daha Vahdeddin'le açık ve kesin konuşmayı, bir öneride bulunmayı uygun gördü. Bu adam istese önemli bir ordu komutanlığını üzerine alabilir, kendisini de kurmay başkanlığına getirirse memleketin kurtuluşu yolunda önemli bir güç olabilirdi. Nasıl olsa padişah olacaktı. O zaman da tüm güçleri elinde toplar, birlikte bir kurtuluş yolu arayabilirlerdi. Aralarındaki bu görüşmeye Atatürk, anılarında şöyle yer verir :

"O gün yabancı gazetecilerle görüşmesinden memnun oldum. Gazeteciler çekildikten sonra salonda ikimiz kaldık. Bana sordu :

— Bundan sonra ne yapmalıyım?

Şu yolda cevap verdiğimi hatırlarım :

— Osmanlı tarihini biliriz. Bu tarihin birtakım safhaları vardır ki, sizi korku ve endişeye sevkediyor, bunda haklısınız. Ben size bir şey söyliyeceğim ve o teşebbüste hayatımı sizinle birleştireceğim. Memnun olur musunuz?

— Söyleyiniz, dedi.

— Henüz padişah değilsiniz, fakat Almanya'da gördünüz ki, imparator, veliahd ve prensler hepsi bir iş üzerindedir. Neden siz bütün işlerden uzak kalasınız?

— Ne yapabilirim? diye sordu.

— İstanbul'a gider gitmez bir ordu komutanlığı isteyiniz, ben sizin kurmay başkanınız olurum.

— Hangi ordu komutanlığını?

— Beşinci Ordu Komutanlığını..

Bu ordu, Liman von Sanders'in emrinde bulunan veya bulunması lâzım gelen ve Boğaz'ı müdafaa edecek orduydu.

Vahdeddin :

— Bana bu komutanlığı vermezler, dedi.

— Siz isteyiniz, dedim.

— İstanbul'a gittiğim zaman düşünürüz, cevabını verdi.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu beni ümitsizliğe düşürücü bir cevaptı."[34].

O gün öğleden sonra, Berlin'in 20 km. güney-batısında ve Hovel ırmağı kıyısında bulunan, Wilhelm II.'nin yazlık saray olarak yaptırdığı Potsdam şatosunu ve şatoda oturan Prens Waldemar'ın eşini ziyaretle veda ettiler. Daha sonra Potsdam'daki, Büyük Frederik'in yaptırdığı Sans-Souci şatosunu da gezerek otele döndüler.

İstanbul'a Dönüş

1 Ocak Salı... Türk Heyeti, İstanbul'a dönüş hazırlığı içindedir. Berlin'de Türk Heyeti'ni karşılayan ve ağırlayan Dışişleri Bakanlığı memurları ile Adlon Oteli'nde Heyet'in hizmetinde bulunan kişilere uygun hediyeler verildi. Öğleden sonra, özel vagon için yiyecek maddeleri satın alındı. Özellikle o günlerde Almanya'da ekmek sıkıntısı vardı. Birçok maddeler gibi ekmek de karneye bağlanmıştı. Dışişleri Bakanlığı ve Otel idaresinin yardımları ile bu da halledildi.

Akşam saat 20'de, Türk Heyeti'nin özel vagonu, Berlin Garı'nda Balkan trenine bağlanmış, İstanbul'a hareket için hazırdı. Gar'da, Wilhelm II. adına Baron von Süssing, generaller, Dışişleri Bakanlığı ileri gelenleri, Berlin'de Türkiye Büyükelçisi İsmail Hakkı Paşa, Türk Askeri Delegesi Zeki Paşa, Askeri Ataşe Albay Cemil Bey, Elçilik mensupları, Türk Heyeti'ni uğurluyorlardı. Bir tören birliği de Gar'da yerini almıştı. Vahdeddin, Askeri Birliği selâmladıktan sonra, uğurlamağa gelenlerin ellerini teker teker sıktı, gösterilen konukseverlik için teşekkür etti. Bu arada Kayzer Wilhelm'e de bir teşekkür ve veda mesajı gönderdi. Tren Viyana'ya doğru yol alıyordu[35].

Gece ve ertesi günler, birkaç kez, Vahdeddin'in kompartmanında, Atatürk ve Naci Paşa da olduğu halde, gezinin değerlendirilmesi yapıldı. Sonuç, Almanların sanıldığı kadar güçlü olmadığı ve savaşı kaybetme ihtimalinin büyük olduğu noktasında düğümleniyordu. Atatürk askerce tahlilleri ile, Vahdeddin'i de bu kanıya götürmüştü.

Sofya'ya gelindiği zaman, karşılamağa gelen Büyükelçi Fethi Okyar'a Atatürk :

[34] Atatürk'ün Anıları, Hakimiyet-i Milliye (Ankara) Gazetesinin 31 Mart 1926 tarihli sayısı.

[35] Lütfi Simavinin anılan raporundan.

Levent Şahverdi Arşivi

— Şuna kesin olarak inandım ve yerinde gördüm ki Almanya savaşı kaybetmiştir. Biz ne yapıp yapıp ayrı bir barış imzalamalı, savaştan en az zararla sıyrılmalıyız, dedi[36].

4 Ocak 1918 Cuma günü öğleden sonra saat 16.10'da Balkan Treni Sirkeci Garı'na girdi. Başta Sadrazam Talat Paşa ve Başkomutan Vekili Harbiye Bakanı Enver Paşa olmak üzere şehzadeler, Hükümet ileri gelenleri Heyeti karşılıyorlardı. Vahdeddin trenden indi. Askeri Birliği selâmladıktan sonra Gar'da bir saat kadar dinlendi, kısa cümlelerle izlenimlerini anlattı. Daha sonra buradan doğruca Saray'a, Padişah'la görüşmeye giderken, Atatürk de Perapalas Oteli'ne hareket etti[36].

21 gün süren Almanya gezisi böylece son bulmuştu.

BÖLÜM V
GEZİ SONRASI VE ATATÜRK-HINDENBURG DOSTLUĞU

Atatürk Viyana ve Karlsbad'ta

Atatürk, İstanbul'a sol böbreğinden rahatsız olarak dönmüştü. Doktorlar böbrek iltihabı geçirmekte olduğunu, sürekli dinlenmesi gerektiğini söylediler. Gerçekten de bir ay kadar Perapalas Oteli'ndeki dairesinde yattı. Bu arada, gazetelerden, Almanların 21 Mart 1918'de başlattıkları Batı cephesi taarruzlarını, Fransız Mareşali Foch'un Müttefik Orduları Başkomutanlığı'na getirilmesi ile bu taarruzların başarısızlığı izledi. Bir ara iyileşir gibi olmuştu. Ne var ki sonradan böbrek sancıları daha çok arttı. Dayanılır gibi değildi. Doktorlar son bir konsültasyon yaptı. Tedavi için yurt dışına gitmekten başka çare yoktu. Viyana'ya gitmesini ve orada tanınmış böbrek uzmanı Prof. Dr. Werner'e görünmesini salık verdiler.

Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas (Gürer), tedavi için Viyana'ya gidiş işlemlerini kısa sürede yaptırdı. Atatürk, 13 Mayıs 1918 günü Balkan Treni ile Viyana'ya yolcu oldu.

Viyana yakınlarındaki bir sanatoryumda bir aydan fazla bir süre tedavi gören Atatürk, Prof. Dr. Werner'in tavsiyesi ile Haziran ayı sonlarına doğru Karlsbad'a gitti. Karlsbad, Batı Bohemya bölgesinde, böbrek hastalıklarına iyi gelen kaplıcaları ile tanınan, küçük, şirin bir şehirdi. Burada,

[36] Jean Paul Garnier, La Fin de l'Empire Ottoman. Paris 1973, s. 176.

[37] 5 Ocak 1918 tarihli Tanin (İstanbul) Gazetesinden.

Levent Sahverdi Arşivi

kaplıcası içerisinde bulunan büyük bir otele yerleşti. 30 Haziran - 27 Temmuz 1918 tarihleri arasında, yaklaşık bir ay bu otelde kaldı.

Atatürk, Karlsbad'ta iken günlerini okumak, Almanca dersleri almak ve anılarını yazmakla geçiriyordu. 5 Temmuz 1918'de, Osmanlı Padişahı Sultan M. Reşad'ın ölüm haberini burada almış, 9 Temmuz 1918'de yeni padişah Sultan Mehmed Vahdeddin'e bir mektup yazarak tahta çıkışını ve Ramazan bayramını kutlamıştı. Olaylar, bundan sonra hızla gelişmeye başladı. Almanya gezisine birlikte katıldığı eski başmabeyinci Lütfi Simavi Bey, yeniden başmabeyinciliğe atanmış Naci (Eldeniz) veliahd yaverliğinden padişah yaverliğine getirilmişti. Önceden çok iyi tanıdığı Ahmet İzzet Paşa, şimdi yeni padişahın "yaver-i ekrem"iydi. Bu arada, daha önce Suriye'deyken aralarında görüş ayrılığı beliren Osmanlı Yıldırım Orduları Grup Komutanı General von Falkenhayn başarısızlığı nedeni ile geri çekilmiş, yerine Mareşal Liman von Sanders atanmıştı. Derken, Yaveri Cevat Abbas'tan, İstanbul'a hemen dönmesini bildiren bir telgraf aldı. Tedavisi sürüyor, kaplıca kürleri sağlığına iyi geliyordu. Buna karşın, 27 Temmuz 1918 Cumartesi günü, İstanbul'a dönmek üzere Karlsbad'tan ayrıldı, Viyana'ya geldi[38].

Viyana'da 5 gün daha kalan Atatürk, 4 Ağustos 1918'de İstanbul'a döndü. Bu dönüşü isteyen Ahmet İzzet Paşa ile Perapalas otelinde hemen bir görüşme yaptı. Ertesi günü, Ahmet İzzet Paşa ile birlikte Saray'da Sultan Vahdeddin'le görüşen Atatürk, Avrupada'yken yaptığı önerilerini tekrarlamış, ilk iş olarak yeni padişaha Başkomutanlık görevini üzerine almasını tavsiye etmişti. Padişah bu tavsiyeye uymuştu ama, Enver Paşa'yı da Başkomutanlık Kurmay Başkanı olarak atamaktan kendini alamamıştı.

Atatürk'ün son umudu da kırılmıştı. Şimdi, 7. Ordu Komutanı olarak Filistin cephesine gidiyordu.

Bu sırada, Mareşal Foch komutasındaki Fransız-İngiliz Müttefik Orduları, karşı taarruzlara geçerek Alman cephelerini kırmaya ve ilerlemeye başlamıştı. Almanlar için yenilgi kaçınılmazdı artık.

Atatürk ve Mareşal von Hindenburg

Osmanlı Veliahdı Vahdeddin ve Mustafa Kemal Paşa'nın Almanya gezisi dönüşünden on ay sonra savaşı kaybeden Almanya, Müttefiklerle

[38] Afet İnan, Atatürk'ün Viyana-Karlsbad Hatıraları, T.T.K Yayını, Ankara, 1963

Levent Şahverdi Arşivi

barış masasına oturdu. Kayser Wilhelm II., savaştan hemen sonra tahtını bırakarak Hollanda'ya sığındı. Mareşal von Hindenburg emekliliğini isteyerek ordudan ayrıldı ve köşesine çekildi. 1919 yılı başlarında Almanya'da Weimer Cumhuriyeti kuruldu ve Sosyalist Parti Başkanı Friedrich Ebert, cumhurbaşkanlığına seçildi. Türkiye'de de Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'yi başlatmış, bu mücadeleyi zaferle sonuçlandırarak Cumhuriyeti kurmuştu. Almanya gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin 23. maddesi gereğince, Almanya ile her türlü ilişkisini kesme yükümlülüğü altına girdi. Her iki ülkede de cumhuriyetin kuruluşu ile aralarında yeniden siyasî, ticarî ve kültürel ilişkiler kurulabilirdi. Nitekim, iki tarafın girişimleriyle 3 Mart 1924'de Türk-Alman Dostluk Antlaşması Ankara'da imzalandı, 16 Mayıs 1924'de de yürürlüğe girdi. Bu antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, Almanya'nın ilk Ankara Büyükelçisi Rudalf Nadolny, 15 Haziran 1924'de Ankara'ya geldi ve ertesi günü törenle güven mektubunu Çankaya'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e sundu. Türk Hükümeti de Büyükelçi Nadolny'ye karşılık, Kemaleddin Sami Paşa'yı Berlin'e Büyükelçi olarak atadı. Kemaleddin Sami Paşa, Berlin'e giderek 30 Mart 1925'de güven mektubunu sundu.

28 Şubat 1925 günü Alman Cumhurbaşkanı Friedrich Ebert ölünce, yerine sağ eğilimli ve halkın çok sevdiği Mareşal von Hinderburg'un seçilmesi için büyük kampanya başlatıldı. O güne kadar siyasetle uğraşmayan emekli Mareşal von Hindenburg, Nasyonal Sosyalistlerin adayı olarak cumhurbaşkanlığı seçimlerine girmesi için âdeta zorlandı. 26 Nisan 1925 günü yapılan seçimlerde çoğunlukla kazandı ve Alman Cumhurbaşkanı olarak 12 Mayıs 1925 günü Berlin'de göreve başladı.

Mareşal von Hindenburg, Türkiye'deki siyasî gelişmeleri de dikkatle takip etmiş, cumhurbaşkanı olduktan sonra Türkiye Büyükelçisi Kemaleddin Sami Paşa'ya dediği gibi, sekiz yıl önce Bad Kreuznach'ta şahsen tanıdığı ve konuştuğu genç general Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'de cumhuriyeti kurması ve cumhurbaşkanı olmasından çok memnun olmuştu. Bu memnunluğunu daha sonraki resmî mektuplarında da açık açık belirtecekti. Nitekim cumhurbaşkanlık görevine başladıktan sonra Atatürk'e şu mektubu gönderdi[39]:

[39] Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C: 2, Kültür Bak. Yayını, Ankara, 1981

Levent Şahverdi Arşivi

"Türkiye Cumhurbaşkanına

Sayın Başkan,

Almanya Devlet Başkanı Friedrich Ebert'in ölümü üzerine bu yılın 26 Nisanı'nda Alman milleti tarafından Devlet Başkanı seçildiğimi ve 12 Mayıs'ta bu yüce görevi üstlendiğimi yüksek huzurlarınıza bildirmekten gurur duyuyorum.

Bu çok ciddi görevim, memleketlerimiz arasındaki dostluk bağlarının muhafazası ve gelişmesine yardımcı olacaktır.

Bu görevimin gönül rahatlığı ile yürümesi için yüce başkanlığınızın yardımlarına mazhar olmaklığım ümidini izhara cesaret eder ve en has saygılarımın kabulünü rica ederim Efendim Hazretleri. Berlin, 12 Mayıs 1925

von Hindenburg"

Bu mektubun Türkiye'ye ulaştırılmasından hemen sonra Almanya Dışişleri Bakanı Stresemann, basına verdiği bir beyanatta Türkiye'deki gelişmelerden çok memnun olduklarını, bu dost ülkenin ekonomik kalkınmasına Alman Hükümeti'nin her zaman yardımcı olmaya hazır olduğunu söylemiş, bu beyanatı Türk gazetelerinde de yayınlanmıştı[40].

Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Nadolny, Cumhurbaşkanı von Hindenburg'un mektubunu, Atatürk'ün yurt gezisinde olması nedeni ile ancak 14 Eylül'de kendisine sunabildi. Görüşme sırasında Atatürk, Nadolny'ye, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Hindenburg ile olan görüşmelerini anlatmış, Büyükelçiden Hindenburg'a iyi dileklerini iletmesini istemiştir[41]. Ayrıca, Mareşal von Hindenburg'un mektubuna, 16 Ocak 1926 tarihli, şu cevap verildi[42]:

"Almanya Devlet Başkanına

Sayın Başkan,

Almanya Reich başkanlığınıza seçildiğinizi bildirmek üzere lütfen göndermiş olduğunuz yüce başkanlığınız mektubunu almakla iftihar eylerim.

[40] 20 Mayıs 1925 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi (Ankara).

[41] Rudolf Nadolny, Mein Beitrag, Limes Verlag, Wiesbaden, 1955. Ayrıca bak: Dr. Cemil Koçak, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), Türk Tarih K. Yayını, Ankara, 1991.

[42] Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C: 2, S: 118, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981.

Levent Şahverdi Arşivi

Memleketlerimiz arasında devam eden ilişkilerin artması ve gelişmesini hedef tutmakta olduğunuzu bildiren beyanatınıza teşekkürle birlikte bu arzunuza önemle katıldığıma emin olmanızı rica ederim.

Seçilmenizden dolayı pek samimi tebriklerimi takdim eder ve en halis saygılarımın kabulünü rica eylerim Efendim Hazretleri.

16 Ocak 1926 tarihinde Ankara'da düzenlenmiştir.

Gazi Mustafa Kemal
Türkiye Cumhurbaşkanı"

Mareşal von Hindenburg'un Almanya (Reich) Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinde duraklamış olan Türk-Alman siyasî, ticarî, teknik ve kültürel ilişkilerinde gelişmeler oldu. Bu ilişkilerin artmasında, Atatürk tarafından özellikle Berlin'e Büyükelçi olarak atanan Kemaleddin Sami (Gökçen) Paşa'nın rolü büyüktü. Atatürk'ün yakın silâh arkadaşı Kemaleddin Sami Paşa, Almanya'da askerlik eğitimi görmüş, bir ara Berlin'de Askerî Ataşe olarak görev almış, Almanca ve Fransızca'yı çok iyi konuşan bir komutandı. Mareşal von Hindenburg'un yanında da çalışmış, onun sevgisini kazanmıştı. Kemaleddin Sami Paşa, on yıla yakın bir süre Berlin'de kaldı. Bu zaman içinde iki ülke arasındaki geleneksel dostluğu sıcak tutmağa çalıştı. Kalkınma hamleleri içinde bulunan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaç duyduğu teknik malzemenin çoğunu Almanya'dan sağlıyordu. Birçok sınaî kuruluşlarda Alman uzmanlar çalışıyordu. Alman üniversitelerine Türkiye'den çeşitli alanlarda öğrenciler geliyordu. Türkiye - Almanya arasındaki dostluk ve işbirliği antlaşması 16 Mart 1929'da bir kere daha yenilenerek imzalandı.

Bu antlaşmadan yaklaşık bir ay sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras), Almanya'ya resmen davet edildi. 20 Nisan 1929 günü Berlin'e gelen Tevfik Rüştü (Aras), Türk-Alman İlişkileri üzerine Alman Dışişleri Bakanı Stresemann'la dostça görüşmeler yaptı. 23 Nisan 1929 günü Berlin Büyükelçisi Kemaleddin Sami Paşa ile birlikte Cumhurbaşkanı von Hindenburg'u ziyaret etti. Görüşme sırasında Atatürk'ün iyi dileklerini getirdiğini, Türk ve Alman dostluğu ve işbirliğinin her geçen yılla daha da arttığını, bundan kıvanç duyduklarını söyledi[43].

[43] Dr. Cemil Koçak, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991.

Levent Şahverdi Arşivi

Mareşal von Hindenburg, Nasyonal Sosyalistlerin Cumhurbaşkanı adayı Adolf Hitler'e karşı, 1931 yılı Mart ayında yapılan seçimlerde bir kere daha cumhurbaşkanlığı seçimini kazandı. Bir yıl sonra yapılan Parlâmento seçimlerini Nasyonal Sosyalistler (Nazi Partisi) kazanarak, önce von Papen, daha sonra da Hitler Başbakan oldu. 15 Temmuz 1933 günü Siirt Meb'usu Mahmut (Soydan) Berlin'deydi. O gün Büyükelçi Kemaleddin Sami Paşa'yla birlikte Başbakan Adolf Hitler'i ziyaret ettiler. Hitler, bu ziyaretten duyduğu memnunluğu belirterek Türkiye'deki gelişme ve ilerlemeleri hayranlıkla izlediğini söylemiş ve: *(Gazi öyle bir şahsiyettir ki, yüzyılımızın en büyük adamlarının en ön safında ebediyen bulunacaktır. Bu mevki, tarihin ona verdiği bir haktır)* demişti. Hitler'in bu sözleri o zamanki Türkiye gazetelerinde geniş yankılar uyandırdı[44].

Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü yaklaşıyordu. Büyükelçi Kemaleddin Sami Paşa rahatsızlanmış, 1933 yılı Ağustos ayında İstanbul'a gelerek Heybeliada'daki köşkünde istirahata çekilmişti. Atatürk, 3 Eylül 1933 günü Kemaleddin Sami Paşa'yı köşkünde ziyaret etti[45]. İki eski dost, bu vesile ile Alman siyasetini tekrar gözden geçirdiler.

Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü günü olan 29 Ekim 1933'de Ankara'da yapılan büyük geçit resminden sonra Atatürk, Büyük Millet Meclisi'nde kordiplomatiğin tebriklerini kabul ediyordu. O gün Alman Büyükelçisi Nadolny, Alman milleti ve şahsı, adına[46] Atatürk'ü kutlayarak Mareşal von Hindenburg'un bir mesajını verdi; mesaj şöyleydi[47]:

Berlin : 20.10.1933

"Reisicumhur Hazretleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Yıldönümü vesilesiyle Zât-ı Devletlerine ve Türk milletine benim ve Alman milletinin yürekten duyulmuş tebriklerini arzederim.

Benimle birlikte bütün Alman milleti, yüksek rehberliğiniz altında modern Türk Devleti'nin temelleştiğini derin bir alâka ile takip etti. Türk milliyetçiliğini nasıl uyandırdığınızı, nasıl kuvvetlendirdiğinizi çalışkan ve ilerlemeyi sever milleti-

[44] 16 Temmuz 1933 tarihli Vakit (İstanbul) gazetesi.

[45] Özel Şahingiray, Atatürk'ün Nöbet Defteri, s: 196, Ankara, 1955.

[46] 2 Kasım 1933 tarihli Vakit (İstanbul) gazetesi.

[47] Cumhurbaşkanlığı Köşkü Atatürk Arşivi, C. Onuncu Yıl Dosyası. Ayrıca 7 Kasım 1933 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi (Ankara).

Levent Şahverdi Arşivi

nize, bütün dünyada takdirler çeken siyasî ve iktisadî yükseliş için tedbirli bir elle nasıl yol açtığınızı büyük hayranlık ve takdirle gördük.

Alman milletinin felâketli zamanlarda Türk milletinden gördüğü dostluğu hiçbir zaman unutmayacağını, aksine onu daima muhafaza edeceğini ve derinleştireceğini Zât-ı Devletlerine temin etmek için bir ihtiyaçtır.

Yükselen milletinizin, sulhsever bir ilerleme ve metin bir devlet idaresiyle, ilerde daha mes'ut bir istikbale en büyük temennilerde bulunur ve büyük takdirlerimle samimi dostluğumun kabulünü rica ederim.

von Hindenburg
Almanya Reisicumhuru

Başkan Hindenburg, Alman basınına da şu beyanatta bulundu[48].

(Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Kuruluş Yılı bayramına Türk milleti için en iyi temennilerle yürekten iştirak ederim.

Sadık silâh arkadaşlığını Almanya'nın asla unutmayacağı yiğit millete, Reisinin şuurlu idaresi altında devamlı bir ilerlemeye doğru gitmesini dilerim.)

Alman Büyükelçisi Herr Nodalny, Hindenburg'un mesajını Atatürk'e verdikten sonra, aynı zamanda Atatürk'e veda da etti. Süresi dolduğu için Berlin'e dönüyordu. Atatürk nazik cümlelerle Büyükelçi'ye teşekkür etti, iyi yolculuklar diledi. Kısa bir süre sonra, yerine F. Hans von Rosenberg, Ankara'ya Büyükelçi olarak atandı. 11 Aralık 1933 günü Çankaya'da, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın da katıldığı bir törenle yeni Büyükelçi Atatürk'e güven mektubu ile birlikte Hindenburg'un imzalanmış bir resmini sundu[49]. Atatürk de o günlerde Berlin'e dönmekte olan Büyükelçi Kemaleddin Sami Paşa'yla Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü dolayısıyla gerek şahsı, gerekse Alman milleti tarafından samimi ilgi ve tebriklere teşekkür mektubu ile birlikte imzalı bir fotoğrafını göndererek mukabele etti. Kemaleddin Sami Paşa, 21 Şubat 1934 günü Cumhurbaşkanı von Hindenburg'u Berlin'deki sarayında ziyaret ederek Atatürk'ün mektubunu ve resmini sundu[50].

Büyükelçi Kemaleddin Sami Paşa'nın rahatsızlığı giderek artıyordu. Ne var ki 15 Nisan 1934 günü Berlin'de öldü. Ölüm haberi Mareşal von

[48] 3 Ağustos 1934 tarihli Cumhuriyet (İstanbul) gazetesi.

[49] 12 Aralık 1933 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi.

[50] 23 Şubat 1934 tarihli Hâkimiyet-i Milliye (Ankara) gazetesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Hindenburg'a ulaştığı zaman, bundan çok üzüldü. Atatürk'e şu baş sağlığı telgrafını gönderdi[51]:

"Berlin, 17 Nisan 1934

Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

Şimdiye kadar beslenen ümitlerin aksine olarak Büyükelçi Kemaleddin Sami Paşa'nın deva bulmaz bir hastalık neticesinde vefat ettiği haberini alarak fevkalâde müteessir oldum. Yurdunuzun bu yerine getirilemeyen kaybından dolayı derin alâkamın kabulünü rica ederim. Merhum en müşkül zamanlarda vatanının ve Almanya'nın hayrına çalışmış ve Büyükelçi sıfatıyla geçmiş faaliyetinde iki devletin dostluk bağlarını yalnız idame değil ilerletmeye dahi muvaffak olmuştur. Almanya'nın bu vefakâr dostunu her zaman bir şükran hatırası ile anacağım.

Almanya Reisicumhuru
von Hindenburg"

Atatürk, bu telgrafa şu cevabı verdi[52]:

"Ankara : 20 Nisan 1934

Mareşal von Hindenburg Hazretlerine,

Büyükelçimiz Kemaleddin Sami Paşa'nın bizi fevkalâde müteessir eden vefatı dolayısiyle Zât-ı Devletinizin lütufkâr takdirleri beni pek çok mütehassis etmiştir. Bundan dolayı Zât-ı Devletinize en hararetli teşekkürlerimi arzederim.

Kemaleddin Sami Paşa'nın vefatıyla değerli evlâtlarından birini kaybeden Türkiye, Almanya'nın şahs-i devletinizde merhumun matemine samimiyetle vuku bulan iştirakine daima müteşekkir kalacaktır.

Gazi M. Kemal"

Alman Hükümeti, 19 Nisan 1934'de Berlin'de büyük bir cenaze töreni düzenledi. Cenaze, trenle İstanbul'a gönderildi. Bu arada Türkiye, Berlin Büyükelçiliği'nin boş kalmaması için 5 Mayıs 1934'de Viyana'daki Büyükelçi Hamdi Arpag, Berlin'e atandı. Büyükelçi, 26 Mayıs 1934 günü von Hindenburg'a güven mektubunu sundu. Törende yaptığı konuşmada, Türk-Alman ilişkilerinde daha büyük bir önemle çalışacağını söyledi:

Bu olaydan birkaç ay sonra Mareşal von Hindenburg 2 Ağustos 1934 günü, 87 yaşında olduğu halde Berlin'de öldü. Atatürk, ölüm haberini

[51] 20 Nisan 1934 tarihli Hâkimiyet-i Milliye (Ankara) gazetesi.

[52] Ayın Tarihi, Sayı: 5, Ankara, 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

alır almaz Başbakan Adolf Hitler'e, ayrıca Mareşal'ın oğlu Albay von Hindenburg'a ayrı ayrı şu telgrafları gönderdi[53]:

"Ankara: 2.8.1934

Başbakan Adolf Hitler'e,

Büyük Devlet Reisi'nin vefatıyla pek müteellim olarak en samimi taziyetlerimle, Türk milletiyle beraber Alman milletinin bu matemine azami iştirak ettiğim teminatını Zât-ı Devletlerine izhar ve ifade ederim.

Gazi M. Kemal"
Ankara: 2.8.1934

"Miralay von Hinderburg'a

Büyük Devlet Reisi babanızın vefatını acı bir teessürle haber aldım. Mateminize candan iştirak eder ve size en samimi taziyetlerimle beraber derin sempatimin ifadesini takdim ederim. Miralayım Efendim.

Gazi M. Kemal"

Adolf Hitler, Atatürk'ün telgrafını aynı gün cevaplandırdı[54]:

"Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'ne, Alman milletinin pek mübeccel Devlet Reisi von Hindenburg'un kaybı dolayısıyla duyduğu derin yası Zât-ı Devletiniz ve Türk milletinin paylaşmasını gösteren yürekten sözleri için Zât-ı Devletlerinden Reich hükümetinin en samimi teşekkürlerini lütfen kabul buyurmanızı rica ederim. Berlin: 2.8.1934

Adolf Hitler"

Almanya Cumhurbaşkanı Mareşal von Hindenburg'un ölümü Türkiye'de gerçekten büyük üzüntü yaratmıştı. Türkiye onu Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir kahraman olarak tanıyordu. 1915 yılında Doğu Cephesi'nde Rusları Masurenland bataklıklarında ağır bir bozguna uğrattığı zaman Türkiye'de günlerce zafer şenlikleri yapılmıştı. Hatta bu zafer dolayısıyla Konyalılar, von Hindenburg'un resmini, Türk ve Alman bayraklarını, Masurenland haritasını büyükçe bir halıya işleterek bu zaferin bir hatı-

[53] Ayın Tarihi, Sayı: 9, Ankara, 1934.
[54] Ayın Tarihi, Sayı: 10, Ankara, 1934.

Levent Sahverdi Arşivi

rasını ebedileştirmiş ve von Hindenburg'a göndermişlerdi[55]. Ölümünden bir gün sonra Cumhuriyet ve Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri von Hindenburg için sayfalar hazırladılar. Bu arada Burhan Asaf'ın 3 Ağustos 1934 günlü Hâkimiyet-i Milliye'de yazdığı (Hindenburg Öldü), Mehmet Asım'ın aynı gün Vakit'te yazdığı (Hindenburg'un Ölümü), Muharrem Feyzi'nin 5 Ağustos 1934 günü Cumhuriyet gazetesinde yazdığı (Hindenburg ve Hitler) başlıklı makaleleri önemlileridir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Atatürk, 1917 yılı 15 Aralığı'nda Berlin'de yüzyüze tanıştığı von Hindenburg'u, cumhurbaşkanlığı döneminde daima saygı ile anmış, onu tecrübeli bir devlet adamı olarak görmüş, Hindenburg da Atatürk'ü cesur, açık yürekli, üstün bir devlet adamı olarak takdirle, hayranlıkla sevmiştir. Yaklaşık aynı tarihlerde kurulan Türkiye ve Almanya Cumhuriyetleri bu dönemde ezeli dostluklarını yeniden kurmaya ve sürdürmeye çalışmışlardır.

[55] Mehmet Önder, Mareşal von Hindenburg'a Hediye Edilen Bir Konya Halısı, Türk Etnografya Dergisi, Sayı: 6, Ankara, 1963.

Levent Şahverdi Arşivi

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA BİR VATANDAŞIMIZIN UÇAK BAĞIŞI

SÜREYYA H. ŞEHİDOĞLU

İsmail Habip, Kurtuluş Savaşı'nı anlatırken: "... Bu harp Türk'le Yunan'ın cengi değil, elinden her şeyi alınanla elinde her şeyi olanın cengiydi bu harp: Onlar askerlerini vagonlarla, biz çarıklarla sevkediyorduk, onlar mühimmatlarını kamyonlarla getiriyor, biz kadınlarımızın sırtında taşıyorduk. Onların otomobillerine karşı bizde kağnılar vardı. Düşman, yağmur yerine kurşun, kurşun yerine gülle, gülle yerine zelzele yağdırırken biz, zaman oldu ki, her gülleye bir kurşun, her kurşuna bir süngü, her süngüye bir yumrukla mukabele ettik; Öyleyken yenilmek onlara, yenmek bize düştü." diyor[1].

Savaşın sürdüğü sürede, halkın, malının bir bölümünü seve seve verdiği "Tekâlif-i Milliye" uygulamasından başka varlıklı yurttaşlarımızın da orduya önemli bağışları oluyordu.

Erzurumlu Nafiz Bey*'in satın alarak orduya armağan ettiği üç uçak bunların en önemlisidir. Orduca (Erzurumlu Nafiz I-II-III) diye adlandırılan bu uçakların teslimininden sonra Atatürk, İnönü, B.M. Meclisi başkanlarının çektiği tellerin fotokopileri, Nafiz Bey'in oğlu Sabahattin Kotan tarafından bana verilmiştir.

Bu belgeleri aşağıda sunuyoruz:

Mahreci : Ankara
Numarası: 5406
Kelime : 20

İnebolu'da Erzurumlu Nafiz Beyefendi'ye

Hamiyyet-i vataniyeniz şayanı şükrandır. Telgrafınız yarın Meclis'te alenen okunacaktır efendim. 11.12.336

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

[1] İsmail Habip Sevük: *O Zamanlar*, s. 158. Kültür Bakanlığı Yayını 1981.

* Nafiz Kotan, 1885 yılında Erzurum'da doğdu. Babası Hacı Ahmet Efendi'dir. Öğrenimini Erzurum'da yapmış, 1913'te İstanbul'a göçmüş, 1915'te yine müteahhit olarak Ankara'da çalışmış, zafer sonrası Ankara'nın imarına önemli katkıları olmuştur. 1946 yılında öldü.

Levent Sahverdi Arşivi

*

Mahreci : Garp Cephesi
Numarası: 6
Kelime : 40

İnebolu'da Tüccardan Erzurumlu Nafiz Beyefendi'ye

Orduya ihda buyurulan tayyare bugün Eskişehir'e vasıl olmuştur. İnşallah eser-i himmetiniz büyük muzafferiyetlerin kazanılmasına...

Bilhassa takdim-i tebrikât ve teşekkürat ederim Efendim. 1 Temmuz 337

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

*

Mahreci : Garp Cephesi
Kelime : 17

Ankara'da Tüccaran-ı Mûtebereden Erzurumlu Nafiz Beyefendi'ye

Bilmukabele arz-ı tebrikât eder ve istihlâs-ı vatan yolundaki mücahedemize hidamat-ı bergüzidelerinden dolayı teşekküratımı tekrar eylerim. 17 Haziran 337

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

*

B.M.M. Riyaseti *Ankara*

Baş Kitabet Kalemi *12/5/337*

270/557

Tüccardan Erzurumlu Nafiz Bey'e

Ordu-yu Millî'ye bu kerre de bir ikinci tayyare ihdası suretiyle ibraz buyurulan hamiyetten Meclis heyet-i umumiyesi haberdar edilmiştir.

Beyan-ı teşekkür olunur Efendim.

Büyük Millet Meclisi Sanisi
Adnan
İmza

Levent Şahverdi Arşivi

*

Alındığı Mah. Ankara
Tarihi: 2/2/37
Saat : 4.20

Mahreci : B.M. Meclisi
Numarası: 78
Kelime : 20

İnebolu'da Erzurumlu Hacı Ahmedzade Nafiz Bey'e

Orduya hediye buyurulan tayyarelerden dolayı Büyük Millet Meclisi namına beyan-ı teşekkür ederim Efendim. 2/2/37

Büyük Millet Meclisi
Reis Vekili
Hasan Fehmi

*

Mahreci : Garp Cephesi
Numarası: 871
Kelime : 80

Alındığı Tarih: 19
Saat: 10.5

Ankara'da Erzurumlu Nafiz Beyefendi'ye

Orduya ihda buyurulan ve nam-ı âlilerine izafe edilen tayyare 13/5/37 tarihinde uçmuş ve Aksu'da bulunan düşman üzerine bombalar atmıştır. Ahiren Aksu'daki muhbirimizden alınan malûmattan tayyaremiz tarafından atılan bombalardan biri nakliye kollarına tesadüfünde yirmi mekkâri hayvanı telef ve mecruh olmuş ve diğer bir bomba da Seyid Alaşehir köyünde düşman piyade bölüğü üzerine düştüğü bildirilmiştir. Pek kıymattar bir hediyyeniz olan tayyare ile ilk vazifeyi kemal-i muvaffakiyetle ifa edenler tayyareci Vahid ve Basri efendiler olduğunu cevaben ihtiramatıma terdifen arz eylerim Efendim 18/Mayıs/37

Garp Cephesi Komutanı
İsmet

Nafiz Bey'in uçak bağışı dışında orduya yaptığı diğer yardımlar da vardır. Bu yardımlardan birisi de orduya 203 arka çantası armağanıdır. Bu armağan üzerine kendisine çekilen telgraf aşağıdadır:

Levent Şahverdi Arşivi

*

Kastamonu Ve Havalisi Kumandanlığı *Kastamonu*
16.4.37

Şube
4
Adet
2948

İnebolu'da Tüccar Erzurumlu Nafiz Bey'e

Dava-yı millî uğrunda mücadele-i vataniyede bulunan orduya şimdiye kadar gösterdiğiniz asar-ı hamiyet ve fedakâriye zamimeten bu kerre de kolordu efradı için ihda buyurduğunuz ikiyüzüç arka çantası vürud ederek efrada tevzi edilmiş olmakla memleketin böyle buhranlı bir zamanında vazife-i vataniye ve hüsn-ü insaniyetin emsalinize faik bir surette ibzalinden dolayı teşekkür olunur Efendim.

Kastamonu Ve
Havalisi Kumandanı
İmza

Erzurumlu Nafiz Bey'in, bu yardımlar dışında orduya doğrudan maddi yardımları da bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA NECATİ'NİN MÜTAREKE'DEKİ YAZILARI

Prof. Dr. ZEKİ ARIKAN

Necati, aziz Necati; dileğin yerine getirilecektir !
İsmet İnönü, 1929.

M. Rauf İnan, Mustafa Necati üzerine yazdığı bir kitapta[1], onun *Hayat Mecmuası*'nda[2], *İzmir'e Doğru* gazetesinde[3] çıkan yazılarıyla bulunabilen daha başka yazılarının bir kitap olarak derlenmesini önermektedir. O günden bugüne kadar ne yazık ki gerçekleşmemiş bu dileğe, bu öneriye biz de katılıyor ve ekliyoruz: Herşeyden önce Necati'nin mütareke günle-

[1] M. Rauf İnan, *Mustafa Necati, Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları*, Ankara, 1980, 3.

[2] Mustafa Necati, "İstiklâl Mücadelesi Hatıraları", *Hayat*, I/1-9 (1926-1927), 17-18, 18, 56, 96-97, 119, 138, 158, 175-176. Bu yazılar, Mustafa Necati'nin Millî Mücadele'de İstiklal Mahkemesi başkanı olarak görev yaptığı (Krş. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, I-II, İzmir, 1988, dizin) Kastamonu'ya ilişkin gözlem ve anılardır (Krş. Mustafa Eski, *Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları*, Ankara, 1990). Necati'nin bu anıları o günlerde tutulmuş notlara dayanmakta ve bazıları da yine o sırada yayınlanmış bulunmaktadır. Bk. Mustafa Necati, "Memleket Mektupları: Anadolu Köylüsü", *Anadolu'da Yeni Gün*, 5 Haziran 1338, 897-52. Zaman zaman değişik yerlerde yeni harflere çevrilerek yayınlanan bu anıların günümüz diline uyarlanmış metinleri için bk. Rauf İnan, *age.*, 223-249. Bu anılarda geçen Mehmet Onbaşıyla ilgili kararının doğurduğu heyecanı, olaya tanık olan ünlü tarihçimiz İsmail Hakkı Uzunçarşılı şöyle anlatmaktadır: "Ahali mahkeme heyetinden korkmuyor onları ve onu riyasız ve candan seviyordu. Bilhassa mahkemesinde bulunduğum Mehmet onbaşı hakkında verdiği karar adedi yüzleri geçen bütün samiini çoşturmuş heyecan getirmiş ağlatmıştı; halk bu genç reisi kucaklayıp elini öpmek için birbirini çiğniyordu", Uzunçarşılı oğlu İ.Hakkı, "Aziz Necati", *Hayat*, V/111 (1929), 128; krş. E. B. Şapolyo, "Mustafa Necati (1894-1.1.1929), *Türk Kültürü*, VIII/87 (1970), 222-226.

[3] Necati'nin bu gazetede kendi imzasıyla çıkan 25 yazısı (biri Vasıf'la birlikte) bulunmaktadır. Gazetenin tam bir koleksiyonu Türk Tarih Kurumu kitaplığında bulunmaktadır. Necati'nin buradaki yazıları onun Millî Mücadele'yi ulusal ve evrensel boyutlar içinde nasıl değerlendirdiğinin birer canlı tanığıdır. Bu yazıların Millî Mücadele'nin yorum ve değerlendirilmesi açısından önemini bir konferansımda belirtmeye çalışmıştım: "Millî Mücadele'nin Bir Öncüsü: Mustafa Necati", İzmir, 3 Nisan 1990. Konferansın genişletilmiş bir metni ayrıca yayınlanacaktır (*Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, II, baskıda). *İzmir'e Doğru* gazetesi için ayrıca bk. Ömer Sami Çoşar, Milli Mücadele Basını, İstanbul, ty., 22-35; Şerafettin Yılmaz, "Mustafa Necati ve İzmir'e Doğru", *Mustafa Necati Sempozyumu*, 9-11 Mayıs 1991 Kastamonu, Ankara, 1991, 218-223.

Levent Şahverdi Arşivi

rinde İzmir'de çıkan yazıları gün ışığına çıkarılmalıdır. Hem de hiç zaman yitirmeden[4]. Geç bile kalınmıştır.

Mütarekede Necati, İzmir'de genç bir öğretmen, bir müdür, bir avukattır[5]. Türk Ocağı'nın etkin bir üyesidir. II. Meşrutiyet'ten sonra açılan Şark özel okulunu İzmir'in en ileri düzeyde bir eğitim kurumu haline getiren büyük bir eğitimcidir. Necati, o karanlık günlerde İzmir'de parlayan bir güneştir. İzmir'in gözü kulağı ve atan yüreğidir. İzmir'in ve ülkemizin paylaşma masasına yatırıldığı bir sırada Necati, bıkmadan, usanmadan, yılmadan halkı aydınlatmaya, bilinçlendirmeye ve ulusal bir örgütlenme doğrultusunda bir araya getirmeye çalışan yüksek bir vatanseverdir. Vereceğimiz bir iki örnek Necati'nin çabalarının boyutlarını göstermeye yeterlidir. Sözgelimi Necati, savaşın bitmesinden sonra terhis edilen yedeksubayların aralarında birlik ve dayanışmayı sağlamak amacıyla kurdukları *İhtiyat Zabitanı Teavün Cemiyeti*'nin fikir babasıdır. Mustafa Necati; işinden, gücünden, okulundan, fabrikasından koparılıp savaşa sürüklenen bu gençlerimizin, *"yorulan dimağ ve vücutlarıyla içimizde dalgın ve ümitsiz"* dolaştıklarını dile getiriyor, bunların durumlarına bir çare bulmanın ulusal bir görev olduğunu savunuyordu. Bunun için *İhtiyat Zabitan Himaye Yurdu* adıyla bir derneğin kurulmasını öneriyor, bütün kurum ve kuruluşları bu yolda işbirliğine çağırıyordu. Ona göre bu yedeksubayların birkaçını şuraya ya da buraya yerleştirmek köklü bir çözüm olamazdı. Çözüm köklü olmalı ve onların asıl mesleklerine dönüşü sağlanmalı, yarım kalan öğrenimlerinin tamamlanması için gereken koşullar hazırlanmalıydı. İşte Necati'nin kurulmasını istediği dernek bunu yapacaktı. Bu yazının yayınlanmasının üzerinden bir ay bile geçmeden İhtiyat Zabitanı Teavün Cemiyeti'nin tüzüğü gazetelerde çıktı[6].

İzmir'deki yedeksubayları içine alan böyle bir derneğin kurulmasında hiç şüphe yok ki Necati'nin uyarı ve girişimlerinin oldukça önemli bir etkisi olmuştur. Necati, bu derneğin adeta fahri başkanlığını da yapmış, ye-

[4] Sayın Rauf İnan'la ayaküstü bir görüşmem sırasında Necati'nin bu yazılarından söz ettim. Oldukça yakından ilgilendi ve bu yazıların yayınlanması konusundaki tasarımın bir an önce gerçekleşmesini dile getirdi.

[5] Necati'nin ölümünden sonra onun kimliği hakkında pek çok yazı çıkmıştır. Bk. *Hayat*, V/111(1929) ve *Fikirler*, II/31(1929) bütün olarak Necati'ye ayrılmıştır. İzmir'de çıkan Anadolu ve Ahenk gazetelerinin ölümü dolayısıyla Necati için çıkardıkları yazılar önemlidir. Bu yazılarda onunla ilgili bir çok anıya yer verilmiştir.

[6] "İhtiyat Zabitanı Teavün Cemiyeti Nizamname-i Esasisidir", *Köylü*, 16 Kânunusani 1335.

Levent Şahverdi Arşivi

deksubaylara iş bulmak, onları ekonomik yönden örgütlemek için yazıhanesini bir merkez olarak kullanmıştır. Bu derneğe bağlı yedeksubaylar 14 Mayıs 1919 akşamı yapılan ünlü Maşatlık toplantısında büyük bir rol oynadıkları gibi[7], Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesinde de[8] çekirdek bir kadro ödevi gördüler.

Mustafa Necati'nin, İzmir'de kurulmasına öncülük ettiği ve hukuk danışmanlığını üstlendiği bir başka dernek te *İzmir Demiryolları İslam Memurini Teavün Cemiyeti*'dir. Şöyle ki mütakereden sonra İzmir-Kasaba, İzmir-Aydın demiryollarında ve körfez vapurlarında çalışan yüzlerce Türk işçi ve memurunun işlerine son verilmişti[9]. Bunların kendi aralarında bir birlik oluşturup haklarını aramalarında Necati, varını yoğunu ortaya koyarak çalıştı. İslam Memurin Teavün Cemiyeti'nin 19 Mart 1919 tarihli *Köylü* gazetesinde yayınlanan ve Necati'nin kaleminden çıktığına şüphe bulunmayan *"bir muhtıra"*sı, İtilaf devletlerinin müdahalelerine karşı yürekli bir çıkışın ilk örneklerindendir. Bu muhtırada devletin, savaşın patlak vermesinden ötürü demiryollarına el koymak zorunda kaldığı belirtiliyor, burada çalışan Türk işçi ve memurlarının dört yıl boyunca diğer unsurlara zarar vermeksizin olağanüstü bir çabayla görevlerini yerine getirdikleri dile getiriliyordu. Bu bakımdan bu işçi ve memurların, demiryollarına el koyan İtilaf devletleri tarafından ödüllendirilmeleri gerektiği halde işlerine son verilmiş olmalarını açıkça kınıyordu: *"Bu sebeple her türlü uhut hilafına olarak memleketin yerli ahalisini teşkil eyleyen Türk gençlerinin işten çıkarılmasına"*, ve

[7] Kâzım Özalp, *Millî Mücadele,* Ankara, 1985, I, 7.

[8] Bu konuda bk. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey,* Ankara, 1989.

[9] Balkan Savaşı sırasında bütün demiryolları yabancı şirketlerin elindeydi. Savaş boyunca trenler düzenli olarak işlememiş, sık sık görülen kazalara da(?) bir anlam vermek pek kolay olmamıştı (krş. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* II/2, Ankara, 1983, 13). 19 Ekim 1912 tarihinde Ayasuluk(Selçuk)'ta meydana gelen tren kazasında, katar bir demir külçesi haline gelmiş ve yüzlerce askerimiz şehit olmuş, bir o kadarı da yaralanmıştı. Olay, elbette bir sabotajdı. Ama resmi açıklamalar olayın bir kaza sonucu olduğunda direndiler. Gazeteler de daha ileriye gidemedi (Krş. Z.Arıkan, "Balkan Savaşı ve Kamuoyu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri,* Ankara, 1989, 178). Bu kazadan yaralı olarak kurtulan Refik Şevket(İnce), ölenlerin ailelerinden, sağ kalanların da kendilerinden aldığı vekâletnamelerle açtığı mahkemede bu davanın yılmaz ve yürekli bir takipçisi olduğunu kanıtlamıştır. Bu gibi olaylardan ders alan devlet, Birinci Dünya Savaşı sırasında demiryollarına el koymuş, gerekli uzman yetiştirmek üzere de İzmir'de bir şimendifer mektebi açtırmıştı. Okulun masraflarını Müdafa-yı Milliye üzerine almıştı. Bayar, bu okulun açılmasına bir çok çevrelerin karşı olduğunu belirtir (Celal Bayar, *Ben de Yazdım,* İstanbul, 1967, V, 1556-1558).

Levent Şahverdi Arşivi

onların kazanılmış haklarının çiğnenmesine karşı çıkılıyordu[10]. Bu belge, emperyalist güçlere karşı direnişin somut bir ifadesidir.

Necati bir yandan birçok derneğin böylece kuruluşuna öncülük ederken, İzmir'de diğer derneklerin kuruluşunu da yürekten alkışlıyor ve destekliyordu. Aşağıda görüleceği gibi *"Himaye-i Etfal Cemiyeti"*nin kuruluşu dolayısıyla kaleme aldığı yazı, bunun ilgi çekici bir örneğidir.

Necati'nin üyesi olduğu İzmir Türk Ocağı, gittikçe yaklaşmakta olan işgal tehlikesini önlemek için büyük bir çaba gösteriyor, terhis edilmiş yedeksubaylar, işlerinden kovulmuş demiryolu ve körfez vapuru çalışanları, yurtsever aydınlarla yakın bir iletişim içinde bulunuyordu. Yapılan çalışmalar daha çok bir uyarı niteliğindeydi. Muhtıralar yazılıyor, toplantılar yapılıyor fakat henüz tehlikeyi göğüsleyecek silahlı bir örgütlenmeden söz edilemiyordu. Necati'nin çok yakın arkadaşı Anadolu gazetesi sahip ve başyazarı Haydar Rüştü'nün yazdığına göre, işgalden on beş yirmi gün önce Türk Ocağı'nın yaptığı bir toplantıda Mustafa Necati, ilk kez silahlı bir direnişten *(mukavemet-i müselleha)* söz etmişti. Ancak bu öneri, ocak üyelerini ürkütmüş ve hatta onları ikiye ayırmış, Necati de yönetim kurulu üyeliğinden çekilmişti[11].

Necati, tehlike ve umutsuzlukla dolu olan o nazik günlerde bile İzmir'in kültürel kimliğinin gelişmesine katkıda bulunmaktan geri kalmıyordu. Tamamen edebi ve bilimsel nitelikte olan, İzmir'in genç şair ve yazarlarını bir araya toplayan *Yeni İzmir* dergisini bu bağlamda değerlendirebiliriz. Derginin ilk sayısını, o günlerde henüz hıyanet yoluna sapmamış olan Köylü gazetesi şöyle tanıtıyordu:

"Yeni İzmir: adıyla çıkan ilmî ve edebî risalenin birinci sayısı dün pek güzel yazılar, yüksek duygularla dolu olduğu halde çıkmıştır.

Yazan ve çıkaranları kutlular ve bütün okuyucularımıza içden ve gönülden öğütleriz"[12].

[10] Muhtıranın metni, uzun bir açıklamayla birlikte İstanbul'da çıkan *Memleket*(15 Mart 1335) gazetesinde de yayınlanmıştır. Bu gazete işten çıkarılan memur ve işçilerin sayısını 3000 olarak vermektedir. Muhtıranın açıklaması için bk. Z. Arıkan, "İzmir-Kasaba-Aydın Demiryolları Çalışanlarının Bir Muhtırası", *Tarih ve Toplum*, 49(1988), 52-56.

[11] Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları* (Yay. Z. Arıkan), Ankara, 1991, 63.

[12] *Köylü*, 12 Nisan 1335. Yeni İzmir'in son sayısı işgalden altı gün önce (9 Mayıs 1335) çıkmıştı. Derginin bu üçüncü ve son sayısının bir nüshası İstanbul Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. İlk iki sayıyı ne yazık ki bulamadık.

Levent Şahverdi Arşivi

İşgalden bir gün önce Anadolu matbaasında basılıp dağıtılan[13] ünlü bildiriyi de Mustafa Necati ve arkadaşları kaleme aldı[14]. 14 Mayıs akşamı Maşatlık'taki toplantıyı Mustafa Necati, Haydar Rüştü ile birlikte yüksekçe bir kaya parçası üzerinden izledi. Ertesi gün Değirmendağı'ndaki evlerinden işgale tanık oldu. İşgalciler ve yerli işbirlikçiler onun yazıhanesinin zemin tahtalarına varıncaya kadar söktüler[15]. Kendisini bulamadılar. Oysa Necati, babasının evinde Haydar Rüştü ile birlikte saklanıyordu. Evinin çevresi düşman askerleriyle çevrilmiş fakat bereket versin aranmamıştı. İşgalin ancak beşinci günü Necati İzmir'den kaçabildi. İstanbul, Balıkesir, Soma-Bergama-Akhisar cephelerinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar uzanan çizgide kalemiyle, silahıyla Millî Mücadele'ye önemli bir katkıda bulundu. Meclise Saruhan milletvekili olarak giren Necati; Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı, İmar-İskân, Adliye ve Millî Eğitim Bakanlığı gibi görevlerde bulundu. Kendisini ölümsüz kılan başarılarla dolu bir devlet adamı olarak tarihimizde seçkin yerini aldı. En son görevi olan Millî Eğitim Bakanlığı, ulusal eğitimimizde köklü adımların atıldığı yıllar olmuştur. Öğretmenliğin onurlu bir meslek haline gelmesinde büyük bir rol oynayan Necati, halkımızı bilgisizlikten kurtaracak olan yeni harflerin kabul edilmesinde, Millet Mektepleri'nin açılmasında yoğun bir çaba gösterdi. Ancak ne yazık ki bu büyük kültürel atılımın sonuçlarını görmeden 1 Ocak 1929 tarihinde apandisit patlamasından öldü. Bütün bu başarıların 34 yıllık bir zaman kesitine sığdırılmış olması anlamlı olduğu kadar şaşırtıcıdır da...

Bu kısa girişten sonra mütarekede onun İzmir'de çıkan yazılarına dönelim. Her biri birer belge değerinde olan bu yazıların ne yazık ki hepsini bulmak, derlemek olanağını bulamadık. Yazılar *Ahenk*[16] gazetesinde

[13] Bu bildirinin metni için bk. Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara, 1974, 102-103; Türkmen Parlak, *Yunan Ege'ye Geldi*, İzmir, 1982, I, 331-332.

[14] Bildiri Mustafa Necati, Moralızade Halit ve Ragıp Nurettin tarafından kaleme alınmıştır. Krş. Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, 232; Ayrıca bk. Nail Moralı, *Mütareke'de İzmir Olayları*, Ankara, 1973, 57; G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Belgeleri* (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1986, 79.

[15] Necati'nin işgal günü Yunanlılar tarafından yakalanıp parça parça edildiği, yazıhanesinin ateşe verildiği, babasının hapse atıldığı söylentileri İstanbul'a kadar yayılmıştı. Ancak Necati öldürülmemiş, daha doğrusu kendisini köşe bucak arayan Yunanlılar onu bulamayınca yazıhanesinin altını üstüne getirip zemin tahtalarını dahi sökmüşlerdi (Halide Nusret Zorlutuna, *Bir Devrin Romanı*, Ankara, 1978, 126-127).

[16] İzmir'in kültür tarihinde önemli bir yer tutan bu gazete için bk. Ziya Somar, *Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi. Tevfik Nevzat. İzmir'in İlk Fikir Kurbanı*, İzmir, 1948, 50-73. Ayrıca bk. Z. Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Ankara, 1989, tür. yer.

Levent Şahverdi Arşivi

birer başmakale niteliğinde çıkmıştır. Savaş, ekonomik sıkıntı ve kâğıt yokluğu gibi nedenlerle boyutları oldukça küçülmüş olan gazetenin kimi zaman bütün bir ilk sayfasının Necati'nin yazısına ayrıldığı görülmektedir. Ahenk'in o günlere ait sayılarının tam bir koleksiyonu bulunmadığından[17] Necati'nin mütarekede yazdığı bütün yazıları bir araya getirmekten yoksun bulunuyoruz. Eğer gazetenin şimdi elimizde bulunmayan sayıları günün birinde bir rastlantı sonucu ortaya çıkarsa o zaman Necati'nin mütarekedeki bütün yazıları gün ışığına çıkacaktır. Ancak şimdilik bu mutlu rastlantıyı beklemeden eldeki yazıları bir an önce toplamanın doğru olduğu inancındayız. Çünkü İzmir Millî Kütüphane'sinde bulunan ve iyice yıpranmış olan söz konusu gazetenin pek uzun ömürlü olamayacağı ve zamanla şimdi el altında bulunan sayılarından da yararlanmanın olanaksızlaşacağı anlaşılmaktadır. Günün birinde Necati'nin mütarekedeki yazılarından büsbütün yoksun kalmamak için bunları bir araya getirip yeniden yayınlamanın ulusal olduğu kadar vicdani bir görev olduğu kanısındayız.

Necati'nin mütarekede Ahenk gazetesinde yazdığı yazılarının çokluğu eldeki sayılardan da ortaya çıkmaktadır. Çünkü çoğu kez belirli konulara ayrılmış yazıların bir dizi oluşturduğu bunlara birer sayı verilmesinden anlaşılmaktadır[18]. Böylece belirli bir konuya ayrılmış yazıların birkaç sayı devam ettiği görülüyor. Eldeki sınırlı sayılar bile Necati'nin bu yazılarında nasıl bir tutarlı ve bilinçli bir davranış sergilediğini ortaya koymaktadır.

Mustafa Necati'nin Ahenk gazetesinde yayınlanmış elimizde bulunan ilk yazısı 29 Teşrinievvel 1334 (1918) tarihini taşımaktadır. *"Şehitzadelerimiz 1"* başlığını taşıyan bu yazı mütarekenin imzalanmasından bir gün önce çıkmıştır. Artık mütarekenin imzalanması gündemde olduğuna göre Necati, savaşın tarihe karışacağına değinmektedir. Fakat yarının büyükleri olan "bugünün küçüklerini düşünmek" zorunda olduğumuzu da vurgulamaktadır. Küçük yetimleri, kimsesiz yavruları yaşatmak ve yetiştirmek gibi ağır bir görevi yerine getirmenin herkesin üzerine düşen bir sorumluluk olduğuna dikkati çekmektedir. Necati, her türlü çalışmanın, kin gütmenin, öç alma duygularının bir yana itilerek geleceğe dönük bir yol izlemenin zorunlu olduğu üzerinde durmaktadır. Geleceğe uzanan bu yol, bugünün küçüklerini yetiştirmekten geçmektedir:

[17] Ahenk'in mütareke günlerini kapsayan sayıları iki ayrı cilt halinde İzmir Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu iki cilttteki sayıların çoğu mükerrerdir. Kimi zaman da biri diğerini tamamlamaktadır. Ama yine de bir bütünlük oluşturmamaktadır.

[18] Bu yazılardan kısaca *Kastamonu'da düzenlenen Mustafa Necati Sempozyumu'nda* söz etmiştim: "Mütarekede Mustafa Necati'nin İzmir'deki Çalışmaları", göst. yer. 27-35.

Levent Şahverdi Arşivi

"Artık hırs ve intikam ile yanan yüreklerimize biraz insaf biraz insanlık hissi uyanacak zamandayız. Yabancı nazarlar, yabancı kuvvetler ortasında mevcudiyetimizi kurtaracak yegâne kuvvet... biricik vasıta hakiki yollardan yürümek, yarını iyi hazırlamak için bugünün küçüklerini yetiştirmektir..."

"Millî Vazifeler 3" başlıklı yazısı, savaşın bıraktığı acıların canlı ve çarpıcı bir tablosunu çizmektedir. O günlerde acaba hangi şairimiz, hangi büyük yazarımız çıkıp ta savaşın açtığı derin yara ve bıraktığı acıları böyle bir canlılıkla dile getirebilmiştir ?

"Harp birçok fecialar, sefaletler bırakarak tarihe intikal ettiği şu günlerde ölüm ve felaket susarken, ümid-i saadet dilenen çehrelerde yine elemin siyah izlerini yaşıyor. Her masumun yaralanan kalbinden kan yine bütün kuvvetiyle akıyor, her zavallının zehirlenen mevcudiyetinden her gün yine birisi kopuyor. Ne garip cilve-i tali, ne kanlı mukadderat-ı tarihiyemiz var".

"Bu yaş, kan, figan ne vakit dinecek. Harbin sustuğu şu günlerde ağlayan annelerin feryadı susmaz; öksüz evlatların göz yaşları dinmez, bağrı yanıkların enin-i tazallümü işitilmez, bütün kuvvetiyle yine kahır ve elem, açlık ve sefalet hayatı ifna ederse bilmem harp bitmiş addolunacak mı ?"[19]

Evet Necati'ye göre *harp* bitmemişti. Niçin ? Çünkü memleketin semalarında karabulutlar yükseliyor, *"Şu güzel İzmirimiz... şu latif limanımız, dağları, taşları, toprakları, suları ile asırlardan beri seviştiğimiz şu mübarek ülkemiz..."* için *"hain emeller"* besleniyordu. Ama Necati umutsuz değildi. *"Bu memleket bizim, toprak ve deniz bizim"* diye yürekten seslenen Necati, bu topraklar üzerindeki tarihsel ve hukuksal haklarımızın *"sabit"* olduğunu vurguluyordu. Ancak ne var ki o günlerde içimize işleyen *"ihmal ve kayıtsızlıktan"* acı acı yakınıyor, herkesin bir araya toplanıp çare aramasının gerektiğini belirtiyordu. Evet, yabancı ihtiras ve çıkarların ulusal varlığımıza leke sürmeye kadar uzandığı bir sırada bu *"memleketin müdafaasını kim"* yapacaktı? O halde herkes üzerine düşeni yapmalı, göreve koşmalı, ulusal sorunlarda uzlaşmalı, kin, nefret, ayrılık ölmeliydi.

Necati'nin doğrudan doğruya gençlere seslenen *"Bir Hitap"* başlıklı makalesi[20] gerçekten üzerinde durulması gereken çok önemli bir yazıdır. Geleceğin parlak ve başarılı Millî Eğitim Bakanı'nın daha o günlerde gençliğe verdiği önemin ve ona duyduğu güvenin bir belgesi, bir kanıtıdır. Bu

[19] *Ahenk*, 29 Teşrinisani 1334.

[20] *Ahenk*, 4 Kânunuevvel 1334.

Levent Şahverdi Arşivi

yazıya göre, *"Beşeriyet karşısında bugünkü mevcudiyetini"* korumaya çaba göstermeyenlerin herhalde yeryüzünde bir *"mevkii"* olamazdı. Necati, gençlerimizi koşmaya, uğraşmaya, yenileşmeye ve çalışmaya çağırıyor; her Türkün, her gencin *"mütevekkilâne"* yaşaması halinde başımıza gelecek felaketler karşısında bir uyarıda bulunuyordu: *"Korkarım ki gözlerimiz önünde açılan mavi ve beyaz bandıralar hilalin ateşîn rengini solduracak"*. Bu bakımdan hayatı, toprağı, vatanı üzerinde pazarlık yapılan bir ulusun görevi, uğraşmak ve çalışmaktır. İstanbul, kadınlarıyla, gençleriyle çalışır, kurtuluşa yönelik dernekler kurar, varlığımızı sürdürmeye, ulusal haklarımızı kanıtlamaya çalışırken, "Biz İzmir'de, Anadolu'nun biricik diyarında, Türkün güzel yuvasında dedikodular, eğlence ve saadetler içinde mi yaşayacağız ? "Elbette hayır. Azim ve inancımızdan doğacak ortak bir çaba bize yarının parlak ve mutlu günlerini hazırlayacaktır. O halde: *"Ümitli ve azimli olalım."*

Necati'nin bulabildiğimiz yazılarından biri de Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti'nin ne gibi görevler üstlenmesi konusuyla ilgilidir. Yazı (1) sayısını taşıdığına göre herhalde arkası da olmalıdır. Necati bu yazısında, Müdafaa-ı Milliye'nin tüzüğündeki ilkelerden yola çıkarak bu derneğe çok önemli görevler düştüğüne dikkati çekmektedir. Şimdiye kadar, ülkeye pek çok hizmetlerde bulunmuş olan bu derneğe[21] bugünkü acı durum karşısında da büyük sorumluluklar düşmektedir. Her şeyden önce Müdafaa-ı Milliye'nin *"Hakiki ve ciddi bir program dahilinde memleketin hukuk ve selametini temin etmesi lazımdır"*. Bunun için de en başta gelen ödev, ülkenin hak ve egemenliğine karşı yönelik saldırılara mantıksal ve yasal bir çerçevede, tarihten alacağı güçle karşılık vermek olmalıdır. Başka bir deyimle ülkemiz için ihtirasların arttığı, çıkasıca nazarların yurdumuza çevrildiği tarihsel bir anda Millî Müdafaayı üzerine alanların görevi: *"Türkün kabiliyet-i hayatiye ve medeniyesini ispat ve an'anat-ı milliyesi ile şeref ve vakar-ı tarihiyesiyle beşeriyetin bir mevki-i bülendinde yaşamış tarihî simalara malik ilim ve fen sahasında uğraşmış bilgili şahsiyetlere sahip bir milletin ölmeyeceğini, öldürülemeyeceğini anlatmak olmalıdır"*. Bunun için, bu kutsal görev için aydınlatma kurulları oluşturulmalı, ülkenin aydınları bir araya toplanmalı ve basın da bunda rol oynamalıdır. Tarihsel haklarımızın mantıksal kanıtlarla ortaya konması için yayınlar yapılması, konferanslar verilmesi, Türkçe ve yabancı dillerde

[21] Bu konuda bk., Abdülkadir Özcan, "Balkan ve I. Dünya Savaşlarında Hizmeti geçen Bir Hayır Kurumu. Müdafaa-i Milliye Cem'iyeti", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul, 1981, 269-296.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkan gazetelere yazılar yazılması da bu görevin birer parçasıdır. Müdafaa-ı Milliye öylece ulusun tarihsel hukukunu dışarıya karşı korurken içeride de ülkenin refah ve mutluluğunu sağlamak için bir takım girişimlerde bulunmalıdır. Necati, Müdafaa-ı Milliye'nin ülke içinde yapması gereken işleri altı başlık altında toplamaktadır. Bunlar: Savaşın açtığı derin yaraların sarılması, gazilerin sosyal ve ekonomik sorunlarına çözüm bulunması, şehit ailelerine gereken yardımın yapılması, hastalıklara karşı savaş açılması, gençliğin eğitilmesi ve nüfusun arttırılmasını sağlayacak önlemlerin alınması noktalarında toplanmaktadır. Öneriler arasında Kordon'da kitaplıklar açılması, gençlerin sağlıklarının korunması ve okula devamlarının sağlanması gibi esaslar da yer almaktadır.

Necati'nin bütün bu sayılan işleri devletten değil de bir dernekten istemesi ve beklemesi şaşırtıcı olabildiği kadar üzerinde durulması gereken bir konudur. Ancak ne var ki Necati, Mondros mütarekesiyle ülkeyi işgale açık bir duruma getirmiş yönetimden fazla bir şey beklememektedir. O kurtuluşu; gençliğin, aydınların, zenginin, fakirin kısacası bütün ulusun bir araya gelmesinde arıyor ve tabandan oluşacak bir örgütlenmede arıyordu. İşgal tehlikesi böyle önleneceği gibi ülkenin kalkınması da bu yolla sağlanabilirdi. Unutmamak gerekir ki yukarıda belirttiğimiz yazının gazetede çıktığı tarihlerde Müdafaa-ı Milliye ayakta duran tek sağlam kuruluş olarak görünüyordu. Diğer ulusal örgütler henüz kuruluş aşamasında idiler.

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi Necati'nin üzerinde durduğu temel sorunlardan biri de terhis edilmiş yedeksubayların durumlarının iyileştirilmesi idi. Necati, terhis edilen yedeksubayları altı grupta toplamaktadır. Bunlar: 1) Yüksek okul mezunları, 2) Orta dereceli okul mezunları, 3) Bütün yüksek ve orta dereceli okul öğrencileri, 4) Medrese mezun ve öğrencileri, 5) Devlet memurları, 6) Avukat, doktor, tüccar, sanatçı ve öğretmenler idi.

Necati, bütün bu gruplar içinde yer alan yedeksubaylar arasında ekonomik ve düşünsel yönden önemli ayrılıkların bulunacağına dikkati çekmektedir. Fakat en başta bunların yaşamaya hakları olduğunu savunmaktadır. Fakat bu yedeksubaylar, *"Koltuk değneğine ihtiyaç"* duymadan yaşamalı, kendi yetenek ve güçlerine, becerilerine dayanarak yaşamalıdır. Necati terhis edilmiş yedeksubaylar için yapılması gereken daha doğrusu yapılabilecek belli başlı işleri şu üç noktada toplamaktadır:

Levent Sahverdi Arşivi

1) Bunların asıl mesleklerine dönüşü sağlanmalı, yarım kalan öğrenimleri tamamlanmalıdır. Gerekirse bunu destekleyecek bir dernek kurulmalıdır.

2) Yedeksubaylara iş bulabilecek kurumlar oluşturulmalıdır. Böyle bir yapılanma birçok gencin işe yerleştirilmesine katkıda bulunacaktır.

3) Yedeksubaylar arasındaki doktor, avukat, tüccar gibilerin meslekle-rine dönüşü sağlanmalı ve bunlara iş yeri açmaları için yardımda bulunmalı, kredi sağlama yoluna gidilmelidir.

Sözün kısası işsizliğin yol açacağı ahlaki ve sosyal bunalımlar önlenmelidir. Başka bir deyimle ülkenin ahlakının yükselmesi, iyi yaşama koşullarının oluşması, geleceğin servet ve refahı hiçbir gencimizin işsiz kalmamasına bağlı bulunmaktadır[22].

Necati'nin bütün yazılarının ortak bir noktası vardır. O da örgütlenme sorunudur. Necati bunun gerekliliğini hemen hemen her yazısında vurguladığı gibi konuyu özel bir başlık altında da ele almıştır: *"Teşkilatsızlık"*[23]. Necati bu yazısında, her türlü güçlük ve tehlike karşısında ellerimizi bağlayarak seyirci kalmamızdan yakınmaktadır. Oysa ulusların çöküş ve yenilgi zamanlarında onların en büyük kurtarıcısı ulusal bir örgütlenmeye bağlı bulunmaktadır. Necati bu konuda uzak ve yakın tarihimizden birçok örnek vererek içinde bulunduğumuz acı durumun bir ölçüde *"millî bir teşkilata malik"* olamayışımızdan kaynaklandığını vurgulamaktadır: *"Bizim mahalle teşkilatımız, bizim mesleki teşkilatımız, bizim gençlik teşkilatımız yok... Hakiki fikirler ile birleşmiş memleketin iktisat ve terbiyesi ile alakadar müesseselerimiz yok... Bizim âlicenap himmeti bol bir eşraf teşkilatımız yok..."*

[22] Necati'nin terhis edilmiş yedeksubaylar üzerinde bu denli önemle durması bir rastlantı değildir. Çünkü terhis edilmiş yedeksubayların İzmir'deki durumu toplumsal ve ahlaki sorunlar yaratacak boyutlara ulaşmış bulunuyordu. O günleri yaşayan Suat Samim'in yazdığına göre (*Memleket Gazetesi*, 28 Teşrinievvel 1927), terhis olunup işsiz ve parasız kalan yedeksubaylar arasında huzursuzluk başgöstermişti. Onların içinde bulundukları durumdan kimileri yararlanmaya çalışıyordu. Böylece yedeksubayların bazı siyasal ihtiraslara alet edilmeleri tehlikesi dahi belirmişti. Yedeksubaylar arasında "çok çirkin bir vadiye" sapanlar da olmuştu. Para ve iş için her şeyi göze almaya hazır olan bu gençlerden bazıları Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na bazıları Türk Ocağı'na, bazıları da İttihatçılara yanaşmaya çalışıyordu. Hatta Türk Ocağı yönetim kurulunu ele geçirmek için çalışanlara rastlanıyordu. İşte bütün bu olumsuzluklar göz önüne alınırsa Necati'nin, terhis edilmiş yedeksubayları belirli örgüt çatısı altında toplamaya çalışmasının önemi kendiliğinden anlaşılır.

[23] *Ahenk*, 19 Kânunusani 1335.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu "teşkilatsızlık" ve birbirimizi anlamamamız bizi mahvetmekte, öldürmektedir. Birleşememek, sosyal yaşamdan uzak kalmak bizi örgütsüz ve güçsüz kılmaktadır. Batı toplumlarının, ileri ülkelerin ulaştığı düzeyde, örgütlenmenin ne kadar önemli bir rol oynadığı göz önüne alınırsa Necati'nin haklılığı, ileri görüşlülüğü kendiliğinden ortaya çıkar.

Öte yandan Necati aynı kayıtsızlığımızı, İzmir'deki belediye seçimleri dolayısıyla sergilememizden yakınmaktadır. Necati'nin bu konuya ilişkin olarak kaleme aldığı yazılardan ikisi elimizde bulunmaktadır: *"İntihabat Karşısında Vazifelerimiz(1)"*[24]; *"Belediye İntihabatı Karşısında Vazifelerimiz (3)"*[25]. Necati, ilk yazısında, kişisel çabaların, ortak ve genel etkinliklere dönüşmesi halinde ortak istek ve dileklerin gerçekleşeceği üzerinde durmaktadır. Ulusal konularda, duygu ve düşüncelerin birleşmesinin şart olduğunu dile getirmektedir. Buna karşın seçim karşısındaki kayıtsızlığımızı, uygar bir yaşama alışkın olamadığımızla açıklamaktadır. Oysa karşımızda bizimle birlikte seçime katılacak unsurlar, yani İzmir'in Rum ve diğer Türk olmayan unsurları, sayısal üstünlüklerini kanıtlamak için bütün güçleriyle çalışmaktadırlar. Hatta bunların seçim sonuçlarını, uluslararası ilişkilerde bir belge olarak kullanacaklarına dikkati çekmektedir. Necati ayrıca yerel bir yönetimin erdemlerinden de söz etmekte, belediye ve muhtar seçimlerinin bir ülkenin mutluluk, refah, yükselme ve ilerlemesinin tek umudu, tek dayanağı olduğuna da dikkati çekmektedir. Necati, her ne olursa olsun bütün çekişmeleri, parti kavgalarını bir yana bırakarak İzmir Türklüğünün belediye seçimlerinde kendini göstermesi, kanıtlaması gerektiğini kanısındadır. Bunun için de herkesi göreve çağırmaktadır. Elbette Necati'nin bu konudaki duyarlığı nedensiz değildi. Şöyle ki:

İzmir Belediyesinin altı üyesi için seçim yapılacaktı. Rumlar ve diğer gayrimüslim azınlıklar bu seçimlere büyük önem veriyorlardı. Gerçi Rumların sayısı Türklerden fazla değildi. Ancak diğer azınlıklarla ortak bir listeyle seçime girdikleri takdirde sonucu lehlerine çevirmeleri olasılığı vardı. Böylece ellerine büyük bir fırsat geçecek ve İzmir'de Türklerin azınlıkta olduğu tezini işleyeceklerdi. Asıl tehlikeli durum, Türklerin seçime Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla Teceddüt Fırkası'nın çıkaracağı iki ayrı listeyle seçime girmeleriydi. Öteki küçük partilerin de ayrı ayrı listelerle seçime girme olasılığı vardı[26]. O sırada İzmir'de bulunan, İttihat ve Terakki Fırkası'nın

[24] *Ahenk*, 21 Kânunusani 1335.

[25] *Ahenk*, 26 Kânunusani 1335.

[26] Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, 49.

Levent Şahverdi Arşivi

eski kâtib-i mesulü Mahmut Celal (Bayar), bu seçimin önemini şöyle belirtmektedir[27]:

"İzmir belediyesine altı üye seçilecekti. Bu seçimin her zamankinden fazla önemi vardı. Şehirde Türk ve Rumlardan hangisinin daha fazla olduğu resmen meydana çıkmış olacaktı. Siyasi bakımdan seçimi Wilson prensipleriyle ilgili buluyorduk. İşi tabii cereyanına bırakırsak Rumların galebesi ihtimali vardı. Çünkü İzmir şehrindeki Türk ve Rum nüfusu sayı bakımından birbirine yakındı".

Bu sayı bakımından birbirine yakınlık, şehirde oldukça kalabalık bir Yunan vatandaşının bulunmasına bağlıydı. Sonunda Mahmut Celal Beyin ve diğer Türk aydınlarının çabalarıyla belediye seçimlerini Türkler kazandı. Rumlar, Türklerin bu seçime verdiği önemi sezince az çok sonucu da tahmin ettiklerinden katılmaktan vazgeçtiler. Üstelik, *"Rumluğun seçim yoluyla hakkını aramaktan müstağni olduğunu söylediler"*[28]. Aynı şekilde Rumların ve diğer azınlıkların 1919 genel seçimlerini de boykot ettiklerini görüyoruz[29].

Necati, yukarıda belirttiğimiz gibi, birçok derneğin kuruluşuna öncülük ederken diğer yandan da İzmir'de kurulan başka derneklerin doğuşunu destekliyor ve yürekten alkışlıyordu. Nitekim İzmir'deki doktorlarımızın mesleki bir dernek kurmaları karşısında Necati duygularını, *"Himaye-i Etfal Cemiyeti Münasebetiyle"*[30] kaleme aldığı bir yazıda şöyle açıklıyordu: *"Bu meslekî cemiyet öyle görülüyor ki memleketimizi yıkan hastalıklarla mübarezeye başlayacak her harbin en şedit günlerinde ateş ve ölüm içinde vazifelerini yapan genç doktorlarımız büyük bir aşkla memlekin geri kalan evlatlarının hayatını kurtarmak için gayret ve himmet gösterecekler bu suretle memlekette bir faaliyet uyanarak millî mevcudiyetimiz kuvvetlenecektir".* İzmir'in iyiliksever kadınlarının kurduğu Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni de Necati sevinçle selamlıyordu. Böyle bir derneğin kurulması, memleketimizde gerçek kalpleri vatan aşkıyla çarpan *"hassas ve nezih bir kadınlık âlemi"*nin bulunduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Necati'nin mütareke sırasında yazdığı yazılar, onun yüksek sezgisinin, ileri görüşlülüğünün ve büyük vatanseverliğinin birer kanıtıdır. O bu yazıları ve bu yazılarında savunduğu düşünce-

[27] Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, V, 1618.

[28] Celal Bayar, *age. göst. yer.*

[29] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976, 328. Ayrıca bk. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Ankara, 1981, 182-207.

[30] *Ahenk*, 12 Şubat 1335.

Levent Şahverdi Arşivi

riyle Millî Mücadele'yi oluşturacak yapıya sağlam bir temel taşı koymuş oluyordu. Bu yazıların henüz yirmi dört yaşında bulunan bir genç tarafından yazıldığını da unutmamak gerekir.

Şimdi Necati'nin bu yazılarını gözden geçirelim:

Bir Hasbihal-i İçtimaî ve vatanî

ŞEHİTZADELERİMİZ

—I—

—Unutulan Vazifelerimizden—

Harp, birçok felaketin felaketler ve kahırlar bırakarak yarına karışacağı şu günlerde azim ve umut ile yarını hazırlamak, yarının büyükleri olan bugünün küçüklerini düşünmek mecburiyet-i kat'iyesi karşısında bulunuyoruz. Kışın soğuğu kimsesizlik, öksüzlük ile çırpınan kalplere zehir dökmeden, boynu bükük, bağrı yanık babalar, hudutlardan evlerine dönerken donan, sürünen yavrularını görmeden bize bir vazife düşüyor. İmanın, dinin, milliyetin ahlak ve faziletin vicdanın emrettiği bir vazife... Küçük yetimleri, kimsesiz yavrucakları yaşatmak yetiştirmek...

Evet; sıcak evimizin içinde çıtırdayan sobamızın, mangalımızın başında pür teşne ve şetaret yaşarken, teşne ve saadetlerini bu vatanın siyah topraklarına gömen babaların felaketli yavrucaklarını ve onların ağlayan annelerini düşünmek bu memleketin her kalpli evladı için bir vazife bir borç olduğu şu zamanda yine o zavallıları o bedbaht küçük babasızları ölmemek için el açarken görüp yardım etmemek zannedersem bir cinayet-i vataniye bir hıyanet-i milliyedir.

O el açan yetim; bizim saadetimiz refahımız için hudutlarda düşman ateşiyle kalbi yanan bir babanın yâdigârı,

Onun açlıktan solan ölgün düşkün annesi! O babanın namus-ı millete tevdi ettiği bir emanet-i kıymettarı: Ve bütün o yetimler, o kimsesiz anneler,... Bu milletin tarih-i hayatını kanlarıyla yazan büyüklerin asalet-i ruh ve necabet-i vicdaniyelerinin mümessilleri...

Ey asil vatan genci! Ey bu milletin elinden tutan rehberi idare memurları! Ey geride kalan vatanın hami-i muazzamı ordunun amirleri! Vay milletin alnından akan terle kazanılan servetin sahibi görgüsüz zengin...

Levent Sahverdi Arşivi

Şu levha-i sefalet ve matem karşısında geliniz biraz düşünelim.

Fırka teşkili kaygısıyla tutuşan dimağlarımızın harareti bu asil düşünmeleri, yakmadan, hırs-ı ateşi; mevcudiyetimizle tutuşmadan gözlerimizi kin ve intikam bürümeden şu büyük işi bu en millî ve en vatanî vazifeyi düşünmek lazım, zehirli çiçekler güzel vatanımızın rengin tomurcuklarını soldurmadan geliniz ey vatanın sağ kalan evlatları!

Şu küçük tomurcukları zehirli çiçeklerden kurtaralım, ateş ve ölüm yaratan tabiatın kudreti mevcudiyeti karşısında refik-i mevcudiyetleriyle yaşayan bu ölüm namzetlerine can, kan ve hayat verelim. Hepimiz biliriz ki yarın küçüklerle yaşayacak ve yine hem biliriz ki: Yarını kazanacak bugünün küçük ruhlarına hâkim olan milletlerdir.

Bilmem hatırlıyor musunuz? Memleketimizde (bir Darüleytam) var. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin himaye ve idaresinde yaşıyor. Bazan küçük trampetleriyle memleketin siyah kalpli zenginleri önünden vatan şarkısı çağırarak geçerler. Beş yüz kadar olan bu küçükler sığınacak bir mahal ısınacak mangal okuyacak bir yer bulmuşlardır. Ölmemek için toplanmış, hırpalanmamak ezilmemek için cem edilmiş olan bu çocuklar yalnız yaşıyorlar. Büyük bir kuvvetle daha esaslı bir teşkilat-ı idare ve ilmiye ile bunlar bakılamıyor. Çünkü zenginin kesesinden yalnız bu kadar için akıyor. Ve bu kadarı onlara çok görülüyor. Şimdi fırkacılığa diye kalkanlar! Geliniz şu küçükler için çalışınız onlara asil bir terbiye hakiki bir hiss-i vatan bir aşk-ı millî telkin ediniz. Geliniz yaygara yapmak için kiralayacağınız ağızlara verilecek paralar birbirimizin kafasına inmek için kalkacak kuvvetlere uzayacak liralar, şu küçük yetimhaneye aksın... Artık bilelim ki: Bunlar olmadan hakiki kuvvetlerimizi yaşatacak yuvalarımız bakılmadan iş olmuyor. Memleketin hududunda kan döken bir bacağını o uğurda feda eden koltuklu, değnekli asker dilenirken, öksüzler, yetimler feryatlarıyla kalplere elemler, yeisler saçarken, anneler evlatları hayatları için namuslarını ağlayarak inleyerek parçalarken bütün ağızlar, sen ben diye bağırırsa... Zenginler müdebdep arabalarının sokaklara heybet saçan gürültüleri altında bağıran, feryat eden yetim yavrucakların sada-yı istirhamını atlarının nallarıyla boğar... Bekâretin, safiyetin, namusun ulviyetine uzanan kıyılası eller, bir kere şu küçük yetimlere uzanmaz, sefahat ve süfliyet için akan servetten bir parçası şu zavallı yetimler yuvasına akmazsa bilmem yarın biz varız diyebilecek miyiz?..

Artık hırs ve intikam ile yanan yüreklerimize biraz insaf biraz insanlık hissi uyanacak zamandayız. Yabancı nazarlar, yabancı kuvvetler ortasında

Levent Şahverdi Arşivi

mevudiyetimizi kurtaracak yegâne kuvvet... Biricik vasıta hakiki yollardan yürümek, yarını iyi hazırlamak için bugünün küçüklerini yetiştirmektir. Adetleri binlere varan bu küçüklerin istirahat ve saadetlerinin feyiz ve sefaletlerinin (?)[1] temini pek basittir. Yalnız iş bilenler (yapıcı) hassaları malik olanları bilelim. Emin olalım ki bugün sürünen binlerce yetimler bu suretle pek çabuk kurtulabilirler. Yalnız çalışmağı ve yapmağı istemek kâfidir.

Geliniz, zenginler siz kudret-i servetinizle ve geliniz gençler siz fikir ve taalinizle çalışınız.

Ve ey maarif ve yetimlere müşfik ve hami olduğunu işittiğim vali paşa hazretleri.. Siz de bütün bunları toplayarak bu yetim ordusunu kurtarınız... Ve emin olunuz ki: O vakit bütün ölen babaların ruh-ı saf ve pakilerinden en hürmetkâr sada sizin için çıkacak ve bütün sağ kalanlardan size Allah razı olsun diyeceklerdir. Bugünlük bu kadar.

HAMİŞ:

Halka Doğru Cemiyeti tarafından toplanıp elyevm mahall-i sarfı bulunamayan on, on beş bin liradan bir kısmının olsun bu uğurda terk edilmesini cemiyetin kâtib-i mesulu faziletperver Celal Bey'den[2] rica ederim.

Ahenk, 29 Teşrinievvel 1334, 6911.

MİLLÎ VAZİFELER

—3—

Düşüneceklerimizden

Harp birçok facialar, sefaletler bırakarak tarihe intikal ettiği şu günlerde ölüm ve felaket kusarken, ümmid-i saadet dilenen çehrelerde yine elemin siyah izleri yaşıyor. Her masumun yaralanan kalbinden kan yine bütün kuvvetiyle akıyor, her zavallının zehirlenen mevcudiyetinden her gün yine birisi kopuyor. Ne garip cilve-i tali, ne kanlı mukadderat-ı tarihiyemiz var? Harp, o hiç yorulmak ve bıkmaksızın yüzlerce sene bizden bir türlü ayrılamayan o refik-i felaket dest-i hunhar ve âteşini bizden muvakkatan çekerken memleketin bağrındaki kanlı cerihadan yine mütemadiyen kanlar, memleketin saf ve asil evladının gözlerinden âteşîn yaşlar akıyor.

[1] Yanlış dizilmiş olsa gerek. Refahlarının olabilir.
[2] Celal Bayar.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu yaş, kan, figan ne vakit dinecek? Harbin sustuğu şu günlerde ağlayan annelerin feryadı susmaz, öksüz evlatların gözyaşları dinmez, bağrı yanıkların enîn-i tazallümü işitilmez, bütün kuvvetiyle yine kahır ve elem, açlık, ve sefalet hayatı ifna ederse bilmem harp bitmiş addolunacak mı?

Her yıkılan hanenin içinde soğuktan bir kardeş, her evladı götürülen ailenin içinde açlıktan bir baba ve ana, her parası tükenen kardeşlerin içinde sefalet ve hastalıktan bir yavru ölür, mahvolursa bilmem yüzümüz gülmüş sayılacak mıyız? Bütün sizlere ey memleketin baki kalan evlatları şunu söylüyorum?

Bizde figan ne vakit duracak?

Sema-yı saadetimizi saran zulmet bulutlarından kalplere yeis ve elem damlarken memleket evlatlarının ümitsiz bir hayat sürmesi, felaket karşısında neş'e ve saadetle yaşaması bizde bu figanın ebedi'üd devam olduğunu anlatıyor. Senelerce üzerinde hâkimiyetimizi temin ettiğimiz, güzel topraklarına binlerce şehit verdiğimiz şu güzel İzmirimiz, senelerce içinde çırpındığımız, sahillerinde hayat ve saadet topladığımız şu latif limanımız dağları, taşları, toprakları, suları ile asırlardan beri seviştiğimiz şu mübarek ülkemiz, saf ve bakir havasıyla ruhlarımızı yıkayan, feyyaz topraklarıyla gıdalarımızı veren şu büyük ve mukaddes İzmirimiz için hain emeller ile çalışan kuvvetler karşısında bulunuyoruz.

Bu memleket için ölenlerin ruhundan yükselen sada-yı manevi kalb-i medeniyetten bizim için bir ümit bir kuvvet kopardığı şu ân-ı tarihide biz külleriyle bizi yaşatan ecdat ve şühedanın menakıb-ı tarihiyesini onlara yetiştiremiyoruz. Toprağımızın üzerinde her ağızdan yükselen sese yalnız kulak veriyoruz. Bu memleket bizim bu toprak ve deniz bizim iken ve bunun üzerindeki hâkimiyetimizin lâyezal bir hâkimiyet-i tarihiye ve hukukiye olduğu sabit iken, bütün bu varlıklar karşısında ihmal ve lakaydının kurbanı, ihtiras ve süfliyetin zebunu mu olacağız?

Memleket ölür, şehitzadeler ölür, kadınlar ölür her şey ölürken siz ey memleket zenginleri hâlâ mı lakayt kalacaksınız? Toplanıp niçin servetinizden binlerce lirayı erbab-ı fakr ve sefalete, binlerce lirayı öksüz yetimlere, kimsesiz annelere, vatanın bağrındaki yaraların iltiyampezir olmasına vermekten korkuyorsunuz?

Sizde toplanacak, ita-yı mürüvvet edecek kuvvet yok mu?

Siz ey gençler, varlık gösterecek bir kabiliyetten mahrum musunuz? İhtiras mikropları niçin beyninizi yiyor. Niçin kalplerinizde hâlâ nifak ve kin var.

Levent Şahverdi Arşivi

Mevcudiyet meselesi, âti meselesi, iktisat meselesi, memleketin ahlak ve öksüzleri meselesi, yaşamak meselesi mevcut iken siz neden hâlâ bir aile çocukları gibi toplanıp çareler aramıyorsunuz! Vazife mühim etrafımızı saran zulmeti boğacak bir ziya lazım, temiz kalplerden doğacak bu nuru görmek bize nasip olmayacak mı?

İhtiras ve menfaat, millî mevcudiyetimize leke sürmeğe kadar bizi ilerletir. Her vakit kin ve ağraz kusulursa bilmem bu memleketin müdafaasını kim yapacak. Gençler zenginleri âlimleri ile büyük bir varlık teşkil ettiğimiz şu memlekette vazifemiz büyük hukukumuz büyük her şeyimiz büyük iken hâlâ mı miskin ve âtıl kalacağız?

Geliniz memleketin namus ve hukuk-ı millisi ile oynayanlara karşı diyelim ki biz varız. Bu memleket bizimdir. Bu halk bizimdir. Delail-i tarihiye ve mantıkıye ibraz edelim herkes bilsin ve anlasın ki Türk saltanatı bu memlekette ebedi'üd devamdır.

Geliniz öksüzler yurduna şehitzadelerimize o kardaş çocuklarına yardıma koşalım. Her gün ölen birçok kardeş çocukları var. Onları soğuk ve ölüm gelmeden kurtaralım. Geliniz ölüm içinde çırpınan hasta analar var onlara kömür ve ilaç ve ekmek bulalım.

Geliniz! Ahlakımızı ezen hastalıkları arayalım. Malul ruhlar, hasta mevcudiyetler var irşad edelim. Salgın-ı süfliyetin önüne geçelim, frengi, verem, veba ve kolera bizden birçoklarını götürmeden ona çare arayalım.

Geliniz! Bütün bu ve buna mümasil yüzlerce millî meselelere çare bulalım. Millî vazifeleri idrak ve ifa etmeyenleri bu asır yaşatmıyor. Geliniz! Vazifeye koşalım, kin ve nifak ihtiras ve iftirak artık ölsün ve siz ey gazeteciler ey muharrirler bütün varlığınızla buna çalışınız. Ve hiç olmazsa her gün bir sada-yı ikaz sizden yükselsin.

Ahenk, 29 Teşrinisani 1334, 6938.

MİLLÎ VAZİFELER

—4—

BİR HİTAP

Gençlere

Beşeriyetin yeni bir devre-i hayata girdiği şu ân-ı tarihide Türk gençliğinin vaziyeti takdir, vazifesini ifa etmesi bir şart-ı hayati iken maateessüf bir sükût-ı mütevekkilane ile bekleniyor. Ve hayat-ı mileldeki terakkiyat-

Levent Sahverdi Arşivi

tan, beşeriyetin geçirdiği ıstırabattan azade kalarak yaşıyoruz. Ölüm ve kan arkasından muztarip ve avare koştuktan sonra yine yaşayacakları hayatın ana hatlarını kanlarıyla çizen beşeriyet karşısında bugünkü mevcudiyetini muhafazaya gayret etmeyenlerin bilmem bir mevkii olabilir mi?

Gençler, doğanlardan çok ölenler olduğu şu ân-ı tarihide biz hayatın ebedi'üd devam bir hareketten ibaret olduğunu bilmez koşmağı, uğraşmağı, yenileşmeyi insaniyetin bu esas ve tabii şerait-i lazime-i hayatiyesini unutur isek bilmem bu asrın evladı olmağa layık olabilecek miyiz?

Kavanin-i tabiiyeyi idrak etmeyenlerin mevcudiyet-i milliyesi üful; hayat ve refah-ı içtimaisi inhitat eder. Tabiata ve tabiatın kanunlarına itaat ile hüküm olunduğu bir devirde kavanin-i esasiye-i hayatiyeden bibehre olanlar bilmem yaşayabilir mi?

Kanun-ı esasi tabiat hareketini emrediyor. Bu emre itaat etmek yaşamak için şarttır. Çalışmak lazımdır. Saadetin nafakası faaliyet, idame-i hayatın esası da azim ve sebattır.

Gençler: Şeref ve şan, haysiyet ve vekar için asırlarca uğraşan ecdadın menakıb-ı tarihini hatırlarsak kafalarımızı eğerek düşünmeğe bir mecburiyet-i vicdaniye duyarız. Büyük kıt'aların namütenahi diyarların koparıla koparıla elimizde kalan parçası içinde, dün esir ve mahkûm yaşayan kavimlerin mağrur ve hâkim bir vaziyetle dirilerek bu yer bizim bu toprak bizim dedikleri bir devirde her Türk her genç imanını bırakarak mütevekkil yaşarsa korkarım ki gözlerimizin önünde açılan mavi ve beyaz bandıralar hilalin âteşîn rengini solduracak?

Gençler: Tasavvurat, ilimimiz, zannımız kudret-i ibda ve icadımız netice itibarıyla hiçbir ehemmiyeti haiz değildir. Bütün ehemmiyet, bütün kudret ef'alimizdedir. Hayatı mevzubahis olan bir milletin toprağı, vatanın hayatı meydan-ı mübahaseye atılan bir kavmin vazifesi: uğraşmak, çalışmaktır. En ümitsiz dakikalarda her kuvveti doğuran, her kudreti hasıl eden imandır.

Gençler: Saltanatlar üful eder. Hâkimiyetler ölür. Fakat millet ölmez, milliyet boğulmaz. Bilhassa tarihin şanlı sahifelerini işgal eden, bütün cihan sahasında at oynatan bir kavim hiçbir vakit hayattan mahrum edilemez. Bütün beşeriyetin topları ve tüfenkleri başımızda patlasa, bütün hâkimiyetlerin mağrur sadaları kulaklarımızı doldursa yine ürkmeyelim,

Levent Şahverdi Arşivi

çekinmeyelim. Çünkü mukadderat-ı tarihiyenin önünde hiçbir kuvvet hakim değildir. Bizim asırlarca devam eden saltanat ve hâkimiyetimiz, bizim cihanlar dolduran menakıb-ı şan ve şöhretimiz, bizim bir şan bir mazi-i tarihimiz kıymettar âsar-ı medenimiz var. Bu itibarla beşeriyetin eli bizim hükm-i idamımızı yazamaz. Çünkü bugünkü galiplerin mağlup demlerinde imparatorlarını zindanlardan küçük bir emriyle kurtaran denizlerin, karaların hâkim-i yegânesi Türkün şahı idi: Bütün beşeriyetin kin ve ihtiras ile kalkan isyan elini küçük bir emriyle indiren yine Türkün kavi ve azimkâr bir hükümdarı idi.

Onun için vakur ve mağrur diyebiliriz ki (Biz varız). Daha döktüğümüz kanlar kurumadığı şu demâr-ı tarihide her vakit göğsümüzü gererek gösterecek vakayi-i senaverimiz varken: Niçin bilmem ümitsizlik içinde yaşıyor, bir dirilik, bir hayat gösteremiyoruz. Beşeriyet, saadet ve refaha koşarken biz yine seyirci mi kalacağız?

Gençler, ayaklarımız yerde olsa bile başımız her suretle daha mükemmel bir biçimdedir.

Gözlerimiz önünde büyük bir saha-ı faaliyet var, Niçin bilmem uyuyor ve kalkamıyoruz.

Öksüzlerin yurdu kapanır, esirler koltuklu değnekleriyle ümit ve teselli dilenir, anneler süfliyet ve sefalet içinde ölür. Memleket ve vatanımız için göz dikenler çoğalırken niçin çalışmıyor düşünemiyoruz. Dün bizim için ölenlerin vedia-ı kıymettarları buna mı layıktır.

İstanbul kadınlarıyla gençleriyle selamet-i vatan cemiyetleri yaparak mevcudiyetimizi idameye hukuk-ı milliyemizi ispata gayret ederken biz İzmir'de, Anadolu'nun biricik diyarında, Türkün güzel yuvasında dedikodular, eğlence ve saadetler içinde mi yaşayacağız? Şimdiye kadar yazdıklarımın hiçbir tesirini görmediğim halde ümitsizliğe kapılmadan yine sesimin bütün kuvvetiyle bağırıyorum gençler: Her şeyi, her kudreti hasıl eden azim ve imandır. Bizim azim ve imanımızdan doğacak kudret-i iştirak yarının nur ve saadetini yaratacaktır.

Ümitli ve azimli olalım.

Ahenk, 4 Kânunuevvel 1334, 6942.

Levent Sahverdi Arşivi

MÜDAFAA-I MİLLİYE NE YAPMALIDIR

— I —

"Müdafaa-ı Milliye İdare Heyetine"

Harbin öldürücü kuvveti önünde varlığımızı müdafaaya gayret ve himmet vazifesini deruhde eden Müdafaa-ı Milliye Heyetini bugünkü vaziyet karşısında daha canlı, daha gayur görmek varlık ve memleket meselesi mevzubahs olduğu bir zamanda sesinin daha kuvvetle çıktığını işitmek isterdim.

Her teşebbüs-i ilmî ve içtimaîyi henüz hazmedemeyen muhitimiz içinde senelerden beri gücünün yettiği kadar çalışmış ve harbin âlam-ı mesaibini kısmen tahfife muvaffak olmuş olan Müdafaa-ı Milliye Heyeti'ni herkesten fazla takdir ettiğim için şimdi de ona hitap ederek ruhumun isteklerini, memleket aşkıyla yanan saf ve bakir kalplerin temennilerini arz etmeği memleketin selameti namına bir vazife telakki ettim.

Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti nizamnamesinin ahkâm-ı mahsusasında münderic olduğu cihetle memleketin refah ve saadetini temine, harbin âlâm ve mesaibinin tahfifine, kuva-ı umumiyenin temin(i) için gençlerin sıhhat ve ahlakını muhafazaya, mühlik ve sari hastalıkların önüne geçmeğe velhasıl ahlak-ı umumiyemizi ıslaha memur bir heyet-i milliyedir. Memleketin hami-yi yegânesi, vatanın muhafaza-ı daimisi, milletin kâfil-i saadeti olan Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti'nin bugünkü vaziyet-i elîme karşısında bütün bu vezaif-i mühimmeyi ifaya sa'y etmesi ve teşkilat-ı esasiyesini ikmal ve itmam ile hakiki ve ciddi bir program dahilinde memleketin hukuk ve selametini temin etmesi lazımdır. Benim zannımca Müdafaa-ı Milliye'nin bugünkü birinci vazifesi memleketin hukuk ve hâkimiyetine karşı vukubulan taarruzu mantıki ve kanuni bir surette tarihten alacağı kuvvetle müdafaa etmek yani Türklüğün saf emellerini, azimkârane bir kuvvetle bütün beşeriyetin sımah-ı hakikine eriştirmek olmalıdır. Memleketimiz için ihtirasın arttığı bir günde, çıkasıca feyyaz yurdumuza atfolunduğu bir ân-ı tarihide millî müdafaayı deruhde edenlerin en büyük vazifesi, Türkün kabiliyet-i hayatiye ve medeniyesini ispat ve an'anat-ı milliyesi ile şeref ve vakar-ı tarihiyesiyle beşeriyetin bir mevki-i bülendinde yaşamış tarihî simalara malik ilim ve fen sahasında uğraşmış bilgili şahsiyetlere sahip bir milletin ölmeyeceğini anlatmak olmalıdır. Bu vazife bir vazife-i mukaddesedir. Müdafaa-ı Milliye bu vazifeyi ifa edebilmek için teşkilat-ı mahsusaya malik olmak lazımdır. İrşat heyetlerinin derhal teşekkülü, matbuat ve münevveran üzerinde tesirat-ı lazime icrasıyla milletin münevver

Levent Şahverdi Arşivi

evlatlarını bir arada toplayarak vatan ve memleket için ibraz-ı faaliyet edebilmelerinin temini elzemdir. Bu Müdafaa-ı Milliye'nin harice karşı milletin hukuk ve hâkimiyetini muhafaza uğrunda ibraz edeceği faaliyettir ki: Bugün için en mukaddes ve birinci işidir. Tabii hukuk-ı tarihiyemizin delail-i mantıkiye ile ispatı bir takım kitapların neşr ve tevzii ile kabil olabileceği gibi muayyen zamanlarda Türkün hakkında ita edilecek konferanslar yevmi çıkarılacak Fransızca, İngilizce, Türkçe gazetelerle bunun temini kabildir. Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti bu vazifeyi ifaya derhal ibtidar etmelidir. Aksi takdirde vazifesini ifa etmemiş ve bu suretle memleket ve milletin kalbine zehirler akıtıldığı şu ân-ı tarihide sükûtuyla milletin refah ve saadetini temin edememiş olur. Mamafih şu vazifeden başka Müdafaa-ı Milliye'nin asıl dahilî vezaifi mevcuttur. Onlar da:

(1) Harbin mezahimini tahfif etmek. Evet her harp birçok felaket ve musibet bırakarak gider. Harbin öldürücü kuvveti altında hiçbir teşebbüs canlanamaz. Memleketin genç evlatları hudutları kanlarıyla çizerken kimsesiz anneler zavallı babalar ümitsiz kalmış zevceler ve çocuklar ölür. Genç kafalara kurşun bomba yağarken sema-yı felaketten harp gerisinde kalanların ruhuna her gün ölüm ve ye'is akar. Hiçbir harp yoktur ki: Felaket bırakmadan elem ve yeis dağıtmadan gitsin, hiçbir muharebe görülmemiştir ki: Birlerce yüzbinlerce insan ağlatmadan öldürmeden, binlerce hane harap etmeden uzaklaşsın. Onun için birçok musibetler birçok felaketler var. Bunların her gün gördüğümüz âsarını uzun uzadıya yazmayacağım. Yalnız bütün bütün bu mesaib-i harp hakkında diyeceğim ki benliğimizi tahrip etmiştir. Buna karşı çare ve tedavi lazım. Müdafaa-ı Milliye bunu düşünmeli ve yapmalıdır, Mesela harp sebebiyle birçok müessese-i ilmiye ve sınaiyeler sönmüştür. Harp sebebiyle birçok ailelerin geçimi mahvolmuştur. Harp sebebiyle fakr ü sefalet artmıştır. Bunların hepsine birer çare düşünmek Müdafaa-ı Milliye'nin en başlı vazifesidir.

(2) Gazilerin istirahat-ı umumiyesini, saadet-i âtisini ihzar etmek bütün harp eden memleketlerde zannedersem bizim kadar ihmalkâr ve lakayt, bizim kadar hissiz ve düşüncesiz kimseler görülemez. Bütün saadet-i hayatını memleketi uğrunda feda eden gazilerin kırık bacaklarıyla sokak sokak dost ve düşmana el açtıklarını gördüğümüz halde yüreklerimiz titremeden zevk ve sefa arkasında koşar, hissiz ve lakayt yaşarız. Muhterem gaziler için yazdığım acı yazıların küçük bir tesirini görseydim bugün sana ey Müdafaa-ı Milliye bağırmazdım. Fakat yüreğim kardeşimin dosta ve düşmana el açmasına razı olmuyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Onun için teşkilat ve tesisatın icrasını rica ederim. Müdafaa-ı Milliye'nin bu hususta ihmalkâr olduğunu iddia etmiyorum. Evet onun büyük kalpli bir kumandan olan Süleyman Fethi Beyle birlikte bu vazifeyi ifa ettiğini gördüm. Allah razı olsun derim ve diyorum. Yalnız bu kadarla vazife bitmiş olamaz. Gazilerin, alil ve sakat olanlarının temin-i hayatları için muntazam müesseseler küşadı.

Gazilerin sağlam olanlarının ise iş ve güçlerine devam etmeleri için onlara miktar-ı kâfi ikrazatta bulunabilecek müesseseler tesisi, hiç olmazsa bir müddet-i muvakkata için hayatlarının temini ve iş güç tedariki için vesait-i lazimeye müracaat edilmesi lazımdır.

(3) Şehit evlat ve ailelerinin hukuk ve refahını sıhhat ve hayatlarını temin etmek, şüheda ailesi bu millete mevdu bir emanet-i mukaddesedir. Onun süfliyet ve sefalet içinde yaşaması demek emaneti muhafaza edemeyecek bir seviyede kaldığımızı ilan demektir. Bu itibarla şüheda ailelerinin namus ve haklarının, ahlak ve ismetlerinin muhafazası zımnında her türlü muavenet ve teşkilat icrası lazımdır. Şeytan işsizlere iş bulmak için çalışır. Bir iğfalkâr muhitin tesiri altında her saf ve ehl-i aile süfliyete doğru temayül eder. Bunların muhafazası için iş tedariki ve muhafaza-ı sıhhat ve ahlaklarına hâdim müesseseler küşadı lazımdır.

(4) Memleketin hayat-ı umumiyesindeki sıhhi ve ahlaki bilumum hastalıklara karşı mücadele açmak. Evet memleket birçok hastalıklarla malul frengi, bel soğukluğu verem ve buna mümasil birçok daimi hastalıklar mevcudiyetimizi kemiriyor. Irkımız gittikçe üfül ediyor. Genç ve dinçlerimiz hep ah vah içinde imrar-ı hayat ediyor. Bunlar için mücadele açmak ve sıhhi teşkilat icra etmek lazımdır. Ahlak ve sıhhatimizin muhafazası telkinat icrası ve tedavihaneler küşadıyla kabildir.

(5) Gençliğin tekâmül-i fikrisine hâdim müessesat vücuda getirmek mekteplerin nevakısat-ı umumiyesini temin etmek. Evet terhis edilip memlekete dönecek gençlerimiz var. Harp ve darp altında bulunan bunlar biraz serbest yaşamak isteyecekler. Kahvehanelere muhitin levs ve sefalet yaratan ağuşuna atılacaklar. Onun için her tarafta onları işgal edecek müesseseler küşadı lazımdır. Mesela Kordon'da hiç olmazsa bir iki tane küçük kütüphanecikler mütalaa salonları vücuda getirmek spor klupleri küşadıyla gençlerin hayat ve sıhhatlarını korumak şarttır. Mümaresat-ı bedeniye heyetlerinin teşkilatı icra edilmelidir. Mekteplerin devam ve bekasını temin etmek bu hususta resmî müessesat ile birlikte sarf-ı mesai ederek mekteplerin nevakısat-ı umumiyesini itmam etmek şarttır.

Levent Şahverdi Arşivi

(6) Nüfusun tezayüdü meselesi ile iştigal edecek evlendirici heyetler teşkili. Çocukların temin-i hayatları için müesseseler küşadı babalara iş tedariki velhasıl tezayüd-i nüfus meselesinin temini ve her gün memleketimizde sefalet ve süfliyetten, açlıktan, bakımsızlıktan doktorsuzluktan ölenlerin önüne geçilmesi için lazım gelen vesaite müracaat edilmesi esaretten avdet eden doktorlarla vazife-i askeriyelerini hitama erenlerin bu işlerle uğraşmalarının temini.

Velhasıl bu ve buna mümasil birçok hastalıklara karşı tedavi çareleri aramak Müdafaa-ı Milliye'nin vazifesidir. Tabii esasat daha izahata muhtaçtır. Fakat sahifelerin adem-i müsaadesi bu kadarla iktifaya mecbur ediyor. Yalnız denilecek ki: Bunları anladık (Bu değirmen dönecek fakat suyu nereden gelecek).

Evet bunun için faaliyet lazım. Hiçbir şey yoktur ki azmin elinden kurtulsun. Müdafaa-ı Milliye Kordon'da bir evlad-ı şüheda berber salonu, bir evlad-ı şüheda gazinosu, bir evlad-ı şüheda oteli gibi müessesat vücuda getirirse hem birçok gazileri orada istihdam eder hem birçok para kazanır. Çünkü her Türk oraya gitmeyi bir vazife bilir. Nakliyat-ı bahriyenin temini için beş on kayık mavna tedariki ve bu suretle bir varidat temini kabildir. Para temin edecek daha pek çok vesait vardır. Yalnız şimdi her şeyden evvel zenginlere müracaat edilmesi lazımdır.

Müdafaa-ı Milliye hemen memleketin zenginleri resmî heyet ve şahsiyetlerini, gençlerini eşrafını toplayarak ve bütün bu hakayıkı ortaya atarak para ve kuvvet aramalıdır. Ben zannetmem ki bu felaket karşısında kesesini açmayacak bir zengin olsun. Kasasını milletin kesesinden dolduran, milletin gıdasını çalarak servetini arttıranlar bu hal-i felaket karşısında sakin ve samit kalırlarsa milletin saf ruhundan kopan temenni onlar için herhalde felaket olur. Müdafaa-ı Milliye bütün bu vesaiti için icap eden parayı zenginlerden istemeli ve bir hak olarak onlardan para aramalıdır.

Haydi Müdafaa-ı Milliye: Milletin gencini ihtiyarını eşraf ve ağniyasını muallim ve muharrirlerini topla. Bu toplanmada bütün felaketlerimizi dökelim dertleşelim, Elbette iştirakten bir kuvvet çıkar elbette bu toplanmadan bir netice hasıl olur.

Ey Müdafaa-ı Milliye ve edyan bu saf milletin sada-yı kalbisini dinle.

Ahenk, 9 Kânunuevvel 1334, 6946

Levent Sahverdi Arşivi

GENÇ ZABİTLER

—6—

İhtiyat zabitanının terhisi münasebetiyle

Memleketimiz dört seneden beri koşan, çalışan, uğraşan mütefekkir ve münevver bir zümreden mahrumdu. Ümit ve emel taşıyan kalpler hudutların yalçın ve siyah kayalıklarında dört sene zulmet ve felaket içinde yalnız ölmek öldürmek için beklediler. Taşkın dimağlar buzlu dağların soğuk ve dondurucu zerrelerinde kar ve fırtına içinde uyuştular, dondular. Ateşîn gözler, kızgın çöllerin ot bitmeyen beyabanında hayat ve hareket görmeden tam dört sene yaşadılar. Top ve tüfenk sadaları barut ve ölüm kokuları bütün genç ve zinde ruhların ümit ve emellerini soldurdu.

İşte şimdi içimizde gördüğümüz sırmalı, apoletli memleket evlatları o kızgın çöllerden yalçın dağlardan, kar ve fırtınadan, ölüm ve ateşten tahlis-i hayat edip gelen ihtiyat zabitleridir. Memleketleri, kardeşleri uğruna kimisi mektebinden kimisi medresesinden kimisi ticaretgâhından kimisi fabrikasından koparılıp götürülen bu gençlerimiz dört seneden beri yorulan dimağ ve vücutlarıyla içimizde dalgın ve ümitsiz dolaşıyorlar. Giderken taşıdıkları hayal ve ümitlerinin ölen hatıralarıyla sersemleşen, ümitsizleşen bu gençler için hükûmetin tedbirler kurmak için çalıştığı bir hengâmda her ferdin bu hususta düşünmesi ibraz-ı fedakâri eylemesi bir mecburiyet-i vicdaniye bir vazife-i vataniye ve milliyedir. Bilhassa millî müessesat ile siyasi, resmî heyetlerin en ziyade iştigal edeceği vazife bence bu ve bunun emsali olan hayatî mesaildir.

İhtiyat zabitleri olan bu gençler vaziyetleri, servet-i fikriye ve maliyeleri, meslekleri itibariyle düşünülecek ve tasnif edilecek olursa altı kısma ayırmak icap eder.

(1) Mekâtib-i âliye mezunini

(2) Mekâtib-i taliye mezunini

(3) Bilumum âli ve tali mekâtip müdavimini

(4) Medrese mezunin ve müdavimini

(5) Memurin-i hükûmet

(6) Meslek erbabı (Avukat, doktor, tüccar, sanatkâr ve muallimler)

Levent Şahverdi Arşivi

Bu altı kısım erbab-ı meslek ya takib-i meslek edebilecek bir servete maliktirler yahut değildirler. Yani servet-i fikriye ve maliye itibariyle aralarında büyük farklar vardır. Onun için hepsini ayrı ayrı düşünmek lazımdır. Mekâtib-i âliye mezunini hükûmetin gösterdiği teshilat ve kıymet-i maneviyeleri itibariyle bir dereceye kadar kendilerini kurtarabilecek mevkidedirler. Diğer beş kısım yaşamak ve temin-i hayat edebilmek için himaye ve paraya muhtaçtırlar. Gençlerin ferdi faaliyet ve azimkârane sa'y ve himmetleri kendileri için bir kuvvet-i esasiye olmalı ve koltuk değneğine ihtiyaçları bulunmamalıdır. Onları yaratıcı ve yapıcı yapmak için kendi hallerine bırakmak lazımdır, diyenler bulunacağını bildiğimden evvela onlara cevap vermek isterim. Evet, gençler yalnız kendi sa'y ve himmetlerine kendi şahsi varlıklarına istinat etmelidir. Bunu arzu etmeyecek bir kimsenin bulunacağını tasavvur edemem. Fakat böyle bir terbiye-i muhitiye ve aileviye almamış henüz dimağı tamamiyle inkişaf-i hakikisini bulmamış servet-i fikriye ve kabiliyet-i hak itibariyle zayıf olanlar için gidiniz çalışınız demek hangi taş katı ise başınızı ona vurunuz demektir. Mekteplerinin feyizkâr ağuşundan koparılan ve dört sene anasız, babasız, kardaşsız hocasız ölüm ve felaket diyarında koşan bu gençlere himaye ve para lazımdır. Onlar bu iki esas kuvvete malik olamazlarsa yaşamaları için yine felaket ve kahır taşıyan bir muhitte ölümle çarpışmağa mecbur kalacaklardır. Bilmem ki: Gence, ilme, fazilete pek çok muhtaç olan zavallı memleketimiz için elimizdekilere böyle gürültülü ve ölümle bir yol göstermek muvafık-ı vicdan ve iz'an olur mu? Zannetmem ki bu kadar fedakârlık ve gayretten sonra memleketlerine gelen bu genç zümreye biz sizi himaye etmeyeceğiz diyelim. Onun için ben memleketin müessesat-ı siyasiye ve âliyesine müessesat-ı maliye ve içtimaiyesine bu hususta da hitabta bulunmak isterim.

İhtiyat zabitlerinin terfih-i hal ve saadeti demek memleketin istikbal ve ümidi demek olduğundan herkesin büyük bir aşk-ı millî ile bu meseleyi takip edeceğine kanaat ediyorum. İhmal ve lakaydiyetin kurbanı olan bir memlekette bu gibi sada-yı vicdaninin boşa gitmek ihtimalini memleketin saadet-i hayatı için hatırlamak istemiyorum.

İhtiyat zabitanı için yapılması lazım gelen o kadar çok işler mevcut ki hükûmetin yarım tedbiri buna kâfi gelemez. Beş on bin zabit için biz mekâtib-i âliye mezunlarına kaymakamlık, mekâtib-i taliye mezunlarına nahiye müdürlüğü vereceğiz, onları düşünürüz demek kadar basit bir fikir olamaz. Askerî hayata dört senelik rabıtasıyla ünsiyet peyda etmiş kimseleri hemen idarî bir vazife ile alakadar etmek bence mantıki olmamakla bera-

Levent Sahverdi Arşivi

ber nakıs bir tedbir olduğundan ihtiyat zabitanının saadetini temin edemez. Kaç münhal kaza ve nahiyemiz var ki oraya bunları yerleştirebilelim. Onun için canlı, tatbiki kolay vesaite başvurmak lazım gelir. Zaten birçok müşkülat-ı siyasiye içinde uğraşan ve didişen bir hükûmetten bugünlerde bu gibi mesail için fazla iş beklemek te doğru olamaz.

İhtiyat zabitanı için yapacağımız işlerden birincisi mesleklerine avdet edebilecekleri meslekleriyle alakadar etmek yani mektebe devama hahişker olup ta serveti itibariyle devamı gayr-i kabil olanları tahsillerine devam ettirmek ve bunun için de (İhtiyat Zabitan Himaye Yurdu) namıyla bir cemiyet-i hayriye küşadiyla para tedariki ve mevcut şirket ve müesseselerden ve zenginler bu hususta mukannen hisse-i iştirak temin etmek lazımdır, çünkü okuyanlara çok muhtaç olan cahil bir memlekette böyle hahişker ilim ve irfanı öldürmek bir cinayet olur.

İkincisi: İş tedarik edecek müesseseler küşadı: Birçok yazıhaneler, şirketler mevcut ki memur bulamıyor. Nitekim hemşehrilerimin hemen pek çoğunu tanıdığım halde yazıhanem için bir kâtib bulmakta müşkülata duçar oldum. (Müdafaa-ı Milliye Heyeti) memur arayanlar ile iş arayanlar için bir şube küşad etse ve bilumum banka, şirket ve müesseseler ile yazıhanelere umumi bir beyanname ile keyfiyet tebliğ edilse öyle zannederim ki birçok iş arayanlara müstevfi maaşlarla ve haysiyet-i mevkieleriyle mütenasip işler bulunmuş olur.

Üçüncüsü birçok meslek erbabı mevcuttur ki doktor, avukat, sanatkâr, tüccar erbabı bunlar yaşamak için bir yazıhane, bir tedavihane küşadına bir iş evi açmağa mecburdurlar.

Halbuki paraları bu işlere atılmağa müsait değildir. Cüz'i sermayeler itası zımmında tedabir ittihazı lazımdır. Kefalet tahtında para itası veyahut münasip bir teminat mukabili mesela alınan eşyanın borcun tediyesine kadar haczi sureti ve saire gibi vesaitle şirketlerin, millî bankaların müessese-i içtimaiyelerin para ikraz etmeleri ve her meslek erbabının mesela doktorların, avukatların kendi meslektaşları hakkında tedabir-i lazimeye müracaatla muavenette bulunabilmelerinin temini şarttır. Baro heyeti ile Hilal-i Ahmer heyetinin bu hususta faaliyetini görmek arzu ederim. Memleketimizde hiç olmazsa meslektaşlık hissi bu suretle bir şekl-i mahsus alsın. Müteşebbis gayur olanlara ve istidatları itibariyle tüccar olabileceklere tüccarların fazla itimat ederek müteşebbislerini teşvik eylemeleri lazımdır. Mesela yüz liraya sermaye ile işe başlayıp bu işini tevsie çalışanlara kredi açmak suretiyle tevsi-i ticaretleri temin edilmelidir. Bu basit fakat iş erba-

Levent Şahverdi Arşivi

bınca pek büyük bir kuvvettir. Velhasıl daha pek çok vesaitle ihtiyat zabitanının terfih-i halleri kabildir. Müessesat-ı umumiyemizin bu hususta ibraz-ı gayret ve fedakâri eylemeleri lazımdır. İşsiz hiçbir gencin kalmaması memleketimizin ahlak ve hayat-ı umumiyesi servet ve saadet-i âtisi ile alakadar olduğundan heyet-i umumiyemizin bu meselede alakadar olmasını temenni ederim.

Ahenk, 23 Kânunuevvel 1334, 6965.

ZAVALLI MİLLETİM

Zavallı milletim sen asırlardan beri yaşamak için çırpındın, ölüm karşısında metin ve azimkâr çalıştın hudutların âteşîn sinesinde yanık ve imanlı kalbinle Allahına istinat ederek milletinin kalbine zehirler akıtanları milletinin ruhuna hançerler saplayanları öldürdün.. Büyük kuvvetler karşısında aciz fakat azimkâr mevcudiyetinle çalıştın öldün ve milletim yaşasın dedin; milletine kem bir nazar fırlatan muhteris gözleri oydun, milletinin namus ve şerefine el uzatan milletlerin ellerini kırdın. Mukaddesatına dinine bühtan edenlerin ağızları yırttın. Şeref ve şan namus ve vakar için öldün.. öldürdün ve milletim payidar olsun dedin.. Sen hak dininin muhafızı oldun, senelerce o dinin ulviyeti kudsiyeti uğrunda can verdin. Mekke yollarında Medine sahralarında Yemen çöllerinde Mısır ellerinden Şam ve Beyrut diyarlarında milyonlarca genç ve dinç evladın öldüğü Kudüs'ün önünde bir avuç mevcudiyetinle büyük bir kuvveti bir cihan kuvvetini durdurdun. Din uğrunda şehit olmağı vazife bildin. Dinin kudsiyeti uğrunda, dininin mukaddesatı uğrunda öldün öldürdün.. Ve dinim yaşasın dedin.

Memleketin namus ve mukaddesatının bekçisi sensin dediler, güzel ve feyizkâr yurdunu, sevimli evladını namuskâr ve müşfik zevcesini ihtiyar ve alil ana ve babanı öksüz ve boynu bükük bıraktın. Tek memleketin öksüz kalmasın diye yeşil yurdundan kan ve kızıl bir diyara gittin: Hiç gam yemeden memleketim için öleceğim dedin öldün memleket uğrunda mukaddesat uğrunda boynunu vurdular ses çıkarmadın. İntikam ve ateş püskürterek öldün öldürdün, memleketim payidar olsun dedin.

Senelerce koynunda din ve milletinin yabancıları olanları hâkimiyetinin bayrağını himayesindedir diye besledin. Bir gün hududa siz gidiniz ben rahat edeyim demedin. Onlar ferih ve fahur senin gölgende yaşadılar. Kuvvetlendiler bayrağını hâkimiyetini yırttılar çiğnediler hükûmetler kur-

Levent Sahverdi Arşivi

dular sana meydan okudular. Yine gittin, yine onları terbiye etmeğe hadlerini bildirmeğe gittin öldün öldürdün...

Şeref ve şan uğrunda milliyet ve vatan uğrunda yine hayatı feda ettin şerefim yaşasın dedin..

Tarlanı, çocuklarını, evini, barkını, aileni, öküzünü, çift ve çubuğunu, canını feda ettiğin halde sen ne gördün zavallı milletim.. Senelerden beri feryat dinmeyen muhitinde istirahattan saadetten uzak kaldığın halde sana kim bir kuvvet bir kudret ihda etti. Hep senden istediler senden aldılar. Evsiz ve yurtsuz ailesiz, çocuksuz çiftsiz, çubuksuz kaldın... Esir oldun memlekete geldin hoş geldin diyen olmadı. Sana bir yurt ihda eden olmadı. Sana bir sıcak çorba veren olmadı.

Aileni aradın öldü dediler. Mezarını sordun bulamadın? Çocuğunu aradın öldü dediler. Bir hatırasını istedin bulamadın. Kimsesiz, kudretsiz kaldın. Hâlâ sana kendini düşünme incinirsin kendin için hakkını isteme kızdırırsın derlerse inanma bütün eski kanaatlarını bırak ve artık varlığın, benliğin için çalış ve bil ki; kendini bildiğin kendin için çalıştığın gün kurtulacaksın? Her vakit mazlum her vakit mağdur olduğun her vakit ölüme koştuğun halde bütün cihan şimdi sana katil ve hunhar diyor. Rumeli'nin imanlar taşıyan camilerini kanlarla yıkamayan muhteris kuvvetler çocuk ve anne kesen eller, genç kız ve ihtiyar baba doğrayan kollar hep unutuldu.

Anadolu'nun Kürdistan'ın her bucağında öten baykuşlar İslam kalbinin matemini semalara yayarken zavallı mağdur diyen olmadı?

Girit'in yırtıcı kartalları binlerce Müslümanın kalbini parçalarken hiçbir ağızdan bir himaye sesi çıkmadı. Şimdi bütün cihan bağırıyor, bütün cihan haykırıyor, bütün varlıklarıyla bütün kuvvetleriyle bütün kuvvetleriyle hesap isteriz diyor. Bizim milyonlarca öldürülen kardeşlerimizin hesabını sormaya hakkımız yok iken dört katilin yaptığını cinayetin faili sen oluyorsun. Zavallı milletim yüksel ve bil ki hakkını bildirmeğe muktedir olduğun gün her kuvvet önünde eğilecektir.

Hak ve fazilet yirminci asrın ruhunda hâkim değildir. Menfaat ve ihtirasın hüküm sürdüğü bir cihanda hâlâ başkaları için fedakâr olursan bugün gördüğün mukabeleye hakkın olacağını bil. Onun için kendin, kardaşın, varlığın, mukaddesatın için çalış ve bil ki milletini tanıdığın, milletinin kıymetini öğrendiğin gün yükselecek ve kuvvetleneceksin. Zaman bundan sonra kendileri için çalışan milletleri yaşatacaktır. Azimkârane ve me-

Levent Şahverdi Arşivi

tinane hayatına sarılarak yoksul ve kimsesiz muhitinde ümitsizliğe kapılmayarak çalış. Ve bil ki; Ümit her kuvvetten yüksektir. Ölmeyen bir milletin evladısın. Hakim, vakur yaşamak senin bir hakk-ı tarihin bir hakk-ı irsindir. Mukadderatın bu vakur cilvesi karşısında kendini bil ve çalış.

Ahenk, 1 Kânunusani 1335, 6964.

YAŞAMAK ESASLARI

— 3 —

"Teşkilatsızlık"

Millî iman ve akideye malik olan milletlerin avan-ı sükut ve mağlubiyetinde en büyük halaskâr teşkilat-ı milliye olduğu halde maateessüf biz o hususta olduğu gibi bu hususta da ihmalkâr bulunuyoruz. Varlık sahibi ecdadın vücuda getirdikleri âsar, gavil ve müşkilat-ı cihan karşısındaki metanet ve mübarezeleri tarih-i beşeriyetin en şerefli sahaifini işgal ettiği halde biz nedendir bilemiyorum? her küçük müşkülat karşısında ellerimizi bağlayarak seyirci vaziyetinde kalıyoruz. Güya felaket ve kahır bizi kucaklamamış güya biz kuvvetli ve metin bir vaziyette yaşıyormuşuz gibi her vak'a karşısında ihmalkâr; her teşübbüs karşısında lakayt kalıyoruz.

Dün himaye ve idaremizde yaşayan milletler ruhî ve millî bir kuvvetle altı yüz senelik rabıtayı bimehaba kırıyor. Sultan Osman Anadolu'nun geniş yeşil sahasında Selçuk hâkimiyetinin yıkılan enkazı üzerine dört yüz hane halkıyla ve yalnız cesaret-i adl ve metanetleriyle yeni bir hâkimiyet ve Türkün hâkimiyetini kurarken etrafını saran yüzbinlerce milliyetine düşman, hâkimiyetine düşman kuvvetler karşısında ruhunun safiyetinden doğan asil bir kudretle büyük bir saltanat tesis ederken etraftan toplanan Köse Mihal ve arkadaşları bu ulviyet ve kudret karşısında eğilerek arz-ı ubudiyet eylerken bugün o saltanatın rahim ve şefik ağuşunda yaşayan bir kitle.. bütün macera-yı maziyi bütün rabıta-yı tarihiyi, bütün himaye ve şefkatı inkâr ediyor:

Fatih: Türk'ün büyükler yaratan, mağlubiyet görmeyen galip ve muzaffer hükümdarı Sultan Osman'ın aziz hafid-i kıymettarı Bizans hükûmetinin mağrur ve mütekebbir saltanatını karalardan gemiler indirerek beşeriyetin ibda edemeyeceği bir kudret saltanatla zabt ederken, atının önünde eğilen bütün mağlup bir kavme saadet, refah ve ümit telkin ediyor. Hâkimiyet ve zaferin ruhunda yaşattığı neş'e-i saadeti Türkün bu aziz hükümdarı mağluplara iyilikler saadetler neşeler ümitler serperek kuvvet-

Levent Sahverdi Arşivi

lendiriyor. Yine Türk'ün kanun ve hakk-ı perestişkâr bir hükümdar-ı azimü'ş şanı Sultan Süleyman-ı Kanunî'nin kuvvetli zamanında dostluğun münasebetin verdiği kuvvetle Fransa İmparatoruna dest-i saadeti uzatıyor. En zayıf bir ân-ı tarihide Fransa'ya Fransa'nın zavallı kalan İmparatoruna necat ve kuvvet bahşediyor. Ve en hâkim bir devrinde kapitülasyonlar bahşıyla bütün cihana karşı fazilet dersi veriyor. Bütün tarih bu gibi muhteşem ve vakur vekayiin canlı ve hakiki şahidi iken bizler...

Sesimizi etrafımıza ulaştıramayacak, hakk-ı tarihimizi ispat edemeyecek kadar izhar-ı acz ediyoruz.

Türk'ün zafer, şeref ve haysiyet uğrunda döktüğü kanlar henüz Çanakkale'nin sahrasında yaşarken, Kafkas'ın her toprağında şerefi, memleketi için ölen Türk'ün bir parçası bulunurken kara kalpli insanların bize yüklettikleri cinayet, bize atfettikleri cürüm karşısında bigünah ve saf olduğumuzu bizim mağlup değil, hâkimiyet uğrunda evlatlarını fedadan kaçınmaz bir kavim olduğumuzu anlatmaktan bilmem neden kaçınıyoruz? Bir memlekette dört beş şahsın hata-yı siyasisi, cinayet ve habaseti bir milletin mahkûm-ı esaret olmasına bir sebep teşkil edemezken bilmem neden biz hakk-ı adalet ve hakk-ı şerefimizi istemekten kaçınıyoruz?..

Niçin hükûmet: Her emrine muti şu zavallı milletin gururuna çamur fırlatan elleri kırmıyor şahsiyet ve ulviyetine küfürler savuran ağızları kapamıyor? Niçin bizler... bütün cihana hâkimiyetimizin vakar ve asaletini anlatamıyoruz...

Çünkü henüz birleşip düşünmek henüz fedakârlık etmek lazım olduğu bir devirde yaşadığımızı bilmiyoruz.

Çünkü millî teşkilata malik değiliz... Bizim mahalle teşkilatımız, bizim meslekî teşkilatımız, bizim gençlik teşkilatımız yok... Hakiki fikirler ile birleşmiş memleketin iktisat ve terbiyesi ile alakadar müesseselerimiz yok...

Bizim fedakâr, âli, cenab-ı himmeti bol bir eşraf teşkilatımız yok.

İşte bu teşkilatsızlık bu birbirimizi anlamamazlık bizi öldürüyor bizi mahvediyor. Bizim an'anevi hasletlerimiz henüz yaşıyor. Bizler de ferden sabur, metin, azimkâr uğraşıyoruz. Fakat birleşip dertleşmek hasleti bizde mevcut değil...

Ben görüyorum ki kız idadisinin açılmasını arzu etmeyecek bir ferdimiz yok. Dün yazıhaneme gelen çocuk babalarının kesretinde bu hakikatı anladım. Fakat ben kaniim ki... Her zengin bu hususta ibzal-i muavenette

Levent Şahverdi Arşivi

kusur göstermeyecek. Fakat herkes başkasından ilk adımı atmasını bekliyor. Çünkü tüccar kulübü, çünkü eşraf, eşraf kulübü mevcut değil, birleşemiyor ve bir çare bulamıyoruz.

Bu birleşememek ve içtimaî hayattan uzak yaşamak bizi teşkilatsız kuvvetsiz yapıyor. Bunun verdiği muzır neticeler karşısında acımamak ağlamamak kabil değil... Diğer bir makalede teşkilatsızlığın memleketimizdeki tahribat ve tesiratını göstererek bu hususta ne kadar fenalık gördüğümüzü ne kadar felaketlere uğradığımızı anlatmağa çalışacağım.

Ahenk, 19 Kânunusani 1335, 6979.

İNTİHAP KARŞISINDA VAZİFELERİMİZ

— 1 —

Kabiliyet-i hayatiye ve temeddüneye malik milletler inkişaf-ı iktisadî ve ilmîlerini temin zımnında vesait-i lazimeye müracaat ederler. Mektepler, medreseler, ticarethaneler, müesseseler küşad ederek terakki ve teali-i fikir ve iktisadilerine çalışırlar. Her millet kabiliyet ve istidad-ı tabiisi, faaliyet ve gayret-i umumisi nisbetinde yükselir, teali eder. Fakat milletlerin yükselmesi ferdî kabiliyetlerin umumi faaliyetlere inkılap ettiği müşterek bir sa'y ile ibraz-ı faaliyet eyledikleri zaman kabildir. Yoksa şahsi ve ferdî faaliyetler müşterek ve umumi faaliyetlere inkılap etmezse müşterek arzular ve temenniler husule gelemez. Bu adem-i iştirak, fikrî ve ruhî imtizaçların teşekkülüne mani olur. Ve umumi felaketler karşısında ve heyecanâver tezahürat icrası kabil olamamakla beraber bir meslek-i milliyenin müdafaa edilmesi de taht-ı imkâna alınamaz. Muhitinde muhtelif arzu ve emeller, muhtelif gaye ve fikirler bulunan bir memlekette müşterek emellerin izharında müşkülat tabiidir. Onun için arzu ve emelleri müşterek olanların birleşerek yekdiğerine rabt u kalp ederek çalışmaları kendi gaye ve emellerine vasıl olmak için ibraz-ı gayret eylemeleri lazımdır. Yoksa ferdî faaliyetler müşterek arzuların izharına mani olur. Bu da sükutu icap eder. Binaenaleyh mesail-i milliyede iştirak-i hissiyat ve ittihad-ı efkâr şarttır.

Bilhassa bizim gibi içtimaî hayatta yabancılık ve bilgisizliği sabit olan milletlerin iştirak-i efkâr ve ittihad-ı ârası bulunduğumuz muhit ve vaziyet karşısında elzemdir. Wilson nazariyeleri her milletin kabiliyet-i hayatiyesini izhar etmelerini âmir bulunurken intihab mesailinde ihmalkâr ve lakayt kalmak henüz medeni hayata karşı itiyadsızlık göstermek demektir ki bu

Levent Sahverdi Arşivi

da bu da tesir-i carisi itibariyle felaketâverdir. Karşımızda bizim ile birlikte intihabata iştirak edecek unsurlar kabiliyet-i tefvikiyelerini ispat ve izhar için intihabatı en mühim ve en canlı mesailden addederek ibraz-ı faaliyet eyleyecekleri pek tabii iken bizim belediye intihabatı gibi memleketimizin istikbali, sıhhati, hayatı, nezafet-i umumiyesi ile alakadardır. Ve bilhassa bu intihab vaziyet-i siyasiye ve mevcudiyet-i milliyemiz ile münasebettar iken hâlâ sükût ve ihmalde devam etmek kadar felaket tasavvur edilemez.

Belediye ve muhtar intihabatı bir memleketin saadet ve refahının terakki ve tealisinin yegâne ümit ve istinadıdır. İntihab etmesini bilmeyen intihabatın usul ve kavaidine vakıf olmayan milletler asrî bir kabiliyet ve zekâya bir kabiliyet-i teali ve tekâmüle malik olamazlar. O milletler için sükut bir hakikat, tali bir hayaldir.

Şimdiye kadar vukubulan intihaplarda biz bir hüsn-i mesuliyetle hareket etmemiş cebri bir surette kanaatımızı izhar etmiş olduğumuzu ilan ederek mesuliyeti üzerimizden atmakta bulunuyorduk. Şimdi vasi bir selahiyetle hakk-ı intihabımıza malik ve istediğimize reyimizi itaya sahibiz.

Fakat görüyorum ki bu sefer daha acemi ve daha lakayt bulunuyoruz. Bu lakaydi ve ihmal netice itibariyle bilgisiz ve naehillller elinde memleket belediyesinin kalması(nı) mucip olacak ve tabii ne kadar bağırsak ve ne kadar söylesek onlarda bir faaliyet görülemeyecektir. Bu hem bir vebal-i manevi hem bir cürüm-i maddidir. Cenabıhak zalimlere naehillere zahir ve muin olanları tecziye edeceği gibi milletin açlıktan ve sefaletten ölmesini görecek hakk-ı reyini hakkıyla istimal etmeyenlerin de muazzep olacağı tabiidir. Gazab-ı vicdan ise en büyük bir ceza-yı manevi ve maddidir. Onun için memleketin şu sefalet devrinde, memleketin açlık ve felaket zamanında belediyemizin başına vicdanı asil, kalbi temiz, fikir ve iz'an sahibi tecrübedide ve işbilir zevatı getirmek bir vecibe-i vataniye ve milliyedir. İhtisas-ı siyasî ve menfaat düşüncesi memleket meselelerinde hâkim olmalıdır! Mevcut fırkalar bütün memleketlerde olduğu gibi namzetlerini bildirecek, meziyet-i şahsiye ve kıymet-i hukukiyelerini ilan etmeli ve her fırka kalplere hâkim olacak namzetlerini intihab ettirmeğe çalışmalıdır.

Sizler de ey memleketin felaketdide ahalisi belediye azalarını intihap etmek için mahallelerinizde her akşam birer içtima yapınız. Şu bir hafta zarfında kabiliyetli bir millet olduğumuzu gösterelim. Münakaşa ederek memleketimizin başına hakiki şahsiyetler getirelim. Getirdiğimiz adamlar öyleleri olsun ki: Bizim açıklıktan ölen annelerimizi kardeşlerimizi kurtarmak kabiliyetini göstersin.

Levent Şahverdi Arşivi

Hastalıkların zehirli mikropları memleketimize burunlarını sokmak cüretini göstermesin. Gece lambalarımızı yakacak gündüz suyumuzu getirecek bir mahiyette bulunsunlar. Velhasıl düşünceli iman ve aşk-ı milliye sahip, dindar, faziletkâr birer şahsiyet sahibi olsunlar. İşte saha-i faaliyet! Haydi hepimiz şu intihapla alakadar olalım. Memleketimizin belediyesine hayırkâr ve faziletkâr uzuvlar getirelim.

Hiçbir tesire kapılmadan herkes reyini vermeği bir vazife bilmeli ve adem-i iştirak ve ihmalin bir cürüm-i manevi olduğunu anlamalıdır.

Ahenk, 21 Kânunusani 1335, 6981.

BELEDİYE İNİHABATI KARŞISINDA VAZİFELERİMİZ

— 3 —

Hemşehrilerimle hasbihal

Artık bugün her şey hallolacak! İslam ve Türk bu memleketin sahib-i hakikisi ise Allahın emrini dinleyerek Müslümanların kardeşi olduklarını bilerek el ele çalışmalıdır.

Vaziyet tehlikeli mehalik-i hayat karşısında yalnız kalbimizdeki iman, ruhumuzdaki safiyet ile mukabele etmeğe mecburuz. Onun için fırka meselelerini düşünmek bugün için memlekete en büyük ihanettir, Muhterem hemşehrilerim.

Memleketimizin senelerden beri semasında yaşayan hilalin nurunu söndürmek isteyen bir kitle var. Bu kitle bütün kuvvet ve kudretleriyle bizi öldürmek, boğmak, bütün varlıklarıyla mevcudiyet-i siyasiye milliyemizi mahvetmek istiyor. İşte böyle kavi teşkilat ile bizi hayat ve mevcudiyetimizden uzaklaştırmak isteyen bir kitle karşısındayız.

Her gün millî haysiyet ve vakarımıza dinî şeref ve ulviyetimize indirilen darbeleri düşünerek el ele başbaşa verecek yere herkes kendi kafasının kuvvetiyle iş görmeğe kalkarsa, korkuyorum ki yarın minarelerimizden yükselen ezan seslerini çan sesleri boğmasın.

Ey muhterem hemşehrilerim. İzmirli genç memlekete bütün ruhuyla merbut bir evladın sana hitap ediyor. Dinle :

Belediye intihabatı demek bugün memleketin hayatı demektir. Yirmi beş seneden beri memleket İzmirimiz için çalışan şu sevimli Ahenk'in sa-

Levent Sahverdi Arşivi

tırlarını okurken bil ki bu yazılar yalnız kalpten değil kuvvetle memleket ve din aşkıyla yazılmıştır. Bil ki bunu yazan el bir İzmirli gencin elidir, muhterem hemşehrilerim.

Biliyorum ki sen de bugün müşkül bir vaziyette ne yapacak bir halde kaldın. İki fırka namzetlerini ilan ettiler. Hangisine rey versen kalbin rahat etmiyor. Çünkü acaba bizim bu ihtilafımızdan başkaları kazanmasın diye düşünüyorsun... Ve haklı olarak düşünüyorsun. Hatta ben bile şimdi bunları yazarken acaba hemşehrilerime ne öğüt vereyim diye düşünüyorum. Ve görüyorum ki zavallı İzmir dört beş kafasının dediğini yapan fırka erkânının elinde inliyor. Memleketin sima-yı latif ve bâkirine kara eller çamur fırlatırken Müslüman ve Türk eli kardeşinin boğazını sıkmağa giderse temenni ederim ki, Allah o eli kırsın parçalasın. Ey fırka erkânı:

Ne günlerde olduğumuzu düşünerek kalplerinizin içinde yaşayan ihtirasları söndürünüz. Bu zavallı her emre muti Türkün asil ve an'anevi ruhundan kopan feryadı dinleyiniz. O kalp diyor ki:

Müslümanın, Türkün ayrılık arkasından koşacak zamanı değildir. Memleket kan ağlarken birçok İslam ve Türk diyarları işgali altına alınırken hâlâ bizim dediğimiz olacak, sizin dediğiniz olacak devrinde değiliz.

Şunu anlayınız ve biliniz ki: Memleket elbirliği ile çalışacak adamlar istiyor, Belediye intihabatı demek memleket meselesi hayat meselesi İslamın şerefi Türkün namus meselesi demektir.

— Geliniz sizler ey fırkaların muhterem erkânı: Birleşiniz ve bu millet feryadını bugün hiçbir kuvvetin duymadığı zamanda kalbinin içine zehirler akıtmasın. İhtilaftan yarın için felaket muhakkaktır. Onun için her iki fırka birleşerek bir namzet listesi göstersin. Ve siz ey hemşehrilerim. Eğer bu fırkalar böyle yapmazlarsa reylerinizi herhalde bir tarafa veriniz ve bu reylerinizi dağıtmayınız. Mahallelerinizde görüşerek konuşarak bütün İzmirliler birbirinizi bularak hepiniz bir tarafa rey vermeğe çalışınız. Eğer bu böyle olmazsa Allah göstermesin belediye intihabını gaip edeceğiz ve sonra bize muarız kuvvet ellerinde berat-ı tefevvukları olduğu halde İngiliz ve müttefiklerine diyecekler ki: İşte bakınız İzmir'de biz galibiz belediye intihabını biz kazandık. Bu tabii en büyük bir felaket olacaktır.

Muhterem hemşehrilerim zaman pek naziktir. İzmir'in mukadderatı mevzubahs olduğu bir devirdeyiz. Onun için el ele başbaşa vererek bir tarafa rey vermeğe hepiniz birbirinizi teşvik ediniz. Yahut fırkalara gidiniz. Onları birleştirmeğe çalışınız. Ne olursa herhalde size olacaktır. Felaket

Levent Şahverdi Arşivi

umumidir. Onun için bulunduğun nazik devirde kendi elinle kendi işini görecek sensin... Yoksa nedamet-i felaket muhakkaktır. Ümid-i necat bugün senin göstereceğin maharet ve kuvvettedir. Artık ne yapmak lazımsa siz ey fırka erkânı yapınız. Ve siz de aziz ve muhterem hemşehrilerim: Kendi kendinizi düşününüz... Bütün âti bütün ümit kuvvet ve kudretinizdedir.

Hamiş:

Belediye intihabatında reyimi almak için yazıhaneme gelip beni bulamayan dört beş mahalle imam ve muhtarlarına teşekkür etmekle beraber yarın beni görmelerini tekrar rica ederim.

Ahenk, 26 Kânunusani 1335, 6985.

HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ MÜNASEBETİYLE

Memleketimizin en feci bir devrinde milletin en kan ağladığı bir zamanda fırka ihtirasının, dedikodunun menfaatin hâkim olduğu bir anda birçok hayırlı teşebbüslerin mevki-i fiile vaz edildiğini gören gözler, karanlıklar arasında zulmetler içinde parlayan bu nurun bütün ziyasıyla kuvvet ve kudretiyle yaşamasını istiyor. Çünkü harbin mütareke ile neticelendiği günden beri zavallı milletin büyük bir ümitsizlik büyük bir acz ve natüvani içerisinde her kuvvetten mahrum kalmıştı. En aciz kuvvetlerin hâkimiyet ve mevcudiyet-i milliyemize uzattığı siyah eller haysiyet ve vakarımızı boğmağa uzanmış en sefil mevcudiyetler bir kuvvet ve kudret iktisap etmişti. Bütün fedakârlık ve gayretten sonra uğradığımız mağlubiyet üzerine aciz kuvvetlerin sefil kudretlerin vaziyet-i garipleri ruhlarımızdaki ümidi darbelemiş meyus ve muztarip ne olacağız ne yapacağız diye düşünmeğe başlamıştık. Her kuvvet elimizden nez edildiği bir ân-ı tarihide yalnız ruhumuzdaki kuvvete istinat etmek lazım geliyordu.

Fakat son asrın muharip kuvveti ruhlardaki ananevi tesiratı biraz hırpalamıştı. Onun için ümit azalıyor. Ve vaziyet-i harbiye yeis ve teessür içinde bizi bunaltıyordu. Tarihin en feci vakaları karşısında fedakârlık ve azm-i cesaretiyle saltanatını kurtaran ve yükselten bir milletin ahfadına layık olmayan bir meskenet ruhlarda yaşıyordu. Dirilmeğe, kuvvetlenmeğe kendimizi düşünmeğe mecbur bulunduğumuz herhalde birbirimizle uğraşmağa, birbirimizin gözümüzü oymağa koyulmuştuk. Ve çok korkunç fırtınaların bizi boğacağını hissetmekten mütevellid korku ile titriyorduk. Ölünceye kadar üzerinden ayrılmayacağımız şu güzel Türk ve İslam İz-

Levent Sahverdi Arşivi

mir'inde yabancılar gibi seyirci kalmıştık. Mekteplerimiz, öksüzler yurdu zayıflıyor. Aşevleri artık fukara karnı doyuramıyor. Herkes başının çaresine kesesine, dolabına anaforuna bakıyordu. Biraz müddet sonra memleketin genç evlatlarının ruhunda millî bir aşk doğdu. Türk Ocağı açıldı gençler bir aşk-ı millî ile benliklerini haysiyet ve vakar-ı millilerini müdafaaya karar verdiler, çalışmağa başladılar. Sonra bütün ruhuyla memleketin evlatları üzerinde bir tesir ve hâkimiyet-i maneviyeye malik olan sevgili doktorumuz Mustafa Enver Bey riyasetinde bütün doktorlarımız bir cemiyet yaptılar.

Fırka hasedinden azad olarak kurulan bu meslekî cemiyet öyle görülüyor ki memleketimizi saran hastalıklarla mübarezeye başlayarak ve harbin en şedit günlerinde ateş ve ölüm içinde vazifelerini yapan genç doktorlarımız büyük bir aşkla memleketin geri kalan evlatlarının hayatlarını kurtarmak için gayret ve himmet gösterecekler bu suretle memlekette bir faaliyet uyanarak millî mevcudiyetimiz kuvvetlenecektir... Ve kalpleri yakan ateş-i ihtirası öldüren bu kuvvet baki kaldıkça felaket ve yeis tabiatıyla izale edilecektir. Bilhassa şu son günlerde muhterem hanımlarımız kalplerinden kopan bir hisle öksüz ve kimsesiz çocukları himaye etmek üzere aralarında bir cemiyet teşkili ile hükûmete beyannamesini takdim etmek üzere olduklarını öğrendim. Bu teşebbüsün ulviyet ve nezaheti karşısında hiçbir ferk bulunmayacağını zannetmiyorum. Bundan bir ay evvel böyle bir cemiyetin teşkilini temenni ettiğim zaman temennimin kabul edileceğini ümit etmiyordum. Halbuki kendi kendine duam (Himaye-i Etfal Cemiyeti) memleketimizde hakiki kalpleri vatan aşkıyla, milliyet aşkıyla çarpan hassas ve nezih bir (kadınlık âlemi) olduğunu gösterdi ve ümitsiz kalplere bir ümit ve neşe veren bu havadis bütün memleketin içinde artık öksüzler düşünülüyor tevellüt etti.

Onun için bu teşebbüsü meydana koyan yüksek kalbli valide ve hemşehrilere ne kadar teşekkür edilse azdır. Yalnız bu büyük teşebbüsün istenildiği bir şekilde ibraz-ı faaliyet edebilmesi için bütün İzmir İslam kadınlarının iştiraki lazımdır. Onun için umumi bir içtima akdiyle şu mühim meselenin hallini cemiyet idare heyetinden temenni eyleriz. Ve bütün eşraf ve zenginlerin öksüz ve fakir çocukların ve kimsesiz yavrucaklar için fedakâr olmalarını arzu ederim: İstanbul'da teşekkül eden ve şimdiye kadar memlekete birçok faideleri dokunan Himaye-i Etfal Cemiyetlerinin çalışma programları tetkik edilerek esaslı bir faaliyet projesi ihzar eylemelerini ve herhalde şimdilik hiç olmazsa iki üç yüz kimsesizi geceli gündüzlü besle-

Levent Şahverdi Arşivi

yecek, okutacak bir müessesenin küşadını heyet-i idareden rica eyler ve böyle millî teşebbüslerin meydana çıkması içtimai ve teavün hisleriyle ibraz-ı faaliyet edilmesini de memleket için bir fal-i hayır addederim.

Hamiş:

Gazetemiz bu hususta elinden geldiği kadar muavenette bulunacağı gibi cemiyetin bütün âmalini tervice sarf-ı mesai eyleyeceğini beyan eyler.

Ahenk, 12 Şubat 1335, 7000.

EK

MUHTEREM MUALLİMİM DAVA VEKİLİ MUSTAFA NECATİ BEYE

Hassasiyet ve ulviyet-i ruhunuz önünde eğilen bütün talebe ve talibatınız sizden kendileri için hiç düşünülmediği bir zamanda ümit ve reha görürlerken bilseniz ne kadar göğüsleri kabarıyor.

Açtığınız mektebin beş senelik bir müdavimi olan bendeniz rahle-yi tedrisinizden ayrıldıktan sonra bir nebzecik meslek-i talimi ihtiyar etmiş ve kız idadisinde muallim bulunmuş olmaklığım hasebiyle mektebin tekrar küşadı hakkında yazdığınız makalenin bizde husule getirdiği takdir ve teşekkürü arz eder ve memleketin yegâne kız mektebi olan idadinin küşadı hakkında zenginlerimizin feyizkâr ve hayırkâr olmalarını temenni ederim.

Muhterem müdürüm,

Kız idadisi âtide nur ve feyiz yaratacak bir müessese-i ilmiye, evlatlarını şefkatle kucaklayacak, malumatlı valideler yetiştirecek hayırkâr bir yuvadır. O yuvanın kapalı kaldığı günlerde mahrum-ı feyz kalan kızlarımızın ruhundan yükselen sada-yı şikâyeti eğer bu memleketin ruhu duymaz ve zenginler bu hususta yine yardımsızlıkla inat ederlerse . Karanlıklar içinde kalan memleket gençliğinin bilmem rehakârı kim olacaktır. Fikrinizi bütün mevcudiyetimle alkışlarken memleketin zenginlerinden bize de sizin gibi yalvararak istiyorum ki:

Midhat Paşa'nın o en büyük üstad-ı hürriyet ve siyasetin mahsul-ü hayatı olan evlatlarının senelerce yaşadığı tarihi o kızlarımızın bir menba-ı feyzi olsun. O anın tarihî kıymetini düşünerek memlekete ihda etmek kadar bir saadet olamaz. Zenginlerimizin bu hususdaki davete icabetlerini görmek isteyen nazarların zulmetlere açılmamasını tekrar temenni ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

Ellerinde çantaları, sefer taslaryla senelerce Kordon'un muhteşem ağuşuna açılan mekteplerine koşuşan hemşireler senelerden sonra mekteplerini ikmal ederek çıkacakları bir hengâmede artık mekteplerinin kapandığını görürlerse bilmem kalplerindeki aşk-ı say ölmeyecek mi! Korkuyorum... Yorulmak bilmeksizin çalışan bu genç hemşireler artık ebedi bir atalete mahkûm bırakılacak.

Sevgili Ahenk her gün devam ettiğin bitarafane mücahedatta memlekete bir mektep ihda etmek için çalış ve senelerden beri devam eden hizmetin hiç olmaz ise millete bir mektep kazandırmakla yükselsin. Bütün ümidimizi sizlerin mücahedatınızdan bekliyoruz. Büyük bir ümitle kani bulunuyoruz ki, bu mektep sizlerin saylarınızla açılacaktır. Onun için devam-ı mücahedenizi temenni ile takdim-i hürmet eylerim efendim.

İnas İdadisi sabık muallimlerinden
M. Enver

Ahenk, 17 Kânunusani 1335,

NAZAR-I DİKKATE

Memleketim ahalisinin şimdiye kadar hakkımda gösterdikleri teveccühe istinaden Frenk mahallesinde Bakırcıyan ferhanesinde küşat ettiğim yazıhanede icra-yı vekâlete başladım. Bilumum mehakimde dava kabul ettiğimi ve taşra ile Dersaadetteki ırkdaşlarım vasıtasıyla oralarda da takib-i dava edebileceğimi ve şehit ailelerinin işlerini fahriyen takip etmek üzere yazıhanemde bir kâtip bulundurduğumu ilan ederim.

Kasaba Aydın Demiryolları
Hukuk Müşaviri Birinci Sınıf
Dava Vekillerinden
Mustafa Necati

Ahenk, 21 Kânunusani, 1335, 6981.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK İSTİKLÂL MÜCAHEDESİ KONFERANSLARI

CEVDET KERİM İNCEDAYI

Yayına hazırlayan : HÜSAMETTİN ÜNSAL

Cevdet Kerim İncedayı tarafından 1927 yılında Ankara Türkocağı'nda, İstanbul Üniversitesi'nde ve Ankara Öğretmenler Kursu'nda dizi konferanslar halinde verildikten sonra yine aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı tarafından "Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları" adıyla kitap haline getirilen İstiklâl Harbi konferansları, hitabet değeri yanında Millî Mücadele Tarihimizle ilgili ilk araştırmaları da oluşturmaktadır.

Bu yazı dizisi içinde, geçen sayımızda üçüncü ve dördüncü konferansları sunmuştuk. Bu sayımızda da beşinci ve son konferansı—metin diline dokunmaksızın—sunuyoruz.

BEŞİNCİ KONFERANS

İstiklâl harbine ait bu son konferansta İstiklâl mücahedemizi şerefle, şan ile kapayan ve istiklâl-i millimizi katiyetle temin eden ilk ve son taarruzumuzu arz edeceğim.

Muhterem efendiler ; Bundan beş hafta evvel ilk konferansta size memleketin ve milletin maruz kaldığı elim ve feci akıbetini arz ederken beş hafta sonra bugün, Türk'ün bütün bir cihan-ı husumeti devirip ezerek ihkak-ı hak ettiği hadiseyi arz etmek gurur ve şerefiyle mübâhî bulunmaktayım.

Felâketler karşısında millî imanın doğurduğu Mustafa Kemal, tehlikeler önünde Mustafa Kemal'in yarattığı millî heyecan ve kudret birbirine karışarak, filhakika beş hafta, beş gün hatta beş saat diyecek kadar kısa bir zamanda ölümden hayat, fenadan beka, ademden vücut yaratmıştır. İşte velhâsıl badelmevt sırrının ahkâmı da bundan ibarettir.

1 — 1922 Ağustos Taarruz Harekâtı Nasıl Hazırlandı?

Yunanlılar 1921 senesi Ağustosu'nda Sakarya Meydan Muharebesi'nde mağlup edildikten sonra süvari ve piyadeden mürekkep takip kollarımızın tazyiki karşısında Eskişehir - Afyon hattına kadar ricate mecbur

Levent Şahverdi Arşivi

edilmiş ve Ekim 1921 zarfında Sakarya Nehri'nin şimal kolundan itibaren Çalcabaşı - Alpaköy - Seyitgazi - Afyon - Karahisar hatt-ı umumisinde tevakkuf etmiş ve Afyon'dan garb-ı cenubiye doğru Menderes boyunca da ikinci derecedeki kuvvetleriyle uzanmıştı. Ordumuz da bu düşman cephesi karşısına gelmiş ve vaziyet almıştı.

Bu mağlubiyetin sarsıntısıyla uzun zaman dinlenmeye ikmal ve takviyeye muhtaç olan Yunan ordusundan 1922 senesi ilkbaharına kadar yeni bir teşebbüs beklenemezdi. Binaenaleyh ordumuzun tertibat ve ihzaratında geniş bir saha-i emniyet ve serbesti vardı.

Sakarya Muharebesi, Yunanlıların Anadolu'da azami kuvvet ve gayretle yaptıkları son taarruz tecrübesi idi. Uğradıkları elim akıbet onlardan bu tecrübeyi tekrar etmek cüret ve kudretini iyice selb etmişti. Onlar bu darbenin tesirinden kurtuluncaya kadar ordumuza ihzaratını ikmal fırsat ve imkânını vermişti. Binâberin Sakarya Muharebesi, Yunanlıların tedafüi vaziyete geçmeleri ve bizim büyük taarruz hazırlıklarına ibtidarımız dolayısıyla İstiklâl Harbi'nin dönüm noktasıdır. İşte daha bu tarihten başlayan ve Ağustos 1922'de kemale eren hazırlığımız aynı zamanda muhtelif vecheden ve fevkalbeşer bir azim ile muntazam bir plan dahilinde ilerlemiştir.

Başkumandanlığın gayesi, düşmanı sadece geriye atacak bir hareket değil, senelerdenberi garbî Anadolu'yu harabe haline getiren, asırlardanberi mesut ve mağrur yaşayan, Türk yuvalarını matemhaneye çeviren Yunan ordusunu milletin bu güne kadar sarf ettiği fedakârlığın mahsulu olan ordusu ile bir hamlede ve tuttuğu hat ile Akdeniz arasında mahvetmek ve bilkuvve hakkımızı istihsal eylemek olduğundan çok tehlikeli olmasına rağmen her türlü tedabir alınarak hasmı en hassas noktasından vurmak kararı verildi. Memleketin çektiği ıztırâbâtı her gün biraz daha tahfif etmek ve düşmanları mütemadi bir tazyik altında bulundurmak isteyen hükûmetimiz, Sakarya'dan sonra 1921 senesi kış zarfında Afyon garbından Sandıklı - Uşak istikamet-i umumiyesinde bir taarruz tevcih ederek Afyon düğümünü çözmek ve düşmanı biri İzmir istikametinde diğeri şimalde Bursa istikametine doğru olmak üzere daha o zaman iki gruba ayırmak ve bu kışı daha fena şerait altında geçirtmek için ihzarat yapılmasını emretmişti. Fakat tetkikat sahasında görüldü ki bu tedbir nakıs olacaktır. Ordumuzun o esnada vaziyeti dolayısıyla kati bir netice vermeyecek olan bu hareket istihsalat-ı askeriyemizin mühim bir kısmını belki istihlak edecek ve büyük hücumlarımızın zamanını tehir edebilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Onun için hareketin o zaman icrasından sarf-ı nazar edilerek daha esaslı ihzarata germi verildi. Bu ihzarat suret-i umumiyede şunlardır :

Teşkilât : Vaziyet-i siyasiye ve askeriyenin müsaadesinden istifade edilmesi mümkün olan bütün kuvvetler bu cepheye getirilerek 19 piyade, 5 süvari fırkası ve bazı müstakil alay ve taburlardan teşkilat vücude getirildi ve bunlardan ceman beş piyade kolordusundan mürekkep iki ordu üç fırkalı bir süvari kolordusu, iki müstakil süvari fırkası ve bir Kocaeli grubu teşkil edilerek cümlesi Garp Cephesi kumandanı İsmet Paşa Hazretlerinin emirlerine tevdi kılınmıştı. Ordulardan birinin kumandanı Yakup Şevki Paşa idi. Diğer ordu kumandanı Ali İhsan Paşa'nın vazifesine hitam verildiğinden yerine, taarruzdan biraz evvel açıkta bulunan sabık merkez ordusu kumandanı Nurettin Paşa tayin edilmişti. Süvari kolordusu kumandanı da Fahrettin Paşa idi.

İkmal : Zabit, ordunun ruhudur. Bu muharebe için küçük rütbeli zabitana çok ihtiyaç vardı. Hassaten girişilecek son taarruz için bu hususun ehemmiyetle nazar-ı itibara alınması icap ediyordu. İstanbul'dan peyder pey celp edilen ve Ankara talimgahının birkaç devrede yetiştirdiği zabitan bu ihtiyacı kısmen temin etmişti. Memleketin her tarafında Harb-i Umumi'den henüz çıkmış tecrübe ve malumat-ı askeriyeleri zinde birçok ihtiyat zabiti arkadaşlarımız vardı. Bunları davet ettik. Gerilerde ve diğer cephelerde ancak zaruri hidemat için zabit bırakılarak mütebakisini kâmilen bu cepheye gönderdik. Bu suretle zabit ihtiyacı ikmal edildi.

Efrat: Cephede iaşe ve sıhhî hususat çok iyi tanzim edilerek mevcut-u hazırın muhafazına son derece çalışıldığı gibi o zamana kadar tecil olunan efrat yeniden 15, 16, 17 tevellütlüler süratle silah altına alındılar. Dahilde jandarmaya kuvvet-üz-zahr olarak kullanılan kıtaat ve sahil tarassud müfrezeleri ve devair ve müessesattaki efradın kısm-ı azâmı keza Garp Cephesi'ne sevk olundu. O derecedeki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye'nin muhafız kıtaatından bile istifade edildi. Bu suretle efrat meselesi de hal edilmiş oldu.

Esliha ve cephane: Bu taarruz netice-i katiyyeyi istihsal maksadıyla yapılacağından büyük ve müteaddit meydan muharebeleri vermek ihtimali düşünülerek hazırlık çok vasî tutuluyordu. Yalnız esliha ve cephane vesaire gibi menâbi'i dahil-i vatanda mefkut olan hususatta âzami müşkülat çekiliyordu. Bu ihtiyacat Teşkilat-ı Mahsusamız sayesinde kısmen İstanbul'dan celp ediliyor ve kısmen Rus ve Fransızlardan mübayaa olunuyordu. Kısmen de dahilden ve diğer cephelerimizden iktisat edilerek temin

Levent Sahverdi Arşivi

olunuyordu. Ancak hariçteki mesai çok bati cereyan ediyor ve az netice veriyordu. Çünkü dost görünenler müşkülat çıkarmakta ve işi tehir ve ta'vîk eylemekte kendilerince menfaat gözetiyorlardı. Bunun için daha ziyade dahilde çalışmak zarureti vardı. Diğer hususatta olduğu gibi bunda da memleketin menatık-ı sairesinden azami miktarda tasarruf yapılarak adeta on kasatura şuradan, beş tüfek buradan şeklinde bir sene zarfında yorucu ve çok müşkül mesai ile bu da matlup dereceye varmıştı.

En çok noksan kalan makineli tüfek idi. O tarihte düşmanın 3200 hafif ve bini mütecaviz ağır makineli tüfeğine mukabil bizim beşyüz kadar ağır, yediyüz kadar hafif makineli tüfeğimiz vardı. Son zamanlarda hariçten 1500 hafif tüfek ele geçirdik ve dahilden de tedarik ederek bu farkı mehmâemken azalttık.

Vesait-i muhabere: Ordunun vesait-i muhaberesi telefon, telgraf ve telsiz telgraf idi. Bunlardan başka atlı muharebe kıtaları flama vesaire gibi tali vesait de vardı. Alaydan itibaren yukarıya doğru her kıtanın kadrosu mucibince muhabere vesaiti ikmal edilmişti. Her kolordu, ordu, Garp cephesi ve Başkumandanlık karargahına birer telsiz telgraf verildi. Hatta bazı mühim ve müstakil fırkalara bile.

Tayyare: Tayyaremiz bol olmamakla beraber ihtiyacımıza kâfi idi. Hatır-ı âlilerindedir ki Sakarya Muharebesi'nde ancak iki çürük tayyaremiz bulunduğunu ve bunların her gün yamatarak tamir edilerek uçurulduğunu arz etmiştim. Halbuki son taarruzun arifesinde onbeşe yakın tayyareye malik bulunuyorduk.

Sıhhiye umuru: Bidayette malzeme-i sıhhiye noksanı mühimdi. Ordu tekemmüle doğru yürüdükçe bu ihtiyaç da zail oldu. İstanbul'dan iltihak eden muvazzaf ve Anadolu'dan celp olunan mükellef etıbba ile doktor ihtiyacı kısmen temin edilmişti. Bölüklerden itibaren kıtaatın sıhhiye teşkilatı tanzim olunduğu gibi kolorduların vaziyet ve ihtiyacına göre seyyar hastaneler ve lüzum görülen mahallerde menzil hastaneleri vücude getirildi. Ordu da açılan kurslarda sıhhiye efradının malumatı tezyit olundu. Bütün mensubin-i sıhhiyenin gayret ve ihtimamı sayesinde sıhhiye teşkilatı çok iyi bir tarzda vücut bulmuştur.

Hilâl-i Ahmer de sıhhiye ve nakliye otomobil kolları teşkil ederek ve bir çok edviye ve sâir malzeme-i sıhhiye temin eyleyerek azamî yardımı göstermiştir. Garp ordularımızın umur-u sıhhiyesini, büyük yoksuzluklara rağmen, teşkil ve tanzime muvaffak olarak, vücude gelen bu teşkilatı

Levent Şahverdi Arşivi

nefsülemre en uygun surette sevk ve idare eden tabip Miralay Kemal, Miralay Ahmet Hulusi Beylerle Süleyman Emin Paşa'yı burada bilhassa zikreylerim. İstiklâl Harbi'ne takaddüm eden harplerdeki umur-u sıhhiyeye çok faik bir tarzda sevk-i mecruhin yapılmış vakıfane ve azimkârane mücadeleler sayesinde ordu ve menatık-ı harbiyedeki halk emraz-ı sariyeden masun kılınmıştır. Bu mücadele o kadar ileri getirilmiştir ki bazen fedakâr doktorlarımız tarafeynin ileri hatları arasındaki köylere kadar gönderilerek oralarda da halkın tathirat-ı fenniyesi ve aşıları yaptırılmıştır.

Vesait-i nakliye: Ordunun yegane vesaiti Harb-i Umumi'den kalmış müstamel ve cüzi miktardaki otomobil istisna edilirse at ve kağnı arabalarıyle merkep ve deve kollarından ibaretti. Büyük bir ordunun yevmî ihtiyacatı ve ikmal işleri düşünülürse, o zamanki vaziyete göre memleketin tekmil menabiine müracaat edildiği halde bile miktarı onbinleri geçen bu vesaitle ordu, ancak son menzil noktasından iki gün ileriye gidebilirdi. Son zamanlarda Mersin tarikiyle beheri 1,5 tonluk 150 berriye otomobili temin ettik. Elimizde de biraz vardı, bu yüzümüzü güldürdü. Bundan başka şu tedabir de alındı, plânımızda düşmanı daha ziyade İzmir istikâmetine atarak bu yol üzerinde boğmak istiyorduk. Vakıa düşman Sakarya'dan çekilirken yaptığı gibi Afyon - İzmir hattını da parça parça edebilirdi. Buna mukabil Akşehir - Eğridir gölü istibatı yapıldı. Eğridir'de yevmiye 400 ton nakledebilecek vesait-i bahriye ihzar edildi ve Eğridir - Denizli tren hattının kabiliyeti 400 tona çıkarılarak tedabir alındı. Binaenaleyh ordu bu tertibatta yandan iaşe edilebilecekti.

Talim ve Terbiye: Birkaç mıntıka istisna edilirse tekmil cephede mevzi harbinde olduğu gibi sıkı bir muharebe teması yoktu. Ekser noktada tarafeyn mevzileri yekdiğerinden 1-2 kilometre kadar, bazı aksamda daha ziyade uzaktı. Bu sayede cepheye kâfi emniyet kıtaatı bırakarak bütün orduyu geride toplayıp talim ve terbiye ediyorduk. Bu bir sene zarfında basitten mürekkebe doğru hummalı bir surette çalışılmış ve en son zamanlarda artık fırka kolordu manevraları ve gece tatbikatları yapılarak ve konferanslarla açılan kurslarla ordunun ameli ve ilmi malumatı tezyit edilmiş, taarruz kudret ve kabiliyeti şayan-ı em ü itimat hale getirilmiştir.

Aynı zamanda gerilerde piyade, topçu, süvari ve makineli tüfek depo kıtaları teşkil edilerek buralarda acemi efrat yetiştirilmiştir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin neşriyat şubesi vasıtasıyla bir çok nafi asar ve talimnameler tab ve teksir ettirilerek ve Yunanlıların usul-u muharebesine dair edinilen tecarib ve bunlara karşı usul-u muharebe hakkında hulasalar neşrettirilerek orduya dağıtılıyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

İstihbarat teşkilatı: Bir ordunun ihzarında en mühim esas düşmanın kuvvet ve tertibatını maksat ve niyetini bilmek ordumuz hakkında elde edeceği malumatın yanlış olmasını temin etmektir. Buna çok ehemmiyet verildi. O zaman Erkan-ı Harp Binbaşısı olan Şükrü Âli Bey'in tanzim ettiği bu teşkilat çok iyi neticeler vermiştir.

Ve diyebilirim ki ordumuz ilk defa olarak ilmi ve yüksek bir şekilde istihbarat vazifesini işletebilmiştir. Bu sayede düşman ordusunun her günkü vaziyeti hatta karar ve düşüncelerini takip edebiliyorduk. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye elinde bir tarafta kendi ordumuzun, diğer tarafta düşman ordusunun vaziyet, kuvvet ve nizam-ı harbini gösteren kıyaslı ve mütekabil cetveller üzerinde çalışıyordu.

Bu hususta takip edilen esasın biri düşmanı daima ve en doğru olarak bilmek, diğeri düşmanı bizim hakkımızda daima ve en yanlış malumata doldurmak. Bunda çok güzel muvaffak olduk. Neticede Türk ordusunun tahmin ve takdirinde hiç aldanmadığı ve Yunanlıların lâzım olduğu derece gaflete düşürüldüğü tahakkuk etmiştir.

Burada bilhassa bir noktayı, nazar-ı dikkat-i âlilerine vaz etmeme musaade buyrunuz. Bugün müterakki milletler efradı kendilerini şahsen devletlerinin gizli teşkilatının birer cüzü farz ederler ve her yerde işittikleri her şeyi derhal en yakın devlet makamına bildirirler. Bu suretle en büyük hizmeti yaparlar.

İngilizler buna bilhassa dikkat ederler. Binaenaleyh her Türk gerek dahili vatanda ve gerekse hariçte gördüğü, hissettiği duyduğu her şeyi hükûmete bildirmekle kendini mükellef addetmelidir. Bizim buna mecburiyetimiz daha katidir.

Taarruz için bu tedabir devam ederken daha kemal bulmadan, Kütahya - Eskişehir Muharebesi'nde olduğu gibi, şayet düşman taarruza geçerse bu hareketi emniyetle karşılayacak tedabir de alınıyordu. Bu cümleden olarak cepheden geriye doğru müteaddit mevziler tespit ve tahkim edilmişti. İşte ordumuz Düvel-i muazzamanın bütün müzaharet, muavenet ve himayesine mazhar olan Yunan ordusu karşısında bu suretle çalışarak, bin mahrumiyet içinde ve her tedbire tevessül ederek adeta iğne ile kuyu kazarcasına kuvvetine her gün bir katre daha ilave etmek suretiyle çalışmış ve muvaffak olmuştur.

Bu tafsilattan maksadım, İstiklâl Mücahedesi'nin başladığı zaman ordunun birinci konferansta arzettiğim vaziyeti ile üç sene sonra bütün vesait-i fenniyesi ve teşkilatıyla vasıl olduğu neticeyi göstermektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordu bu suretle ihzar edilirken 1912 senesi Temmuz'u bidayetlerinde Yunanlıların Anadolu'dan Trakya'ya bazı alaylar naklederek İstanbul'u işgal için Çatalca hududunda tahşidat yaptığı, Kocaeli havalisini işgal etmek üzere Bursa mıntıkasında hazırlığa geçtiği cepheden umumi taarruzda bulunacağı, Atina'da inikad eden Meclis-i Âli mukarreratıyle Sevr hattına çekilecekleri gibi muhtelif maksat ve hareketleri ifade eden mütezadd haberler alınmakta idi. Bunlardan bazıları yekdiğerini teyit edecek mahiyette olduğundan her ihtimale karşı düşman hareketi ciddiyetle takip ediliyordu. Başkumandanlıkla Garp Cephesi Kumandanlığı arasında ceryan eden müzakerat ve verilen karar neticesinde Garp Orduları Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri düşmanın yapabileceği muhtelif harekâtı hülasa ederek bunların hangisi vaki olursa olsun herbirine karşı maksad-ı asliyi ihlâl etmemek şartıyla suret-i hareket hakkında ordularına emir verdi. Mamafih taarruzumuz gününe kadar bu ihtimalatın hiçbiri vaki olmadı. Filhakika İstanbul'u işgal için Trakya'da bazı hazırlıklarda bulundular ve bunun için Anadolu'dan da bazı kuvvetleri o tarafa geçirdiler. Yunanlıların işgal ettikleri mevazi bilhassa Eskişehir şimal-i şarkiyesindeki Çalcabaşı mevziinden Sarayköy karşısına kadar olan mıntıka ehemmiyeti nispetinde müteaddit hatlardan ibaret olmak üzere tahkim edilmiş ve birkaç sıra tel örgüleriyle teçhiz edilmiş, muhtelif tertip lağımlar; vesaire gibi mevani-i feriyye ile de tarsin edilmişti. En muhkem tahkimatı Afyon'un şark, cenup ve cenub-u garbinde idi. Buralardaki mevzilerde müteaddit tel örgülerle çevrilmiş, muntazam surette topçu mevzileri ve irtibat yolları yapılarak pek kuvvetli bir hale getirilmişti. Bundan başka gerilerde de müteaddit ihtiyat mevzileri yapmıştı.

Yunanlılar bu mevazi-i müstahzaraya büyük bir itimat besliyorlardı. Nitekim taarruzumuzun iyice yaklaştığı zamanlarda İstanbul'u işgal maksadıyla Anadolu'dan Trakya'ya naklettikleri bazı kuvvetler hakkında ceryan eden münakaşatta Yunan zimamdaranı mevzilerinin Türkler tarafından gayri kabil-i teshir olduğunu ve bu emniyet sayesinde Trakya'ya daha fazla kuvvet nakline imkân bulunduğunu beyan ediyorlardı. Hatta bu mevazide tetkikatta bulunan bir İngiliz Erkân-ı Harp Zabiti bile "eğer Türkler bu mevakii dört beş ayda iskat edebilirlerse bir günde iskat ettiklerini iddia edebilirler" demişti. Fakat bu İngiliz zabitinin gayrı kabil-i iskat olarak göstermeye yeltendiği bu mevazii biz hakikatte bir iki günde iskat etmiştik. Ve bu suretle birkaç ayda istihsali mümkün olan neticeyi bir iki günde temin ettik.

İşte ordumuzun taarruza hazırlandığı cephe çok kuvvetli tutulmuş, bu derece iyi ihzâr ve takviye edilmiş bir mevzi idi.

Levent Sahverdi Arşivi

2 — Gerçek Taarruz Mıntıkasının Tesbiti :

Taarruz kararı verildikten sonra iş bu mıntıkanın tayin ve tesbiti idi. Vakıa bu geniş cephede taarruz için çok müsait sahalar vardı. Fakat buralardan yapılacak hareket düşmanı sadece cephesinden itmekle ve ordumuzu pek çok meşgul ettikten sonra mahdut neticeler almakla bırakabilirdi. Afyon mıntıkasından yapılacak taaruz ise hakikatte olduğu üzere tamamıyla başka bir mahiyet ihtiva ediyordu. Bir defa Afyon yakınlarına kadar devam eden ve ordunun ikmal ihtiyacatına kifayet eden tren hattı istediğimiz şekilde tahaşşüde müsait bir vaziyet veriyordu. Arazinin hali tahaşşüdümüzü gizlemeğe ve kıtaatımızı düşman mevaziinin pek yakınlarında ihzara müsait olduğu gibi taarruzu matlup şekilde ihzar ve himaye için topçu ve tarassut mevzilerini haiz bulunuyordu. Mamafih burada da taarruz için iki şekil vardı :

Biri Afyon şarkından, diğeri cenubundan şarktan yapılacak taarruz diğerleri gibi ancak bir cephe tazyiki olabiliyordu.

Cenuptan yapılacak taarruz ise düşmanı, cenah-ı gerisinden vurarak Afyon düğümünü çözmüş ve düşman cephesini ihatalı bir cephe yarması şeklinde en kuvvetli cenahından yararak İzmir ulaşımını yakından kesmiş ve tekmil cephesini bir noktadan vurulan darbeyle sarsmış olurdu. Vakıa bu kısım düşman cephesinin en kuvvetli ve muhkem aksamı ve Yunan başkumandanlığı iyi hareket edebildiği takdirde, taarruzumuzun emniyetle karşılanmasına müsait şekilde idi. Adem-i muvaffakiyet halinde ise ordumuz için biraz tehlikeli bir hareket olabilirdi. Bununla beraber düşman cephesinin en mühim ve en hassas yeri idi. Ve bize en geniş muvaffakiyetler vaat eden vaziyet vardı. Şu halde mevcut tehlikeleri tadil edecek tedbirler alınmak şartıyle bu kararı vermek ezher-i cihet şayan-ı tercih idi.

Aynı zamanda ilk darbenin temin edeceği muvaffakiyetin azimkâr bir takip ile tevhidinin ikinci melhameye mani olacağı düsturunu tatbik için burası en müsait bir saha idi. Bunun içindir ki, Başkumandanlık ve Garp Cephesi Kumandanlığı arasında ceryan eden müzakerat neticesinde suret-i umumiyede bu mıntıkadan taarruz takarrür ettirilmişti.

Bazı kumandanlar yine hüsnüniyetle düşünerek bu kararı çok cüretli ve çok tehlikeli görüyorlardı. Adem-i muvaffakiyet halinde ordumuzun vaziyet ve akıbetinin vehamet peyda edeceği ve tekrar bu mertebeye vasıl olmak için çok zaman ve masraf ihtiyarını mucip olacağı mütalaasını ileri sürerek netice mahdutta olsa daha ihtiyatkâr hareket olunmasını ve taarruzun cepheden yapılmasında ısrar ediyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat, Harbi tek bir darbe ile bitirebilmenin bir Başkumandanlığın en yüksek evsafından olduğunu takdir buyuran ve onu bütün azamet ve şumulüyle tatbik ve icra kudretinde bulunan Başkumandanımız ve onun zîkudret iki fikir ve mesai yoldaşı olan Fevzi ve İsmet Paşalar her türlü endişe-i ihtiyatı bırakarak ve bütün makus ihtimalata karşı her türlü fenni tedbiri kuvvet ve emniyetle alarak bu suretle taarruza karar verdiler.

Temmuz ortalarında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa ile beray-ı teftiş Ankara'dan cepheye hareket etmiştik. Müşarünileyh Porsuk'tan Sarayköy'e kadar tekmil cepheyi dolaşarak tetkikat-ı lâzımede bulundu. Efrat ve zabitanla temasa geldi. Ve bir çok yerlerde cephe yakınındaki halkla hasbihalde bulunarak maneviyatı arttırdı. Bilhassa o zaman taarruz-u hakiki mıntıkasında bulunan sekizinci ve altıncı fırkalar kumandanları Kâzım ve Nazmi Paşalarla en ileri hatlara kadar giderek bu araziyi inceden inceye tetkik etti. Suret-i umumiyede ordunun ahval-i sıhhiye ve maneviyesinin kudret ve kıymetinin çok yüksek olduğunu yakınından bir daha gördü. Fırka, kolordu, ordu ve cephe karargahlarına uğrayarak bütün kumandanlarla şifahi müzakereler yaptı. Ve bazı mühim hususat not edildi. On beş gün sonra bir bayram sabahı Hüsrev Paşa hanında üçüncü fırka karargahında fırka kumandanı Kâzım Bey'le halen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis-i Sanisi Kâzım Paşa zabitan ve efratla bayramlaşarak Ankara'ya avdet ederken orduyu maddeten ve manen tamamen hazırlamış ve düşmanı gaflet ve rehavet içinde bulduklarından çok müsterih vaziyette idiler. Yunanlıların Sakarya'dan sonra tahrip ettiği ve küçük parçalardan ibaret eski raylarla acele olarak tamir ettiğimiz emniyetsiz bir demir yolu üzerinde, saatte azâmi onbeş km. süratle yapılan bu tren seyahatinde Fevzi Paşa'nın yakın bir istikbale ait emirlerini not ve haritalarla bu esasları tespit ederken içimizde yaşayan emniyetle, daha o dakikada istikbale ait temennilerimiz ve hislerimiz kaynaşıyordu.

Müşarünileyh Ankara'ya muvasalatlarında Başkumandan Paşa Hazretlerine izahat-ı lâzımede bulundular. Bunun üzerine Başkumandan hazırlığın büsbütün kemale gelmesi için müstacelen yapılması lâzım gelen hususatı icap edenlere emretti.

25 Ağustos akşamı tarafeyn vaziyetleri şöyle idi :

12 Piyade ve bir süvari fırkasıyle 9-10 müstakil alaydan mürettep olan düşman bir fırka ve iki müstakil alayla Bursa mıntıkasında, üç fırkalı bir kolordu ile Eskişehir şarkındaki mıntıkada cephede, dört fırkalı bir kolor-

Levent Şahverdi Arşivi

du ve bir müstakil alayla Afyon şark, cenup ve cenub-u garbisindeki mıntıkada cephede ve bir piyade ve bir süvari fırkasıyla Uşak-Çivril mıntakalarında, üç fırkalı bir kolordu ile Altıntaş ve Döğer mıntıkasında ihtiyatta ve diğer alaylarla Menderes Nehri boyunda ve diğer cephelerde idi. Ordumuzda bütün kuvvetiyle ve merkez-i siklet Afyon mıntıkasında olmak üzere bu düşman karşısında idi.

Bu vaziyetteki tarafeyn kuvvetlerinin miktarına gelince :

	Tüfek	Kılıç	A. M. Tüfek	M. Tüfek	Top
Yunanlılar	83.000	3000	3200	1000	350
Bizim	98956 Süvari dahil		2025	839	323

Düşmanın insan yekun-u umumisi : 206.000

3 — **Başkumandanlığın Taarruz Planındaki Esasat Şudur :**

Cem'an beş piyade fırkalı iki kolordu ve bir müstakil süvari fırkasından ibaret bırakılan ikinci ordu, ilk günlerde düşmanın cephesindeki üçüncü ve ikinci kolordularıyla birinci kolordusunun Afyon şarkındaki iki fırkasını tespit edecek ve Afyon - Eskişehir muvasalasını kesecek.

Birinci ordu gerisine getirilen üç fırkalı ikinci kolordu da bidayette her ihtimale karşı ihtiyat olarak bulunacak ve icabında birinci orduyu takviye edecek.

Bir fırka ve bazı müstakil taburlardan mürekkep Kocaeli grubumuz, cephesindeki düşmanı tespit edecek ve Marmara muvasalası üzerine tesir yapılacak.

Denizli ve Sarayköy mıntıkalarında toplanan bir fırka süvari ve bir alay kadar piyadeden mürekkep bir grup da bidayette düşmanı iğfal ve tespit ettikten sonra Uşak istikamet-i umumiyesinde düşman gerilerinde tahribat yapacak.

Birinci ordumuz da Afyon'dan Toklu Sivrisi'ne kadar olan mıntıkadan dokuz fırka ile taarruz-u hakikiyi yapacak, süvari kolordusu Ahır dağlarından düşman gerilerine akarak muvasala ve muhaberatı kat edecek ve muharebe sahasına düşman arkasından müessir olacak idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Muntazam bir plânla ve muhtelif vecheden başlayan işbu ihrazat daha 1922 senesi ilk baharında imkân nispetinde kâfi dereceye vasıl olmuştu. Ancak bu sıralarda Düvel-i mütelifenin yeni bir muharebeye meydan bırakmadan memleketimizi Yunanlılara tahliye ettirecekleri hakkındaki temayulatı üzerine zaten lüzumsuz yere kan dökmekten mütevakkî ve müteneffir olan hükümet kuvvet itibarıyla hazır olduğu halde bu siyasi teşebbüsü de tecrübe etmeyi muvafık görmüş ve harekat-ı taarruziyeyi bunun neticesine intizaren tehir etmişti. Hatta Hükümet daha ziyade hüsnüniyet göstererek o zaman dahiliye vekili olan Fethi Bey'i Düvel-i itilâfiye ricali siyasiyesiyle görüşmek ve icap ederse Misak-ı Millî dairesinde sulh esaslarını hazırlamak üzere Londra'ya göndermişti. Fakat aradan geçen neticesiz intizar devresi Düvel-i mütelifenin sulhun temini hususundaki arzularının samimiyetten ne kadar ari olduğunu bir daha anlatmış ve bilhassa Fethi Bey'in Londra'da suret-i kabulü müteakiben, Lloyd George'un parlamento kürsüsünden hakkımızda gayz ve adavetle dolu nutku, amal-i milliyemizin ancak silah kuvvetiyle istihsal edilebileceği hakkındaki kanaat-ı asliyemizi teyit eylemiş olduğundan Başkumandan tehir edilen fakat ihzaratı her gün bir kademe daha ileri varan taarruz hareketini icraya karar verdi.

Ne tuhaftır; o gün çok kudretli bir kuvvete sahip olan Türk milleti bu derece derin bir hüsnüniyetle hareket ederken Avrupalılar bizi acz içinde kıvranan merhamet ve sulh dilenen zavallılar zannederek istihfaf ve istishal ettiler ve hatta bu sırada Yunanlılar da yeni tertip ettikleri plânla İstanbul'u bilfiil işgal ve bu tatlı ve zanlarınca ucuz mirasa konmak istediler. Fakat, çok geçmeden Afyon dağlarında bir tufan koptu ve her şeyi bir rüyaya kalbetti gitti.

Mamafih bu siyasi mükâlemat, bilhassa ordunun ihzarında bize vakit kazandırmak itibarıyla nâfi olduğu gibi kuvve-i harbiyemizden ziyade Avrupa'nın şevkat ve lütfuna arz-ı iftikar gibi bir fikir vermesi de maksadımızı kendiliğinden gizlemek suretiyle mûhim bir netice dahi vermiş oldu.

Ağustos bidayetinde cephedeki faaliyet daha ziyade arttı. İsmet Paşa Hazretlerinin verdikleri emir üzerine kıtaat kumandanları, Erkân-ı Harbiyeleri ve Topçu kumandanları taarruz edecekleri mıntıkaları gezerek mevzilerini ve hedeflerini tetkik ettiler. 13 Ağustos'tan itibaren kolordu ve fırkalar taaşşüd mıntıkalarına yollandılar ve 25 Ağustos akşamı herkes emredilen yerde hazır bulundu.

Levent Sahverdi Arşivi

Tekmil bu harekât gece icra ediliyor ve kıtaat gündüz hali sukûnete geçerek düşman nazarından kayboluyor ve istirahat ediyordu. Taarruz mıntıkasında aynı zamanda 50 kadarı büyük çaplı olmak üzere 200'ü mütecaviz top tabiye edilmişti. Bu mıntıkada yol ve mevzi ihzarı gibi bazı faaliyet düşmanın nazar-ı dikkatini celp etmemek için aynı tarzda cephenin diğer taraflarında da faaliyet gösteriliyordu.

Ağustos evasıtında Başkumandan ve Fevzi Paşalar Ankara'dan Akşehir'e giderek İsmet Paşa ile birleştiler. Burada ihzaratın derecesi görüşüldü. İlk hareketin inkişafından sonra müteakip safahatın alacağı muhtemel, muhtelif eşkale göre plânlar tertip edildi. Ve neticede Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Garp Cephesi kumandanlığı karargahında İsmet Paşa'nın tarihi odasında, taarruzun 26 Ağustos günü yapılmasını emrettiler.

Gazi Mustafa Kemal, O büyük mübdi, bu emriyle milletin istikbali üzerindeki düğümü çözüyor, kâbus bulutlarını dağıtıyordu. O gece Başkumandanın manevi bir yükün tazyikine mukavemet etmek ister gibi görünen omuzlarının, bu emri verdikten sonra yükseldiği hissediliyordu. İşte orduyu kurulmuş bir yay gibi fırlatan, tarih-i millimizde 26 Ağustos 1922 gününü yaşatan ve nihayet bugünkü hür ve müstakil Türkiye'yi yaratan bu işaret oldu.

O sırada Büyük Millet Meclisi'nde muhalefet iyice tebarüz etmeye başlamıştı. Ordunun ve hükûmetin kati bir şey yapamayacağı, düşmanların çok kuvvetli olduğu, orduya verilecek miktarın azamisi tahsis edildiği daha fazla verilemiyeceği, binaenaleyh Sevr ahkâmını kabul edilecek ne yapılacaksa yapılsın bu mücadeleye bir nihayet verilsin diye bazı propagandalar yapılıyordu. Bu zayıf ruhlu insanlar, memleketi içinden yıkarak sanki bugüne kadar yapılan fedakârlıkların mahsulünü idrak ettirmemek istiyorlardı.

Halbuki o sırada ordu arzettiğim vazifeye emniyetle hazırlanıyordu. Bittabi bütün sırr-ı muvaffakiyeti mahremiyetinde olan bu hazırlık çok kıskançlıkla idare edilmek icap ediyordu. Mustafa Kemal Paşa Müdafaa-i Milliye Vekili olan Kâzım ve Fevzi Paşalar ile sabahlara kadar Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'de toplanarak mütemadiyen tertibat ve ihzaratla meşgul oluyorlardı. İsmet Paşa da cephede aynı suretle didiniyordu. Tabii günler geçtikçe muhtelif safahat göstererek şiddetlenen bu muhalefet sûkunetle karşılanıyordu. O kadar ki bilakis tekmil bu hazırlıklar düşmanın haber alınan yakın bir taarruzunu karşılamak maksadına matuf gösteril-

Levent Şahverdi Arşivi

yordu. Taarruzdan bir hafta evvel Anadolu'nun her tarafta muhabere ve muvasalası kat olundu. Hodkâm düşmanlar bunu Anadolu'da ihtilâl çıktığına hükmederek bir takım kazib haberler işaa ediyorlardı. Bittabi rolümüzde çok güzel muvaffak oluyor ve seviniyorduk, artık gerilerde yapılacak iş kalmamıştı. Gazetelerin ajansların Çankaya'da çay ziyafeti vermekle meşgul bulunduğunu işaa ettikleri Gazi Hazretleri, 24 Ağustos'ta İsmet ve Fevzi Paşalarla beraber Akşehir'den Şuhut kasabasına hareket ettiler ve 25 sabahı buradan Kocatepe civarındaki çadırlı ordugâha nakledererek tamamıyla hatt-ı harbe girmiş oldular.

25 sabahı Fevzi Paşa taarruz sahasını yeniden dolaştı. Kıtaatın tertibatını tetkik, topçu ve piyade grupları için bazı tadilat emrettiler ve gruba doğru ordugâha gelerek cephedeki tertibat hakkında Başkuman'dan Paşa'ya izahat verdiler ve artık 25-26 gecesi Mustafa Kemal, Fevzi, İsmet Paşalar maddeten yapılması lâzımgelen her şeyi yaparak, bitirerek tam bir itmînân ve imanla çadırlarının önüne kurdukları basit bir portatif masa etrafında milletin mukadderatıyla karşı karşıya bulunuyordu. O gece birinci ordu karargahı Kocatepe'nin yakınında ve ikinci ordu karargahı da Afyon şimal-i şarkisindeki Şancana dağında idi. Yarın sabah her tarafta verilen plân dairesinde taarruz başlayacaktı. Gece yarısına doğru bütün kıtaattan vazifelerine ve hazırladıklarına dair raporlar topluyorduk.

4 — 26. Günü Taarruzun İcrası

26 Ağustos sabahı saat 3.00 te hayvanlarla ordugâhtan Kocatepe gözetleme yerine yollandığımız zaman herkesin kalbinde kutsi bir heyecan vardı. Kocatepe'de hafif sabah sisleri arasında düşmana pek yakın bir akibeti ifade eden azametli bir varlık görünüyordu.

Fecirle başlayan bu birbuçuk saat devam eden tahrip ve imha ateşinden sonra kıtaatımızın hücum dalgaları görünmeye başladı. Günlerdenberi pek mahirane icra edilen taşidimizi anlamayan düşman ancak 26 sabahı toplarımızın biaman ateşiyle uyandığı vakit bir hakikat ile karşılaşıyordu.

26 Ağustos günü, Türk'ü millî mücadelesinde hayat ve istiklâlini kazandıran ve uzun muzdarip senelerin heyecanlarını taşıran, ona kurtuluş yolunu açan zafer günüdür.

Garp cephemizde bugün başlayan top ve tüfek sesleri, bugün parlayan Türk süngüsü, amansız bir vaz-ı harisane ile Anadolu'nun bağrında

Levent Sahverdi Arşivi

yaşamaya yeltenen vahşi düşmanın, ta Akdeniz sularında boğulmasını intac etmiştir.

Cihan tarihinde, cihan askerliğinde, azim ve kudretin, vatanperverliğin derin mefhumunu bir kere daha Dünya'ya haykıran Türk, namert düşmana yanlış adımının cezasını bugün vermeye başladı.

Senelerdenberi sessiz ve mahzun duran Afyon dağları milletin kin ve intikam velvelesiyle bugün inledi.

Garp Cephesi'nde hasmı dişleriyle boğmak isteyen büyük ordu, uzanan bütün cephede maddiyattan tecerrüt etmiş, bir ruh-u mukaddes şeklinde bugün feveran etti. Ve tekmil bir cihan-ı husumeti ezen meşiyyet-i galibanesinin ilk adımını bugün attı. O gün Kocatepe'den kıtaata icap eden emirleri vererek vaziyete her dakika hakim olan Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar milletine karşı vazifesini yapmaktan mütevellit derin bir vecd içinde idiler.

Hülasa : 26 Ağustos sabahı Afyon mıntıkası güneşten evvel topçularımızın infilâklarıyla sabahı yapıyor, Türk aleminde yeni bir sema kuruluyor ve yeni bir ufuk açılıyordu.

Taarruz başladığı zaman, "Bugün 26 Ağustos 1922 saat 10.00 dan itibaren tekmil cephede taarruza başlanmıştır. Muvaffakiyet Allan'tandır", diye Meclise, vekâletlere ve diğer cephelere Kocatepe'den telgraf verildi ve muhabere ve muvasala memnuiyyeti kaldırıldı.

Topçu ateşimiz bilhassa Kalecik Sivrisi-Belentepe-Tınaztepe hattı üzerinde teksif edilmişti. Bugün bu cephede yani Afyon cenubundan Çiğiltepe'ye kadar olan mıntıkada 4 ve 1'inci fırkalarıyla ihtiyat kolordusuna mensup 13 ve 7'inci fırkalardan birer alayla Afyon şarkındaki fırkanın ihtiyatından bir alay ve bir müstakil alay ki ceman üçbuçuk fırkalık bir düşman kuvveti mevcut bulunuyordu. Bugünkü topçu sevk ve idaremiz cidden şayan-ı iftihar bir mükemmeliyette idi. Tesir o kadar ani ve tahrib edici olmuştur ki geceden ilerleyen kıtaatımız topçu ateşi esnasında düşman mevazine epeyce yaklaşmış ve açılan gediklerden bila müşkülat ve çok az telefatla düşman siperlerine girmeye muvaffak olmuşlardır.

Bugün akşama kadar Afyon cenubundaki bazı mevaki ve 1310 rakımlı Erkmentepesi, Çiğiltepe ve Toklu Sivrisi müstesna olmak üzere diğer mevazi kamilen ele geçmişti. Düşman gaib ettiği mevazin istirdadı için gece yarısına kadar mukabil taarruzlar yaptı. Bilhassa Tınaztepe'ye çok ehem-

Levent Şahverdi Arşivi

miyet veriyordu. Buraya yaptığı müteaddit taarruzlar yandan Belentepe'den yirmiüçüncü fırkamızın tesiri ve cepheden onbeşinci fırka ve takviye olarak verilen üçüncü Kafkas fırkamızın fedakârlığı sayesinde akim bıraktırılmıştır. Süvari kolordumuz bugünden düşman gerilerine düşerek İzmir irtibatını kesmiş ve düşmanı arkasından vurmağa başlamıştı. Diğer cephelerdeki kıtaat düşmanı şiddetli taarruzlarla meşgul ediyorlardı.

İkinci ordu mıntıkasındaki mürettep süvari fırkamızda bugünden Döğer istikametinden hareketle düşmanın Eskişehir-Afyon irtibatını kat etmişti.

27 Ağustos'ta tekmil cephede yine taarruz başladı. Bugün öğleden sonra ikiye kadar düşman mevaziinin heyet-i umumiyesi zapt edildi. Ve düşman Sincanlı ovasına atıldı. Şiddetle takip eden kıtaatımız düşmanın bu ova şimalindeki sırtlarda tutunmasına mahal bırakmayacak bir süratle takibe geçtiler ve ikindiden sonra sekizinci fırkamız Afyon'u zapt etti.

Bu muzafferiyet şuuru içinde aynı zamanda herkesi muzdarip eden bir hadise olmuştur. Cephedeki kıtaat kâmilen hedeflerini ellerine geçirdiği halde Çiğiltepe'ye taarruz eden elliyedinci fırka üstün düşman karşısında henüz uğraşıyordu. Bunu izzetinefis meselesi yapan fırka kumandanı Miralay Reşat Bey tabancayla intihar etti. Fakat o bu suretle ikmal-i hayat ettiği dakikalarda idi ki fırkası da tepeyi zapt etmiş ve hasmını önüne katmış bulunuyordu. Bu hadise Türk evlâdının bu harpte ne gibi yüksek bir fedakarlık hissi ve rekabet ile hareket ettiğini gösterir. Bu iki taarruz kolordusunu sevk ve idare edenler Kemalettin Sami ve İzzettin Paşalar idi.

28 Ağustos'ta düşmanın Döğer şarkı ve Afyon ovası şimalindeki sırtlar Toklu Sivrisi hattında mukavemeti ve bu sayede şimal veya garbe çekilmesini temin ihtimaline karşı ordulara buna mani olacak şekilde hareket için geceden emir verildi. Burada birinci ordu daha ziyade şimale teveccüh etmiş ve bu suretle ilerliyordu, halbuki düşmanın bütün gayesi garbe doğru çekilmekti ve kuvvetlerini kurtarıp İzmir istikamet-i umumiyesinde toplayarak yeni mukavemet imkânı hazırlamaktı. Bunu derhal anlayan Başkumandanlık ve Garp Cephesi Kumandanlığı birinci orduya müdahale ederek kıtaatın düşmanın kurtulmasına imkân vermiyecek şekilde garbe doğru hareketini temin etti ve bu sayede 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da Başkumandan Meydan Muharebesi zaferi taht-ı imkane alınmış oldu.

28'de mürettep süvari fırkası Döğer ve Altıntaşı zapt ederek ilerledi. İkinci ordunun Afyon şarkından taarruz eden üç fırkalı altıncı kolordusu yürüyerek Kazlıgöl-İhsaniye hattına geldi.

Levent Sahverdi Arşivi

Birinci ordu mıntıkasında, İkinci kolordu, Araplı çiftliği istikametinde hareketle tesadüf ettiği onikinci düşman fırkasını taarruzla şimale attı. Birinci kolordu yirmiüç ve üçüncü fırkasıyla alessabah Balmahmut civarlarında yakaladığı iki düşman fırkasına taarruzla kısmen malzemesini terk ettirerek perişan surette keza şimale attı ve düşmanın garbe firarını men için bu iki fırkamız bilahare Dumlupınar istikametine teveccüh etti. Düzağaç şimalinden Bakırcık sırtlarına taarruz ederek Akcaşehirden bu istikamete çekilen düşman kuvvetlerini şimale sürdü. Birinci kolordunun diğer fırkaları sola kademeli ilerliyordu. Dördüncü kolordumuz da birinci kolordunun sağından Oğlan Mezarı, Ayvalı Kımarı çiftliği istikametlerinde taarruz ederek düşmanın garbe çekilmek isteyen diğer aksamını önlüyor ve şimale doğru atıyordu. Süvari kolordumuz düşman gerilerinde dehşetler husule getiriyor ve tesadüf ettiği düşman kollarını kılıçlıyordu.

29 Ağustos, yine bu suretle şedid muharebeler olmuş ve ordumuz bütün gayretiyle düşmanın ricatine mahal vermeyecek ve yakalayıp imha edecek tedbirler almıştı. Bugün artık Eskişehir mıntıkasındaki üç fırkalık düşman grubu da ricate başlamış ve üçüncü kolordu Döğer-Kütahya istikametinde bu düşmanın yan ve gerilerine düşerek taarruza memur edilmiş ve mürettep süvari fırkasıyla meclis muhafız taburu da bu istikamete tevcih edilmişti.

Bugün ondört ve elliyedinci fırkalarda gerilerden taarruz ederek iki tazyik arasında kalan düşman, Toklu Sivrisi'nden ricat etmiş ve bu suretle burada elimize geçmişti.

29 akşamı düşmanın 9, 13, 12, 5, 4'üncü fırkalarından mürekkep iki kolordu kâmilen kuvvetlerimiz tarafından yakalanmış bulunuyordu.

30 Ağustos'ta her taraftan bu düşmana taarruz edilerek imhasına karar verildi. Ve gece geç vakte kadar Afyon'da bu tertibatın ikmaliyle meşgul olundu. Ertesi gün İsmet Paşa Hazretleri Marmara'dan Akdenize kadar devam eden bütün cephedeki harekât-ı umumiyeyi idare etmek üzere Afyon'da kalmak, Başkumandan Hazretleri muharebenin şiddetle devam edeceği birinci ordu mıntıkasına girerek muharebeyi idare etmek ve Fevzi Paşa da o gün telsizi işlemediğinden emir alamayan ikinci ordu ile süvari kolordusunun tertibatı için oraya gitmek kararı verdi ve gece yarısından sonra yatılarak iki saat uykudan sonra gün doğarken bu suretle hareket edildi.

Levent Şahverdi Arşivi

30 Ağustos sabahı bu düşman kuvveti en büyük kumandanlarıyla tekmil vesait ve malzemesiyle, taarruzumuzdan evvel Afyon'da verdikleri balo davetlileriyle Çal köyü mıntıkasına toplanmıştı. Başkumandanın emir ve nezareti altında birinci ordu kıtaatı cenap ve garb-ı cenubiden imha çemberinin cenup kavsini kurarken Fevzi Paşa'nın verdiği talimatla da 11'nci ordu ve daha garpten süvari kolordusu bu çemberin şimal kavsini ikmal etti.

O sabah ikinci orduya giderken takip ettiğim yol süvari kolordumuzun üç gündür akınlar yaptığı ve mütemadi kılıç darbeleri altında kalan düşmanın garbe doğru firara savaşırken aynı zamanda akurane bir surette yaktığı ve tahrip ettiği sahadan geçiyordu. Ortalarından geçtiğimiz yüzlerce otomobil enkazını, düşman cesetleri vesair metrukât-ı hezimet, öz Türk yurdunda zelil ve vahşi düşmanın bıraktığı bu taze harabelerin verdiği tesiri tadile kifayet etmiyordu.

Başkumandan Meydan Muharebesi'ni icraya memur kıtaattan altıncı kolordu biri ihtiyatta olmak üzere üç fırka ile Çal deresi şimalinden, dördüncü kolordu şarktan garbe doğru 12, 11, 5, 23 ve üçüncü fırkalarıyla Çal köyü ile Ağaçköy arasından harekete geçmiş ve süvari kolordusu Seyrancık ve Belova mıntıkalarından Kızıltaş deresi vadisini tıkamıştı. Çok büyük fedakârlıklarla suub-ul mürür dağları aşarak ağır toplarımız dahil bu muharebe için yetiştirilmişti. Vazife ve fedakârlık musabakasından başka bir şey düşünmeyen kıtaatımız tam zamanında bu suretle tertibatını almış ve ağını kurmuştu. Geceden başlayan bu tertibattan haberdar olmayan düşman, 30 Ağustos sabahı Dumlupınar istikametine yollandığı zaman yirmi üçüncü ve üçüncü fırkalarımızın kucağına düşmüş ve geçemeyerek tekrar mezbahasına dönmüştü. Zevale doğru bu mıntıkada başlayan muharebe akşama kadar çok şiddetli bir şekilde devam etti. Her tarafa başvuran düşman bu ağdan kurtulmayacağını anlayınca karanlığa kadar son gayretini sarf etti. Mahir bir sevk ve idare ve azimkâr kuvvetlerin hareket ve dehşeti karşısında son nefesini verenlere mahsus ihtilaclar gösterdi. Gecenin hululünden sonra düşman kumandanları General Trikopis ve Diyenis bütün malzemesini ve her şeyini buraya terk edip Erkân-ı Harbiyesi'ni ve bir kısım bakıyyet-üs-süyûfunu ve sağ kalabilen davetli kadın alaylarını arkalarına takıp buldukları bir geçitten Murat dağlarına daldılar ve bir iki gün bu dağlarda bocaladıktan sonra her şeyin hitam bulduğunu anlayarak ve küçük bir müfrezemize teslim olarak Uşak'a getirildiler.

31 Ağustos sabahı Yunan ordusu, Düvel-i muazzamanın kendisine tevdi ve teslim ettiği silah zaferi Adatepe mıntıkasında ve hemen kâmilen

Levent Şahverdi Arşivi

birkaç Türk nöbetçisinin yed-i muhafazasına terk etmiş ve heves-i istilayı oraya gömmüş bulunuyordu. Bugün meçhul askerin abide-i şehametle süslenen o saha o gün zafer sergisi olmuş ve tarihimize Sırp Sındığı'ndan sonra bir de Rum Sındığı yazılmıştı.

Eser-i dehasıyla bugüne kadar devam edegelen siyaset âlemini iflas ettiren, büyük Başkumandan'a layık olan büyük ordu siperlerinde derin hülyalara dalmış olan düşman ordusunu, 26 Ağustos sabahı acı bir rüyadan uyandırdıktan sonra, coşkun deniz dalgaları gibi kâh önüne katarak, kâh arasına alarak şehit düşen arkadaşlarının arasından bila-fütur sıçrıyor ve geçen ızdırap senelerinin biriktirdiği intikamla etrafına ateş püskürerek ilerliyordu. Tabii bu kahraman ordunun karşısında değil Yunanlılara her düşmana bu elim akibet mukadderdi.

O gün, nazarlarında bütün milletin iradesini gösteren eden asil şahsiyetinde tekmil, milletin heybetini temsil eden Gazi Mustafa Kemal, onbirinci fırkanın içinde ve ileri hatlarda ateş altında muharebeyi bizzat sevk ve idare etmişti. Onun kudsiyet verdiği tepeden temaşa ettiği o levha-i zafer, milleti namına ruhunda biriken kini teskin edemiyor ve intikamını fırlayıp yalnız kendi dişleriyle düşmanı ezerek almak istiyordu. Meydan-ı Muharebeden yatsıya doğru Dumlupınar köyüne gidildi ve 1 Eylül'e kadar orada kalındı.

5 — Başkumandan'ın 1 Eylül'de Dumlupınar'dan Ordu'ya ve Millete Yazdığı Beyannameler:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları,

Afyon-Karahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde zalim ve mağrur bir ordunun anasır-ı asliyesini inanılmayacak bir zamanda imha ederek büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibi olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmağa haklıdır. Muharebe meydanındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından müşahede ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdiratına delâlet etmek vazifemi mütevaliyen ve mütemadiyen ifa edeceğim. Başkumandanlığa, teklifatta bulunulmasını cephe kumandanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazar-ı dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuvay-ı akliyesini menabi-i celâdet ve hamiyetini müsabaka ile ibzale devam eylemesini rica ederim. İlk Hedefiniz Akdenizdir İleri!

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük ve asil Türk milleti,

Garp cephesinde 26 Ağustos 1922'den beri başlayan harekât-ı taarruziyemiz Afyon -Karahisar, Altıntaş, Dumlupınar arasında büyük bir meydan muharebesi halinde beş gün, beş gece devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının şecaat, şiddet ve sürati tevfikat-ı subhaniyeye vesile-i tecelli oldu. Zalim ve mağrur düşman ordusunun anasır-ı asliyesi akıllara dehşet verecek katiyetle imha edildi. Teşkilât ve techizatı gibi ananat ve muzafferiyatı ve ismi münhasıran milletimizin şuurundan, ezeli ve ebedi imanından vücut bulan ordularımızı fedâkarlıklara lâyık olarak size takdim ediyorum.

En büyük kumandanından en genç neferine kadar ordularımızda hâkim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır. Bunu muharebe meydanında yakından müşahede ederek büyük milletime haber veriyorum.

Milletimizin bünyesindeki kudret ve mefkûreyi üçbuçuk sene evvel rüfeka-yı mesaim ile ifa etmekten başlayarak tahammülsüz müşkülat içinde devam eden her işin neticesi millet için hayır ve selâmet olduğu sabittir.

Milletimizin istikbali emindir ve nusret-i mevudeyi ordularımızın istihsal etmesi muhakkaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal

O gece ve ertesi günü Dumlupınar pek mehîb bir Başkumandan karargâhı idi. Bir tarafta mağrurane yatan aziz mecruhlarımız, diğer taraftan üsera grupları, faziletli bir düşman gibi değil yaptıklarından utanan hunhar çete reisleri gibi duran titrek kumandan ve zabitan kafileleri ve Afyon taarruzundan evvel tertip ettikleri baloya davet edilen kadın alaylarıyla dolmuştu.

Bugüne kadar cereyan eden muharebat tebliğ-i resmilerimizde ehemmiyetsiz hadisat halinde gösteriliyordu. Bundan maksat; itilâf devletlerinin tehlikeyi ilk andan görerek tedbir almalarına meydan vermemekti. Esasen Yunan Başkumandanlığı da bu felâketlere rağmen kendi tebliğ-i resmilerinde hadiseyi mahiyet-i asliyesinden daha basit göstererek hem milleti ve hem hamilerini aldatmakta devam ediyordu.

Bu muharebeye, bizzat Başkumandan idare ettiğinden "ordularımız için bir hatıra-i tarihiye olmak, Başkumandanımıza merbutiyet ve layetezelzel itimadımıza yeni bir delil teşkil etmek üzere, Başkumandan Meydan Muharebesi, namı verilmesini arz ve teklif ederim" diye İsmet Pa-

Levent Şahverdi Arşivi

şa'nın Garp Cephesi orduları namına vaki olan teklifi üzerine Başkumandan Meydan Muharebesi namı verilmiştir.

Muhterem hanımlar, efendiler !

Milletlerin hayat ve hatıralarında kendilerini istikbal yollarında yürütmek için kuvvet ve iman menşei, cüret ve vahdet kaynağı olan mukaddes hadisat ve ensal-i atiyesine sürat ve istikamet verecek kıymetli vukuat vardır. 30 Ağustos da Türk için odur.

Matemli, acı, zulüm ve mihnet gecelerinden sonra erişilen bu şanlı ve parlak zafer sabahı, tarihin seyrini değiştiren, Türk'ün asırlardan beri devam eden tali-i makusunu gömen, bütün düşmanlığı yıkan, ona felah ve necat yolunu açan bir sabahtır.

Türk milleti bu sabaha, aziz yurdun her tarafı düşman ordu ve donanmasıyla sarıldığı, bugünkü hür ve mesut vatanın parçalanarak Pontus, Ermenistan, Kürdistan gibi yeni hükûmetlere vücut verilmek istendiği, bilumum yaşayış vesaiti elinden alındığı, asırlarca Allah gibi taptığı saltanat ve ittibaının çamurlara kadar alçalarak düşmanlarla beraber kendisine hıyanet ettiği, o inlerken, sultanların ve şehzadelerin itilâf zabitanının aguş-u huzuzuna düştüğü felâket günlerinde erişiyordu.

Türk milleti bu sabaha, bütün Afrika'yı ferman-ı hükmüne eğen, Hint sahillerinden Viyana kapıları önündeki sahada asırlara vücut veren hatıralar taşıyan, Rusya'yı çiğneyerek Vistül'e varan, muazzam süvari akınlarıyla Hess içerilerine dehşet veren, mağrur kralları önünde eğerek, en zalim kuvvetleri yenerek ve bazen bir asrı tamamıyla kendisine münhasır kılarak bir destan-ı azamet vücuda getiren, hulasa zafer iklilleriyle, cihan şümul bir şöhret ve kudretle hükümran olan varlığının Sevr idamnamesiyle gömülmek istendiği günün ferdasında eriyordu.

Biliyoruz ki, asırlardan beri milletin ve vatanın hayat ve kabiliyetini kendilerinin zevk ve safahatları ve entirikaları uğrunda heder eden saltanat idaresinin ömrünü kapayan dar görgülü ve çok haris bir hükûmet zümresinin verdiği kararla Harb-i Umumiye süreklenen millet, aşikâr bir su-i idare ile pek acı seneler geçirdikten ve hülyalar arkasında sürüklendikten sonra mağlubiyet saibesiyle başbaşa ve bir âlem-i hıyanet ve vahşetle karşı karşıya bırakılmıştı. Aynı zamanda hiçbir suçu olmadığı halde kendisini ve aziz vatanı düşmanların tasavvuratına terk ederek savuşanların hesab-ı seyyiatını temizlemeye mahkum tutulmuş ve bir seyl-i istila ve imhaya maruz kılınmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Cihan tarihinin her safhasında mühim bir yer işgal eden bu mert ve kahraman millete mukadder olan akibet, bu bakıyye-i siyah mı idi? Fakat çok geçmedi; dışından, içinden ve başından hıyanete uğrayan asil Türk bu tehlikeler karşısında merdane dikildi ve gür bir sesle dört sene sonra 26 Ağustos sabahı ilk ve son sözünü Kocatepe'den haykırdı ve 30 Ağustos günü Anadolu'nun göbeğinde bir "kan" yaparak hürriyet ve istiklâl tacını giydi.

İsa'dan 216 sene evvel Anibal'in ordusu İtalya'da Apoli ovasında Ofidos nehrinin sol tarafında ve menbaı yakınında kâin Kan şehri civarında 50.000 kişilik kuvvetle hazırlanmıştı. Karşısında Erenitos Baron'un emrindeki 79.000 kişilik Roma ordusu vardı. Anibal tam bir ihata hareketi içine aldığı Roma ordusunu şiddetli bir hücumla sıkıştırdı. İmdatsız ve ölümü bekler bir hale gelen Roma ordusunu bu daracık yerde husule gelen mezbahada mahvetti. Ve bu hadise tarihe "kan" diye geçti. O gündenberi sanatın esas tuttuğu ve bütün büyük kumandanların gaye edinmelerine rağmen ekseriye hayalden ileri geçiremedikleri bu muazzam eser-i sanatı asırlar sonra Türk ordusu ve onun kadir azimkâr Başkumandanı Dumlupınar'da daha parlak bir şekilde hakikate inkılâp etti.

Anadolu kanı büyük orduların sevk ve idaresini ve bu orduların muharebat-ı katiyyeye doğru nasıl tevcih olunacağını ve bu muhasebe-i katiyyenin hasılanın büsbütün imhası ile nasıl netice bulacağını öğreten hakikatleri ve sanat inceliklerini ihtiva eden bir eserdir. Binaenaleyh bugün her sabah lakaydane takvimden koparıp attığımız bir gün değil, milletin ruhunda yaşayacak olan ve hatırasının kader ve kıymeti önünde eğilmek lâzım gelen büyük gündür. Muharebeden sonra Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi'nde irat buyurdukları nutuklarında "Mesele hal edildiği zaman gecede hulul etmiş bulunuyordu ve sanki zulmet-i leyl pek feci olan bu manzarayı enzar-ı cihandan saklamak için şitab ediyordu. Hakikaten arkadaşlar, bu harp cephesini ertesi günü gezdiğim zaman teessürden meni nefs edemedim. Bir asker için, herhangi bir asker için bu vaziyet mucib-i teessürdür. Fakat Allah'ın Yunanlılara bunu mukadder etmiş olmasına göre burada bu vaziyete girenler asker değildir. Bunlar herhalde canilerdi, katillerdi", beyanatında bulunmuşlardır. Yine o güne ait tarihi nutuklarında bu harekatın uyandırdığı dehşeti şu suretle ifade buyurmuşlardır: "Bahusus askerlerimizin Yunan ordusunun kalb ve vicdanına verdiği dehşet haiz-i ehemmiyettir. Yunan ordusunun vicdanında, fikrinde hasıl olan bu havf ve haşyet bütün Yunan milletine intikal etmişti. O kadar ki adalarda bulunan Yunanlılar Türk ordusu geliyor diye firara

Levent Sahverdi Arşivi

teşebbüs ediyorlardı. Bunlar orada deniz olduğunu unutuyorlardı. Firar edemediğinden firar edemiyeceğini anladığından tecennün edenler vardı. Binaenaleyh bu meydan muharebesi hakikaten düşmanlarımız için çok kahhar ve mucib-i havf ve haşyettir".

Efendiler; Başkumandan Meydan Muharebesi'ni bitirirken millete en kavi itimad-ı nefs timsali olan bu muharebenin delâlet, mana ve şümulünü şu suretle hulâsa etmek isterim.

Başkumandan Meydan Muhaberesi bize matuf haris emel ve hıyatenetleri birikmiş bir intikamla kırıp geçirerek bir defa daha tarihe çıkardığımız muazzam bir eserdir. Bu muharebe öldürülmek istenen Türk'ün eser-i hayatı, hamaset ve kahramanlığın saha-i tecellisi, bütün cihana iman ettirdiği yüksek vatanperverliğin timsalidir. Başkumandan Meydan Muharebesi, istiklâl-i millimize hatime çekmek isteyen, sahipsiz zannettikleri vatan parçasında serseriyane dolaşarak sergüzeştler yaratmak isteyen Yunan ordusunun daha Sakarya'da verilen idam hükmünün icra edildiği siyaset meydanıdır. Millet, Mudanya ve Lozan müzakeratının mesut netayici Yunan ordusunun son nefesini verdiği o anda ve orada kazandı. Bugün mütecellidane bir azim ile itmam ve ikmaline çalıştığı inkılâbının esasını orada çizdi. İki sene evvel hain İstanbul Hükûmeti tarafından imza edilen ve Türkiye'nin hükm-i idamı olan Sevr muahedenamesi orada parçalandı. Saltanat ve hilafet hurafesi orada tekmelendi ve yerine temeli şüheda kanıyla yoğurulan cumhuriyet idaresi kuruldu. Binaenaleyh 30 Ağustos bir intiha ile bir ibtidayı ifade eder. 30 Ağustos yalnız yıkan bir gün olsaydı bu kadar mühim olmazdı. O, hem yıkan ve hem yıkarken mazi ile hiç alakası olmayan esaslarla yapan bir gündür. 30 Ağustos onun için her milletin tesit ettiği günlerinden ve Türk'ün her gününden büyük ve mümtaz bir gündür. Ona vuslat için tatbik ettiğimiz düsturlar, esaslar istikbalde hedeflerimize yürürken de tatbik olacak kadar kavi ve sağlam ve şayan-ı iktibastır.

Başkumandan Meydan Muharebesi devam ederken Kütahya-İnönü istikametine memur edilen kıtaatımız Kütahya ve Alayunt civarında cenuba iltihak etmek üzere Eskişehir mıntıkasından hareket eden 15'inci düşman fırkasını kısım kısım yakalayarak mağlup etmiş ve kurtulabilenleri Gediz-Simav istikametinde ricata mecbur eylemişti. Kocaeli kıtaatı ise şimalden Bursa havalisindeki düşmanı tazyik ve tespite devam ediyordu. Birinci kolordumuz karışısındaki 7,1 ve 2'inci piyade ve bir süvari fırkasından mürekkep düşmanı şiddetli taarruzlarla zedeleyerek garba doğru

Levent Şahverdi Arşivi

sürüklüyordu. Yunanlılar, bu kuvvetlerini General Franko kumandasında toplayarak iyi kötü bir mukavemet teminine çalıştılarsa da artık her şey bitmişti. 31 Ağustos'ta, birinci kolordumuzun şedit savleti karşısında bu kuvvet de artık inhilâl etmiş ve perişan surette garba doğru sürülmeye başlanmıştı.

Yunan kumandanlarının bilahare neşrettikleri hatıratta 31 Ağustos'ta bu kuvvetler için deniliyor ki:

"Gerek esnay-ı ricatte, gerek esnay-ı tevakkufta Kapaklar civarında toplanmış olan kuvvetlerin gösterdiği manzara rabıtasızlık, intizamsızlık ve inhilâl manzarası idi. Verilen emirler artık infaz edilmiyor ve zabitler tehditlerini ika pek az mütemayil görünüyorlardı.

General Franko vaziyetini izah için Yunan Başkumandanlığı'na yazdığı raporda; son günlerin sert mücadeleleri efradın kuvve-i maneviyesine o derece icra-yı tesir etti ki elyevm bu efrad hin-i ricatlerinde gayr-i muntazam surette firar eden ve rütbelilere itaat etmeyen insanlardan mürekkep bir halitaya benziyor. Bu yüzden ordunun kuvve-i harbiyesi azîm mikyasta tenakus etmiştir. Vaziyetin bu haliyle düşmanla her türlü temas icrasından içtinab olunmalıdır. Aksi takdirde tamam-ı inhilâl gayri kabil-i ictinabtır".

İşte Türk ordusunun savleti karşısında Anadolu'da Yunan ordusu bu derece perişan hale gelmişti. Birinci kolordumuz 14, 15, 6 ve 57'inci fırkalarıyla bugün Uşak'ı zapt etmiş ve kıtaatı Uşak garbine sürmüştü.

Artık düşman kuva-yı asliyesi mahvolmuştur. Ancak düşmanın Trakya'dan ve Yunanistan'dan getireceği ve müteakiben Bandırma tarikiyle Bursa'dan nakledeceği kuvvetlerle Afyon melhamesi firarilerini de birleştirerek İzmir'i müdafaa için İzmir garbinde tutunmak istemesi muhtemel görülmüştü. Vakıa Yunan ordusu ve kumanda makamatı artık bu kudrette değildi. Mamafih İtilâf kumandanlarının da müdahalesiyle hasmın en muzır hareketini kabul etmek lâzımdı.

Bundan sonra ordularımıza düşen vazife; düşman enkazını her taraftan bilâ-fasıla takip etmek ve hiçbir yerde tutunmasına meydan bırakmamak ve denize dökerek memleketi tahlis etmekti.

Filhakika Garp Cephesi kıtaatı bu vazifeyi çok muvaffakiyette ifa ve ikmal ettiler. Bundan sonra ordular suret-i umumiyede şu vazifeyi aldılar:

Levent Sahverdi Arşivi

Kocaeli grubu; zaif aksamıyla Bilecik-Yenişehir hattında kalacak, aksam-ı asliyesiyle Yalova mıntıkasında toplanarak İznik Gölü'yle Gemlik sahili arasından Bursa istikametine yürüyecek.

Üçüncü kolordu; Eskişehir cephesinde bıraktığı iki piyade alayı ile düşmanı cepheden tazyik edecek 1 ci fırka, müretteb süvari fırkası ve muhafız taburundan mürekkeb aksamıyla İnönü-Bursa istikametinde yürüyerek düşmanın şimal grubunu mağlup edecek.

İkinci ordu; Muratdağı şimalinden Gediz-Hamidiyehanı-Silindi-Adalar-Manisa istikamet-i umumiyesinde yürüyecek.

1'nci Ordu; Uşak-Alaşehir-Salihli istikamet-i umumiyesinde yürüyecek.

Üçüncü süvari fırkası ve Menderes müfrezeleri Sarayköy'den şimal-i garbiye doğru keza İzmir istikamet-i umumiyesinde hareket edecek.

Süvari Kolordusu firar eden düşman enkasını daima önleyerek kılıçlamak, ricat ve tevakkufuna mahal vermemek vazifesini almışlardı.

6 — Esir Generallerin Uşak'ta Başkumandan Huzuruna Sevki :

Ordu, bu suretle hareketine devam etti. 1 Eylül'de Başkumandanlık ve Garp Cephesi karargahları Uşak'a girmişti.

2 Eylül'de Yunan ordusunun aksam-ı asliyesini bugüne kadar bi-sûd taşıdığı hamule-i hayaliyle, Türk'ün tali-i makusunu Adatepe makteline gömen muzaffer ordularına Marmara ve Akdenizi işaret eden Başkumandan, yanan ve taze fecaatin ızdırabıyla inleyen Uşak'ta karargâhını kurmuş ve esir ettiği düşman kumandanlarını huzurunda diz çöktürmüştü. Türk şehameti karşısında uğradıkları fecaati tasdik eyleyecek tedabiri fenniyeye tevessül edecek yerde henüz esir olmayan zabit ve neferlerini evvelce verdikleri talimat dairesinde ilerideki köy ve kasabaları yaktıran; halkını katliam ettiren, kumandanlar zelil bir vaziyette kudret önüne eğilmek Murat dağlarında habis mevcudiyetlerine hitam vermek gerekti. O dakikada alevler içinde vasi bir harabe halini alan Uşak caddelerinde kızararak geçen ve civar köylerde yine Yunan ordusunun süngüledikleri ve bin türlü fecayie maruz bıraktıkları köylü kadınlarını hazin ve matemli iniltiler içinde taşıyan kağnılarla karşılaşan bu vahşi ve hunhar adamları; adalet-i ilâhiye, bilâhare Yunanistan'da teşekkül eden divan-ı harplerinden evvel Uşak'ta Gazi Mustafa Kemal'in riyaset ettiği mahkeme-i kübraya sevk eylemişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Bizim kadar intikamını çabuk alan bir milleti tarih henüz kaydetmemiştir. Tabiatın, Yunanlıları bu kadar seri ve ağır tecziye etmesi cinayetlerinin dehşetini gösterir. O gün kolordularının esir Erkân-ı Harp reisleri Garp Cephesi Erkân-ı Harp Reisi Asım Paşa'nın huzuruna getirildi. Asım Paşa bunlara "Sizi muasır bir ordunun Erkân-ı Harbiye reisleri diye mi yoksa adi bir çetenin hunhar birer ferdi diye mi karşılayayım" dedi ve daha fazla meşgul olmaya lüzum görmeyerek hazırlanan evlerine sevk etti. Kolordu kumandanları Trikopis ve Diyenis de Başkumandanın huzuruna sevk edilmişti.

Mustafa Kemal Paşa bunlara şu sual ile hitaba başladı : "Bundan birkaç ay evvel Başkumandanımız Hacı Anesti cepheyi teftişten avdetinde gazetecilere vaki beyanatında, "Mustafa Kemal mi? Fakat ben bu isimde bir kumandan tanımıyorum, cephede hiçbir yerde rast gelemedim" demişti. Şimdi bir haftadır meydan-ı muharebedeyim. Başkumandanınızı göremedim nerededir?" dedi ve muharebenin başlangıcında Yunan Hükûmeti'nin Hacı Anesti yerine Anadolu'daki orduların Başkumandanı tayin ettiği ve fakat ilk günden İzmir muhaberesinin kat edilerek emrin elimize geçmesi üzerine vaziyetten haberdar olmayan Trikopis'e Başkumandanlığını tebliğ etti. Bu bedbaht General Başkumandanlık emrini esir olduktan sonra hasım ordusunun muzaffer ve kadir Başkumandanından tebellü ediyordu. Bundan sonra harita üzerinde suret-i hareketlerinin çok yanlış olduğu vesaire hakkında bazı beyanatta bulunduktan sonra istirahat etmelerine müsaade ettiler.

Esir Generaller eğilerek Gazi Hazretlerinin huzurundan çıktılar.

Beş günlük Meydan Muharebesi'nde düşman gurur ve azametini pâk topraklarımızın harareti içinde eriten millî iman karşısında, bundan sonra artık siyah bir gölgeden başka bir şey kalmamıştı. Nefret ve intikamını teskin edemeyerek bir seyl-i huruşan gibi zalim bakıyyet-üs-süyufu önüne katan büyük ordu Marmara ve Akdeniz'e yol almıştı.

Bu seri ve şedit savlet karşısında yekdiğerini kaybeden, müteferrik ve şaşkın kalan ve ne yapacağını bilemiyerek mukavemet etmek ister gibi görünen perakende ve bozgun düşman kıtaatı sıkıştıkça çare-i selameti Türk süngüsünün azametli himayesine ilticada arıyordu. Mamafih kuvve-i askeriye ve feyz-i insaniyeden tamamen tecerrüt eden bu kundakçı serseriler en ufak fırsatta tesadüf ettikleri Türk yuvalarını ateşe vermekte ve meydan-ı şehamette kullanamadıkları silahlarını esna-yı firarda masum halka tevcih ederek adi bir serir gibi soymağı ve şehit etmeyi ihmal etmiyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

7 — Bursa ve İzmir'in İşgali ve Anadolu'dan Düşmanın Kâmilen Tardı :

Şimalden hareket eden kollarımız 10 Eylül'de Bursa kenarına kadar vardı ve 11 Eylül'de Bursa'ya girdi. Ondan sonra Kocaeli kıtaatıyla müştereken hareket ederek Mudanya'da onbirinci düşman fırkasıyla bir müstakil alayını kamilen esir etti. 26 Ağustos'ta Eskişehir şarkındaki yerlerinden harekete geçen üçüncü kolordumuzun kıymetli kumandanı Şükrü Naili Paşa on gün sonra Marmara kıyısında bu düşman grubuna silah kaldırtmıştı ve müteakiben Bandırma istikametinde ricat eden düşman, takip edilerek 17 Eylül'de Kapıdağı şibh-i ceziresinden bunlar da denize döküldü. Ve 18 Eylül'den itibaren şimal mıntıkası kâmilen düşmandan tathir edilmiş oldu.

Aşağıdan ilerleyen kuvvetlerimiz 8 Eylül'de şu vaziyette idiler:

İkinci ordu; Adalar mıntıkasından Akhisar-Soma-Balıkesir istikametinde yürüdü.

Birinci ordu; aksam-ı asliyesiyle Turgutlu'ya vasıl olmuş ve ileri kıtaatını Nif-Manisa hattına kadar sürmüştü. Süvari kolordumuz Manisa ve Menemen mıntıkalarında idi. Gece Turgutlu'dan cephe kumandanı İsmet Paşa Hazretlerinin verdiği talimat dairesinde İzmir'in suret-i işgaline dair tertibatıyla meşgul olundu. Ve süvari kolordusuna derhal İzmir'e yürüyerek katil, ihrak ve yağmaya mahal bırakılmadan şehrin zaptı emir edildiği gibi İkinci kolordudan teşkil edilen atlı piyade müfrezeleriyle de şarktan İzmir'in işgali tertibatı alındı. Ve sekizinci fırkası İzmir'de asayiş ve intizamın teminine memur edildi. Birinci kolordu kumandanı İzzettin Paşa İzmir kumandanı ve vali-i askerisi tayin olundu.

8 Eylül'de ordu bu tertibatı alırken saat: 10.30 sonra da İzmir Limanı'nda bulunduğu tahmin edilen Fransız Edgar Kiner Kuruvazörü'nün telsizi vasıtasıyla İzmir General Konsoloslarından İzmir'in teslimi için müzakerat icrası hakkında mevkii mülakat talebine dair Türkçe ibare ve Fransız hurufatla yazılmış bir telgraf alındı.

Bu telgrafla Garp Cephesi telsiziyle Ahmetli'de görüşülmek üzere hareket edilmesi ve otomobillerinin beyaz bayrağı hamil olması cevabı verildi. Esasen 8 Eylül'de İzmir'in işgali kuvve-i karibeye gelmiş ve 9 Eylül'de ordu meseleyi bilfiil ikmal eylemiş bulunuyordu.

Kıtaatla beraber ilerleyen Başkumandanlık ve Garp Cephesi karargahı 7 Eylül'de Salihli'de ve 9 Eylül'de Nif'de idi. 9 Eylül sabahı süvari kolor-

Levent Şahverdi Arşivi

dumuz Birinci ve İkinci fırkalarıyla şimalden ve şimal-i şarkiden İzmir'e girerek hükûmet konağında Yunan bayrağını indirip Türk sancağını dalgalandırırken, İzmir'i saran dağlardan seller gibi akan atlı piyadelerimiz de Kadifekale'ye zafer bayrağını dikiyordu.

İşte bugün, Yunan ordusu Anadolu'nun harimine ayak bastığı aynı noktadan denize dökülmüş ve boğulmuş ve milletin, İzmir'in kahbe bir baskınla düşman eline düştüğü gün akıttığı and yaşı dinmiştir.

10 Eylül sabahı Başkumandan, İsmet ve Fevzi paşalar Nif'ten hareketle zevale doğru halkın sevinçli gözyaşları arasında İzmir'e girdiler ve hükûmet konağına indiler.

Karşısında mert ve cesur bir düşman bulamayan ve dünyayı hayrete daldıran süratle ilerleyerek Akdenize dayanan secî ordu ve Türk'ün büyük halaskârı Gazi Mustafa Kemal, o gün nazarlarını Atina'nın bulutlu semasına ve kızıl ufkuna dikti. Coşkun ruhuna ceryan vererek atlamak, deryaları yarıp geçmek ihtiyacıyla çırpındı. Yazık ki; bu azim ve heybet karşısında güzel sahillerimize çarpan ve süngülerimizin mehib akisleriyle dalgalanan Akdeniz yol vermemekten mütahassıl yeisle acı acı inledi. Fakat düşmanların Asya İmparatorluğu'nu vücuda getirmek hülyası da onun köpükleri içinde boğulup gitti.

Bundan sonra süvari kolordusu elliyedinci fırka da emrinde olduğu halde Urla şibh-i cezirasindeki düşman enkazını süpürdü. 15 Eylül'den itibaren burada da düşman tek neferi kalmadı. 10 Eylül'de Aydın mıntıkasından gelen ve vaziyetten bî-haber olan iki serseri düşman alayı da İzmir civarında kısa bir muharebeden sonra kâmilen esir edilmişti.

26 Ağustos, Türk kin ve intikamının taşan dehşeti, 30 Ağustos, Türk mahiyet ve benliğinin kısaca ifadesi idi.

9 Eylül'ün manası da şudur: Türk'ün hakkına tecavüz edenler için her vakit adem mukadderdir.

8 — Muzaffer Ordularımızın Boğaz'a Tevcihi :

Artık Anadolu kurtulmuştu. Fakat muzdarip İstanbul ve Trakya kalmıştı; ordu derhal bu hedeflere tevcih edildi. O sırada Düvel-i itilâfiye Boğazların Anadolu cihetinde mukavemet için tertibat almaya başlamakla beraber işin bundan sonrasını sulhen hal etmek için müzakerat-ı siyasiyeye ibtidar zımnında müracaatlara başladılar. İzmir'e gelen Franklin Bouillon ile İzmir'deki İngiliz Amirali muteaddit temaslar yaptığı gibi bir taraftan da merkez-i hükûmete müracaatta bulunuyorlardı. Puan Kare'nin si-

Levent Şahverdi Arşivi

yaseti altında Paris'te aktedilen konferansta Boğazlar, İstanbul ve Trakya'nın muslihane bir şekilde bize iadesi için evvel emirde yapılacak askeri bir konferans ve bunu müteakip sulh konferansı için verdikleri kararı İstanbul mümessilliği vasıtasıyla Ankara'ya bildirdiler. Bunun üzerine 30 Eylül'de Hariciye Vekâletimiz tarafından bazı kuyut ve şurut ile cevap verildi ve Mudanya müzakeratına başlandı.

9 — Mudanya Müzakeresi ve İstanbul'un Son Fethi :

Mudanya'da Türkiye'yi İsmet Paşa Hazretleri ve Düvel-i mütelifeyi işgal orduları kumandanları General Harington, Şarpi ve Mombelli temsil ediyorlardı.

Yunanlılar da Miralay Palastires ve Sarı Yaniyi murahhas olarak göndermişlerse de bunlar limandaki nakliye gemisinden dışarı çıkarılmamış ve müzakerata iştirakten mahrum edilmişti. İçtimalar günde iki defa vaki oluyordu.

Senelerdenberi gayri kabil-i tahammül müsibetle inlemiş olan Mudanyalıların o zaman ibraz ettikleri misafirperverlik ve kemal-i sükunetle izhar eyledikleri yüksek vatanperverlik bilhassa kaydedilecek kadar yüksek olmuştu.

Efendiler,

Birgün evveline kadar İstanbul'da bayraklarımızı görmekle muazzeb olan bu müstevliler, iskeleden konferans binasına kadar caddeyi kapayan Türk sancaklarının gölgeleri ve temaları arasında samit bir hayal gibi gidiyorlardı.

Bendeniz; şahsen zaaf ile kuvvetin bariz farklarını burada pek canlı olarak bir daha görmüş ve hissetmiştim. İşgal esnasında İstanbul'da en büyük kumandanlarımızı bile bir itilaf mülazımını eda-yi ihtirama mecbur tutan General Harington'un şimdi arz edeceğim hareketi bu maruzatımı ispata kâfidir:

İlk gün birinci müzakerenin tatil saatinde sahilde üç arkadaş geziniyorduk, karşıdan da Harington'un Erkân-ı Harbiye Reisi geliyordu Dünün bu mağrur generalini selâmlayıp, selâmlamamak hususunda kısa bir münakaşa geçirdik. O sırada bize yaklaşan General hürmet ve tazimle elini kaldırarak bizi de mukabeleye mecbur etti.

İtilâf Devletleri burada da taallüle başladı ve muntazam donanmalarından vesaireden bahsederek bizi tehdide kalktılar. Halbuki biz bu işe ça-

Levent Şahverdi Arşivi

rık ve kağnı ile başladığımız zaman, Avrupalıların donanmasını, ordusunu her şeyini biliyorduk. Şimdi artık Mudanya limanına gelen dört tekne bizi korkutamazdı. Gerek Mudanya'da ve gerekse Lozan'da Garp orduları muzaffer ve kadir kumandanı İsmet Paşa'yı üzenler ve pazarlık siyasetine sapanlar düşünmüyorlardı ki O; galip bir milletin kendi kumandası altında yürüyen, Akdeniz ve Boğazlara dayanarak bir an için tevakkuf eden, muazzam ordularına istinat ediyordu.

Mudanya müzakeratında ihtilâfı mucip mesele İsmet Paşa'nın imzadan bir ay sonra Trakya'nın kâmilen teslim edilmiş olmasını ve daha bu gibi kati mevaddı teklif etmesiydi. İtilâf murahhasları ise siyasi meseleleri görüşmeye salahiyetleri bulunmadığını ve yalnız askerî hususatı görüşmeye mezun bulunduklarını beyan ediyorlardı. Nihayet müzakereyi kat ederek İstanbul'a gittiler. Bunun üzerine İsmet Paşa vaziyeti Başkumandan'a arzettikten sonra hemen ordulara ileri hareket emrini verdi. İşteki ciddiyet katiyet ve tehlikeyi gören generaller ertesi günü tekrar Mudanya'ya geldiler. Nihayet mukavele imzalandı ve tatbikatına geçildi.

Malum-u âlinizdir ki tam dört sene evvel, iktihâm ettiğimiz büyük ızdırapların, gösterdiğimiz yüksek fedakârlıkların son sabahı uyandığımız zaman arz-ı inilti içinde bulmuştuk. Her zerreden acı ve yakıcı ölüm kokuları kucaklamıştı. Biraz sonra maksatlarının tahakkukuna kanaat getiren düşmanlar Mondros kararnamesini uzatarak bizden mutavaat-ı mutlaka talep etmişler, İstanbul'u da işgal etmişlerdi. Hırs ve gaflet içinde yürüyen düşmanlarımız bu hareketleriyle sanki bize; "Türkler, Türkiye bundan sonra bizim için bir Hindistan olacaktır" ihtarını yapıyorlar ve cihan şümul tarihimizi bu suretle siyah bir tül ile kapayabileceklerini zannediyorlardı. Halbuki yaşamak menbaının ölümde olduğunu bilen Türk, o zaman ey hodkâm insanlar bu vatan ve bu millet ölmez diye haykırdı ve hareketine şiddet verdi. Az zamanda her milletin bir gününe bile gıpta ettiği ve her günü büyük bir mana ifade eden Türk İstiklâl Mücahedesi'ni kurdu. En nihayet İstanbul'un istirdadına müsadif olan 6 Ekim işte o tarihin şanlı sayfalarından biridir. 6 Ekim Türk kâbesinde üç yükselen düşman zülum ve vahşetinin söndüğü, süngüsünün karardığı, bayrağının alçaldığı, saraylardaki cinayet yuvalarının ebediyen imha edildiği gündür. Biz İstanbul'a doğum yatağımızdan İslâm âlemine girdiğimiz zaman nebî Muhammed'in burayı fetih edenler hakkındaki işaretini dinlediğimiz gün teveccüh ettik ve takriben beş asırdanberi onun sahibiyiz.

Dört sene evvel zülum ve vahşet âleminin bu üç mağrur enkazını; Dolmabahçe meydanında yaptıklarından, gaflet ve hatalarından utanan

Levent Sahverdi Arşivi

mücrimler gibi Türk azim ve kudretinin huzurunda toplandılar. Esmer benizleri, derin ve haşyetli bakışları üzerinde Sakarya, Afyon, Dumlupınar harikalarını ifa ederek bir tarih gibi duran Türk askerinin önünde bir mabette bulunur gibi, huşu ile eğildiler ve bayraklarını sancağımızın önünde eğdiler. Nihayet vatan hizmetini senelerce gizli gizli ifaya mecbur tuttukları bu fedakâr İstanbul halkına arz-ı hürmetle veda ederek samit birer hayal halinde gemilerine çekildiler. Artık düşman donanmaları Çanakkale'den sonra bir defa daha, fakat bu defa siyasi bir hezimetle de İstanbul'dan dönüyordu. Orduları, Akdenize dayandığımız gün başlayan manevi bir esaretten kurtuluyordu. Fakat ne acı bir şeydir; bu felâket günlerinde onlara hizmet edenler, evlerini dükkanlarını alelacaip bayraklarla donatanlar, İstanbul caddeleri üzerinde hatır ve hayale gelmeyen ve her Türk'ün içini sızlatan şımarıklıklarla, hıyanet ve ihanet içinde hareket edenler yine Türk'ün ve Türkiye'nin sinesinde kalıyor, Türk bayrağının azametli gölgesine dönüyordu.

Memleketimizde refah ile ve bir vatandaş hakkını haiz olarak yaşattığımız bu bed tıynet adamların o gün daha ilk saniyede izhar ettikleri nankörlük ve hıyanet unutulmayacaktır. Ve bunu, Türk gençliği zaman zaman hatırlayarak intibahını muhakkak tazeliyecektir.

İşte bu mukavele mucibince İstanbul bu suretle tahlis edildikten sonra boğazlara tevcih edildi ve Trakya'da az zamanda aynı suretle irade ve idare-i milliyemize avdet etmiş oldu.

10 — Bu Muzafferiyetin Temin Ettiği Neticeler:

1 — İkiyüzbin kişilik ve ezher cihet iyi hazırlanmış bir orduyu kahhari bir hezimet ve kati bir mağlubiyete uğratan bu hareket tertip ve idaresindeki maharet ve icrasındaki şiddet ve fedakârlık itibarıyle âlem-i askeride tetkike lâyık bir ders olmuş ve ordumuzun kıymet-i askeriyesini binnetice milletimizin yüksekliğini cihana bir daha tanıtmıştır.

2 — Vatanın en zengin aksamı olan Garbî Anadolu'nun, İstanbul ve Trakya'nın istirdadıyla mali ve iktisadi sahada büyük tahavvül husule gelmiştir.

3 — Yunan ordusundan halka ve orduya yarar takriben üç milyon liralık otomobil ve malzemesi, top, tüfek, külliyetli cephane, bir hayli eşya, hayvan vesait-i nakliye vesair malzeme iğtinam olunmuştur.

4 — İzmir'in istirdadını müteakip ordunun fazla miktarı terhis edildiğinden memlekete otuz-kırk bin kadarı koyun olmak üzere ceman seksen-

Levent Şahverdi Arşivi

bin res kadar hayvanat, binlerce vesait-i nakliye yüzellibin kadar efrat ve birçok ihtiyat zabiti iade edilerek hayat-ı ziraiye, iktisadiye ve içtimaiyemizin tersii inkişafına muvaffakıyet hasıl olmuş ve bu sayede yevmiye müthiş bir miktara baliğ olan ordu masrafının tenkisine imkân hasıl olmuştur.

5 — Dahili ve harici düşmanlık yıkılmış ve bunları ister istemez istiklâlimize, hakk-ı millimize hürmete mecbur kılmıştır.

6 — Sevr muahedenamesini yırttırtmış ve yerine Osmanlı İmparatorluğu'nun en kavi zamanlarında bile bir noktasını tadile muvaffak olamadığı uhud-i atika vesaireyi kaldırarak milletlerin hukuk-u mütesaviyesi esas dairesinde, Lozan muahedenamesini yazdırmıştır.

7 — Nimete mukabil her fırsatta izhar-ı küfr ve melanet edenler içinde azim bir ekseriyeti teşkil eden ve Türk tabiiyeti perdesi arkasında en koyu Yunanlı rolü oynayan Rumlardan olsun memleketin tathirini temin etmiştir.

8 — Hilafet ve saltanat hurafesi ebediyen yıkılarak en mütekâmil ve bize istikbal yolunu en iyi gösterecek, bir şekil idare olan cumhuriyet teessüs etmiş ve inkılâb-ı millî derece-i kemale isal hususunda bilhassa saik ve amil olmuştur.

II — Anadolu'da Yunan Mezalimi :

Bu fecayi o kadar geniş ve mütenneydir ki yalnız bunun için birkaç konferans hassetmek icap eder. Bendeniz burada bunlardan suret-i umumiyede ve yalnız son harekât esnasında bizzat gördüklerimi arz etmekle iktifa edeceğim. Bunun dehşetini anlamak isteyenler o zaman Garp Cephesi Kumandanlığı'nın bir heyet tarafından tespit ve neşrettirdiği bir, iki, üç nolu mezalim kitaplarını okumalıdırlar.

Yunanlılar, İzmir'e ayak bastıkları dakikadan itibaren önlerinde alemdarları yerli Rumlar ve Ermeniler olduğu halde her türlü esbab-ı tedafüiye ve tahaffuziyeden mahrum olan masum halkı alem kurulalıdan beri teessüs eden mevzuat-ı beşeriye ve diniyeyi çiğneyerek gayri kabil-i tasavvur her türlü zülum ve tazyiki tatbik ile bu uğurda imhakar bir siyaset takip ettiler. Bu suretle Trakya ve Garbî Anadolu'da vicdanları sızlatacak bir kıyamet kopardılar. Bu tahribata teşkil ettikleri ve zabitleri tarafından sevk ve idare olunan intikam müfrezeleri vasıtasıyla sistem tahtında devam ettiler. Kara bir bela gibi Sakarya'ya kadar Anadolu'nun harimine giren Yunan ordusu, I. ve II. İnönü hezimetlerinden sonra İnönü ile Bur-

Levent Şahverdi Arşivi

sa arasındaki mıntıkayı, Kütahya-Eskişehir muharebesi esnasında bu menatıkı Sakarya'dan Eskişehir-Afyon hattına ricat ederken buraları hemen kamilen denecek derecede yakmış ve eline geçirdiği halka her türlü şenaati yapmıştır. Ağustos 1922 harekatı esnasında ise Afyon'dan İzmir'e ve Eskişehir'den Mudanya ve Bandırma'ya kadar geçtikleri istikametlerdeki köy ve kasabaları evvela yağma ve sonra ihrak etmişlerdir. Bu meyanda Eskişehir, Karacabey, Bandırma, Karamürsel, Yalova, Uşak, Alaşehir, Takmak, Salihli, Ahmetli, Turgutlu, Kasaba, Manisa, Urla hemen kâmilen denecek şekilde yakılmış, Afyonkarahisar ve Bursa ateşe verilmişse de kıtaatımız tarafından kurtarılmıştır. Bundan başka halkın elindeki tek tavuğuna varıncaya kadar bütün hayvanat ve vesaiti gasb ve imha edildiği gibi hasat nihayeti olmak dolayısıyla zavallı köylünün harmanı başına yığdığı ve bir senelik mahsul mesaisini teşkil eden erzakı kâmilen yakılmış ve sağ kalanlar iki eli koynunda bırakılmıştır. Bu kundakçı palikaryalar meydan-ı şahamette kullanamadıkları süngülerini esna-yı firarda zavallı halkımıza tevcih ederek para para diye âdi bir şerir gibi evvela soymuşlar ve sonra öldürmüşlerdir. Bazı güzel ve genç kadınları saffet-i milliyemizi bozmak maksadıyla ailesinin ağuşundan cebren koparark hayat-ı fuhuşa atmışlar ve askerlerinin aleti zevk ve hevesi yapmışlardır.

Başkumandan Meydan Muharebesi'nin cereyan ettiği 30 Ağustos 1922 günü ikinci ordu karargâhından Dumlupınar'a gelirken Ekret Garp sırtlarında bir ihtiyar köylüye rast geldik. Kendisinden otomobil geçebilecek kestirme bir yol sorduk. Dünün bu mağrur piri bugünün yeis ve ızdırabını gizleyerek bize yol gösterdi. Tam hareket edeceğimiz sırada çok şeyler görmüş olan keskin gözlerinden akan iri yaş taneleri yanık göğsünü ıslatmaya başladı. Fevzi Paşa Hazretleri otomobili durdurdu ve ne için ağladığını sordu. Sevincimden dedi. Paşa, bu ağlayışta sevinçten ziyade ızdırap var; ne oldu deyince; ihtiyar olmayan kaldı mı efendi diye çocuk gibi hıçkırmaya başladı. Olmayan kaldı mı? Bu acı şikâyetin delâlet ve şümulunu takdir edersiniz.

Mudanya müzakeresinden sonra Bursa'dan Ankara'ya dönüyorduk. Gece Ahu dağının üstünde otomobilimiz bozuldu. Tamirle meşgul iken şehirden köyüne giden mehib bir ihtiyara rast geldik; bu adam sevincinden ağlıyor ve "Efendim bundan evvel gündüz bile senelerce evimden çıkamadım. Kendi yurdumda esir gibi yaşadım. Şimdi şu kara gecede tek başıma dağlarda dolaşıyorum. Yurdumun sahibi olduğumu şimdi anlıyorum" diyor ve yapılan mezalimi anlatıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Uşak'ın işgal edildiği gün şehrin medhalinde şehit edilen bazı Türk kadınları vücutlarından toprağa çakılmış oldukları halde bulunmuştur.

Alaşehir'de kadınları ve erkekleri ayrı ayrı vagonlara doldurarak bombalarla şehit etmişlerdir. Nasılsa civar dağlara kaçıp kurtulabilen çocuk, kadın ve erkeklerin Alaşehir'in istirdadını müteakip bu dağlardan perişan bir surette avdetleri yürekleri parçalıyordu. Bunlar yanan yuvalarının alevleri başında ağlayarak, her aile efradı beyhude bir ümit ile kaybolanlarını arıyordu.

Yunanlılar kaçarken geçtikleri köylerdeki halktan pek çoklarını beraber almışlar ve yollarda bir kısmını şehit edip bırakmışlardı geçtiğimiz yollar şehitlerle dolu idi.

Eğer Yunanlılar bu gibi mezalim ve fecayi yerine muvaffakıyetimizi eşkâl edecek askeri tahribata teşebbüs etselerdi, bu hareketleri icabat-ı harbiyeye tevessül mahiyetinde telakki olunabilirdi.

İşte size elemlerle facialarla dolmuş yüzlerce, binlerce vekayiden bir kaç levha canlandırdım. Bunlar Avrupa'da, Avrupalılar nezdinde medeni geçinen bir milletin vahşet ve cinayetleri.

Efendiler, bu bahsi kaparken maziye irca-ı nazar ederek mühim bir noktaya temas etmek istiyorum : Cihan şümul bir tarih yaşatan Türk milleti asırlardanberi muhtelif milletlerle harp etmiş ve muazzam zaferler yaşamıştır. Tarih sayfaları yoklanırsa görülür ki ordumuzun istila seline kâmilen maruz kalan ve boyun eğmeğe mecbur olan her millet daima Türk'ün faziletiyle karşılaşmıştır. Nitekim 1313 Türk-Yunan Harbinde Yunanistan'ın mühim bir kısmını istila ve düşman ordusunu perişan eden ordumuzun mağluplara karşı gösterdiği hüsn-i muamelede bu maruzatımı teyit eden vekayidendir. Halbuki; buna mukabil Yunanlıların öz yurdumuzda masum halka tatbik ettikleri bu şenaat neyin intikamı ve hangi sebebe matuftur? tayin edemiyorum... İşte her iki milletin seciye ve fazilet farkları, arz ettiğim bu iki hadise ile bir daha tebarüz etmektedir.

Mamafih bu kadar alçalan Yunan ordusunu, kıyamete kadar unutamayacakları o müthiş sillenin altında ve Anadolu'nun hariminde mahvetmek suretiyle intikamımız tamamıyla alınmıştır.

Şu mühim nokta unutulmamalıdır ki bu gibi çirkin ve çılgın tecavüz hisleri muhitimizi sarmış bir canavar gibi daima en zaif zamanımızı beklemektedir. Binaenaleyh gençliğin en akdem vazifesi, buna imkân bahşetmeyecek bir kudretle istikbale hazırlanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

12 — Üç Mühim Kıyas :

Dünya'yı hayrette bırakan ve ölümden ebedi bir hayat yaratan Türk istiklâl mücahedesi, burada böylece biter.

Senin, yalnız azim ve imanına dayanak, bütün cihan-ı husumete karşı geldiğin gün vatanın manzara-i umumiyesi şu levhada gördüğün gibi senin sinende bir yılan gibi asırlarca beslenen saltanat hurafesinin son mirası olan Vahdettin'in, kabul ettiği Sevr idamnamesiyle vatanın alacağı manzara-i umumiye de bu levhadadır.

Yüksek azim ve iradenle, dört senelik mücadele neticesinde memleketin bünyesinde biriken bu lekeleri eritip misak-ı millî hudutlarıyla tahdit ettiğin ve cumhuriyet simasıyla süslediğin tertemiz vatan da bu levhadadır.

Acz ve meskenetle, vahdet, azim ve vatanperverliğin hatt-ı fasıllarını; birincisinin öldürücü tesirlerini, ikincisinin yaratıcı sihir ve ilhamlarını bu üç mühim kıyas ile kolayca anlarız.

Çiğneyip ezdiğimiz o kirli mazi artık geride, çok uzaklardadır. Ne o bize yetişebilir, ne biz ona dönebiliriz. Daima vahdet, tesanüt, azm-i itimat ve teyakkuz ile yürüdükçe ve yeni nesli bu esas dahilinde yetiştirdikçe hür ve tertemiz bu vatanda daima selamet ve saadet görürüz.

13 — Netice :

Hanımlar, efendiler,

Müsaadenizle konferanslarımı kısa bir netice ile bitirmek istiyorum: Tarihin kaydedebildiği ilk andan itibaren vukuatı ve bugün fennin vasıl olabildiği mebde ile münteha arasındaki hadisatı takip ve tetkik edersek görürüz ki mücadele hilkâtle başlar. Esasen tabiatın, kendisi mücadeledir. İnsanlara gelince içtima-i bir hayat sürüldükçe ve bilhassa milliyetlerine tesahüp eyledikçe cemiyetler ve milletler arasında rekabet ve tezat menfaat daima mevcut ve mahsustur. Fertlerde olduğu gibi milletler arasında da her cemiyetin aynı mahiyet ve vaziyeti bulması mugayir-i tabiattır. Binaenaleyh kavinin, zaifın hukukuna doğru yürümesini zaruri kılan mütemadi bir seyyaliyet mevcuttur. Mademki beşerin bu teşkilat içinde yaşamaları tabii ve mecburidir. O halde tab'an kin ve garez, hırs ve menfaat ile daha doğrusu her ferde göre ayrı ayrı yaratılmış olan arzu ve temayülat ile halk edilmiş şahsiyetlerin muhassalası bulunan milletler arasında meşru ve gayrimeşru husul-u maksat için zaman zaman sükûn-u alemi bozan te-

Levent Şahverdi Arşivi

sadümlerin vukua geleceğini kabul elzemdir. O halde bu emr-i tabii içinde idame-i mevcudiyet ve izale-i mızırrata muvaffakiyet için daima hazır bulunmak zarureti vardır. Binaenaleyh harp, milletler için çok kerre gayri kabil-i içtinap bir şey olur. Kendilerini manen ve maddeten o ana hazırlamamış olanlar, bugünkü şekil ve manadaki hukuk ve istiklâlden vazgeçmiş olanlardır. Maddi ve manevi teslihatını ikmal ve ihzar eden milletler ancak vaziyetlerini tanzim ve istikballerini temin edebilirler.

Bir mülkün ihyasına, bir milletin terakki ve temenniyatına maarifi, adaleti, sanayii, ziraati, ticareti vesairesi ne kadar esas ise bu şuabat-ı içtimaiyenin muttariden icray-ı fiil eylemesine ve ahenk-i tam ile mazhar-ı terakki ve küşayişine yegane vasıta da kuva-yı harbiyesidir. Memleketin mevcudiyet-i maddiye ve maneviyesini tekeffül eden bu kuvveti, her an ve zaman her hale karşı sayanı itimat ve emin bir hale getirmedikçe diğer yollarda rahatça yürümemize müsaade edilmeyeceğini artık katiyetle kabul etmeliyiz.

Malûmdur ki diğer milletlere nazaran bizim vaziyet-i hususiyemiz vardır.

Türkiye'ye ve Türklüğe hücum eden bu siyaset ceryanlarının menşe, mahiyet ve devamını birinci konferansta İstiklâl Harbi'ne takaddüm eden vaziyet-i siyasiye kısmında mümkün mertebe izah edebilmeye çalıştım. Mebdeini zuhur-u İslâmdan alan, biz zaif kaldıkça daima muhâcemesi karşısında bırakacak olan ve zaman zaman mahiyetini değiştirerek karşımıza çıkan bu siyaset "Şark Meselesi"dir.

Daha dün uğradığımız facia-i işgalin mahiyeti de bundan başka bir şey değildi. Bir fikr-i dürbinane ile düşünelim, arzın müntehalarına kadar muhitimizi sesleyelim. Daima taarruz ve tecavüz aksi sedasından başka ne duyarız; tarihi tetkik edelim başka ne görürüz; yarına ait teşrihler yapalım. Başka ne netice çıkarırız. O halde bizim için bir dakikalık ihmal bile caiz değildir.

Dünün Lahey sulh mahkemeleri hangi hadise-i harbin önünü alabilmiştir. Bugünün cemiyet-i akvamının da ne kadar muvaffak olacağını buradan ve kurulduğundan bugüne kadar geçen hadisat ve tecrübelerden çıkarabiliriz.

Keşke beşeriyet bu imkâna mazhar olsa! Fakat bugünkü görünüşüyle bunlar birer maske ve zaifler için uyuşturucu bir morfindir. Zaten tabiata karşı gelen tedbirler sahte ve menfi şeylerdir.

Levent Sahverdi Arşivi

Siyasi muvazenelere, kavilerin merhamet ve atıfetine itimaden yaşamakla, kendi azim ve kuvvetine istinat etmenin farklarını biz artık müşahede ve tecrübe ettik. Biri cehalet, zillet, tereddüt ve entrikalarıyla hulasa edilebilen saltanat idaresi, saray Türkiyesi idi diğeri "Türk İstiklâl Mücahedesi devri ve bugünkü millî Türkiye'dir".

Biraz da harice doğru bakalım; koca Çin, esir Hindistan ve diğerleri, neyi ifade eder ve ne hakikat haykırır görüyoruz.

Bilhassa yeni neslin bu mühim hadd-ı fasılı her lahza göz önünde tutması farizadır.

Aşikârdır ki bir milletin mukaddesatı ancak kuvve-i harbiyesinin satvetine, harp kuvvetlerinin, harp vasıtalarının kıymet ve kabiliyeti derecesine bağlıdır. Bu kuvvetin unsur-u aslisi olan maddi ve manevi esasların menbaı ise milletin vicdan ve mefkûresi, kabiliyet ve fedakârlığıdır.

İstikbal harplerinde muvaffakiyet, ancak aynı vesait-i fenniye ile mücehhez olmaya vabestedir. Bizim gibi terekkiyat ve teceddüdatın maddeten başında bulunan milletlerin bu günden ne kadar çok çalışması lâzım geldiği aşikârdır. Binaenaleyh, şeref ve refah ile hayat sürmeğe namzet olan ve yarının sahipleri olacak gençlik; atiyen hüsrana düşmemek ve diğer şuabat-ı içtimaiyenin selamet ve emniyetle inkişafı için milletin hukuk ve istiklâlini ve memleketin esbab-ı müdafaasını temine kâfi kuvve-i harbiyenin vücudunu candan takdir etmeli ve bu günden nefsini ezher cihet o günün fedakârlıklarını iktihama kabiliyetli olarak ihzar eylemelidir.

Bugüne kadar gördüğümüz tecrübe ve felâketler, her birimizin gözümüzün önünden bir panorama halinde geçmeli ve her Türk'ün zihninde daima menkuş olmalı. Irkımızın muttasıf olduğu derin faziletlerin bizi bila şüphe beklemekte olan büyük istikbale isal edeceğine itimat edilmelidir. Bu faziletlerin millî terbiye ile temmiyesi şahsi evsaf ve temayülatımızın bu suretle terbiye intibatı altına alınarak metin ve içtimai bir uzviyet içinde tutulması lâzımdır. Bunlar olmadıkça memleket, zikudret ve muasır cemiyetler arasında hatt-ı hareketini tanzim etmiş bir kül teşkil edecek yerde yekdiğerine karışmamış cüz-ü fertlerden mürekkep bir küme halinde kalmış olur. Millete ve gençlikte vazifeye sadakat hissini canlandırmak, kendisine vatan aşkını ve ateşini sunmak, icabında bu uğurda feday-ı hayat etmek evsafını inkişaf ettirmek en büyük vazifedir. Bunlar ancak mütemadî ve sistem tahtında bir terbiye programıyla kökleşebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Vatana ve cumhuriyete karşı sadakatsiz, imansız, ihatası dar, sırf maddi düşünceli gençlik bir vatan için tehlikelidir. Bu tehlike o vatan düşmanlarına en büyük cüreti verir. Bizim asırlarca kendi kendine muhafaza edilmiş ve cumhuriyetin feyizleriyle tenmiyeye başlamış çok müsait ve gayet kuvvetli millî bir ruhumuz vardır. Bundan başka pek büyük bir meziyet taşıyan şayan-ı imtisal bir ordumuz vardır. Bu iki unsur her şey için kabil-i istinattır.

Teşkilât, hars ve terakkiyat sahalarında, vatanımız en güzel esasları câmidir.

Gençlikte, canlandırıcı, ilham verici, asabiyyet ve hassasiyetini tahrik edecek büyük ve millî mefkûreyi doğurmak ve bunları mütemadiyen beslemek terbiyecilerimizin mukaddes vazifeleridir. Kuvvetli milletler mefkûreli bir gençlikle kaimdir.

Maddiyatperestlik, riyakârlık, uysallık hulasa kölelik ve saltanat devirlerinin çamurları ve pislikleri inkılâp ve cumhuriyet devrinin verdiği harareti ve nur içinde perveriş-yab olan gençlikte tenemmüve imkân bulmamalıdır.

Gençliğe verilecek büyük mefkure; derunî ateşi, vatanperverlik namusunu takviye etmeli ve temeli ruh-u hakikat olan bir seciye yaratmalıdır. Koluna girdiği arkadaşıyla yüz adımlık yeri sekiz on zikzakla kat eden bir gencin terbiyesi muvazenesizdir.

Biz, Türkleri asırlarca öldürmek isteyen zihniyet ve kuvvetleri ebediyen imha etmek, bizi bir daha hürriyet ve saadetten ayırmayacak olan hakikatler yaratmak için doğmuş bir nesil olduğumuzu daima bilmeliyiz.

İstiklâlini kurtaran milletimiz hakikatleri, ihtiyaçları görerek evvela derhal ve en cezri şekilde mazi ile alâkayı kesmek lâzım geldiğini, ölülerin dirileri idare ettiği zihniyetle yürüyen her şeyi bilârahim yok etmek icap ettiğini bildi ve kati prensipleriyle hemen inkılâbına başladı.

Türk inkılâbının çok kısa zamanda kat ettiği ilk merhale şudur:

Türk vatanında vustaî zihniyetleri ve tesisatı yıkmak, dinî hukuk ve ahkâm ile icra-yı umur ve idame-i hayatı heveskârlarına terk etmek, hilâfeti lağvederek asırlarca taşıdığımız bu lüzumsuz hamuleden vatanı kurtarmak, din işlerini dünya işlerinden ayırıp hürriyet, vicdan ve hakimiyet-i milliyeyi tesis etmek oldu. Muasır devlet ve millet, muasır âile teşkilatıyla kaimdir. Bunun için aile hukuku ve teşkilatı değiştirildi. Son kanun-ı me-

Levent Şahverdi Arşivi

deni ile nizam-ı aheng-i umumî muasır bir hale kondu. Cumhuriyet idaresi vatanın ekser aksamında ve bilhassa şarkta dinî ve ananevî nüfuz ile husul bulmuş derebey idareleriyle karşılaştı. Bunlar devlet idaresi ile halk kitlesi arasında her iki tarafı kemiren bir mikrop idi. Halbuki yeni devlet bünyesi üzerinde bu gibi muzır taazzuvların yaşamasına imkân yoktu. Cumhuriyet idaresi bunları da yıkarak yerine millî, kanunî, ahlâkî taazzuvlar kurmaya başladı. İnkılâbımız yalnız bunlarla da kalmadı. İnkılâbı mâdâm-el-hayat kılacak iktisadî, ticarî, sınaî, ziraî yollarda da yürüyor. Bu meyanda en mühimi memleketin her tarafını birbirine emniyet, sürat ve suhuletle bağlayacak olan yol siyasetidir. Yollar, en iyi müdafaa, vahdet, emniyet ve refah vasıtasıdır. Türk inkılâbı kendi kendine mütesamih bir programla, milliyet ve terbiye sistemi de çizmiştir.

Nazariyatın ve nazariyatçıların geçilemez dedikleri ummanı ve şahikaları biz azimkâr hamlelerle atlıyoruz. Şimdiye kadar tazyiklerle, zulüm ve ihmallerle hapsedilmiş, atalete mahkûm bırakılmış olan cevherimiz, kudretimiz, millî enerjimiz cumhuriyetin verdiği küşayişle esaslarını kurmuş ve daima ileri diye haykırıyor ve ilerletiyor.

Görüyoruz ki yeni Türkiye'nin her tarafı, her şeyi değişmiş ve bütün terakki manialarını izale eden yeni esaslar kurulmuştur. Kökleşmesi için bu değişen her şeyi, mütemadiyen izah ve ifhama, ilmin, hakikatin nurlarıyla tenvir edilmeye muhtaçtır. Mazideki tecrübelerle, istikbalde de vatan ve milletin aynı hatalarla malul kalmaması için intibah ile yürümemiz lazımdır. Bundan sonra her birimize düşen mukaddes vazife bu büyük inkılâbımızın, aziz cumhuriyetimizin muhafazasını ve müdafaasını itman etmektir.

Ey yarının sahibi olan genç kızlar ve genç erkekler! Ben konferanslarımla daha ziyade size faydalı olmak istedim. Vahdet ve imanın, azim ve itimadın neler yarattığını birinci konferansımdan beri beraber konuştuk, beraber tetkik ve tahlil ettik. Birbirimize sarılarak ölünceye kadar aynı ruh ve mana ile yürüyünüz. Önünüze düşen genç fikirli yaşlıları ve büyük mürşitleri hürmetle takip ediniz. Muhitinizi sarmak isteyen müfsit ve muğfil fısıltıları hakaretle itiniz. Size bağışlanan bu hür ve pak vatanda ay ve gün kadar parlak kalınız. Ülkemizin bir ufkundan bir ufkuna yıldırım gibi koşun. Türk vatanında yalnız Türklük mefkure ve harsını hakim kılınız. İstiklâl ve mefkûren en büyük aşkın olacak. Mazinin binbir seyyiatından kurtarılmış ve her zerresi babalarınızın ve kardeşlerinizin kanıyla su-

Levent Şahverdi Arşivi

lanmış bu vatanın ve cumhuriyetin size mukaddes bir vedia olduğunu her vakit düşünün. İşte ancak bu suretle vazifemizi yapmış ve yarının sahibi olmağa liyakat kesbetmiş olabilirsiniz.

Maruzatımı bitirirken bizi bu mesut günlere kavuşturan, bize cumhuriyet semasıyla süslenmiş hür ve müstakil bir vatan bahşeden, millet iradesi ilminin en büyük âlimi büyük halaskârımız Gazi Mustafa Kemal'e ve muhterem arkadaşlarına ebedi minnet ve "Türk İstiklâl Mücahedesi" şehitlerine nihayetsiz hürmetler arz eder, cümlenizi şühedamızın huzur-u maneviyetinde bir dakika kıyama davet eylerim.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

• Sahibi : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi adına Prof. Dr. Utkan Kocatürk • Yönetim yeri : Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Bulvarı 225, Kavaklıdere/Ankara • Telefon : 168 41 39 • Abone şartları : Yıllık abone (3 sayı) 30.000 TL. (Yabancı ülkeler için 96 dolar) • Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. • Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir.

• Basıldığı yer: Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara • Derginin bu sayısı 8.000 adet basılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi